

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1981 **1-2** letnik 35

ZČ, Ljubljana, 35, 1981, številka 1-2, strani 1—202 in I—VI

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 35
LETO 1981

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 7. 1981.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič, Albina Nečak-Lük, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina, nemščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 640 din, za društvene člane 400 din, za društvene člane-upokoјence 300 din, za društvene člane-študente 200 din (vse cene za letnik 35/1981)
Cena te številke v prosti prodaji je 320 din.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, april 1982

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Metod Mik u ž, Ljubljana — mesto heroj	5—13
Ljubljana — the Heroic Town	
Любляна — город герой	
Bogo Grafenauer, Ob stoletnici slovenskega znanstvenega zgodovinopisja	15—27
On the Occasion of One Hundred Years Since the Rudiments of the Slovene Scientific Historiography	
К сотой годовщине словенской историографии	
Štefan Trojar, Zasnovanost pouka zgodovine v 3. in 4. razredu usmerjenega izobraževanja	29—35
Conception of the Lessons in History in the 3rd and 4th Class of the Oriented Education	
Концепция обучения истории в 3 и 4 классах направленного образования	
Branko Špaca ran, Izkušnje pouka zgodovine na gimnaziji pedagoške smeri v Ljubljani	37—43
Experiences of the Lessons in History on the Pedagogical Grammar School in Ljubljana	
Опыт обучения истории в гимназии педагогического направления в Любляне	
Marija Kremens ek, Odnos uencev do pouka zgodovine na gimnaziji	45—49
The Attitude of the Pupils towards the Lessons in History in Grammar School	
Отношение учащихся к обучению истории в гимназии	
Dragutin Pavličević, Prvi višezvorni (multimedijski) sklop za nastavo povijesti u osnovnoj školi	51—56
The First multimedial Set for the Lessons in History in Elementary School	
Первый мультимедийный состав для обучения истории в начальной школе	
Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni	57—81
Slovenes and the economic Situation during the First World War	
Словенцы и экономическое положение во время первой мировой войны	
Momčilo Zečević, Slovenci u politici između dve jugoslovenske države	83—92
Slovenes in the Politics in the Period between the two Yugoslav States	
Словенцы в политике между двумя югославскими государствами	
Irma Čremošnik, Nalazi prvih ranoslovenskih naselja u Bosni i Hercegovini	93—99
The Findings of the Early Slavic Settlements in Bosnia and Hercegovina	
Находки первых раннеславянских поселений в Боснии и Герцеговине	
Jože Mlinarič, Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem	101—119
The Estate of the Vetrinj Monastery in Carniola	
Имение ветриньского монастыря в Крайской земле	
Franc Šebjanič, Šolnik in domoljub Adam Farkaš	121—141
School-master and Patriot Adam Farkaš	
Учитель и патриот Адам Фаркаш	

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

Sedemdesetletnica tovarišice Lidije Šentjurg (Metka Gombač, Miroslav Stiplovšek)	143—146
The 70th Anniversary of Lidija Šentjurg	
Семьдесят лет со дня рождения т. Лидии Шентюрц	
Jože Šorn — šestdesetletnik (Vasilij Melik)	146—148
Jože Šorn — Sextagenarian	
Йоже Шорну шестьдесят лет	

IN MEMORIAM

Dr. Miroslav Pahor (Ferdo Gestrin)	149—152
Д-р Мирослав Пахор	
Bibliografija dr. Miroslava Pahorja (Ferdo Gestrin)	152—156
Bibliography of Dr. Miroslav Pahor	
Библиография д-р Мирослава Пахора	

Zgodovinsko društvo v Ptuj (Štefka C o b e l j, Kristina Š a m p e r l)	157—159
Historical Society in Ptuj	
Историческое общество в Птуе	
I. jugoslovansko srečanje mladih zgodovinarjev v Novem Sadu, 23. in 24. februarja 1979 (Damjan G u š t i n)	159
The First Yugoslav Meeting of the young historians in Novi Sad (February 23.—24., 1979)	
I-ая югославская встреча молодых историков в Новом Саде, 23 и 24 февраля 1979 г.	
Delovanje centra za proučevanje zgodovine imigracije v ZDA (Matjaž K l e m e n č i č)	159—160
The Activities of the Immigration History Research Center in the U.S.A.	
Работа центра по исследованию истории иммиграции в США	

• OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Andrej V o v k o)	161
Goriški letnik, 7 (Andrej V o v k o)	161—162
Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 2—4 (Eva H o l z)	162—163
Lexikon des Mittelalters (Ferdo G e s t r i n)	164—165
Iljas Hadžibegović, Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine (Martin G r u m)	166—170
Vatroslav Grill, Med dvema svetovoma (Matjaž K l e m e n č i č)	170—172
Chester Wilmont, Boj za Evropo (Andrej V o v k o)	172—173
Rudolf Hribernik-Svarun, Dolomiti v NOB (France Š k e r l)	173—177
Dušan Bilandžić, Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije (Avgust L e š n i k)	177—178
Dennison Rusinow, The Yugoslav Experiment 1948—1974 (Marjeta Č a m p a)	178—179
Diplomatie zwischen Parteiproporz und Weltpolitik (Dušan N e č a k)	179—181
Trieste 1945—1949, Nascita del movimento politico autonomo sloveno (Andrej V o v k o)	181—182

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša Stergar — Miloš Rybář — Marjeta Čelović — Irena Mazi, Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1980	183—197
New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1980	
Новые иностранные исторические публикации в центральных библиотеках г. Любляны в 1980 г.	

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Poročilo glavnega urednika (Vasilij M e l i k)	199
Obvestila o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez S t e r g a r)	199—201

IZVLEČKI — SYNOPSSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvillečki iz razprav in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 35, 1981, 1—2	I.—VI.
--	--------

Metod Mikuž

LJUBLJANA — MESTO HEROJ

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Običaj je, da predavatelj na znanstvenem posvetovanju našteje za svojo temo viře in literaturo in oboje tudi na kratko oceni. Na žalost moram ta običaj prekršiti. Viri o Ljubljani med NOB sicer so in tudi nekaj drobne literature. Od še ohranjene številne lire do drobnih listkov nekdanjih rajonskih sekretarjev in terenskih blagajnikov, do enega najpomembnejših virov, Slovenskega poročevalca ali drugega ilegalnega tiska OF. Nekaj je tudi zapiskov takratnih vodilnih organov pa tudi kasnejših, že sistematičnih elaboratov. Vendar, vse to še ni zbrano tako, da bi moglo uspešno služiti znanstvenemu delu. Omeniti pa je treba monumentalno delo, Ljubljana v ilegali. Delo, številni logično izbrani orisi življenja in dela herojske Ljubljane, je sicer bolj memoarsko, nekateri sestavki pa so že narejeni po arhivskih in ustnih virih. To delo more postati ob skrbnem dopolnjevanju z viri, ki se bodo še našli, pomembno in varno izhodišče za pravo monografijo o mestu heroju.

Ne zanikujem torej, da ne bi bilo zapisanega o tej Ljubljani že marsikaj, kar ima trajno znanstveno vrednost in je registrirano v različnih bibliografijah. Trdim pa tudi to, da bi mogel biti avtor prave monografije le dobro vsklajeni in uglašeni znanstveni kolektiv, ki bi imel en sam rok, namreč, da bo delo zrelo za izdajo. Prava in velika dela nastajajo le počasi, ker zahteva to njihova trajnost in velika vsebina, ki jo obravnavajo. Poudariti moram torej na začetku, da ta moj sestavek ni referat v pravem pomenu besede. Je le bolj ali manj preprosto naštevanje nekaterih misli, ki se vsiljujejo zgodovinarju ob dejstvu, da je Ljubljana-mesto heroj in da je kot taka prešla v ožjo in širšo domačo ter svetovno zgodovino.

Četrto stoletja za tem, od kar je zgodaj zjutraj sirena na ljubljanskem glavnem kolodvoru in velika zastava na gradu naznanila, da je mesto osvobojeno, je bila Ljubljana proglašena za mesto-heroj. Z veseljem smo pozdravili to Titovo odločitev, nismo pa bili presenečeni. Heroj je postalo mesto, ki je začelo že na samem začetku boj s trdno in enotno združitvijo vseh narodnoosvobodilnih sil, mesto, katerega prebivalstvo je več kot 90 procentno začelo in vztrajno nadaljevalo boj do zmage štiri leta. Ta vseljubljski boj je doživljal veliko plimo, pa tudi oseko, a nazadnje zmago, v katero je Ljubljana verovala ves čas.

Tega visokega odličja je bil vesel ves slovenski narod, saj je bilo to tudi njegovo odlikovanje. Naj je bil slovenski narod v vsej svoji zgodovini dolgo časa še tako pokrajinsko razcepljen in Ljubljana le majhno provincialno mesto, se že od časov velike pomladi evropskih narodov le vedno bolj oblikuje misel in zavest, da si Ljubljane ne moremo misliti brez slovenskega naroda in ne slovenskega naroda brez Ljubljane. Misel ni lokalpatriotična, saj je slovenska in last tistega naroda, ki je ob pravem času s svojo metropolo dokazal vsemu svetu, da ne misli umreti. Povezan v bratstvu in enotnosti se je z jugoslovanskimi narodi spustil v boj na življenje in smrt. Že v zimi 1941/42 je OF v svoji 8. Temeljni točki izjavila, da bo v skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina odločal po svoji narodni osvoboditvi in notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.

Kaj vse to pomeni? Te besede so bistvena vsebina znamenite Atlantske izjave in ni slučaj, da je bil ta nadvse jasno izraženi pristop k veliki anti-fašistični koaliciji, objavljen prav v Ljubljani, srcu in duši slovenskega naroda, in to že v metropoli revolucionarne slovenske države v državi. To je bilo takrat ko so Nemci pridrli do Moskve, bili so globoko v Ukrajini, Leningrad je bil obkoljen, o drugi fronti ni moglo biti govora in z napadom Japonske se je odprla šele prava svetovna vojna.

Heroje in heroizem pozna človeški rod že dolgo. Sprva so bili to bogovi in polbogovi, antika pa je že izoblikovala tudi človeškega heroja. Od takrat so heroji ljudje, ki so imeli in imajo lastnosti nevsakdanjih ljudi. To so močni in neustrašeni ljudje, s človeškimi lastnostmi, ki se borijo proti vsemu, kar tlači malega človeka, neogljenega po moči in pameti, pa naj bi bilo to zlo ogenj bruhaajoči zmaji, pa tudi tiranija tenke vladajoče plasti rodov in kasnejših narodov. Spomin na njih so nam ohranile pravljice vseh narodov, Levstik pa nam je posredoval svojega Martina Krpana. Ta nam je še posebno drag, saj je človek izredne telesne moči, a tudi sprt s tisto božjo in cesarsko postavo, ki ni šla v račun njegovi zdravi in premeteni kmečki glavi.

Svetovne pa tudi manj poznane religije so antično podobo heroja znatno izmalili. Začele so ustvarjati heroje-svetnike le za podkrepitev svojega moralnega in političnega monopola. Od teh jih ima največ še danes velika moralna in politična velesila, krščanska religiozna organizacija. Med temi so tudi velikani tamošnje učenosti in znanosti, a zvečine le tisti, ki so utrjevali takratno ali današnjo cerkveno doktrino, fevdalni in kapitalistični družbeni red. Temu nasprotujoče in k napredku znanosti in naprednejšemu družbenemu redu stremeče velike duhove je cerkvena hierarhija rajši uničevala ali kakor koli odstranjevala, dvigala pa k časti oltarja tudi ljudi z dokaj čudnim načinom življenja. Tudi ljubljanski škof se je od jeseni 1942 trudil, da bi začeli zbirati kanonične dokaze za herojsko smrt ubitega belogardističnega aktivista, kar je verni del Ljubljane, strnjen v enotni OF, z nasmehom, a odločno odklonil. Še odločnejše je Ljubljana odklonila iste jeseni škofove besede ob grobu bivšega slovenskega bana, ki so v vsej svoji nemoralnosti klicale na državljansko vojno, torej na pospešitev slovenske narodne smrti.

Heroj-človek je torej le tisti, katerega izredne umske ali fizične moči, pa tudi splošno veljavne moralne kvalitete, dvigajo njegova dela nad dejanja množice, katerim te tudi sledijo in mu pri njih pomagajo.

Za razumevane velikih zgodovinskih dejanj in razdobij kjer koli na svetu, je v zgodovini človeštva nujno treba priznati svetovno pa tudi narodno kulturno kontinuiteto v najširšem pomenu besede. Hočem reči: nobena kulturna dediščina na svetu ne mine in ne pozna nobenih ovir, da se ne bi širila dalje in plemenitila vseh kulturnih pridobitev slehernega naroda. Tako so tudi napredne ideje, ki so 1941 dvignile Ljubljano v akcijo na zavidanja vredno višino, dediščina vseh velikih svetovnih idej, ki so postopoma pa tudi sunkovito, kljub vsem zunanjim in notranjim oviram, prihajale tudi k nam, našle svoje pravo mesto pri nas, se tudi oplemenitile, postale slovenske in oprijel se jih je genij našega naroda in za tem ves slovenski narod.

Ena največjih nespameti Churchilla, Stalina in Trumana takoj po 2. svetovni vojni je bil poskus razdeliti svet od Gdanska do Trsta in naprej do Srednjega vzhoda in jugozahodne Azije na dva bloka, oba zavarovati s tako železno zaveso, ki bi ju popolnoma izolirala slehernih zunanjih vplivov. Ta železna zavesa je bila tudi tako zavarovana kot ljubljanski blok od februarja 1942 dalje. Preko te črte skoraj da ni mogel niti vrabec, ne da bi ga opazil stražnik ali redar, a prešel jo je človek in njegov svobodni duh.

Že zdrava antika je trdila, da duh svobodnega človeka ne pozna nobenih meja. Širi se kjer koli in kamor koli se hoče, išče in najde sebi enakega in oba iščeta naprej tretjega. Samo to je resnični perpetuum mobile, ki se vrti in kroži in ustavi ga ne more nobena duhovna in fizična reakcija. Morda je ta včasih res toliko močna, da ga za nekaj časa zavre. A ta se bo prej ali slej, morda šele čez stoletja znova prikazal in v ugodnejših pogojih še z večjo silo udaril na dan.

Vemo, da se slovenskim razmeram po Cankarju genialno prikrojena svetovna ideja, ki je okrasila pred 37 leti začetek oktobra 1943 tudi šeškov dom v Kočevju, ni mogla uresničiti takrat, ko jo je Cankar zapisal. Takrat je bil slovenski narod še tako prepleten z raznimi izmi, da ni mogel vedeti, da je on sam edina realna sila, ali če hočete, le on sam resnični samoupravljalec. V slovenskem narodu so morale najti svoj odmev še druge velike ideje in ko je prišel X-Day, ki ga enkrat doživi vsak narod, so mu njegovi veliki sinovi pokazali pravo pot za naprej. Zato poimenovanje ene od prvih slovenskih udarnih brigad po Ivanu Cankarju ni bil slučaj, temveč zgodovinska nujnost. Narod je dozorel do tiste mere — predvsem pa Ljubljana — da je razumel, da legalistični kompromis in zadovoljitev Martina Krpana s cesarskim patentom, ni nobena rešitev in ne more voditi drugam kot nazaj v stare in še hujše čase. Edina prava pot je bila udariti. Zato si prav na tem mestu dovoljujem poudariti eno najglobljih definicij našega NOB, ki jo je povedal Tito. sam: to je boj proti okupatorju in domačim izdajalcem in da se staro nič več ne povrne. Prvi del definicije je izpolnjen in redki in brezpomembni izpadi sicer ne več klasičnih izdajalcev, so samo še stvar organov naše notranje uprave. Ni pa še izpolnjen drugi del definicije, boj za revolucionarno vsebino NOB. Ne gre pri tem samo za revolucionarni boj za neprestano izpopolnjevanje novega družbenega reda in njegove materialne temelje; revolucija teče in mora teči tudi za oblikovanje novega človeka, za preoblikovanje starega v novega, kar je nujna zahteva vsakega novega družbenega reda, torej tudi socializma.

Boj za novega človeka je poznala že antika v svojem najvišjem razvoju. Odmev tega najdemo celo v bibliji v lepi prispodobli, da ne gre spravljati novega, zdravega vina v stare mehove, ker bi jih moč zdrave in močne nove vine razgnala.

Človeški rod se je oblikoval in preoblikoval stoletja in tisočletja in še se preoblikuje, a vse staro ga pri tem ovira. Zato so za njegovo zmago potrebni veliki napor, tudi kri. Kdaj že je Galileo Galilei dejal eppur se muove in če tega ne apliciramo samo na znane besede mnogo starejšega grškega modrijana, kaj vse je bilo še potrebno, da je na splošno zmagala Einsteinova teorija.

Primeren bi bil in spodobil bi se na tem mestu oris, kaj vse dobro je po dialektični zakonitosti od svetovne duhovne in materialne kulture vplivalo tudi na razvijajoči se slovenski narod in njegovo prav tako razvijajočo se Ljubljano pa tudi ostala slovenska mesta in mesteca. Ker je to storil za najpomembnejše razdobje že Sperans-Kardelj in so to dopolnjevali B. Kidrič pa tudi drugi, se mi ne zdi potrebno tega ponavljati. Pomembnejše pa se mi zdi na tem mestu poudariti, da so prav Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in njegova kasnejša dela takoj po njegovi smrti sprožili slovenski referendum, ki je dal slovenski ljubljanski univerzi nov podarek s Kardeljevim imenom. Ljubljanska univerza, oziroma ves slovenski narod, je bil v boju za njeno ustanovitev, v njenem težkem boju v bivši Jugoslaviji za razširitev in celo za njen obstoj, z znanstvenim in pedagoškim delom in končno s svojo aktivno udeležbo v NOB — ves čas dokaz žilavosti slovenskega naroda, njegove samobitnosti, pa čeprav je naš narod najmanjši na svetu. Ni ga uničilo ne pangermanstvo, ne panslovanstvo, ne

Avstro-Ogrska, ne Italija, ne jugoslovenarstvo, ne samoslovenstvo, ne liberalizem, ne klerikalizem in ne najhujše, kar ga je v zgodovini moglo zadeti, okupacija in vse njene posledice.

Upam si trditi, da ime Alma Mater Labacensis-Kardeliana pomeni neke vrste novi ab urbe condita ljubljanske univerze. Ime ji je dal svobodni in osvobojeni slovenski narod po svojem največjem sinu, piscu programa ustanovnega kongresa KPS 1937, legendarnemu Krištofu Vodniku med NOB in kongenialnemu soustvarjalcu največjega Jugoslovana, uvrščenega med prvake svetovnih politikov — Tita. To je storil slovenski narod zato, ker se je zavedal, da je delo Kardeljevega duha dobro poroštvo za pravilni nadaljnji razvoj tega šestdesetletnega najodgovornejšega, najkompliciranjšega pa tudi najobčutljivejšega najvišjega znanstvenega in pedagoškega zavoda. To torej ni administrativni poseg v univerzitetno avtonomijo, katere je deležna tudi ljubljanska univerza, saj je hčerka in zato tudi dedič tradicij najstarejših svetovnih univerz. Trdim pa, da je to dragoceni vsestranski pripomoček pri iskanju tega, kar iščejo danes vse univerze na svetu, pravo vsebino učnih programov in to na zahtevo neprestano prebujajočih se narodov, v prvi vrsti njihovega mladega rodu. Seveda gre to počasi in mladi rod raste hitreje kot meljejo stoletni in stoletni komplicirani univerzitetni mlinski kamni. Nič zato, ker vsakemu narodu potrebna napredna misel in znanost bo vselej zmagala.

Vprašajmo se sedaj, v čem je heroizem mesta Ljubljane? Mislim, da ne bi bilo prav reči, da je ta skupek herojskih dejanj poedincev. Ta so bila včasih tako težavna in zapletena, da jih junaški poedinec ni mogel izvršiti brez sodelovanja in podpore množic. Res je, končni izvršilec dejanja je tvegagal največ, a vedeti je tudi treba, da množica ni tvegala dosti manj, saj je že prenašalec Slovenskega poročevalca ali celo drobnega listka tvegala glavo, če ga je dobil v roke okupator ali domači izdajalec.

Mislim, ne vsiljujem pa nikomur tele misli: heroizstvo Ljubljane je nepretrgani štiriletni narodnoosvobodilni boj in to z vso intenzivnostjo, ki jo je zmogla. Boj, ki je bil ves čas pod enotnim vodstvom z jasno in neupogljivo perspektivo po zmagi. Ta je tudi prišla, se utrdila in poglobljala dalje. In to še danes z veliko Titovo idejo in istim vodstvom. Boj, ki ni in ne sprejema bojnih šablon drugih, čeprav utegnejo biti te druge pravilne in nujne.

Zgodovina pozna nešteto raznih mestnih gibanj in uporov, demonstracij in pravih revolucij. Nekatero so uspele, druge propadle; vselej so propadle tiste, katerih vodstvo ni bilo enotno in ni jasno vedelo, kaj prav za prav hoče in si ni pridobilo z neutrudnim predhodnim delom udarne moči najširših ljudskih množic. Tudi ne bi smel nikdar nihče trditi, da sta dve pravi mestni revoluciji le petrogradski leta 1917 in da mora biti njun potek merodajen za vse mestne revolucije na svetu. To je proti dialektiki, kajti tudi revolucije so dogodki v določenem času in okoliščinah. Odtod tudi originalnost in specifičnost revolucij, čeprav pozna zgodovina neke temeljne revolucionarne zakone. A tudi to, da je revolucionarni boj Ljubljane posebej ljubljanski, a prav zato nič manj novomeški, mariborski, celjski, kranjski, goriški, tržaški itd., jugoslovanski in še sestavni del boja velike antifašistične koalicije.

Ljubljana je pod italijansko okupacijo še posebej razvila masovno razvejanost in dejavnost OF, kar je vodilo do prvih vidnih znakov ljudske oblasti, obenem pa je z vso masovno intenzivnostjo skrbela za slovensko partizansko vojsko, katere začetne tipične partizanske akcije so zelo hitro preraščale v operacije regularnih vojaških enot. Po kapitulaciji Italije, pod novim okupatorjem, prejšnja masovna dejavnost na videz uplahne. Veliko Ljubljane je odšlo v partizane, veliko so jo Nemci odgnali v internacije in

z nemško pomočjo se je razvil novi sovražnik, Rupnik in njegovo ljotičevsko pobarvano domobranstvo. Če bela in plava garda pod Italijani ni imela nobene opore razen v posameznikih in so morali Italijani z obema zelo previdno taktizirati, je gestapo in SS policija poskušala ukrotiti Ljubljano z odprtim vizirjem Rupnika in domobranstva. Toda zastonj. Vse njihove akcije, ki naj bi pokazale, da se Ljubljana nagiba k nacističnemu redu, so naletele na mogočni kitajski zid, na strnjen in enoten odpor. Nemško-rupnikovska podpisovalna antikomunistična božična akcija, akcija za zimsko pomoč, domobranska prisega Hitlerju, prisiljena poslušanja protikomunističnih govornikov v šolah in na zborovanjih, boja v Ljubljani ni zatrla. Res je, Ljubljana je bila na vse prefinjene pritiske prisiljena podpisovati božično spomenico, a danes ohranjeni dokumenti tudi povedo, kaj vse je ob podpisovanju javno izjavljala množica. Za zimsko pomoč Ljubljana ni imela kaj dati, saj je sama stradala in morala še požrtvovalno skrbeti za svoj aktiv. Izdajalska domobranska prisega je neverjetno visoko dvignila upornega duha. Glede vseh tistih govornikov in govorčinov pa samo tole: naj mi, če je še kdo živ od teh, odgovori javno, odkrito in po vesti, kako se je počutil pred poslušalci, ki so ga gledali vse prej kot s prijaznimi očmi, na tla pa so med tem spuščali drobne lističe z znaki OF in njenimi bojnimi gesli. Ob vsem tem je treba poudariti, da je tudi v teh hudih in včasih celo kritičnih časih ostala trdna in enotna organizacija OF, ki je z vso natančnostjo odgovarjala na vsako sovražnikovo akcijo.

Štiriletno trajajoče dobro vodeno revolucionarno vrenje je nujno vodilo k množični enotnosti. Gibanje sámo je v praksi pokazalo nevarnost levih in desnih odklonov pa tudi sleherno dogmatično okorelost svetovnih nazorov. Nastajajo skupni pogledi na vse najvažnejše na revolucionarni poti in vsak pošten človek in resnični patriot je mogel čvrsto stati ob sebi enakemu. Kot vsaka primera ne drži povsem, more vendar ta le do neke mere: v svojem najintenzivnejšem revolucionarnem razvoju je bila Ljubljana podobna mogočnemu orkestru, pri katerem ni vprašanja, kateri instrument je najvažnejši. To so vsi, le če se pravilno in ob pravem času oglašajo pod genialnim dirigentom.

Omenil sem že Kardelja kot duhovnega očeta manifesta ustanovnega kongresa KPS 18. aprila 1937 na čebinah. Dokument se mi zdi eden najvažnejših v zgodovini slovenskega naroda, saj je prva odkrita napoved boja svetovnemu fašizmu, slovenski duhovni in materialni zmed, slovenskemu zamudništvu. Prepričan sem, da bodo zgodovinarji decenije za nami ali že prej, ko bo časovna distanca in intenzivni študij postavil vse na pravo mesto, videli začetke NOB že v tem letu. Ustanovni sestanek OF, ali če hočete Protiimperialistične fronte 27. aprila 1941., je le logični razvoj vsebine manifesta ustanovnega kongresa, ki ga je terjala okupacija in razkosanje naše zemlje. Njegova nova vsebina, ki sovпада s principi internacionalizma, je napoved takojšnjega in to oboroženega boja, katerega uspešnost je bila možna s samostojno in prostovoljno povezavo z ostalimi jugoslovanskimi narodi in svetovnimi antifašističnimi silami.

Ustanovni manifest KPS je znan, a nekoliko si le oglejmo njegovo bistveno vsebino: 1. Obstoj slovenskega naroda, ki je razcepljen, neenoten in zato nesposoben za obrambo, je spričo rastočega fašizma in nacizma vedno bolj ogrožen. — 2. Slovenski narod se ne more razvijati brez demokratičnih pravic in svoboščin, brez svobodne povezave bratskih jugoslovanskih narodov v federativni državi ter se ne more in ne sme odreči svojemu staremu cilju, združeni in svobodni Sloveniji. — 3. Slovenski narod zahteva krepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami. — 4. Dolžnost vsakega svobodoljubnega človeka je, da podpre osvobodilni boj španskega ljudstva. — 5. Slovenski narod zahteva tako gospodarsko pol-

tiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila. — 6. Treba je opustiti politikantstvo in medsebojne prepire v demokratskih vrstah, združiti se morajo vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda.

Ob tem nastane za zgodovinarja pomembno vprašanje, koliko je že dozorel takratni čas, slovenski človek in Ljubljana, da je vse to mogel razumeti in mu dati za življenje potrebno obliko. To bi izvedeli ob zelo natančni in trudapolni analizi — kot pravi Tacitus sine ira et studio — vseh takratnih slovenskih duhovnih in materialnih silnic, ki so se začele zbirati v ljudskofrontnem gibanju že prej, ko je Stalin končno le pristal na tezo Dimitrova na kongresu kominterne. To je lepa naloga za bodoče slovensko zgodovinopisje, za katero je že dosti ledine zorala žal prezgodaj umrla kolegica Alenka Nedogova.

Zanima nas, kakšna je bila Ljubljana vsaj na zunaj okrog leta 1937. Morda bo današnja Ljubljana ob novem štetju res imela 300.000 prebivalcev. Takrat jih je imela okrog 60.000, kasnejša velika Ljubljana pa okrog 85.000. Bila je glavno mesto Dravske banovine z bansko upravo, upravo policije, imela je sodstvo od apelacije navzdol, mestni magistrat, številne direkcije, komando dravske divizijske oblasti in ljubljanskega vojnega okrožja, številne javne urade, šole z univerzo, društva in udruženja. Za njen dušni blagor so skrbele mnoge kulturne ustanove, tudi cela plejada gostiln, uradno pa 7 katoliških župnij, evangelska in pravoslavna cerkev. Za njen telesni blagor je skrbel borni slovenski kapital, združen v klerikalnih in liberalnih centralah, gremijih, zvezah itd. Politično je bila razcepljena, kolikor je to dopuščala unitaristična diktatura, v klerikalni, liberalni in socialistični tabor. Od teh ni bil enoten nobeden in imeli so leva in desna krila, ki so se med seboj neusmiljeno prepirala, nastopala vsaj kolikor toliko skupaj le ob državnih in občinskih volitvah ter ob javnih nastopih. Od teh so bili največji klerikalni, ker je pri teh sodelovala tudi dežela.

Vendar, v tej mali in veliki Ljubljani je živela in se razvijala njena velika sila, KPS, ilegalno na zunaj, pa tudi druga sila, v obliki raznih gibanj, v katerih se je razvijal svobodni slovenski duh in prava nacionalna zavest. Tisti duh, ki ga je visoko inavguriral Kardelj na Kočevskem zboru, ko je poudaril dvojni subjektivni faktor NOB slovenskega naroda, KPS in nacionalno zavest, pravi patriotizem.

Pet stopenj je, ki so vodile do revolucionarne slovenske enotnosti od 1937 dalje: ljudska fronta, Zveza delovnega ljudstva, akcijska enotnost, množična akcija za ustanovitev Društva prijateljev SZ in končno Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Te stopnje so znane kot je znano neizpodbitno dejstvo, da je bila iniciator vseh teh, svobodno priznani hegemon, a tudi nosilec največjega požrtvovanja, KPS.

Z ustanovitvijo OF, ki je sad predhodnega velikega in trudapolnega dela, je dobil slovenski narod svoje najmočnejše orožje, s takojšnjo napovedjo vojne pa se mu je začela ravnati hrbtnica. Če vemo, da le drobna količina zdravega kvasu prekvasi in oplemeniti množino testa, je primera o kvasu — takratnih 200 organiziranih ljubljanskih komunistov in okrog 2000 Skojevcev, več kot na mestu.

Ostanimo na koncu samo pri mogočni organizaciji OF v herojski Ljubljani, ki je že jeseni 1941 prerasla v pravo revolucionarno državo v državi. V tej državi okupator in slovenski del jugoslovanske vlade v Londonu ni imel nobene oblasti. Teror namreč ni oblast kot ne izdajalski poskusi nekoč ponovno sestiti za vrat lastnemu narodu. Kidrič duhovito pravi: ljudje so sabotirali okupatorjeve odredbe in ukaze, ubogali pa so in izvajali navodila in ukaze OF. Vse to je povsem vidno, ko je septembra 1941 na izvoljenem vrhovnem plenumu OF konstituirani SNOO izdal prve štiri odloke-zakone, o narodnem davku, o posojilu svobode, o vključitvi slovenskih partizanskih

čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije in o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve.

Dejstvo, da je obstojala ta revolucionarna država, se ne da spremeniti, pa naj je bilo to še tako v opreki s takratnim in današnjim mednarodnim pravom. Ta država je imela svoj v danih okoliščinah vedno bolj demokratski vrh in vse tiste potrebne organe, ki jih je revolucionarni boj zahteval in katerih aktivnost je bila v Ljubljani najvidnejša. To je razumljivo, saj je bila splošna OF v Ljubljani najbolj razvita. Odveč se mi zdi nadaljne taksativno naštevanje vseh teh dejavnosti, saj je o tem že veliko napisanega.

Polno odgovornost za OF v Ljubljani je nosil okrožni odbor OF za Ljubljano, seveda najtesneje povezan z najvišjimi organi OF, IOOF, CK KPS in Glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet, ki so bili do srede maja 1942 v Ljubljani, nato pa ves čas na raznih krajih Ljubljanske pokrajine, vendar je zveza z Ljubljano obstojala ves čas, pod nemško okupacijo celo nekaj časa radijska. Velike težave za ljubljanski odbor OF so nastale, ko je okupator obdal Ljubljano z blokom in odrezal takratno veliko Ljubljano od pomembnih okoliških krajev. Ker so bile zveze vedno bolj težavne je nastalo tudi zunanje ljubljansko okrožje, o katerem pa dokumentarnega gradiva skoraj ni in se je pod nemško okupacijo spojilo s sosednimi okrožji Ljubljanske pokrajine. Malo je dokumentarnega gradiva za okrožni odbor v letu 1941 in do pozne pomladi 1942. Točno je, da prvi silni revolucionarni razmah v Ljubljani in v Sloveniji ni mogel dobiti od vsega začetka točne in zapisane organizacijske oblike OF, česar za partizanske enote ne moremo reči. Ljubljana je 1941 vrela kot mlado vino in se je v polnem zdravju in moči umirjala v pravo revolucionarno reko v hudi zimi 1941/42 vse do velike pomladi 1942 in do osvoboditve.

OF tudi ni poznala članskih izkaznic, pač pa je od jeseni 1941 redno pobirala narodni davek in posojilo svobode in iz teh zapisov moremo šele zelo previdno sklepati tudi o množičnosti članstva OF. Pisanih seznamov članstva ni bilo nikjer. Če bi dobil okupator še te v roke — za čuda veliko je vedel o OF, saj jo je na vsakem koraku čutil na najrazličnejše načine — bi se še bolj zgrozil, kajti 90 procentov odrasle Ljubljanke ni mogel ne pobiti in ne internirati.

Ker govorimo pri Ljubljani o masovnem heroizmu in ker poznamo vodilne silnice tega heroizma, bi bilo skoraj odveč govoriti o socialni strukturi članstva OF, tudi če bi poznali zelo natančno število njenih članov in njih socialno provenienco. Reči pa je treba, da so vsi, a vsak na svoj način doprinesli k moči in oblasti OF to, kar so svobodno hoteli in zmogli. Res je, med člani so bili tudi Nikodemi in Nikodemčki, a tudi ti še kako potrebni. Rad si ogledujem velike umetnine, v Ravenni ohranjene mozaik. Vse se na njih sveti, vse je lepo in veličastno in vse živi. In vselej sem vedno bolj prepričan, da na teh velikih umetninah ne sme manjkati niti en sam, še tako droben mozaičen kamenček.

Organizacijska struktura OF je bila tudi v Ljubljani v bistvu ista kot v ostali Sloveniji. Zato je imel okrožni odbor svoje rajonske (okrajne) odbore OF, ti kvartne in matične (po ustanovah) in ti terenske odbore OF. Za čas od pomladi 1942 do začetka septembra 1943 moremo dokumentarno ugotoviti tele ljubljanske rajone (okraje) OF: Bežigrad, Center, Moste, Šiška, Trnovo, Vič, Kolodvor, Šempeter, Poljane, Železnica, Gradišče.

Najpomembnejši so bili terenski odbori OF, ker so se v njih — zaradi njihove množičnosti — začeli najprej pojavljati znaki ljudske oblasti, ki so že jeseni 1941 dosegli svojo prvo revolucionarno kvaliteto stopnjo. Od tod zanimiva posebnost v NOB slovenskega naroda, da je en in isti organ OF vseboval istočasno politične in oblastne funkcije. Ljudska oblast je namreč

zrasla z masovnim razvojem enotne OF, se kvalitetno razvijala in utrjevala zopet samo z revolucionarnim razvojem OF. Izven OF in brez OF torej ni moglo obstojati ničesar, razen izdaja.

Danes vsaj približno znana številčna rast pa tudi osipanje terenskih odborov OF od zgodnje pomladi 1942 dalje je zanimiva še iz drugega vidika. Kaže nam glavne momente v razvoju ljubljanske aktivnosti. Po prvi ustavitvi organizacije OF rastejo terenski odbori mesečno po številu okrog 300, kar ne ovira potenciranega okupatorjevega terorja, niti poletne velike italijanske ofenzive. 1942. Nato sledi zaradi ofenzivnosti bele garde jesenske mesece in v zimi 1942/43 upadanje na 141 do 216, pomladi 1943 in do kapitulacije pa zopet stalna rast na okrog 250 terenskih odborov. Če bi na ta način pogledali tudi rast dohodkov OF, bi videli, da ta samo dopolnjuje gornje podatke.

V vseh teh številkah terenskih odborov in blagajniških zapiskov je skrito tudi število članstva OF, torej tistih 90 odstotkov in nobenih matematičnih operacij ni treba, če vemo, da je znašal minimum narodnega davka vsaj eno italijansko liro na mesec in če so se mesečni dohodki ljubljanske OF gibali od največ 400.000 do najmanj 110.000 lir. Če nas to ne bi zadovoljilo, poglejmo to 90-odstotno Ljubljano še z druge strani. Gre za tri velike plebiscitarne akcije množičnosti OF v Ljubljani, 29. oktobra, 1. decembra 1941 in 3. januarja 1942. Ukaz OF, ki se je kot blisk razširil po Ljubljani, je bil, da noben Ljubljančan tega dne ne sme med 7. in 8. uro zvečer na cesto ali v javne lokale. Uspeh teh plebiscitov za OF je bil popoln in okupator je v tem času ostal zunaj sam, še več, oprijela se ga je kljub orožju prava panika. Šele po tretjem takem referendumu mu je padlo v glavo, da je za 8. februar napovedani novi referendum preprečil s predstavitvijo policijske ure na šesto uro zvečer. To je bila kapitulacija, a maščevanje zaradi te je kmalu sledilo, prišel je znani disarmamento in rastrellamento: Ljubljana je bila obdana z blokom in po španskih jezdecih in drugih ovirah je bila razdeljena na 13 sektorjev, začele so se hišne preiskave in odganjanje ljudi v internacije, medtem ko je vojaško sodišče obsojalo ea smrt že 1941, prvi talci pa so padli že konec aprila 1942.

Danes hodimo mimo skromnih obeležij na Trgu osvoboditve, pred izvršnim svetom, pred škofijo in ob sodišču na Miklošičevi cesti in se kaj malo spomnimo, da so to spomini velikih dejanj. Na teh krajih so bile organizirane množične ženske demonstracije proti nečloveškemu ravnanju z zaporniki in interniranci. Te in še druge demonstracije so bile trajne od februarja 1942 in vse do poletja 1943. Med prave množične demonstracije moramo šteti tiste iz 21. in 28. aprila, 5. in 12. maja, 21. junija in 1. avgusta 1943. Skoraj bi bilo odveč naštevati po vrsti vseh 22 velikih organiziranih nastopov, nemogoče pa bi bilo na tem mestu naštetih vseh ljubljanskih akcij.

Ko vse to razmišljamo in pri tem obujamo tudi spomine, se nam nehote utrne misel, ali smo danes pravi dediči velike in herojske Ljubljane? Tiste, po katerih je tekla kri za naše osvobojenje, tiste, ki je žrtvovala toliko dragocenih in še danes težko pogrešljivih življenj, tiste, ki se je vztrajno borila vsa štiri leta. Tiste, ki se ni samo z romantično nostalgijo ozirala proti znamenitim partizanskim krajem, Molniku, Barju, Mokrcu, Kožljeku, Dolomitom in Rašici, temveč je s svojim vsestranskim bojevnim deležem prispevala k skupnemu osvobodilnemu boju. Zgodovina pozna več teorij o vlogi mest v odnosu mesta do dežele v revoluciji. Prve je demantirala že zgodovina sama, druge pa tudi potrdila. Pri Ljubljani velja po mojem to, kar smo danes že večkrat poudarili: Ljubljana je bila in je srce slovenskega naroda, le-to pa edino ve, kam, kako, kdaj in v kakšni meri je treba pošiljati dragoceno kri.

Res je, da se slavno razdobje minulih štirih let ne da ponoviti, ker je enkratno, res pa je tudi, da so to razdobje uspešno izbojevali samo ljudje, človek. Le v nas samih je tudi odgovor na gornje vprašanje. Ni na mestu izgovor, da je današnji boj mnogo bolj kompliciran, če se vprašamo, ali je bilo takrat lažje in manj zapleteno, ko nam je z izgubo svobode grozila prava narodna smrt. 1170 dni je Ljubljana živela v pravem koncentracijskem taborišču, v 34 km dolgem obroču z 69 bunkerji in mitraljezkimi gnezdil. A ostala je živa, ker je hotela ostati živa. Za kaj drugega naj bi se torej odločila današnja Ljubljana, brez bloka in svobodna, kot za nadaljevanje boja, ki ga zahteva današnji slovenski, jugoslovanski in ves svet prepletajoči svobodni in napredni čas?

Zusammenfassung

LJUBLJANA — DIE HEROISCHE STADT

Metod Mikuz

Ljubljana war die erste jugoslawische Stadt, die Präsident Josip Broz Tito für die außerordentliche Tapferkeit im Volksbefreiungskampf (NOB) mit dem Volksheldenorden ausgezeichnet hat. Über den Anteil der Bevölkerung in Ljubljana im NOB wurde schon etwas in der wissenschaftlichen und anderen Literatur behandelt, insbesondere im Sammelband »Ljubljana in der Illegalität«, eine Monographie über diese Problematik kann jedoch nur von einer Gruppe der Wissenschaftler vorbereitet werden.

Im ersten Teil des Referats werden einige Gedanken angereicht, die einem Geschichtler wegen der Tatsache auftauchen, daß Ljubljana als die heroische Stadt sowie in der engeren und breiteren einheimischen als auch in der Weltgeschichte angewiesen ist. Im zweiten Teil des Referats sind auch einige konkrete Aktionen der Bevölkerung in Ljubljana während NOB auf der einen Seite, sowie die Formen furchtbaren Gewalts seitens der Besetzer und der heimischen Verräter auf der anderen behandelt. In diesem Kontext wird besonders die Verzweigung der verschiedenen Ausschüße der Befreiungsfront (OF) in den einzelnen Zeitabschnitten dargestellt und das Überwachen der OF in den revolutionären Staat innerhalb des Staates schon im Herbst 1941 belichtet. Es wird auch besonders unterstrichen, daß während NOB gar 90 % der Bevölkerung in Ljubljana, dem »Herzen« der Volksbefreiungsbewegung des slowenischen Volkes, auf verschiedene Weise teilnahmen.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 224 011, 224 046, int. 209

vas vabi, da vstopite v eno izmed zgodovinskih društev kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1981 znaša društvena članarina 80 (1982: 100) dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 400 (1982: 500) dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 200 (oziroma 250) dinarjev. Poleg študentov imajo popust tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 300 (oziroma 375) dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 320 (1982: 400) dinarjev, če so članarino vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Narodni muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Bogo Grafenauer

OB STOLETNICI ZAČETKOV SLOVENSKEGA ZNANSTVENEGA
ZGODOVINOPISJAPredavanje na 20. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Pogled na stanje slovenskega zgodovinopisja sredi prejšnjega stoletja nikakor ni bil razveseljiv. Že sredi 17. stoletja je rodil francoski skepticizem z izoblikovanjem historične kritike virov temeljno orodje zgodovinarjevega ugotavljanja zgodovinskih dejstev, ki ga je v prvi polovici 18. stoletja koroski Slovenec Marko Hanžič (Hansiz) že kot prvi v slovenskem zgodovinopisju uporabil pri obravnavanju starejše slovenske (zlasti cerkvene) zgodovine in ki sta ga že v začetku 19. stoletja Niebuhr in Ranke kot prva združila z glavnim tokom zgodovinopisja tudi pri pisanju sintetičnih zgodovinskih del. Že v prvi polovici 19. stoletja je postajala v historično kritiko virov namerjena tehnika zgodovinarskega dela celo že vse bolj vsakdanji pouk študentov na severnih nemških univerzah (z novimi zgodovinskimi seminarji) in na École des chartes v Parizu, posebej odkar se je po 1826 praktično izkazala pri izdajanju zbirke virov »Monumenta Germaniae historica«, pomembne tudi za zgodovino Slovencev (kupovali so jo tudi za ljubljansko Licejsko knjižnico). Končno je slovensko narodno prebujanje pod vplivom francoskega prosvetljenstva doseglo v nemško pisanem delu Antona Tomaža Linhart »Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije«¹ (1788, 1791), ki sega do združitve Slovencev v Alpah, Panoniji in Primorju pod frankovsko oblastjo okrog l. 800, prvo v dveh pogledih res slovensko koncepcijo zgodovine Slovencev: Linhart jo je obravnaval kot zgodovino narodne celote ne glede na zgodovinske pokrajinske meje, potem ko je ob zgodovinskem proučevanju odkril skupnega prednika Slovencev v zgodovinski etnični skupnosti Karantancev; poleg tega pa je (po vzoru nemškega »slavista« Karla Gottloba Antona) ob uporabi novih vrst virov (jezika in različnih — največ novejših — podatkov o ljudskem načinu življenja in gospodarjenja) položil težišče zgodovine na zgodovino civilizacije, t. j. na tisto stran preteklosti, s katero je bilo edino mogoče smiselno graditi celovito podobo zgodovine naroda, ki je imel tako malo samostojne politične zgodovine kot Slovenci. Poldrugo stoletje po začetku oblikovanja prvih podlag prave zgodovinske vede in pol stoletja po izidu Linhartovega dela slovensko zgodovinopisje ni prav nič dovoljevalo slutiti teh novih pridobitev.

Položaj zgodovine v tedanjem avstrijskem šolskem sistemu je pač povzročal, da so bili vse do druge polovice 19. stoletja vrhovni vzponi zgodovinopisja pri Slovencih (kot Valvasor, Hanžič in Linhart) ne le plod nadarjenosti in zanimanja, marveč delno tudi drugačnih srečnih okoliščin. Do 1848 v habsburški monarhiji univerze niso poznale filozofskih fakultet v današnjem smislu: fakulteta s tem imenom (ali zunaj univerz »licej«) je imela po šestletni gimnaziji vlogo pripravljalne prve stopnje za pravi viso-

¹ Anton Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen südlichen Slaven Oesterreichs I, Laibach 1788 (v drugi, »naslovni« izd. v založbi Viljema Henrika Korna, s popravljanim naslovom Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs I, z istim krajem in letnico izida, čeprav je resnična letnica nemara poznejša, česar ni mogoče ugotoviti), in Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs II, v založbi V. H. Korna, Laibach 1791; v slovenskem prevodu je delo izšlo skupaj ob stodevetdesetletnici izida drugega zvezka: Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije, SM, Ljubljana 1981, z obsežno predstavitvijo Linhart kot zgodovinarja (Fr. Zwitter) in vsebinskim komentarjem obeh knjig (J. Šašel in B. Grafenauer).

košolski študij na teološki, pravni ali medicinski fakulteti. Na obeh pripravljalnih šolah je našla tudi zgodovina prostor kot eden izmed različnih »predmetov«, nekako kot tudi v poznejšem srednješolskem sistemu. Pravo zgodovinarsko delo so omogočale v teh razmerah — poleg nelahkega dostopa do rokopisnih virov — predvsem obsežne knjižnice, bodisi lastne (Valvasor), bodisi samostanske (Hanžič), bodisi mecene (Zoisova Linhartu). V bistvu gre pri vsem tem delu za ljubiteljsko zanimanje, ki ni slonelo na kakršnikoli pravi strokovni šoli in šolski izobrazbi. V Ljubljani je bilo le eno poklicno zgodovinarsko mesto (profesorja zgodovine na liceju).

Vendar pa je že v drugi četrtini 19. stoletja prišlo — zlasti pod vplivi kroga okrog nadvajode Janeza (brata cesarja Franca I.) — v slovenskih deželah do nekaterih sprememb, pomembnih za organizacijske temelje zgodovinarskega dela v vsem poznejšem času. Z muzeji so nastale prve znanstvene ustanove (Gradec 1811, Ljubljana 1821, Trst 1843), nato znanstvena društva (v Ljubljani 1839 Muzejsko društvo; 1843 v Gradcu Historično društvo za Notranjo Avstrijo s sekcijami za štajersko, Koroško in Kranjsko, ki so se med 1850 in 1854 osamosvojile v samostojna deželna Historična društva). Pri družtvih in muzejih so začele nastajati tudi prve arhivske zbirke, društva pa so začela izdajati tudi posebne zgodovinske časopise (v Trstu Archeografo Triestino že 1829, v Ljubljani Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain 1846).

V vsebinskem pogledu pa označuje ta razvoj močan vpliv fevdalne romantične miselnosti.² V njem so se uveljavljali predvsem značilne deželno-pravne težnje, fevdalno-dinastični in pokrajinski zgodovinski koncepti ter zanimanje za predvsem faktografsko drobno krajevno zgodovino. Ob tem so nastajale nekatere deželne zgodovine in krajevno-leksikalna dela (spet v mejah posameznih dežel),³ pomembni za širjenje faktografskega zgodovinskega znanja, ki so pa z obrambo posebnosti in samostojnosti zgodovinskih dežel toliko bolj potiskale v ozadje pomen slovenske narodne skupnosti, ker je v tedanjem skromnem slovenskem zgodovino-pisju Linhartov koncept zapadel v pozabo. Tudi v zgodovinarskih glasilih je prevladovala fevdalna in krajevna zgodovina, ob čemer je šele sredi stoletja mogoče opaziti tudi začetke objavljjanja arhivskega gradiva za nekatere pomembne teme (npr. za reformacijsko obdobje).

Za zgodovinarje, ki so gledali težišče narodne zgodovine v romantičnem smislu v politični dinastični in vojaški zgodovini, je ostajala celotna konstrukcija slovenske zgodovine — kljub razširjanju znanja dejstev o preteklosti na slovenskih tleh — uborna in razbita. Kakor jo je občutil (gotovo oprt na Linhartovo delo!) Francè Prešeren v osrednjem sonetu svojega Sonetnega venca (po Samu »samo krvavi punt poznamo, boj Vitovca in ropanje Turčije«), tako jo je še za čas do okrog 1900 označil leta 1935 Ljudmil Hauptmann v oceni Kosove Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije: »Tko se htio još prije trideset godina upoznati sa slovenačkim srednjim vekom, bio je u najvećoj stisci. Imao je doduše na razpolaganju nekoliko sličica o seobi Slovenaca, o njihovu oslobođenju za Sama, o krštenju u osmom vijeku, pričalo mu se također o bavarsko-franačkom gospodstvu, o Metodiju i Kocelju, o seljačkim bunama i turskim bojevima, ali dali se dade od toga sastaviti historija a pogotovo slovenačka historija, u to se smjelo s pravom sumnjati.«⁴

² B. Grafenauer, Zgodovino-pisje na Slovenskem v dobi romantike in njegova dediščina, Glasnik SM III, 1979, 40—45.

³ G. Ankershofen — K. Tangl — H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten v šestih knjigah z istim naslovom, vendar v dveh serijah s posebnim štetjem knjig, Klagenfurt 1842—1874; A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, I—IX, Graz 1844—1874 (vendar je le štiri izdal se avtor sam za svojega življenja do 1849, pet jih je izšlo posmrtno); J. Schmutz, Historisch-topographischer Lexikon der Steiermark, I—IV, Graz 1822; G. Göth, Herzogthum Steiermark, I—III, Graz 1840—1843.

⁴ Lj. Hauptmann, JIC I, 1935, 506.

Ta položaj se je proti sredi 19. stoletja celo še zaostroval zaradi naraščanja nekritičnosti v slovenskem zgodovinarskem pisanju. Čeprav se je Anton Kremlj, avtor prve v slovenskem jeziku objavljene zgodovinske knjige (*Dogodivšine štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence. V Grádci, 1845*) z ene strani še zavedal, da sama politična zgodovina (v odstavkih s ponavljajočim se naslovom »Ludstva, ladauci, deželske zgodbe«) ne kaže dovolj življenja slovenskega ljudstva in se je tej skušal približati v vsakem izmed osmih obdobj, v katera je razdelil zgodovino od »pervega znanega obludovitenja« do »v 'čase austrijskega cesara Ferdinanda I. (1843)«, v sedmih poglavjih z drugačno vsebino (»Télo, živež, obléc, jezik, šege; Vojska, orožje; Vera, duhovstvo, cirkvenstvo; Gospodstvo, podložnost, lastninstvo, davke, dače; Obdelanje zemle, družbinsko ino hižno življenje; Meštrie, teržtvo, penezi; Umetnosti, vučenosti, znajdenja«), torej vsaj podobno Linhartovemu konceptu glede širine zanimanja (ki torej tudi v dobi romantike nikakor ni tako naenkrat izginilo, kakor danes včasih trdijo zlasti etnologi), in čeprav čutimo Linhartov vpliv tudi pri upoštevanju zgodnjesrednjeveške »gorótanske« (karantanske) skupnosti, pa je očiten silovit upad načina obravnavanja preteklosti z druge strani: S številnimi nemogočimi razlagami krajevnih in drugih imen iz slovanskega jezika utemeljuje slovanstvo Ilirov, Noričanov in vseh vrst Venetov, Slovincem prisvaja različne fevdalne in deželne vojske in boje, ki jih namesto po virih povzema po različnih deželnih zgodovinah od Caesarja (iz 18. stoletja) naprej in enako nekritični in nebogljeni so ostali posplošeni opisi ljudskega načina življenja, polni romantičnega dviganja Slovanov — prav v smislu Herderjevih idealizacij — nad njihove sosedes.

Podoben izraz romantične miselnosti je tudi prva konstrukcija celotne zgodovine Slovencev, ki jo je skušal podati v svoji »Zgodovini slovenskega naroda« (napisani 1850, objavljeni brez po avtorju zahtevane lastne nove predelave 1866) Janez Trdina še pred svojim študijem zgodovine na Dunaju. Gradil jo je kot slavno državno ali vsaj vojaško zgodovino od naselitve do vojn s Francozi, kar je zmožl seveda le s prisvojitvijo velikega dela plemstva kot »domoročnih« in »slovenskih žlahtnikov«. Res je sicer na stara leta lahko zapisal, da knjiga »spričuje, kako vneto je bilo že takrat moje srce za domovino in slovenstvo«, toda način njegovega zbiranja »podatkov« še bolj označuje opravičilo, da si jih ni »izmislil« — »če jih ni v Valvasorju, našel sem jih v kaki zgodovinski noveli«. Čeprav je Linharta poznal, ni ostalo v njegovem delu nič od zanimanja za ljudski način življenja v različnih zgodovinskih obdobjih.⁵

Pisci torej mirno prepisujejo pripovedke, s katerimi si je pomagala starejša historiografija (npr. Christalnik in za njim Megiser), kadar ji je v virih manjkalo podatkov ali zanje še ni vedela. Ne iskanje virov in njihova kritična izraba, marveč prepisovanje starejših avtorjev predstavlja temeljno-delovno metodo teh ljubiteljev, pri katerih ljubezni do dela in navdušenja za staro slovensko slavo žal ni spremljala potrebna metodična šola in usposobljenost za znanstveno delo. V stoletju, v katerem je nastalo indoevropsko primerjalno jezikoslovje, se je pokazal propad slovenskega zgodovinarskega dela tudi še na drugačen način. Nastavke Antona Krempla, namerjene le v avtoktonizem Slovencev na njihovih današnjih tleh, in Matevža Ravnikarja-Požencana o slovanskem bajeslovju je s fantastičnim etimologiziranjem razširil Davorin Trstenjak (1817—1890) v dokazovanje, da niso le Slovenci že od nekdaj prebivali na svojih sedanjih tleh, marveč da so pripadala Slovanom najrazličnejša ljudstva v stari zgodovini

⁵ J. Trdina, *Moje življenje*, Zbrano delo III, 1951, 523 sl.; 619 sl.; J. Logar, SBL IV (12. zv.), 1980, 163—169. Pomembno Trdinovo zanimanje za narodopisje in »življenje dolenjskega ljudstva« spada seveda šele v poznejšo dobo; prim. zbornik Janez Trdina — etnolog, Ljubljana 1980.

na vseh treh celinah starega sveta. »Prvaki« so več desetletij uspešno zavirali kritiko teh teorij, češ da je vsakršna kritika škodljiva, ker delo mori in da je pohvale vreden že trud sam ne glede na kakovost rezultata.⁶ Torej ne le brez kritike virov, marveč celo ob prepovedanem kritičnem ocenjevanju sodobnih spisov, se je razvijalo slovensko zgodovinarstvo še nekaj desetletij po sredi 19. stoletja.

Mejo med diletantizmom in znanostjo je slovensko zgodovinarstvo prekoračilo šele pred okrog sto leti, okrog leta 1880, v tistem času, v katerem so Slovenci v narodnostnem pogledu vsaj v svoji osrednji pokrajini sorazmerno utrdili svojo meščansko plast, potem ko je Fran Levstik vsaj za literaturo in znanost vendarle uspel priboriti svobodo kritike, ko so bili s tem ustvarjeni materialni, družbeni in kulturni pogoji za kritično znanstveno delo in za pisanje zgodovine, slovenske po koncepciji in po jeziku. Pogoj za uresničenje teh možnosti pa so bili tudi novi, strokovno izšolani znanstveni delavci.

V tem pogledu je prelom v slovenskem zgodovinarstvu neločljiv od reforme avstrijskega srednjega in visokega šolstva od leta 1848 naprej. Gimnazija je bila podaljšana na osem let in od prvega leta naprej je bil uveden predmetni pouk, ure za zgodovino in z njo zvezani zemljepis pa so bile pomnožene. Tako je bilo potrebno večje število poklicnih zgodovinarjev, reforma pa je postavila nove zahteve po strokovni izobrazbi srednješolskih profesorjev nasploh. Drugi nalogi je imela namen ustreči Thunova reforma vseučiliškega študija v Avstriji po 1848. Šele tedaj so nastale v Avstriji filozofske fakultete z organiziranim študijem ožjih predmetnih skupin za poklic srednješolskih profesorjev (zgodovino so povezovali z zemljepisom, poleg tega pa še s kakim jezikom, stranske izpite so pa opravljali še iz nemščine kot srednješolskega učnega jezika, latinščine in grščine). Šele z nastankom zgodovinskih seminarjev (na Dunaju 1849, poleg njega 1854 še Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje kot posebna ustanova za gojitev pomožnih zgodovinskih ved in za izobrazbo kvalificiranih arhivarjev in konservatorjev; v Gradcu zgodovinski seminar 1866, v Innsbrucku 1871) je študij zgodovine dobil moderno obliko, ki je povezovala učenje z lastnim delom.⁷

Prvi slovenski profesorji, ki so izšli iz te šole, za delo na slovenski zgodovini niso mnogo pomenili, čeprav so seveda imeli več znanja in so bili delno pomembni delavci na drugih področjih slovenskega kulturnega življenja (dunajski študent 1850—1854 Janez Trdina kot pisatelj, dunajski študent 1859—1863 Janez Jesenko pri začetkih slovenskega zemljepisa, praški študent 1862—1871 Josip Stare kot izredno spreten popularizator védenja o občji zgodovini).⁸ Pravi prelom v razvoju slovenskega zgodovinarstva pa je zvezan s skupino šestih zgodovinarjev, rojenih okrog 1850, dunajskih in graških študentov v sedemdesetih letih 19. stoletja (njihov sedmi vrstnik Fran Levec, 1846—1916, dunajski študent 1867—1871, ki je poleg študija slavistike in germanistike opravil tudi študij zgodovine in zemljepisa [z izpitom 1885], se je v svojem delu posvečal predvsem književnosti in slavistiki, osmi vrstnik Fran Orožen, 1853—1912, dunajski študent 1873—1881, pa predvsem zemljepisu in slovenskemu planinskemu

⁶ I. Grafenauer, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva* II, 1911, 81—146; I. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina* II—IV, 1956—1961; B. Paternu, *Estetske osnove Levstikove literarne kritike*, 1962.

⁷ A. Lhotsky, *Österreichische Historiographie*, 1962, 169—173; po pripomočkih, ki jih imam v Ljubljani na razpolago, nisem mogel ugotoviti, kdaj se je seminarsko delo začelo v Pragi, kjer je tudi študiralo nekaj slovenskih študentov zgodovine.

⁸ B. Grafenauer, Hinko Smrekar »Slovenski zgodovinarji«, *Kronika* 28, 1980, 10—13; J. Mal, *SBL* I, 1925—1932, 409 (Jesenko); V. Bohinc, *Razvoj geografije v Slovincih*, *GV* I, 1925; F. Koblar, *SBL* III, 10. sn., 1967, 449—451 (Stare, ob člankih iz *SBL* dodajam samo literaturo, ki tam še ni navedena); za Trdino gl. op. 5.

turizmu,⁹ tako da ju tu lahko pustimo ob strani). Po letih rojstva razvrščeni so bili to Fran Šuklje (1849—1935, dunajski študent 1867—1872, s prvo objavo 1870, z znanstvenimi objavami po 1887),¹⁰ Anton Kaspret (1850—1920, graški študent 1873—1877, s prvo znanstveno objavo 1889),¹¹ Simon Rutar (1851—1903, graški študent 1873—1877, s prvo znanstveno objavo 1874),¹² in kar trije dunajski študentje, rojeni 1853: Josip Apih (1853—1911, študent 1873—1876, s prvo objavo 1885),¹³ Ivan Vrhovec (1853—1902, študent 1873—1878, s prvo objavo 1879, a z začetkom prvega znanstvenega raziskovanja po 1883)¹⁴ in najmlajši med njimi Franc Kos (1853—1924, študent 1874—1878, s prvimi objavami 1880, s prvimi znanstvenimi deli 1882).¹⁵ Premom v razvoju tega dela torej moremo na povprek datirati z okrog 1880, posebej glede na pomen Franca Kosa kot na njegovo osrednjo osebnost, pa tudi glede na pomembno povečanje vloge pisanja zgodovinskih razprav v slovenščini z začetkom izhajanja Ljubljanskega zvona in Kresa 1881 ter celo v publikacijah Slovenske matice (čeprav so tu skromnejši začetki že desetletje starejši).

Ob delu te prve generacije slovenskih strokovno izšolanih zgodovinar-skih znanstvenih delavcev je seveda treba upoštevati enako tudi delo ljubiteljev, ki se je strokovno ob vzgledu prvih, lažji dostopnosti virov v novih arhivskih zbirkah in enako tudi literature v javnih strokovnih knjižnicah, včasih pa tudi s kakšnim dopolnjevanjem znanja na visokih šolah (zlasti ob šolanju v cerkveni zgodovini v okviru teološkega študija) strokovno dvigalo na višjo raven tako glede upoštevanja in iskanja virov kot tudi glede novih tehnik in metod zgodovinarskega dela. V organizacijskem pogledu in pri nastajanju slovenskih zgodovinskih časopisov pa so imeli ti ljudje delno celo pomembnejšo vlogo kakor šolani zgodovinarji. Ob omejitvi na tiste, ki so začeli s svojim delom pred koncem 19. stoletja, jih moramo vnovič omeniti vsaj šest, ki jih zopet razporejamo po starosti: Ignac Orožen (1819—1900),¹⁶ Matija Sila (1840—1925),¹⁷ Matej Slekovec (1846—1903),¹⁸ Franc Šumi (1848—1916),¹⁹ Ivan Vrhovnik (1854—1935),²⁰ Anton Koblar (1854—1928).²¹

V naši analizi se bomo zadržali pri generaciji kot celoti — bodisi pri predstavitvi pglavlitnih značilnosti smeri njenega dela, bodisi pri označbi glavnih rezultatov tega dela do konca stoletja, nekako do izida prve knjige Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku (1902) kot vidnega mejnika v razvoju našega zgodovinopisja.²²

⁹ J. Šlebinger, SBL I, str. 640—645 (Levec); F. Bernik, Fran Levec, v Fran Levec, Eseji, študije, potopisi, 1965, str. 5—100; K. Capuder, SBL II, 1933—1953, 231 (Orožen).

¹⁰ S. Kranjec, SBL III, 11 sn., 1971, 716—718.

¹¹ J. Mal, SBL I, 430—431 (Kaspret).

¹² V. Bohinc, SBL III, 9. sn., 1960, 175—177 (Rutar); B. Marušič, Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«, Nova Gorica 1972, XVI str. (dodatek reprintu knjige); S. Rutar, Dnevnik 1869—1874 (izd. Br. Marušič), 1972; v Gorški letnik 3, 1976, 5—41: Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja; B. Grafenauer, Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju; V. Bohinc, Simon Rutar kot geograf; J. Šašel, Simon Rutar kot arheolog; Z. Rapanič, Simon Rutar u splitskom Arheološkom muzeju; Br. Marušič, Tolminska v delih Simona Rutarja; v istem časopisu 4/5, 1977/78, str. 139—183, pa B. Plečničar, Bibliografija Simona Rutarja.

¹³ Fr. Kos, SBL I, 13—14 (Apih).

¹⁴ I. Vrhovnik, Ivan Vrhovec, Ljubljana 1933, 71 str. (življenjepis z bibliografijo).

¹⁵ M. Kos, SBL I, 524—527 (Fr. Kos); B. Grafenauer, Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja, ZČ 8, 1954, 118—124 (pod istim naslovom pripravljeni precej obsežnejši rokopis z bibliografijo Kosovega dela in opisom njegove rokopisne ostaline, pripravljen kot spremna beseda za izdajo Izbranih spisov Fr. Kosa pri Slovenski matici, je bil v marsičem podlaga predavanju tudi v celoti).

¹⁶ Fr. Lukman, SBL II, 231—233 (I. Orožen).

¹⁷ J. Šlebinger, SBL III, 10. sn., 1967, 308 (Sila); Br. Marušič, Jadranski koledar 1982.

¹⁸ Fr. Lukman, SBL III, 10. sn., 360—361 (Slekovec).

¹⁹ S. Kranjec, SBL III, 10. sn., 246—247 (Šumi, Šumi).

²⁰ S. Kranjec, Ivan Vrhovnik, GMS 16, 1935, 82—84; J. Šlebinger, Ivan Vrhovnik, LZ 55, 1935, 262—263.

²¹ J. Šlebinger, SBL I, 478—479 (A. Koblar); J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939 (gl. v registru pod geslom Koblar A.).

²² Sledeca analiza značilnosti razvoja slovenskega zgodovinopisja v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja je le kratak povzetek bistveno obsežnejšega osnutka o zgodovini slovenskega zgodovinopisja; tu se vzdržujem podrobne dokumentacije v obliki opomb, saj bi bil aparat obsežnejši od besedila; pri tem upam, da bo osnutek v doglednem času dozorel do objave, dotlej pa služijo lahko za preverjanje spodnje analize bibliografske navedbe — čeprav skope — ki so navedene v biografijah v opombah in seveda tudi pregledovanje časopisov in drugih publikacij, ki jih navajam v besedilu.

S strokovne strani je bila brez dvoma najpomembnejša težnja, opreti podobo slovenske preteklosti na vire in na njihov kritičen pretres: le tako je bilo mogoče doseči zanesljiva dejstva o slovenski zgodovini in hitro ter bistveno dopolniti védenje o njej. Delo te vrste je mogoče zasledovati pri vseh, čeprav v različnih oblikah: v objavljanju virov v originalni obliki (ali v regestih v slovenščini ali nemščini), v razpravah, ki so vire vsebinsko obsežno reproducirale ali v različnih monografskih delih (posvečenih včasih tudi posameznim regijam ali večjim mestom), ki so v največji meri slonela na obsežnem študiju arhivskih virov (kot npr. Rutarjeva Zgodovina Tolminskega, 1882, ali več Vrhovčevih monografij o Ljubljani in ljubljanskih meščanih, medtem ko je Kos za zgodovino Škofje Loke in njenega okraja v »Doneskih«, 1894, objavil preprosto povzetke virov obsežne skupine aktov od 16. do 18. stoletja); zadnji način je značilen tudi za mnoge prispevke iz krajevine zgodovine. K delu te vrste spadajo seveda tudi prve prave fontološke študije (S. Rutar o Jordanesu in Pavlu Diakonu, LMS 1880 in 1885, Kaspret o Valvasorju kot zgodovinarju, MMK 3, 1890). Glede doslednosti življenjskega načrta na tem področju pa stoji daleč na prvem mestu Franc Kos, ki ga tudi po širini in pomenu tega dela ni mogoče primerjati z nikomer drugim. Že v Spomenici tisočletnice Metodove smrti (1885) se izraža poleg študija celotne slovenske zgodovine v dobi bizantinskega poslanstva na Velikomoravsko in prihoda Metoda kot nadškofa v Spodnjo Panonijo zelo izrazito tudi težnja zbrati in kritično oceniti in razložiti tudi vse vire za zgodovino Slovencev v tem času. Te vrste znanstveno razpravljanje o širokih vprašanih srednjeveške zgodovine je odtlej postalo zanj kar posebna značilnost. Z objavo 76 regestov pomembnejših listin za zgodovino Slovencev med l. 800 in 898 (IMK 4, 1894) je pa posredno opozoril še na svoj mnogo obsežnejši in težje dosegljivi cilj, sistematično izdajo virov za slovensko zgodovino v srednjem veku. Sam si je zastavil nalogo, ki jo navadno rešujejo bogato opremljene znanstvene inštitucije, in to v sorazmerno majhnem mestu (Gorici), v katerem je moral nadomeščati velike vrzeli njenih knjižničnih fondov z velikimi materialnimi žrtvami za lastno privatno biblioteko. Seveda je bilo od začetka jasno, da take naloge ni mogoče uresničevati v zgodovinskem časopisu z značajem Izvestij muzejskega društva za Kranjsko. Toda Kosov predlog o začetku izdajanja takega dela je Slovenska matica 1896 odklonila kot previsoko znanstven. Kos je na njem vendarle delal naprej. Res se je pri tem mogel opirati na marsikatero starejšo izdaje virov v okviru nemškega in italijanskega zgodovinopisja (v prvem zlasti v okviru Monumenta Germaniae historica in Fontes rerum Austriacarum, v drugem ne le na Muratorija, marveč tudi na Bianchijeve izdaje virov za zgodovino oglejskega patriarhata), pa tudi na delo te vrste, ki je teklo v njegovem času — na diplomatarije zgodovinskih dežel, v katerih so živeli Slovenci (Zahn, Kandler, Jaksch in Schumi — ta tudi s Kosovo pomočjo), na nekatere izdaje virov, ki so jih objavljali v slovenskih deželah bivajoči tujerodni zgodovinarji (npr. Poljak Milkowicz), in seveda tudi na različne izdaje Jugoslovanske Akademije znanosti, ki so se nanašale tudi na slovensko zgodovino (zlasti v seriji Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium). Vendar vse te izdaje niso bile sestavljene glede na celovito slovensko zgodovino, marveč so zadevale le njene posamezne — čeprav delno pomembne probleme. Prav to jih je razlikovalo od postopno nastajajočega Kosovega dela. Ko se ga je odrekla tedanja »osrednja« slovenska znanstvena ustanova, se je obrnil avtor ob sklepu svoje razprave o madžarskih vdorih (Dom in svet 14, 1901, str. 218) na slovensko javnost z željo, »da bi zbrali vse znane zgodovinske vire, ki nam pojasnjujejo našo preteklost, ter jih potem uporabili tako, kakor bi to zahtevala njihova vrednost in zanesljivost«. Kmalu za

tem je posredoval avtorjev ožji rojak in znanec Janez Ev. Krek, da je objavo prevzela Leonova družba v Ljubljani in omogočila tako (do 1928) izid doslej najobsežnejšega in obenem za čas do srede 13. stoletja temeljnega dela našega zgodovinarja, Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Že l. 1902 je izšla njegova prva knjiga, ki zajema vire za zgodovino slovenskega ozemlja in Slovencev od 500 do 800 (LXXX str. uvoda in 416 str. objave virov in registrov). Prelomni pomen tega dela je najbolj plastično poudaril Ljudmil Hauptmann v nadaljevanju zgoraj navedenega odlomka iz ocene Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije (1933) Milka Kosa: »Ostače stoga trajna, velika zasluga oca našeg pisca, Franje Kosa, da je usred te bijede napokon prodrmao savjest slovenačkih historika, izdajajući 1902 prvi tom svog Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, gdje je kao skroman srednjoškolski profesor skupio upravo dirljivom ljubavlju i požrtvovnošću sve što se dalo naći o prvim vremenima slovenačke historije. S iznenađenjem se vidjelo da ima ipak za nju i te koliko skupocene građe koju treba samo pogledati jedanput slovenačkim očima umjesto njemačkim, pa da se shvati da u svojoj historiji samo zato tako dugo nismo dobili slovenačkog odgovora, jer smo stalno pitali njemački«. Knjiga pomeni torej gotovo najvidnejši rezultat v vire obrnjenega strokovnega dela slovenskih zgodovinarjev po prelomu okrog 1880, obenem pa s svojo obrnjenostjo v sintezo zgodovine Slovencev kot celote v vsej njeni časovni razsežnosti pomeni tudi dokončno zakoličenje delovnega programa v Linhartovem smislu, kar je dotlej uspevalo proti deželnim koncepcijam samo v posameznih časovno ali problemsko omejenih delih slovenske zgodovine.

Druga skupna značilnost dela obravnavane generacije slovenskih zgodovinarjev, je tudi težnja po uveljavljanju slovenščine v obravnavanju zgodovine Slovencev, torej po njenem uveljavljanju v znanstvenem delu. Sprva ob začetku svojega dela slovenski zgodovinarji seveda še niso imeli svojih posebnih strokovnih časopisov, zato pa so imeli na razpolago nekaj prostora v tedanjih splošnih časopisih od Stritarjevega (dunajskega) »Zvona« preko »Ljubljanskega zvona« in (celovškega) »Kresa« do raznih mlajših (pred 1900 še v Slovanu, Domu in svetu ter Katoliškem obzorniku), pa zlasti v splošnih znanstvenih zbornikih Slovenske matice (Letopisu MS do 1897, nato Zborniku MS) in tudi v samostojnih delih (spet v vidni meri pri SM). Številne tujejezične periodične zgodovinske publikacije v slovenskih deželah pa so seveda izzivale tudi uveljavitev slovenskega zgodovinarja v tej obliki. Z željo, »da se domača zgodovina marljiveje in bolj vsestransko goji«, je začel (v uredništvu Antona Koblarja) novembra 1888 kot priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu izhajati »Zgodovinski zbornik« (ugasnil je s 75. številko 1908) kot prvo — čeprav svojevrstno — zgodovinarsko periodično glasilo, namenjeno seveda predvsem cerkveni zgodovini. Leta 1891 (deset let po začetku stalnega izhajanja strokovnega pravnškega glasila »Slovenski pravnik«, toda skoraj trideset let pred začetkom prvega slovenskega slavističnega glasila časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, ki ga je poleg tega glede na njegovo vlogo v zgodovinarstvu kot mecén omogočil zgodovinar Anton Kaspert) je Anton Koblar ustanovil prvi pravi slovenski strokovni zgodovinski časopis, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (1891—1909, dotlej vzporedno z nemškim glasilom istega društva Mitteilungen des Musealvereins für Krain do 1907, Carniola 1908—1909). Uveljavljanje Izvestij kot slovenskega zgodovinarskega glasila je leta 1910 (s spremembo naslova v Carniola, nova vrsta, in spremembo tega časopisa v skoraj izključno slovensko pisan časopis) vsaj v osrednji slovenski deželi izbojevalo zmago slovenščine nad nemščino v obravnavanju deželne zgodovine in ustavev nemškega deželnega zgodovinarskega gla-

sila. Že 1904 so štajerski slovenski zgodovinarji ustanovili že drugo zgodovinarsko glasilo (Časopis za zgodovino in narodopisje), v katerem pa so na Kaspretov predlog (čeprav se je krog okrog Frana Kovačiča temu skušal upirati) gostoljubno ponudili prostor tudi slavistom in narodopiscem. Temu razvoju ustreza seveda tudi vse večja prevlada slovenščine v objavah vsakega posameznika med zgoraj naštetimi zgodovinarji te generacije. Toda le Franc Kos je svoja dela dosledno objavljial le v slovenščini (medtem ko so se vsi drugi včasih posluževali tudi nemščine) — le pod konec življenja so mu v beograjskem Brastvu dve razpravi objavili v srbskem prevodu (1922 O najstarijoi istoriji Slovenaca, 1923 Reformacija među Slovencima) — čeprav bi mu uporaba nemščine spričo kvalitete njegovega dela prinesla seveda mnogo vidnejše mesto med avstrijskimi zgodovinarji tedanjega časa, medtem ko mu je to, da »se peča samo z nekim idiomom (namreč s slovenščino)«, po besedah tržaškega namestnika Depretisa prineslo skoraj triletno prestavitev iz Gorice v Koper iz »političnih« vzrokov (1888—1890).

Tretja značilnost dela te generacije slovenskih zgodovinarjev pa je uveljavljanje slovenske zgodovinske koncepcije. Čeprav ne pri vseh zgodovinarjih z enako jasnim spoznanjem in njegovim enako doslednim uveljavljanjem, je vendarle opravičena trditev, da se od okrog 1880 v slovenskem zgodovinopisju uveljavi še danes veljavno načelo, da je treba obravnavati zgodovino Slovencev le glede na obseg vsakokratnega slovenskega etničnega prostora, medtem ko pomenijo pri tem politične (državne, deželne in upravne) meje samo postranske rezultate zgodovinskega naključja (kot jih je opredelil že Linhart). To je pomenilo — seveda poleg obravnavanja starejših bolj omejenih vprašanj (krajevne zgodovine, vloge posameznih družin, cerkvenih upravnih enot in njihovih funkcij itd.) — predvsem dve pomembni problemski novosti: obravnavanje širokih, več ali manj vse slovensko ozemlje zajemajočih vprašanj slovenskega zgodovinskega razvoja ter — kot rezultat takšnega obravnavanja — bolj ali manj zavestno namerjenost ali celo znanstveno delo za ustvaritev znanstvene obsežne sinteze zgodovine Slovencev kot celote, torej dopolnitev in dokončanje Linhartovega zgodovinarskega dela.

Seveda se je začelo s prvim in ob pregledovanju dela naštetih šolanih zgodovinarjev Kosove generacije se je celo težko ubraniti vtisu, da so si nekako načrtno delili delo pri tem. Kos je delal predvsem na srednjem veku (dolgo celo le na prvih stoletjih slovenske zgodovine po naselitvi v novi domovini), Kaspret na agrarno-zgodovinskih vprašanjih od 15. do 17. stoletja, Vrhovec na zgodovini slovenskih mest v istem obdobju in še kaj naprej. Apih na širokih slovenskih zgodovinskih vprašanjih 18. in 19. stoletja. Svojevrsten položaj ima Šuklje z nekaj zelo pomembnimi objavami ne le iz domače, marveč tudi iz obče zgodovine — iz domače iz 13. stoletja, iz obče tako iz 9. stoletja kot iz francoske revolucije — toda kmalu je (že 1883) zamenjal zgodovinarsko delo s politiko (in se vrnil na nek način k zgodovini šele na stara leta s pisanjem svojih spominov). Še več posebnosti kaže delo Simona Rutarja, ki je segal v zelo različne smeri od arheologije in zgodovine vseh obdobj (čeprav morda močnejše v srednji vek kot v mlajša obdobja, če upoštevamo le njegove razprave) preko zemljepisa in narodopisa do literarnega pisanja, včasih zelo ostro poudarjal potrebo po skupni zgodovini slovenskega naroda in zavračal zgodovino Slovencev kot zgodovino »dežel, po katerih stanujejo Slovenci« (LZ 2, 1882, 53—57), pa ob tem vendarle ohranil tudi posebno zanimanje za slovenske primorske dežele in jim posvetil v zadnjem desetletju svojega življenja tudi največ svojega dela (kot glavni sodelavec prav po deželah razdeljene

zgodovine in zemljepisla slovenskega ozemlja v zbirki »Slovenska zemlja« v založbi Slovenske matice).

To delo je resnično rodilo vrsto razprav, ki so analitično obravnavale različna široka skupna vprašanja slovenskega zgodovinskega razvoja. Tako je Rutar obravnaval v razpravi »Jedinstvo slovenskih dežel od 8. do 13. stoletja« (v marsičem pretirano) povezanost slovenskih dežel v celoto do nastopa Habsburžanov (LZ 2, 1882), raziskoval je srednjeveško trgovino med Primorjem in notranjostjo (MMK 8, 189), razmerja nekaterih velikih fevdalnih dinastij glede na različne dežele hkrati in ob začetku 16. stoletja z vprašanjem razmerja slovenskih dežel do nastanka Vojne krajine zgodovinsko spremembo, ki je tedaj povezovala v življenjsko celoto vse notranjeavstrijske (za Rutarja slovenske) dežele in z njimi še del hrvaških v obrambi zoper Turke (Spomenik o šestoletnici začetka habsburške vladavine na Slovenskem, 1883). V isti knjigi je šuklje obsežno obravnaval boj med Otokarjem II. Přemyslom in Habsburžani za slovenske dežele v 13. stoletju (Avstrijsko medvladje in ustanovitve habsburške vladavine na Avstrijskem, 1246 do 1283). Kaspret je vrsto razprav posvetil socialni zgodovini slovenskega kmeta in posebej obdobju slovenskih velikih kmečkih uporov v 16. stoletju. Apih pa je v tej širini obravnaval vprašanje nastanka ljudske šole na Slovenskem v 18. stoletju (LMS 1894 in 1895), zgodovino Slovencev v letu marčne revolucije (Slovenci in 1848. leto, 1888) ter slovenski zgodovinski razvoj od 1850 do 1896 z močnim upoštevanjem tudi gospodarske strani (v knjigi Naš cesar, 1898).

Tudi v tem pogledu pa je bilo delo Franca Kosa ne le najbolj obsežno, marveč tudi najbolj določno usmerjeno v obsežno sintetično delo o zgodovini Slovencev. Spočetka, med 1882 in 1886 je to delo nameril v zgodovino 9. stoletja, o kateri je trdil, da je »gotovo najbolj interesantna«, vendar ob uvodnem opozorilu na »gorotansko« etnično skupnost. Širokim vprašanjem tega stoletja je posvetil štiri obsežne razprave (objavljene v LZ 2, 1882; Kres 2, 1882; Kres 6, 1886 in LMS 1882/83) ter svojo prvo knjigo (Spomenica tisočletnice Metodove smrti, 1885), do neke mere pa spada sem tudi razprava o osebnih imenih pri starih Slovencih (LMS 1886). Nato v objavljenem delu sicer skoraj deset let prevladuje zgodovina njegovega domačega loškega okraja, a jedro resničnega dela se skriva pač v pripravi izdaje virov za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Že 1895 se je pa vrnil k temu delu, tokrat od začetka, z orisom položaja slovenskega ozemlja neposredno pred prihodom Slovanov, pod oblastjo Vzhodnih Gotov (IMK 5, 1895). Ko je knjižni odbor Slovenske matice 1896 odklonil njegov predlog izdaje virov za zgodovino Slovencev, pa se je vendar odločil za načrt nove skupne »Zgodovine slovenskih pokrajin«, za katero so se obrnili na Kosa s prošnjo, da prevzame »dobo od 800—1282«, Kos pa je odgovoril, da prevzema za tako delo »dobo od 500 do 1282«. V naslednjih letih je Kos v dolgi vrsti razprav (objavljenih večinoma v IMK, nekatere pa tudi v LMS in DiS) sistematično obravnaval temeljna vprašanja slovenske zgodovine do začetka 10. stoletja. Ko so med delom pretekla tri leta, s strani Slovenske matice pa ni bilo nobenega novega sporočila ali navodila o načrtovanem delu, se je Kos sam 1899 obrnil nanjo s sporočilom, da je »kolikor toliko končana prva knjiga o Zgodovini Slovencev v srednjem veku, katera obsega dobo od 500—900 ter bo imela nad 500 tiskanih strani«. Sporočilo dopolnjuje načrt, zanimiv za Kosovo pojmovanje širine zgodovinske sinteze:

»I. Razmere po naših krajih pred prihodom Slovencev.

- a) Zemljepisne črte
- b) Politična zgodovina
- c) Cerkvena zgodovina.

II. Najstarejša zgodovina Slovencev.

- a) Jugoslovani v šestem stoletju
- b) Naselitev Slovencev in njih razmere k Obrom
- c) Doba slovenske samostojnosti
- d) Verske in kulturne razmere poganskih Slovencev
- e) Krščanstvo ob slovenskih mejah in njegov vpliv na Slovence.

III. Karolinška doba.

- a) Zemljepisni pregled
- b) Politična zgodovina
- c) Cerkevna zgodovina
- d) Kulturna zgodovina.

Z navajanjem razprav, ki so bile že objavljene do 1899, je k posameznim poglavjem opozarjal, kaj je že dokončno izdelanega (vse za I, za II a in b, za III a, b in c), kaj pa mora po starejših razpravah še predelati in dopolniti in kaj nanovo izdelati, ter povprašal, kdaj bi Matica »to knjigo rada natisnila«.

Odgovor matičinega knjižnega odbora in pripis predsednika Slovenske matice Frana Levca k njemu sta načrtu Zgodovine Slovencev odvzela vsako resnost. Kos naj bi skril svoj rokopis na polovico (na »kakih 15 tiskanih pol«), kajti prvotni obseg rokopisa bi zahteval za celotno zgodovino obseg »okoli 120 pol«; objava naj bi se začela šele tedaj, ko bi bil predložen ves rokopis Zgodovine, ker »bo morala biti vsa pod vrhovnim uredništvom zasnovana«, kar je — ne glede na možnosti poznejših zahtev po predelavah — odlagalo začetek izhajanja v nedogled: nekatera razdobja so bila avtorjem šele pravkar oddana (npr. pozni srednji vek Komatarju, ki je šele prav tedaj končal svoj študij in je bil znanstveni začetnik), za druge pa avtorjev celo še niso našli (npr. za obdobje reformacije). Tako je bila možnost, da bi že prva generacija znanstvenega zgodovinarstva okronala svoje delo z obsežno znanstveno sintezo slovenske zgodovine, pokopana. Slovenska matica pa je pri tej pomembni nalogi slovenskega kulturnega življenja prepuстила štartno palico Mohorjevi družbi, ki je obseg, ki se ga je Matica ustrašila, še presegla za četrtno, seveda pa na bistveno nižji ravni, kot jo je določal Kosov rokopis (v opombah je predvideval tudi inventariziranje vseh uporabljenih virov, pa že po obsegu je Grudnova obravnava zgodnjega srednjega veka za tričetrtnine krajša od Kosove in seveda bistveno manj popolna). Po tem spožnanju Kos tistih delov rokopisa, ki še niso bili izdelani, ni nikdar dokončal in je delo ostalo v obliki razprav objavljeni torzo; od 1901 naprej se je vse sistematično Kosovo delo usmerilo v Gradivo, čigar uvodi pa so seveda bistveno skromnejši in krajši od zasnovane Zgodovine.

Za sklep si po tem pregledu pglavitnih prelomnih značilnosti dela »Kosove« generacije slovenskih zgodovinarjev — njeno takšno ime je po vsem, kar smo že videli, gotovo opravičeno — v prvih dveh desetletjih po njenem nastopu oglejmo le še, kako se je pod vplivom obravnavane snovi — zgodovine majhnega naroda brez lastne države — razvijala njena notranja zgodovinska koncepcija glede obsega problematike te zgodovine in kam se je v tem času predvsem usmerjalo tedanje zgodovinarsko delo.

Šola, ki so jo ti zgodovinarji doživeli na univerzi, je bila usmerjena seveda predvsem v politično zgodovino, kar je bilo tedaj značilno za vso nemško historiografijo, kamor se je štela tudi avstrijska. Prvenstvena usmerjenost v politično in z njo zvezano vojaško in upravno zgodovino se sprva občuti tudi pri delu slovenskih zgodovinarjev in tudi v poskusih, zgraditi vsaj za posamezna obdobja slovenske zgodovine podlago za sintezo predvsem iz tega izhodišča. Vpliv te usmerjenosti se občuti v umetnih in pretiranih konstrukcijah sprva zlasti pri Rutarju, pri Kosu pa vsaj v izbiri

vprašanj za prve razprave (zgodovina frankovskih mark, upor Ljudevita Posavskega in še kaj podobnega). Že v prvem desetletju svojega dela pa so spoznali, da je mogoče iz tega težišča kot vodilnega uresničiti zgradbo slovenske zgodovine le nekako do 9. stoletja in nato vnovič šele v 19. stoletju, zlasti 1848/49 in spet po 1860, sicer pa le v obliki posameznih pomembnih vprašanj (npr. kmečki upori in reformacija, turške in francoske vojne). To jim je bilo toliko bolj jasno, ker so od vsega začetka zavračali zgodovino Slovencev kot vsoto zgodovin dežel, v katerih so Slovenci prebivali, tako da jim tudi »deželne« politične zgodovine niso mogle nadomestiti narodne, ki je v političnem smislu med začetkom 10. in sredo 19. stoletja ni bilo videti. Zaradi tega je bila tudi Matična zbirka »Slovenska zemlja« v bistvenem nasprotju z njihovo koncepcijo, kar se je včasih izrazilo tudi v ocenah posameznih knjig. Po njihovem pojmovanju so imele deželne zgodovine sicer pomembno, a vendar podrejeno vlogo, z ene strani ker so izražale spričo svoje različne povezanosti z zahodom in severom in vzhodom tudi posebnosti v razvoju posameznih delov slovenskega naroda: ne le v političnem, marveč tudi v cerkvenem in glede na kmečki položaj v zemljiških gospodstvih celo v vsakdanjem življenju, z druge strani kot faktor, ki je cepil slovensko narodno telo in z deželno zavestjo slabil narodno zavest, v obeh severnih deželah (na Koroškem in Štajerskem) s prevlado nemškega prebivalstva pa poleg tega tudi podpiral napredovanje germanizacije.

Dopolnitev politične s kuturno in cerkveno zgodovino je bila še dovolj blizu znanih obravnav zgodovine tega časa. Kulturna zgodovina zlasti glede na njene slovenske značilnosti: razumljivo je glede na tedaj še veljavno Kopitar-Miklošičevo teorijo o nastanku cerkvenoslovanskega knjižnega jezika posebno zanimanje za dobo bizantinskega poslanstva na Velikomoravskem in v Panoniji in seveda za vsako uveljavljanje slovenskega jezika bodisi v cerkvenem ali upravnem življenju. Zgodovinarji (več med njimi jih je kot stranski predmet študiralo tudi slovenščino) so v teh dveh desetletjih v arhivih vneto iskali stara slovenska besedila in jih objavili gotovo prav toliko kot slavisti. V to področje je spadala tudi obravnava različnih oblik kulturnega življenja (šolstva in študentov na raznih univerzah, akademije operozov in pod.) in seveda življenja in dela številnih kulturnih delavcev. V cerkveni zgodovini ni šlo le za zgodovino cerkvenih organizmov (od oglejskega patriarhata preko škofij do župnij in samostanov) in za kritične pretrse vrst različnih cerkvenih dostojanstvenikov ali malih duhovnikov po župnijah (zlasti v krajevnozgodovinskem razpravljanju o zgodovini župnij), marveč tudi za različne bolj vsakdanje oblike verskega ljudskega življenja (romanj itd.) in heretičnih ali verskih gibanj (skakači, reformacija, janzenizem itd.). Za celoto slovenske zgodovine pa je bilo po spoznanju teh zgodovinarjev tudi to še premalo.

Tako je že v obeh prvih desetletjih slovenskega znanstvenega zgodovinskega napisja dozorelo spoznanje, da je mogoče zgraditi celovito koncepcijo slovenske zgodovine le z obratom k ljudstvu in njegovemu življenju. Tako je nastala tista posebnost razvoja slovenskega zgodovinskega napisja, ki ga je ločila od smeri univerzitetne avstrijske šole: obrat h gospodarski in družbeni zgodovini.

Prvo vprašanje te vrste je bil že teritorialni razvoj slovenskega ozemlja, t. j. vprašanje, kako se je moglo slovensko ozemlje od zgodnjega srednjega veka naprej zmanjšati na približno eno tretjino prvotnega obsega. Sprva so — ob precejevanju politične zgodovine — povezovali to zmanjšanje s porazom ob frankovskem razširjanju oblasti in s karolinško dobo (Rutar LZ 1882). Franc Kos je prvi poudaril, da gre — glede na omembe Slovencev v pozneje ponemčenih krajih še pozno, v srednji vek — za postopni proces, ki traja najbrže kar do 15. stoletja. Ta vprašanja so razisko-

vali v preiskovanju krajevnih imen in iskanju podatkov o omembi Slovencev v različnih virih; vprašanje pa je bilo v celoti razrešeno seveda z modernimi znanstvenimi metodami šele več desetletij pozneje (zlasti z delom Milka Kosa).

Temeljno spremembo pa pomeni obrat v gospodarska in družbena vprašanja. Pri neagrarni zgodovini so študirali le zgodovino posameznih mest, njihovih privilegijev, posameznih meščanov, mestne topografije in pod., pri neagrarnem gospodarstvu zlasti promet in fužinarstvo. Glede na močno prevladovanje kmečkega (ali vsaj vaškega) prebivalstva v slovenskem narodu vse do konca 19. stoletja — poprej je bilo seveda še izrazitejše — se je usmerjalo to delo seveda še prav posebej v agrarno zgodovino. To se je pokazalo kot edina možnost za zgradbo zgodovinske celote najprej v regionalni zgodovini (Rutar, Zgodovina Tolminske; delo Franca Kosa na zgodovini loškega okraja), prav tako pa — kolikor je bilo to mogoče — pri krajevni zgodovini. Odtod je bil le korak do te konceptualne spremembe v zgodovinski sintezi zgodovine Slovencev. Občutimo ga že v Kosovem načrtu zgodovine do 900, gradivo te vrste je bilo seveda v celoti zajeto tudi v njegovem Gradivu; v Apihovem pregledu slovenske zgodovine v drugi polovici 19. stoletja pa je prav gospodarska zgodovina že v celoti trdno ugrajena in se nekateri njegovi podatki in rezultati ponavljajo v zgodovinskih sintezah do našega časa v bistvu brez spremembe, le z različnimi dopolnili.

Ta pot je zajemala seveda zelo pogosto tudi različne poteze vsakdanjega življenja, ki tudi tej generaciji slovenskih zgodovinarjev ni izginilo izpred oči. Naj le za primer opozorim na Vrhovčevo knjigo o ljubljanskih meščanih ali na njegove članke »Iz domače zgodovine« v Ljubljanskem zvonu. Podobne prispevke (npr. o kužnih boleznih, naboru, rokovnjaštvu, višini mezd in njihovi vrednosti itd.) so objavljali tako šolani zgodovinarji kot različni ljubitelji tako v krajevnih zgodovinah kot v časopisih.

Zusammenfassung

ZUR HUNDERTJÄHRIGEN WIEDERKEHR DER ANFÄNGE DER SLOWENISCHEN GESCHICHTSWISSENSCHAFT

Bogo Grafenauer

Den Ausgangspunkt der Analyse (die nur eine Zusammenfassung des handschriftlichen Entwurfes einer umfangreicheren Arbeit über die Entwicklung der slowenischen Geschichtsschreibung ist) bildet die Kennzeichnung der allgemeinen Lage der slowenischen Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts: inhaltlich geht es um einen Romantizismus der Dynastie- und Landesgeschichte, die in politischen und militärischen Episoden behandelt wurden, von der fachlichen Seite her aber um einen unkritischen Dilettantismus und ein Abschreiben der Barockhistoriographie; parallel dazu aber entstanden dauernde Formen der Arbeitsorganisation (Geschichts- und Museumsvereine, Museen und erste öffentliche Archivalsammlungen).

Zu einem wesentlichen Bruch zwischen dem Dilettantismus und einer wissenschaftlich-kritischen Arbeitsweise kam es in der slowenischen Geschichtsschreibung um das Jahr 1880. Das war einerseits mit der slowenischen nationalen Entwicklung (der gesellschaftlichen, kulturellen und politischen) sowie mit einer auf breite Schichten übergreifenden Bildung des Nationalbewußtseins verbunden, andererseits aber mit den Reformen Thuns des Gymnasials- und Universitätsstudiums in Österreich nach 1848 (die Gründung philosophischer Fakultäten mit einem fachgerechten Studium humanistischer Fachgegenstände). Diesen Bruch kennzeichnet die einsetzende Arbeit einer Gruppe der an der Universität gebildeten Historiker (Fran Šuklje, Anton Kaspret, Simon Rutar, Josip Apih, Ivan Vrhovec, Franc Kos), die um das Jahr 1880 in Zusammenarbeit mit einer Gruppe besser bewandelter Geschichtsliebhaber (Ignac Orožen, Matija Sila, Matej Slekovec, Franc Šumi, Ivan Vrhovnik, Anton Koblar) mit einer wissenschaftlichen Behandlung der Geschichte der Slowenen begannen.

Schon in den ersten zwei Jahrzehnten waren die charakteristischen Merkmale ihrer Arbeit durch Folgendes gekennzeichnet:

— das Evidentieren, Veröffentlichen (im Original oder in Form von Abhandlungen) sowie ein kritisches Erörtern der Quellen (das systematischste Ergebnis waren die Materialien zur Geschichte der Slowenen in Mittelalter (Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku), ein Werk von Franc Kos, dessen erstes Buch im Jahr 1902 erschienen war, was eine sichtbare Wendung in der Durchsetzung dieser Arbeitsrichtung bedeutete);

— das Bestreben nach Durchsetzung der slowenischen Sprache in der Behandlung der geschichtlichen Problematik (zuerst in Büchern und in nicht spezialisierten Zeitschriften, seit 1891 in einer besonderen Zeitschrift »Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko« (Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain) und seit 1902 auch in der Zeitschrift »Časopis za zgodovino in narodopisje« (Zeitschrift für Geschichte und Ethnographie). Die Veränderung der Zeitschrift »Carniola« 1910 aus einer deutschen in eine slowenische wissenschaftliche Publikation, war ein Sieg des Slowenischen über das Deutsche in der Behandlung der Landesgeschichte in Krain; auch hier muß man die Arbeit von Franc Kos besonders hervorheben, der seine außergewöhnlich wertvolle Werke konsequent ausschließlich in slowenischer Sprache veröffentlichte;

— die Durchsetzung des slowenischen Geschichtskonzeptes, d. h. die Behandlung der zusammenhängenden Geschichte des slowenischen Volkes in dem jeweiligen Umfang seines ethnischen Raumes, unbeachtet die Staats- und Landesgrenzen, was die bisherige Konzeption von der Aufteilung der slowenischen Geschichte auf die Geschichte von Ländern, in denen die Slowenen lebten, ablöste; in diesem Rahmen macht sich das Bestreben nach einer umfangreichen Synthese der slowenischen Geschichte in ihrer Ganzheit bemerkbar (Franc Kos bereitete ein umfangreiches erstes Buch der Geschichte von 500 bis 900 vor), was aber infolge mangelnden Unternehmungsgeistes und Verständnisses der Slovenska matica um d. J. 1900 nicht realisiert werden konnte;

— die Arbeit an einer breiten wissenschaftlichen Syntese der slowenischen Geschichte zeigte schon bald nach 1800, daß eine Orientierung auf die politische und Militärgeschichte (was die vorherrschende Richtung der damaligen österreichischen Geschichtsschreibung war) zu eng war für die Konstruktion der gesamten Geschichte der Slowenen als eines Volkes, das ohne eigenen Staat und beinahe tausend Jahre ohne die soziale Schicht des Adels existiert hatte, der neben dem Herrscher im politischen Leben auf diesen Ebenen hätte mitwirken können. Die wissenschaftliche Arbeit wandte sich deshalb verhältnismäßig schnell der Kultur-, Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte zu (die sich angesichts der slowenischen sozialen Struktur vorwiegend mit der bäuerlichen Bevölkerung befaßte) sowie den Fragen des Alltags in der Stadt und auf dem Lande; schon vor 1900 prägte diese Forschungsarbeit der slowenischen Geschichtsschreibung innerhalb der österreichischen ihren besonderen Charakter auf.

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani,

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno 200 din na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 224 011, 224 046, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Askerčeva 12/I, lahko še vedno dobite več letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še skoraj vse letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa naslednje zvezke glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 160 din	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 26/1972, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 10-11/1956-57 — 360 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 160 din
ZČ 12-13/1958-59 — 280 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 120 din
ZČ 14/1960 — 200 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 120 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ 16/1962 — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 160 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 120 din
ZČ 19-20/1965-66 — 360 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 21/1967 — 200 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 120 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 280 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din
	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
	ZČ 34/1980, št. 3 — 160 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 160 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Štefan Trojar

ZASNOVANOST POUKA ZGODOVINE V 3. IN 4. RAZREDU USMERJENEGA IZOBRAŽEVANJA

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

1. Izhodišča za oblikovanje vzgojnoizobraževalnih programov in učnih načrtov v usmerjenem izobraževanju

1.1. *Ako razmišljamo o pouku zgodovine v 3. in 4. razredu usmerjene srednje šole, moramo nujno upoštevati organizacijske okvire, usmerjenega izobraževanja.* Družbenopolitična izhodišča o oblikovanju programov in organizaciji vzgojnoizobraževalnega dela daje Zakon o usmerjenem izobraževanju, ki je bil sprejet 9. aprila 1980. Njegova določila glede oblikovanja vzgojnoizobraževalnih programov podrobneje opredeljujejo Smernice za oblikovanje programov in osnutek programskih osnov usmerjenega izobraževanja in drugi dokumenti.

1.2. *Skupen smoter programov* je pridobitev izobrazbe, usposabljanje za začetek dela in zagotovitev široke izobraženosti za delo v stroki. Program določa predmetnik, učni načrt po posameznih predmetih in drugo. Programi naj bi bili toliko široko zasnovani, da bi omogočal en program pridobitev strokovne izobrazbe za več sorodnih poklicev. Vsebina vsakega programa vsebuje hkrati enakovredne sestavine splošne izobrazbe, temeljna strokovno-teoretična in praktična znanja.

1.3. *Utemeljenost širših poklicnih profilov:* Sodobna tehnologija in delitev dela je do skrajnosti zožila profile poklicev. Zato je mogoče danes izobraževati le za več sorodnih poklicev hkrati. Takšna didaktična strategija je upravičena tudi zaradi boljših možnosti za poklicno samoizobraževanje, kot tudi zaradi problemov, ki nastanejo ob pogostem prehajanju iz enega v drug poklic.

1.4. *Med splošno in strokovno izobrazbo se meje zabrisujejo, zato je potrebno v programih doseči čimboljšo korelacijo.* V splošno izobrazbo vstopajo vedno nove poklicne vsebine, hkrati pa zajema strokovno izobraževanje vedno bolj široka delovna področja in družbene vidike dela.

1.5. *Srednje usmerjeno, izobraževanje je tako zasnovano, da zagotavlja medsebojno povezanost vzgojnoizobraževalnih programov tako glede napičnega prehajanja kot tudi glede na olajšano horizontalno preusmeritev na drug soroden program.* Vsebine splošne izobrazbe prevladujejo v začetku srednješolskega izobraževanja kot skupne programske osnove, v višjih razredih pa se vedno bolj širijo strokovno teoretični in praktični predmeti. Tako se posamezen program deli na skupen del, v katerem so vsebine znanj, potrebnih za vse smeri tega programa, in izbirni del. Te učne vsebine so prilagojene ožji skupini poklicev tega programa.

2. Prisotnost zgodovine v programih srednjega usmerjenega izobraževanja

2.1. *Zgodovina kot sestavina družboslovnega področja skupnih izobraževalnih osnov:* Skupna programska osnova je obvezen splošno izobrazbeni standard in enoten del vseh programov. Skupno izobrazbeno osnovo sestavlja šest izobraževalnih področij. Družboslovno področje sestavljajo tile predmeti; STM, samoupravna praksa, zgodovina, geografija, obramba in zaščita. Izobraževalne vsebine naj bi nadgrajevale znanje osemletke. Zaradi vzgojne učinkovitosti je težnja po učinkoviti korelaciji med predmeti.

Zgodovina je v družboslovnem sklopu prisotna s 140 urami ali dve uri tedensko. Njen učni načrt na tej stopnji zajema zgodovino človeštva. Posebej so poudarjeni celotno življenje družbe in gospodarsko-socialni procesi. S povezovanjem pomembnih sestavin zgodovine narodov Jugoslavije s širšim okvirom naj prispevajo k razumevanju njihove vloge na različnih stopnjah razvoja. Mlajša obdobja imajo več prostora. Učna snov je temelj, na katerega naj se dograjuje program 3. in 4. razreda.

2.2. Zgodovina v programskih usmeritvah: Predlog programskih osnov srednjega usmerjenega izobraževanja iz leta 1977 in nov osnutek iz marca 1980 nam nakazuje vrste usmeritev, število programov, kot tudi smeri izobraževanja v okviru teh programov. V novejšem osnutku je navedenih 48 usmeritev po gospodarskih panogah in družbenih dejavnostih. Vsaka usmeritev je izhodišče za več programov, ki se najprej diferencirajo v smeri.

Čeprav so predmetniki vzgojnoizobraževalnih programov še v izdelavi in imajo značaj delovnih osnutkov, je mogoče orientacijsko napovedati prisotnost zgodovine v nekaterih usmeritvah in programih tretjega in četrtega razreda.

a) *V pedagoški usmeritvi* (št. 45) usposablja program predvsem poklice na višji ali visoki stopnji. Vendar se program že na srednji stopnji diferencira v izobraževalne smeri: vzgojitelja predšolskih otrok, učitelja razrednega pouka, učitelja družboslovno-jezikovnega področja in učitelja naravoslovno-matematične smeri. Zgodovina bo gotovo kot učni predmet prisotna v smereh za učitelje razrednega pouka in učitelje družboslovno-jezikovnega področja, v drugih smereh pedagoške usmeritve pa je njena prisotnost še negotova.

b) *V družboslovni usmeritvi* (št. 47) je nakazan enoten družboslovno-jezikovni program. Ta se deli naprej v družboslovno in jezikovno smer. To pomeni, da je med njima (po normativih) lahko za 15–45 % razlike v obsegu učnih vsebin izbirnega dela programa.

Družboslovna smer izobražuje na srednji stopnji delavce v knjižničarstvu, knjigotrštvu, arhivistiki itd., na višji oziroma visoki stopnji pa pravnike, sociologe, politologe, novinarje in druge.

Jezikoslovna smer pa razvija osnove za izobraževanje na višji in visoki stopnji. Tukaj se pripravljajo zelo raznovrstni poklici: filozofi, psihologi, geografi, zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, etnologi, raznovrstni jezikoslovci in literarni komparativisti.

Odprto ostane vprašanje glede prisotnosti zgodovine v 3. in 4. razredu ekonomske usmeritve. Program ekonomskega tehnika vodi k višjemu oziroma visokošolskemu študiju za ekonomista. Študijski programi ekonomske fakultete ne vsebujejo niti ekonomske zgodovine novejših obdobj, čeprav je pri tem študiju vrsta predmetov, kjer bi zgodovinsko znanje imelo koristno funkcijsko vlogo.

2.3. Uporabnost zgodovinskega znanja: Zgodovina, ki je vključena v usmerjenih programih, ima drugačno didaktično funkcijo kot v skupnih programskih osnovah. Zgodovinska učna snov v sklopu družboslovnega področja SVIO ima močno poudarjene splošne vzgojnoizobražbene naloge, kar je razvidno iz samih smotrov pouka. V višjih razredih srednje šole je zgodovina uvrščena med strokovno-teoretične predmete. Zato je potrebno smotre predmeta, izbor učnih vsebin in sploh celotno didaktično konstrukcijo zgodovine prilagoditi takšnemu značaju predmeta. Do izraza naj bi prišla uporabnost znanja pri nadaljnjem študiju na višji oziroma visoki stopnji kot tudi pri bodoči poklicni dejavnosti.

Že na prvi pogled je mogoče opaziti precejšnje razlike v študijskih programih, ki so povezani z navedenimi usmeritvami, še več specifične pa je med poklicnimi profili pedagoškega, družboslovnega in jezikoslovnega po-

dročja. Zato bo potrebno poiskati skupne teme kot tudi poklicno obarvane izborne teme po različnih smereh. Pedagoška in družboslovna smer imata v svojih usmeritvah precej bolj sorodne poklice kot pa jezikoslovna smer. Ta je precej bolj heterogena tako glede študijskih kombinacij kot tudi glede na raznovrstnost delovnih mest. Na primer: jezikoslovec kot pedagog, ki potrebuje zgodovino književnosti, in jezikoslovec prevajalec. Tudi na višjih in visokih šolah, ki dajejo raznovrstne družboslovne kadre, je zgodovina kot študijski predmet različno zastopana. Pravna fakulteta ima v učnem načrtu splošno in narodno zgodovino države in prava, sociologija na Filozofski fakulteti zgodovino 19. in 20. stoletja, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo krajši zgodovinski pregled. V programu ekonomske fakultete ni zgodovine, marveč temelji sociologije in politologije. Na raznih usmeritvah filozofske fakultete in umetniških akademij so prisotne zgodovine književnosti, likovne umetnosti in podobno.

Izbirni del programa zgodovine na srednji šoli ne bo mogel biti do takšne mere diferenciran, da bi v njem našla svoje mesto vsaka visokošolska smer ali poklicna usmeritev. Možno pa bo preko diferenciranih programov, metod in oblik dela na srednji stopnji gojiti permanentno poklicno motiviranje in usmerjanje.

Skrbna primerjalna analiza študijskih programov oziroma delovnih profilov bi prav gotovo dala neke orientacijske pokazatelje glede operativnosti zgodovinskih učnih vsebin.

2.4. Vloga programskega jedra: Programsko jedro sestavljajo tiste temeljne vsebine predmeta, ki so hkrati osrednje vsebine učnega načrta v različnih usmeritvah. Gre torej za to, kako naj bi bilo programsko jedro v učnem načrtu obširno, kako zasnovano in s kakšnih didaktično-metodičnih in ergoloških vidikov naj bi bile sestavljene izbirne učne teme za posamezne smeri. Bolj ko bo programsko jedro obširno, manj bo usmerjanja za specifične poklicne usmeritve. Hkrati z usmerjenimi programi pa se seveda poveča zahtevnost in podraži postopek programiranja in izdelave učnih sredstev. Učiteljevo mikro načrtovanje pa terja diferenciacijo in individualizacijo pri pouku.

2.5. Problemi in alternative pri oblikovanju usmerjenih programov zgodovine: Zgodovinsko znanje je najbolj operativno prisotno kot neposreden element delovnega procesa pri učiteljih in raziskovalcih zgodovine, učiteljih sociologije in arhivarjih. Pri drugih pedagoških poklicih je precejšnja razlika glede vključevanja zgodovinskih vsebin, glede na vrsto zgodovinskih procesov, metode in glede na pogostost itd. Poklici družboslovne smeri (politologi, pravniki, novinarji, ekonomisti), ki aktivno in neposredno sodelujejo pri analizi, razreševanju sodobnih družbenopolitičnih problemov in pri osmišljanju perspektivnih družbenih rešitev, potrebujejo predvsem znanje novejših obdobj zgodovine in razvojne procese posebnih družbenih struktur. Sam značaj delovnega mesta pa vpliva na to, ali bo potreba po aktiviranju zgodovinskega znanja bolj ali manj pogosta.

Smernice SR Slovenije nakazujejo torej le eno programsko jedro z izbirnimi deli učnega načrta za navedene tri smeri. V SR Srbiji pa so izdelali za zgodovino 3. in 4. razreda štiri programe glede na poklicno usmeritev. To so: 1. program za pedagoge, 2. program za pravno in bibliotekarsko stroko, 3. zgodovino civilizacij za muzejske stroke, kulturo in področje informatike in 4. zgodovino za turistične delavce. Tudi pri nas se postavlja vprašanje, ako ne bi izdelali dva programa zgodovine in s tem bolj zajeli specifičnost poklicnih potreb. To bi lahko bila: 1. program novejša narodne zgodovine za učence družboslovne smeri in 2. celoten pregled narodne zgodovine za pedagoge in učence jezikoslovnih smeri.

3. Didaktično-metodična izhodišča za oblikovanje programskega jedra zgodovine v 3. in 4. razredu srednje šole

3.1. *Nekatere značilnosti učnega načrta zgodovine v 3. in 4. razredu pedagoške gimnazije:* Ta učni načrt je potrebno nekoliko analizirati zato, ker je že nekaj let preverjen v pedagoški praksi in je osnova za pouk na pedagoških gimnazijah. Opozoriti pa moram, da se sedaj pouk zgodovine odvija ob precej večjem fondu ur, kot ga predvideva novi osnutek predmetnika. Po novem predmetniku naj bi bili v obeh razredih po dve uri tedensko, skupno torej 140 učeih ur. Zaradi tega so se pri prvih poskusih operacionalizacije vzgojnoizobraževalnih vsebin odprli raznovrstni didaktični in metodični problemi, ki jih bo potrebno razrešiti.

Vzgojnoizobraževalni smotri predmeta so preveč splošni in ne osmislijejo dovolj specifičnih značilnosti te etape pouka zgodovine. V njih naj bi prišla do izraza strokovno-teoretična usmerjenost programa, njegova navezanost na program skupnih izobraževalnih osnov, kot tudi vloga programa pri usmerjevanem odpiranju h programom višjih in visokih šol. Po-udariti bo potrebno tudi, da je proučevanje zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije mogoče izvajati le v širših regionalnih okvirih. V smotrih naj bi bili nakazani tudi sistemi razvrščanja učnega gradiva, vloga aktivnih oblik in metod itd.

Dosedanji učni načrt je *problemsko zasnovan*, toda teme so preveč globalne. Potrebni bi bili bolj izčiščeni didaktični poudarki na bistvenem, teme pa bi kazalo bolj zožiti in notranje razčleniti.

Poglavje o oblikah in metodah pouka v osnovni šoli je koristen in operativen element učnega načrta.

Navodila k poglavjem učnega načrta so marsikje nedorečena in maksimalistična. V njih je rečeno, da so problemi in procesi »predstavljeni v oblik zgodovinske in sociološke sinteze«, da je potrebno analizirati družbene strukture itd. V njih ni izdelana operativna navezava na program SVIO.

Takšen učni načrt nalaga avtorjem učbenikov in pedagogom izvajalcem mnogo zahtevnih nalog pri mikroprogramiranju, nudi pa premalo pomoči. Obstaja namreč nevarnost, da bi bila zasnova učnega načrta za zgodovino v 3. in 4. razredu srednje šole zgoščen in skrčen povzetek linearne programa iz osnovne šole (od 6. do 8. razreda).

3.2. Problemi izbora in razvrstitve učne snovi

3.2.1. *Nujnost tesnejše povezanosti med programi SVIO in programi v usmeritvah:* Učni načrti usmerjenih programov se gradijo na načelu nadgrajevanja od osnovne do visoke šole. Zato je pri izdelavi tega programa potrebno upoštevati obseg, vsebino in notranjo zasnovo učnega načrta za zgodovino v osnovni šoli kot tudi načrte družboslovnih predmetov v SVIO. Linijska razvrstitev svetovne in narodne zgodovine v dveh etapah nujno vodi do določene izolacije med obema in do težav pri simultnem primerjanju, soočenju in aplikaciji zgodovinskih pojavov doma in v svetu. Zato bo potrebno izdelati didaktične mehanizme, ki bodo preprečevali izolirano obravnavo. Ob učnih temah kot tudi v pojasnilih h programu SVIO in usmerjenem programu bo potrebno vedeti, kako se tema usmerjenega programa navezuje na temo ali njen ožji element programa SVIO. Oba programska ciklusa se bosta morala približevati po sistemu »krožnih izsekov« ne le deklarativno, marveč tudi preko učbenika in drugih učil. Gre torej za kombinacijo linearne in koncentričnega razvrščanja.

3.2.2. *Razredčenost tem — pogoj za učinkovito strukturno obdelavo:* Ozek časovni okvir, hkrati pa zahteva po aktivnih oblikah in metodah pouka nujno terjata skrb in didaktično učinkovit izbor učnih tem. Da

bi prišla do izraza globinska in problemska obravnava učne snovi, konkretnen in slikovit prikaz zgodovinskega dogajanja, je potrebno izdelati tudi smotre tem. Takšna obdelava bi koristila tako bodočim pedagogom kot tudi družboslovcem, ker bi vodila h kritičnemu analitičnemu primerjanju zgodovinskih procesov in pojavov na domačih tleh. Možno pa bi bilo hkrati razviti nekatere elemente sodobnih raziskovalnih metod. Vsak pristop k izboru pa terja kriterije izbora. V učni snovi, ki je odbrana v obliki problemsko zasnovanih tem, je več didaktičnih in metodičnih potenc. Dragoceno pa je tudi to, da takšna zasnova omogoča stalno aktualizacijo, soočenje zgodovinskega dogajanja s sodobnimi družbenimi in političnimi procesi.

3.2.3. Problemi pri izboru in razvrščanju učne snovi za zgodovino naših narodov in narodnosti: Naš učni načrt naj bi v širšem regionalnem okviru spremljal tiste etape, situacije v razvoju vsakega od naših narodov, ki so zgodovinsko pomembne, ter v njih odkrival osrednje in vzliščne teme. Ob tem se pojavi vprašanje mreže problemskih tem. Potrebno je doseči hkrati racionalno število tem, pa tudi primerno zastopanost in prisotnost vseh naših narodov in narodnosti. Odločiti se bo treba tudi in se sporazumeti glede tega, na katerem narodnem teritoriju bomo bolj podrobno analitsko obravnavali vzorčne procese ali pojave določenega obdobja. To so na primer: odprava fevdalizma, začetki industrializacije pri naših narodih itd. Vprašanje je torej, kako zadostiti primerno zastopanost vseh naših narodov v učnem načrtu, ne da bi prehodili vso njihovo zgodovinsko pot razvoja, marveč le nekatere izbrane etape.

Izbor zgodovinskih etap, situacij in problemov pa potrebuje izhodišča in orientacijo. Izhodišča nam dajejo: 1. zgodovinska znanstvena rekonstrukcija, 2. marksistična filozofija in sociologija in 3. didaktika in metodika pouka zgodovine.

Zgodovina nam glede na razpoložljive vire lahko nudi za neko obdobje bolj, za drugo pa manj celovito rekonstrukcijo gospodarskega, družbenega, političnega in kulturnega življenja narodov Jugoslavije kot tudi njihovih medsebojnih odnosov.

Marksizem nam daje izhodišče za vrednotenje zgodovinskih pojavov, merila glede na to, kaj je v družbenem razvoju in dogajanju bistveno in odločilno, kot tudi dialektično-materialistično pojmovanje zgodovinskega razvoja.

Didaktično-metodična komponenta pa nam na osnovi didaktičnih zakonitosti in spoznanj pedagoške psihologije prispeva k racionalnemu in učinkovitemu uresničevanju smotrov.

Vsa ta izhodišča naj bi se pri oblikovanju učnih tem medsebojno podpirala in dopolnjevala. Pri konkretnem snovanju učnih tem pa se pojavi vrsta vprašanj. Tokrat nameravam spregovoriti le o nekaterih možnostih pri izboru in razvrščanju učne snovi z didaktično-metodičnih izhodišč.

a) *Kombinacija progresivnega in regresivnega razvrščanja učne snovi* daje dobre možnosti za racionalizacijo učnega procesa in za kombiniranje več narodnih zgodov. Na primer: jožefinsko-terezijanske reforme bi bilo mogoče bolj poglobljeno obdelati na slovenskih tleh, medtem ko bi njihovo zgodovinsko vlogo na Hrvaškem lahko obdelali z regresivnim postopkom ob letu 1848 itd.

b) *Primerjalna zasnova učne snovi* je za to stopnjo primerna, čeprav bolj zahtevna. Vodi pa pri pouku k aktivnemu in samostojnemu razpoznavanju bistvenega, k vrednotenju zgodovinskih pojavov itd.

Sinhrona primerjava zgodovinskih procesov pride v poštev zlasti takrat, ko ima več naših narodov podobno usodo ali vlogo sočasno. Na primer: leto 1848, nacionalna gibanja v začetku 20. stoletja itd.

Strukturalna primerjava podobnih gospodarskih, političnih in drugih procesov in pojavov ter ugotavljanje specifičnosti v narodnem razvoju (organizacija turškega fevdalnega sistema v raznih deželah, organizacija narodno-političnih gibanj itd.).

c) *Razvrstitev tem glede na obdobja* nam nakazuje že program SVIO, kjer je v prvem letu razvrščena zgodovina do 1870, v drugem pa kasnejša.

Menim pa, naj bi bilo programsko jedro večje v starejših obdobjih in da bi koristil večji odstotek izbornih tem v novejših etapah. Tako bi strokovna obarvanost učnih tem, povezana s specifičnimi raziskovalnimi metodami, odpirala pot k višjemu študiju. V novejših dobah so specifične strukture družbe ne le direktno razvojno povezane s sodobnimi, marveč so tudi mnogo bolj znane in znanstveno proučene. Zato bi bilo mogoče stopnjevati tudi metodično zahtevnost pouka in samostojnost učencev.

č) Glede na to, da so učni načrti za to stopnjo še v izdelavi, ni mogoče bolj konkretno razpravljati o *korelaciji* med zgodovino in STM, geografijo, sociologijo, filozofijo in drugimi predmeti, ki tečejo simultano.

d) Zavestno in sistematično bo potrebno *upoštevati tudi mikrosociološke elemente in jih vgraditi v učni načrt*. Saj nam konkreten prikaz življenja vaše skupnosti v fevdalni dobi, proletarskega življenja v naših prvih industrijskih centrih itd. omogoča bogate globinske in vzgojne učinke. Do izraza pa pridejo tudi nazorno in slikovito specifične razmere pri različnih jugoslovanskih narodih in narodnostih.

Po teoretskih osnovah sodobne didaktike naj bi bil *kurikularni učni načrt* do takšne mere dodelan, da bi bila razvidna specifična vzgojnoizobraževalna vloga posameznih tem. S tem so tudi bolj konkretno in operativno nakazani intenzivnost pouka in njegovi končni cilji. Precizno strukturiran učni načrt zagotavlja tudi boljši stik med njim in izvajalci-pedagoškimi delavci, saj jim pomaga pri mikro načrtovanju in izvajanju učnih ur. Omogoča pa tudi bolj dodelano in jasno strategijo pri načrtovanju in izdelavi učnih sredstev.

V referatu nisem hotel predložiti konkretnega osnutka učnega načrta, ker izdelujejo te dokumente delovne skupine Zavoda za šolstvo SR Slovenije. Ta referat je bil izdelan z namenom, da seznani slovenske zgodovinarje z aktualnimi vprašanji pouka zgodovine in o poteku reforme usmerjenega izobraževanja na srednji stopnji glede našega predmeta. Njegov namen je seveda izzvati javno diskusijo o teh problemih in prispevati k učinkovitemu in kvalitetnemu delu komisije.

Summary

CONCEPTION OF THE LESSONS IN HISTORY IN THE 3rd AND 4th CLASS OF THE ORIENTED EDUCATION

Stefan Trojar

The socio-political starting points at shaping the programmes in the field of oriented education in the SR of Slovenia are defined by the Act on the Oriented Education (April 1980) and the Directions at Shaping the Programmes. The lessons in history are comprised in the programmes of the oriented education: 1) as the integral part of the compulsory and unitary common programme-foundation in the 1st and 2nd class (140 lessons), and 2) vocational-theoretical subject in some of the career-orientations in the 3rd and 4th class of the grammar school. The lessons in history are comprised in the pedagogical orientation for the teachers of class-lessons and for the teachers of the sociological-linguistic orientation, as well as in the sociological career-orientation, which is divided into the linguistic and sociological branch. There are very different professions in question: lawyers, sociologists, philosophers, historians, pedagogues, researchers etc. Thus, the history has a specific function in the career-oriented programmes, as the findings of the history could be of use by further studies and future profession.

Among the enumerated professions there is a high degree of specifics, therefore it is necessary to find the common, fundamental contents of the subject (the most essential part of the programme), as well as the vocationally coloured selective themes. Education and training programme could enable the permanent vocational orientation and motivity. The Directions indicate just one essential part of the programme for the subject »history« — along with the selective parts of the curriculum for the aforementioned three orientations. As orientation for the subject »history« in the 3rd and 4th class serves temporarily the curriculum for the pedagogic grammar schools, which — however, has certain bad sides.

As for the future it will be necessary to define the specific characteristics of this programme. In the first place it is necessary to work out the didactic mechanism, which will prevent the isolation between the programme concerning the lessons in world history within the general education in the 1st and 2nd class and the programme concerning the national history in the 3rd and 4th class. The narrow time frame, along with the need for a profound presentation of the substance of expertise, calls for a careful, didactically effective and rarefied selection of the themes of expertise. The completion of the curriculum demands also the elaboration of the thematic education and training purposes. According to the new programmes the lessons in history should give the picture of the most important stages in the development of each Yugoslav nation and nationality. The starting points and orientation at the selection of the mentioned stages and problems are given by the historical science, Marxist philosophy and sociology, didactics, as well as the methodics of the lessons in history.

At the occasion of the classification of the substance of expertise it is possible to make a combination of more systems. The matter of consideration could be the combination of the progressive and regressive classification, the comparative scheme according to the sequence of the events and social structure. It is necessary to include consciously and systematically the micro-social elements, correlation etc. into the curriculum. The completed curriculum could be of help to the pedagogues at the micro-planning and further elaboration of the substance of expertise.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
* *
*

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
* *
*

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že pet letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972 ter decembra 1981 še ponatis št. 1-2/1970 »Zgodovinskega časopisa«.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že devetindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevine zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 250 dinarjev, za posameznike 160 dinarjev, posamezna številka velja 100 dinarjev, dvojna številka 150 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPLJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo osem števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Branko špacapan

IZKUŠNJE POUKA ZGODOVINE NA GIMNAZIJI PEDAGOŠKE SMERI V LJUBLJANI

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Pred dobrimi petimi leti smo začeli na pedagoških gimnazijah v Sloveniji eksperimentalno uvajati nov sistem usmerjenega izobraževanja. Razumljivo je, da je vsak začetek težak, posebno pa še za tiste predavatelje zgodovine, ki so že leta in leta delali po ustaljenih konceptih. Težave so bile toliko večje, ker smo se razen okvirnih, začasnih učnih načrtov znašli pred novimi nalogami skoraj brez vsega in se soočili s pomanjkanjem učbenikov kot tudi drugih učnih pripomočkov. Iz prvotnih okvirnih učnih načrtov smo sicer lahko spoznali obseg učne snovi, nismo pa skoraj ničesar slišali o metodičnih in didaktičnih napotkih, ki bi bili najustreznejši. Več ali manj smo bili posamezniki in aktivni prepuščeni sami sebi in smo morali marsikdaj sami dopolnjevati program. Kljub temu je treba povedati, da smo le imeli nekaj seminarjev za učitelje zgodovine na pedagoških gimnazijah pod vodstvom prof. Wedamove, ki nam je po najboljših močeh pomagala utirati pionirska pota pri dosegu osnovnih intencij novega reformiranega pouka zgodovine. V prvih dveh, treh letih smo imeli občutek osamljenosti, ker nam nihče ni priskočil na pomoč, nihče nas ni vprašal, kako delamo in uspevamo, na kakšne probleme zadevamo v vsakdanji praksi itd. Res, pisali in pošiljali smo polletna oziroma letna poročila Zavodu za šolstvo SRS in mislim, da smo dovolj izčrpno odgovarjali na zastavljena vprašanja, vendar na to ni bilo nikakršne povratne informacije, nikakršnih nasvetov s strani raznih pedagoških institucij, nikakršne razprave in analize problematike — in ravno to smo upravičeno pričakovali. S tem seveda ne mislim reči, da smo obupovali, saj smo kljub vsemu vedeli in čutili, da bodo naše izkušnje tehten in dragocen prispevek pri prehodu vseh srednjih šol na sistem usmerjenega izobraževanja. Toda — še do danes ne vemo, v kolikšni meri so bile doslej upošteevane!

Kakšna je trenutka problematika pouka zgodovine na pedagoški gimnaziji? Če začnem z učnimi načrti, ki so razumljivo še vednočasni, lahko ugotovim, da problem njihove realizacije nastopa predvsem v 3. in 4. letniku, torej že v fazi usmerjenosti učencev, čeprav so seveda v bistvu usmerjeni že v prvem letniku, saj smo kadrovska šola. Skupna vzgojno-izobraževalna osnova učnega načrta za 1. in 2. letnik, za katero končno že imamo začasne učbenike, izhaja iz načela, da prinašajo učenci iz osnovne šole določeno predznanje, kar je tudi res. Vendar pa srečujemo zelo različne stopnje predznanja, kar se še posebno čuti na pedagoških gimnazijah, saj vanje prihajajo učenci s številnih osnovnih šol s področja posameznih regij. Brez zlega namigovanja ugotavljamo, da ponekod učitelji zgodovine zelo dobro delajo, ponekod pa ne. Sam sem 14 let učil na osnovni šoli in dobro vem, kolikšno naj bi bilo povprečno znanje zgodovine našega osnovnošolca! Nikogar ne krivim, a problem nastopa ravno tu, saj v učbeniku za prvi in tudi drugi letnik ni malo posploševanj in sintetiziranja, to pa nas prisiljuje v še zahtevnejšo in poglobljeno razlago, brez katere učenci ne bodo mogli doumeti in razumeti osnovnih zakonitosti družbeno-zgodovinskega razvoja v preteklosti. To nam jemlje veliko časa, preveč, da bi zmogli učinkovito metodično-didaktično obdelati vso predpisano učno snov

za 1. letnik. Teoretično se učni načrt izogiba (in to je tudi pravilno!) nepotrebnemu ponavljanju snovi iz osnovne šole, praktično pa učence pesti nelzogiben faktor pozabljanja, saj gre za snov, ki so jo v okrnjenem obsegu poslušali v 6. in 7. razredu osnovne šole. Mislim, da bi bilo potrebno obseg učne snovi za 1. letnik le nekoliko skrajšati, saj sedaj učni načrt zahteva obravnavo zgodovinskega obdobja od praskupnosti do imperializma oziroma do Pariške komune. Predvsem iz navedenega razloga, pa tudi iz drugih, večinoma objektivnih razlogov (izpad učnih ur zaradi športnih dni, proslav, bolezni itd.) skoraj ni mogoče v celoti realizirati učnega načrta po predmetniku, ki nam v 1. in 2. letniku predpisuje oziroma daje 76 ur v šolskem letu. Tako se mi dogaja (morda pa tudi drugim kolegom), da obtičim tam nekje pri pojavih nacionalnih gibanj oz. delavskega gibanja v 19. stoletju, vest pa mi ne dovoljuje, da bi vse te pomembne zgodovinske procese na hitro obdelal v nekaj urah. Zato jih prenašam zavestno v začetek 2. letnika. Upam si trditi, da s tem učenci dobijo trdnjšo in jasnejšo osnovo za razumevanje gospodarskih in družbenopolitičnih ter socialnih procesov v zadnjih 150 letih razvoja. Tudi je res, da zajema učni načrt za 1. letnik pretežno občo zgodovino in nam zaradi časovne omejenosti ne dovoljuje potrebne aplikativnosti na naš zgodovinski razvoj, čeprav mislim, da je glede na stopnjo dejavnosti prvošolca to nujno potrebno.

Bolje je razporejena snov v učbeniku za 2. razred oziroma letnik, čeprav je tudi v njem še vedno mnogo sintetiziranja. Sicer pa mislim, da namen tega referata ni podajati podrobnejšo analizo niti učbenikov niti učnih načrtov, ker je to naloga delovne skupine in strokovnjakov ter praktikov v bodočnosti. Menim, da učni načrti nasploh niso slabi, samo da jih je izredno težko realizirati.

Veliki disproporciji nastopajo v učnih načrtih za 3. in 4. letnik in tu naletimo na največ problemov, časovne in metodično-didaktične narave. Menim, da je sam učni načrt tako zasnovan, saj zahteva predvsem problemsko obravnavo snovi in tudi ne vodi v ponavljanje že znanega, marveč v njegovo poglobljeno analizo. Težišče je na nacionalni zgodovini, tako ožji kot širši, kar se mi zdi povsem upravičeno. Mislim, da se v 3. in 4. letniku učni načrt najbolj približuje intencijam reforme pouka zgodovine, ker daje učencem precej več možnosti, da se spremenijo iz več ali manj pasivnih poslušalcev v aktivne udeležence učnega procesa, predvsem s pomočjo seminarskega dela oziroma izdelave in interpretacije referatov. Prvotni učni načrti niso zahtevali, marveč priporočali, da bi se snov porazdelila na referatsko in nereferatsko v razmerju 50 : 50, vendar smo ugotovili, da je to preveč. Osebo deliva s kolegico snov v razmerju $\frac{2}{3}$ razlage in $\frac{1}{3}$ referatskih tem. Vendar moram takoj opozoriti, da to ni mogoče izvesti v vseh treh smereh.

Na pedagoški gimnaziji začenja pravo usmerjeno izobraževanje v 3. letniku. Učenci se že v 2. letniku bodisi sami, bodisi s pomočjo nasvetov profesorjev in šolskega psihologa opredelijo za eno od treh smeri: za učitelja razrednega pouka, za učitelja predmetnega pouka v družbeno-jezikovni smeri in učitelja predmetnega pouka v naravoslovno-matematični smeri. Vsaka smer ima svoj program in predmetnik. Najobširnejši je program v družbeno-jezikovni smeri, kar je tudi razumljivo, najožji glede na obseg in vsebino pa v naravoslovno-matematični. Predmetnik nam daje na razpolago v okviru časovnega razporeda učnih ur (ČRUS-a) v razredni smeri pa 2 uri tedensko skozi celo šolsko leto, v DJ smeri povprečno 2,5 ure (v prvem polletju 2, v drugem 3 ali obratno — to velja za 3 letnik, v četrtem pa letos povprečno 3,5) v naravoslovno-matematični smeri pa smo do letošnjega leta imeli samo po 1 učno uro na teden v obeh letnikih t. j. 38 ur na leto!, v tekočem šolskem letu pa smo v tej smeri uspeli pridobiti še eno uro, kar je

objektivni minimum, saj obravnavamo maturitetno snov! O teh časovnih razmerjih govorim zato, ker se mi zdi, da je tudi v razredni smeri premalo ur na razpolago, saj je usposabljanje učencev za razredni pouk v osnovni šoli ena naših glavnih nalog! Poleg tega nastopa zgodovina kot samostojen predmet samo v DJ smeri, v ostalih dveh pa v okviru predmeta »Poglavja iz družbenih ved« t. j. skupaj z geografijo v razmerju učnih ur 2 : 1 v korist zgodovine v razredni smeri in 1 : 1 v NM smeri. Tudi končna ocena znanja je skupna. Medtem ko je seminarsko delo v razredni smeri v 3. letniku še mogoče, pa to nikakor ni v NM smeri. V 4. letniku pa tudi v razredni smeri ni več mogoče. Ob tem naj omenim, da sploh ne vemo, kako bo v bodoče s poukom zgodovine v 3. in 4. letniku. Pripravlja se oziroma je že pripravljen nov učen načrt, ki je moderno zasnovan, vendar bo bodočnost pokazala, v kolikšni meri je tudi uresničljiv v praksi! Ob tej priliki je treba dati polno priznanje našim univerzitetnim profesorjem — zgodovinarjem, ki so se v zadnjem času izredno angažirali pri oblikovanju naših učnih načrtov, zlasti prof. Grafenauerju, Stiplovšku, Vodopivcu, pa tudi ostalim, ki so pripravljeni izdelati učbenike za 3. in 4. letnik.

Kot je bilo povedano, lahko intencije reformiranega pouka zgodovine še najbolj uresničujemo v družbeno-jezikovni smeri, v kateri je na razpolago relativno dovolj učnih ur. Tu lahko še najbolj uvajamo in navajamo učence na samostojno delo, predvsem s pomočjo referatov. Seveda ne zahtevamo in tudi ne moremo zahtevati od njih izdelave nikakšnih kvalitetnih in znanstvenih referatov, saj je naš glavni namen, da se učenci sploh navajajo na samostojno delo, na uporabo literature in tudi na samostojen nastop v razredu. Učni program ne zahteva in ne določa, katere historične teme je treba obdelati v referatu, pač pa jih priporoča. Mislim, da je to pravilno, saj se profesor lahko svobodneje odloča o tematiki, ki prihaja v poštev za referate, obenem pa vpliva na učence, da tudi sami predlagajo ustrezne teme. Menim, da smo v tem pogledu v DJ smeri že prav lepo uspeli in da učenci zelo radi sodelujejo. Kako to v praksi poteka, naj pojasnim s primeri:

V 3. letniku n. pr. v uvodni uri pojasnim učencem novosti pri pouku zgodovine, način našega sodelovanja itd. Predvsem poudarjam, da je »referatska smer« sestavni del celotne učne snovi in da je v nekem smislu učenčev referat enakovreden profesorjevemu deležu pri oblikovanju in izvedbi urnega programa. To pa pomeni, da referat ne sme biti sam sebi namen in da učenci ne smejo biti zgolj pasivni poslušalci. Referent sam ali s pomočjo profesorja med interpretacijo napisanega opozarja sošolce na pomembnosti, ki si jih sproti zapisujejo v zvezke. Reči moram, da nekateri učenci nastopajo izredno suvereno in kvalitetno podajajo snov ob uporabi zemljevidov, grafoskopa, diaskopa in episkopa. Pri njih sta moja udeležba in pomoč skoraj odveč. Zanimivo je, da se ti posamezniki tudi že vnaprej odločajo za študij zgodovine na pedagoški akademiji oziroma fakulteti. Med izdelavo referatov seveda pogosto prihajajo po nasvete k profesorju, zlasti kadar so jim določeni historični pojmi nejasni, ali kadar ne znajo iz literature izločiti najpomembnejšega. Seveda niso vse teme primerne za referat. Izbiram takšne, za katere menim, da so lažje in dostopnejše dojemljivosti učenca pri 17 letih starosti. N. pr. »Naše ozemlje v rimski dobi«, »Naše ozemlje v dobi preseljevanja ljudstev«, »Naseljevanje slovenskega ozemlja« (pri čemer podrobneje obdelujemo posamezne smeri naseljevanja). Karantanija, Nastanek in razvoj mest na Slovenskem, Turški napadi na naše ozemlje, Kmečki upori na Slovenskem, Položaj slovenskega kmeta v fevdalizmu, Začetki zgodnjega kapitalizma na Slovenskem, Migracije in selitve v jugoslovanskem prostoru do 19. stoletja, Gospodarski razvoj na Slovenskem v obdobju kapitalizma, začetki delavskega gibanja pri Južnih Slovanih, Na-

cionalni programi slovenskih političnih strank pred 1. svetovno vojno itd. Naštel sem samo nekaj tem, ki jih učenci obdelujejo bodisi posamično, bodisi skupinsko. V 4. letniku je doka primerna tematika za referate Nastanek in razvoj KPJ, Frakcijske borbe KPJ, IV. kongres KPJ, IV. konferenca KPJ, Ustavni kongres KPS, Stavkovno gibanje v Sloveniji v 30. letih, Ljudskofrontno gibanje na Slovenskem itd. da ne govorim o obdobju NOB, iz katerega lahko ponudimo učencem številne »drobne« teme!

Pri tem bi rad opozoril na neko specifičnost oziroma prednost, ki jo imamo učitelji zgodovine na pedagoških gimnazijah. Učenci prihajajo k nam iz širšega šolskega okoliša, iz raznih krajev ljubljanske regije — od Kočevja, Ribnice, Cerknice, Postojne do Kranja, Tržiča, Kamnika, Domžal, Trbovelj, Zagorja, Litije. Ker izhajam iz načela, dajati poudarek predvsem krajevni, lokalni zgodovini (ta še posebej prihaja v poštev v osnovni šoli), se nam kar sama ponuja idealna priložnost, da animiramo naše učence, bodoče učitelje osnovne šole za izdelavo referatov z lokalno zgodovinsko tematiko — in to zelo radi prevzamejo. Tako n. pr. glavnemu referatu »Naše ozemlje v rimski dobi« sledijo krajši koreferati n. pr. »Mengeš v rimski dobi«, »Ihan v rimski dobi«, Emona itd.

Ali n. pr. referatu z naslovom Vseslovenski kmečki upor 1515 sledi koreferat: Kočevska v upor 1. 1515, ali Polhov Gradec v upor 1. 1515 itd. Ne gre seveda, da bi si učenci zapisovali prav vse podrobnosti lokalnih dogodkov, izluščiti skušamo samo specifičnosti, ki jih dodajamo skupni osnovni temi kot ilustracijo.

Ob vsem tem pa nastopa vrsta problemov, ki jih bo treba čimprej rešiti. Prvenstveno problem ustrezne historične literature, primerne za učencevo stopnjo dojemljivosti in problem kvantitete te literature. Res, v naši strokovni zgodovinski knjižnici imamo precej, vendar še vedno ne dovolj potrebne literature. Pravim ne dovolj, kajti če n. pr. obdelujejo učenci isto referatsko temo v več oddelkih, nam 1 ali 2 izvoda ustrezne knjige kaj malo pomagata. To je zlasti pereče pri obravnavi starejših obdobij nacionalne zgodovine, medtem ko je za novejša obdobja položaj nekoliko boljši, zlasti za obdobje NOB. Vprašanje je, kako (glede na pičla finančna sredstva) in kje nabaviti zadovoljivo število knjig. Učenci pogosto samo iščejo ustrezno literaturo v svojih domačih lokalnih knjižnicah, kar seveda ni slabo, saj si s tem tudi sami hitreje izoblikujejo svoj izobrazbeni profil, vendar smo jim le dolžni zagotoviti vsaj osnovno literaturo. Praksa kaže, da prihajajo v poštev za referate poleg temeljnih del tudi razni zborniki (n. pr. Kamniški, Kranjski, škofjeloški itd.), Kronika, posamezni zgodovinski članki iz zgodovine posameznih partizanskih enot, razne monografije, v zadnjem času pa tudi naš Zgodovinski časopis, ki je v nekaj zadnjih številkah objavil primerne sestavke, vsebinsko in oblikovno dojemljive mladi generaciji (n. pr. dr. Vojeta »Turški napadi na Kranjsko v 15. in 16. stoletju, da navedem samo enega!). Želimo si, da bi izhajalo še več razprav z različno tematiko, ki jih bomo lahko koristno uporabili pri pouku. Pri tem bi rad opozoril, da si želimo razprav in sestavkov, ki bi kompleksno in sistematično obravnavali določen zgodovinski pojav oziroma proces n. pr. Razvoj slovenske državnosti skozi stoletja, ali n. pr. Islamizacija v jugoslovanskem prostoru in podobno, ker tako tudi skušamo obravnavati snov v omenjenih letnikih.

Močno pogrešamo tudi ustrezne literature o zgodovini ostalih jugoslovanskih narodov. Le-te takorekoč ni (razen seveda Zgodovine narodov Jugoslavije). Prisiljeni smo uporabljati skoraj izključno knjižni fond za nacionalno zgodovino. Pogrešamo tudi ustrezne zbirke virov za starejšo in novejšo zgodovino, kajti zbirka virov za 4. razred gimnazije, kakor je sicer uporabna, ne zadostuje. Koristno bi nam služile tudi ustrezne zgodovinske

čitanke s sistematičnim izborom virov. S čitanko za 6. in 7. razred osnovne šole si zelo malo pomagamo.

Ne gre zgolj za problem literature. Učenca moramo navajati tudi na uporabo drugih učnih pripomočkov, zlasti avdiovizualnih sredstev, diafilmov, diapozitivov, zemljevidov itd. Ne nameravam razpravljati o tem, v kolikšnem obsegu jih uporabljati, vsekakor pa jih je treba koristno in pametno izrabljati v učno-vzgojnem procesu. Tu vnovič nastopajo problemi, kajti še zdaleč nimamo na razpolago dovolj diafilmov, da ne govorim o grafoskopskih predlogah, ki jih je absolutno premalo (tu vidim priložnost za izdelavo raznih skic, grafikonov, prikazov pomembnega zgodovinskega dogodka v okviru zgodovinskega krožka na šoli) in zemljevidov. Glede njih smo prav revni; za obravnavanje zgodovine NOB imamo en sam stenski zemljevid (NOB v Jugoslaviji), pogrešamo pa (in to sem že večkrat poudaril na seminarjih) zemljevid NOB v Sloveniji, morda celo zemljevide NOB v posameznih slovenskih pokrajinah. Poslužujemo se sicer raznih ročno izrisanih zemljevidov v »Naši obrambi« (glasilo je, mimogrede povedano, izredno primerno pri obravnavanju dogodkov iz NOB), vendar so le-ti le občasno objavljeni. Tudi na področju historične kartografije bo treba še marsikaj storiti. Pri uporabi episkopov in diaskopov moramo biti zelo previdni, predvsem zaradi njihove tehnične nedodelanosti (močno se segrevajo in nam lahko zelo poškodujejo knjigo ali sliko).

V procesu novega reformiranega pouka zgodovine nam je dragoceno pomagalo interni TV sistem, ki smo ga kupili in montirali pred dobrim letom dni. O vkomponiranju filmov v organizacijo pouka ne bi na tem mestu preobširno govoril, dejstvo pa je, da nam še kako koristno služijo pri izpopolnjevanju metodično didaktičnih oblik pouka. Doslej imamo nameščene 3 TV sprejemnike v posameznih prostorih in že kar precej posnetih videokaset za potrebe pouka zgodovine, likovne vzgoje, biologije. Za zgodovino imamo doslej posnetih okrog 25 videokaset s filmi, ki so vsebinsko in glede na minutažo primerni za šolo (nekaj naslovov: Tito v boju za mir, KPJ od ustanovitve do 1. 1941, Napad na Beograd, Leto 1941 v 3 nadaljevanjih, Osvobodilna vojna v Jugoslaviji v 7 nadaljevanjih). Reči pa moram, da je slovenska šolska TV na tem področju zelo malo storila in da presnemavamo ustrezne oddaje RTV Zagreb oziroma RTV Beograd. Zaslugo za to delo ima naš kolega, profesor tehničnega pouka na šoli, ki se je povsem prostovoljno odločil, da nam pomaga in tako pogosto prihaja v šolo celo v poznem popoldanskem in večernem času, takrat pač, kadar oddaja teče. Vsako takšno predvajanje filma sproži v učencih val raznih čustvenih impulzov in kopico vprašanj, pouk poteka sproščeno v obliki razgovora, sodelujejo vsi, skratka, ura je izredno razgibana. Mislim, da bo slej ko prej potrebno vpeljati podoben sistem v vse šole. Razumljivo pa je, da gre pri tem za precejšnje investicije, ki se jih da deloma pokriti iz sklada za nabavo učil in amortizacije. Nasploh je problem denarja za nabavo učil močno prisoten v naši praksi, vendar ga bo treba rešiti, če hočemo razvijati nove oblike pouka v smislu zahtev reforme vzgoje in izobraževanja. Jasno je, da pouk ne sme potekati samo med šolskimi zidovi, zato ga bogatimo z ekskurzijami, ogledi muzejev in razstav, kar pa niti ni lahko: treba je zamenjavati ure, ozirati se na urnik razstave itd. Problem so včasih tudi vodiči po razstavi (če sploh so!), ki imajo sicer visoko strokovno znanje, vendar za srednješolce metodično in didaktično nesprejemljivo. Od nas samih pa tudi nihče ne more zahtevati, da bomo strokovnjaki za vsako specializirano historično področje. Priznanje moramo dati na tem mestu sodelavcem Mestnega muzeja, Arhiva Slovenije in NUK-a, ki radevolje sprejemajo skupine naših učencev in jim znajo nazorno razlagati smisel in vsebino arhivskih zbirk in njihovo zgodovinsko funkcijo. Vsekakor

pričakujemo odprta vrata tudi na ostalih znanstvenih in kulturnih institucijah.

Vse navedene oblike in metode dela prihajajo v poštev, kot povedano, predvsem v DJ smeri, deloma v razredni, pa še te pretežno v 3. letniku, v 4. letniku pa že obravnavamo snov za zaključne izpite oziroma maturo, ki jo seveda moramo predelati, to pa nam močno veže roke. Vedno manj je referatov, vedno več naše razlage, in kar je najslabše, celo narekovanja. Učbenikov žal še ni in tako so učenci odvisni zgolj od profesorjeve besede. Glede na omejen čas moramo skrbno paziti, kdaj bomo zavrteli film, kdaj uporabili diafilm, kdaj bomo izvedli ekskurzijo. Temu se žal zaenkrat ne da izogniti. Nevzdržno pa je, da je maturitetna snov tako po obsegu kot po vsebini enaka za vse tri smeri in to ob različnem fondu ur! Biti moramo pravi akrobati, da izpeljemo program do konca, seveda na škodo razlage, utrjevanja snovi, kvalitete interpretacije itd. Profesorji drugih predmetov nam sicer radi odstopajo svoje ure (ki jih, kot kaže, imajo pri nekaterih predmetih skorajda preveč), pobiramo vse možne suplence, izkoriščamo razredne ure, včasih celo kličemo učence v šolo pred uradnim začetkom pouka, kar pa je skoraj neizvedljivo, saj imamo na šoli preko 70 % vozačev iz oddaljenih krajev! Ne vem, kako ta problem rešujejo kolegi z drugih šol, verjetno ne dosti drugače!

Potrebno bo povečati fond ur za razredno in prirodoslovno-matematično smer, ali pa ukiniti maturo za ti dve smeri. Vsekakor pa s takšnim predmetnikom in obsegom snovi siromašimo sam pouk zgodovine celo v primerjavi z osemletko. Tako smo tudi učne načrte prisiljeni v 4. letniku prilagajati maturi. Škoda, kajti virov in literature imamo ravno za zahteve pouka v tem letniku največ!

Naj ob koncu spregovorim še o vprašanju ocenjevanja in korelacije. Uvajanje novih oblik dela zahteva veliko časa, ocene pa morajo biti v vsakem konferenčnem obdobju. Kako to doseči ob velikem številu učencev v posameznih oddelkih in kako ocenjevati seminarsko delo? Če izhajamo iz načela, da je treba nagrajevati delo, potem moramo pravilno vrednotiti tudi učencevo delo pri pripravi referata. Ali je ta »delovna ocena«, kot jo sam imenujem, enakovredna ustni ali pisni oceni? O tem se še ni nikjer razpravljalo in tako sem si sam izdelal določene kriterije, po katerih ocenjujem referate. Ne vem, ali so dovolj objektivni in pedagoško upravičeni, vendar nižje ocene kot »dobro« ne dajem, saj je navsezadnje tudi slabše izdelan referat rezultat dela učenca. O tem problemu bi se lahko razvila ustrezna razprava med učitelji zgodovine na kakšnem prihodnjem seminarju. Še večji problem je, kako priti do ustnih ocen predvsem v smereh z manjšim fondom učnih ur. Spet nam ne preostane drugega, kot da se poslužujemo kontrolnih vaj, ki pa nikakor ne morejo in ne smejo zadoščati za oceno, ki mora biti kompleksna. Poleg tega pa, kot že povedano, nastopa zgodovina v razredni in naravoslovno-matematični smeri kot sestavni del predmeta »poglavja iz družbenih ved«, skupaj z geografijo, tako da sta tudi polletna in letna ocena skupni. Včasih pride do določenih diferenc v ocenah, vendar jih sporazumno vsklajujemo. Pa vendar se nama s kolegico zdi, da bi bila veliko bolj logična skupna ocena iz predmetov zgodovine in samoupravljanja s temelji marksizma, saj sta navsezadnje temeljni družbeni vedi, z mnogo več skupnimi izhodišči in vsebinskimi zasnovami. Večja je možnost korelacije n. pr. za obdobje NOB, delavskega gibanja nasploh, povojne nacionalne zgodovine, procesa in pojava neuvrščenosti. Za razumevanje vsebine predmeta STM je potrebno temeljito poznavanje zakonitosti družbenega razvoja in družbenih procesov. Pri zaključnih izpitih pa v vseh teh ocenah nastopata oba predmeta skupaj. Seveda je problem korelacije veliko manjši, ali pa ga sploh ni tam, kjer oba predmeta poučuje

isti profesor. Na naši gimnaziji temu ni tako, zato pa toliko tesneje sodelujemo s predavatelji STM. Dogovarjamo se predvsem o tem, da ne bi izrazito »historičnih« tem ponavljali, marveč jih obravnavamo pri zgodovini.

Glede korelacije zgodovine z drugimi predmeti seveda še naprej obstaja problem sočasnosti, ki ga najbrž ne bo mogoče rešiti. Pač pa nudi nov učni načrt več možnosti vsebinskega povezovanja s slovenščino (n. pr. na področju literarne zgodovine, kjer pogosto povezujemo zgodovino z literarnimi predlogami, oziroma vklapljamo literarne tekste v pouk (dela Aškerca, Cankarja, Voranca, Prešerna, Župančiča, partizanskih pesnikov in pisateljev, marksistično literaturo itd.) pa seveda tudi odlomke iz del svetovne literature. Seveda moremo to predvsem v družbeno-jezikovni smeri, kjer imamo dovolj učnih ur na razpolago, v ostalih smereh jih samo omenjamo. Isto velja tudi za povezovanje zgodovine z umetnostno zgodovino, geografijo, STM, predmetom »Obramba in zaščita«, z etnografijo. Prav nič odveč se mi ne zdi, če se učitelj zgodovine vsaj malo spozna tudi na nekatere kemijske in fizikalne zakonitosti, saj učenci n. pr. večkrat postavljajo pri obravnavanju vojnih dogodkov vprašanja s teh področij in se moramo zateči po nasvet k profesorju kemije oziroma fizike. Skoraj ni predmeta, ki ga ne bi bilo mogoče povezati z našim, vsaj v nekaterih elementih!

Zusammenfassung

DIE ERFAHRUNGEN DES GESCHICHTSUNTERRICHTS IM PÄDAGOGISCHEN GYMNASIUM IN LJUBLJANA

Branko Špacapan

Im Referat werden die während der vierjährigen Überprüfung des neuen Systems des Geschichtsunterrichts im Pädagogischen Gymnasium in Ljubljana gewonnenen Erfahrungen behandelt. Der Autor stellt fest, daß wegen des zu weitläufigen Lehrplans besonders im 4. Jahrgang das Programm schwer durchzuführen ist. Problematisch ist auch der Mangel an der entsprechenden geschichtlichen Literatur für die Schüler, und zwar sowie qualitativ als auch quantitativ im Sinne der Angemessenheit des Fachmaterials dem Alter der Schüler. Vor allem unterstreicht er jedoch das Bedürfnis zum Lehrbuch für den 3. und 4. Jahrgang, sowie zu den Geschichtshandbücher und Quellensammlungen. Es hat sich auch der Mangel an den geschichtlichen Wandlandkarten für die Zeit des Volksbefreiungskampfes gezeigt. Schließlich unterstreicht er, daß das neue System sowie methodisch als auch didaktisch den Zwecken des Erziehungs- und Ausbildungssystem besser entspricht und auch eine bessere Korrelation mit den anderen soziologischen Wissenschaften ermöglicht.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon 224 011, 224 046, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 50 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 100 din
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 80 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 80 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 80 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 200 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 100 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 80 din
GMDS 14/1933 — 30 din	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 20 din
GMDS 15/1934 — 30 din	GMDS 23/1942 — 50 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 30 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 20 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega obénega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

Marija Kremenšek

ODNOS UČENCEV DO POUKA ZGODOVINE NA GIMNAZIJI

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Z načrtom zgodovine za usmerjeno izobraževanje se odpirajo predmetu v marsikaterem pogledu nove perspektive. Vsebinsko je zastavljen tako, da bi pouk zgodovine na srednji šoli moral preseči dosedaj še zmeraj izrazito politično vojaško interpretacijo zgodovine v srednji šoli. Koliko tega bo realizirano v praksi, je odvisno od številnih činiteljev kakor so učbeniki, priročniki, bogatejša avdiovizuelna opremljenost šol in predvsem odnos učnega kadra in učencev do predmeta. V referatu želim predstaviti in analizirati poglede učencev na pouk zgodovine, predočiti probleme, s katerimi se v praksi srečujemo in nakazati tudi nekatere rešitve.

Referat sem gradila pretežno na osnovi večletnih pismenih elaboratov učencev. Uporabila sem nad 200 pismenih izjav učencev vseh štirih letnikov gimnazije, ki smo jih naredili s kolegicama na šoli. O pouku predmeta smo se tudi veliko pogovarjali v razredih. Razne tovrstne pedagoške literature npr. Zgonika ali člankov iz revije Pouk zgodovine in drugih namenoma nisem vključevala, ker želim, da res spregovori praksa. Analiza dijaških izjav kaže, da se njihove zahteve, mnenja, pogledi v marsičem pokrivajo z metodološko-didaktičnimi dognanji o pouku zgodovine.

Učencem zgodovina kot šolski predmet veliko pomeni in od nje tudi marsikaj pričakujejo. Le redkim je to le šolski predmet več. Zanimivo se je ob izjavah učencev nekoliko pomuditi, čeprav v bistvu za nas kaj novega ne morejo biti.

Glede vsebine zgodovine kot temeljnega družbenega predmeta na srednji šoli gre v osnovi za zahtevo po takem programu predmeta, da bo učenec dobil čimbolj celovito, zaključeno podobo dogajanj in življenja neke družbe določenega časa. Želijo, da jim »zgodovina dogodke vsestransko osvetli in ugotovi, kako so vplivali na poznejši razvoj.« Sovražijo zgodovino, ki le »naštevava skope podatke, datume in imena, in ne navede vzrokov zanje, ne navaja na poznavanje razmer, na razlikovanje bistvenega od nebistvenega.« »Zgodovina naj ne podaja le, kaj se je dogajalo, temveč predvsem, zakaj se je dogajalo. Izbira in opredeljuje naj zlasti tiste dogodke, ki so pripomogli k napredku... pokaže naj, kako so naši predniki živeli, s čim so se ukvarjali, kako je potekal njihov vsakdan, v čem se je razlikoval od življenja npr. Turkov ali fevdalcev.« »Omogoči naj ne le seznanjenje s preteklimi dogodki, temveč predvsem, zakaj je do njih prišlo; nauči naj dogodke vrednotiti.« »Všeč mi je, da lahko bolj sprašujemo po vzrokih dogodkov, kakor da jih naštevamo. Zgodovina mora dati sprotno analizo gospodarskega, družbenega in političnega življenja neke dobe in to primerjati z današnjim stanjem, da vidimo napredek.« Želijo »primerjavo med današnjimi problemi v svetu in problemi v preteklosti.« Navedene in še druge izjave učencev kažejo, da jim gre pri pouku zgodovine za iskanje vzrokov za dogodke in dialektično sklepanje, za razvijanje sposobnosti, da si ob konkretni snovi oblikujejo nek širši aspekt, sintetični odgovor na zastavljene probleme. Zato tudi zahtevajo dodatne informacije o snovi, predelavo literature mimo učbenikov. Želijo, da ob snovi »preberemo kake primere iz drugih knjig, ki bi pogled na dogodke potrdili in razširili.« Želijo, da vprašanja postavljamo tako, da »odgovor pokaže neko širino učenčevega raz-

mišljanja, sposobnost filozofiranja o snovi.« »Učitelj naj prida k učbeniku dodatne obrazložitve, prav tako k referatom, ki jih v knjigi ni.« Zahtevajo, da »profesor prinese s seboj še druge vire in literaturo in prikaže nek zgodovinski dogodek s širšega vidika.« Menijo tudi, da bi se »lažje orientirali med gospodarskimi in političnimi dogodki v preteklosti, če bi jih bolj povezovali z drugimi področji človeške dejavnosti npr. z umetnostjo.«

Tovrstna razmišljanja učencev nas lahko le razveselijo, obenem se pa moramo vprašati, zakaj prihaja v praksi pri pouku v srednji šoli s tako zamudo do prvega projekta o vsebinski reformi predmeta. Pretežno politična usmerjenost zgodovine na srednji šoli je v tesni zvezi z učno vzgojno naravnanoštvom učnih kadrov. Katerokoli poglavje iz nacionalne, južnoslovanske ali obče zgodovine za gimnazijo vzamemo, vidimo ta izrazito političen poudarek. Sprašujem, ali je za učence v srednji šoli res potrebno, da osvojijo vrsto politično upravnih pojmov npr. iz grškorimske zgodovine kakor so bule, teti, Efialt, Alkibiad, Aristid, kriptije, centurija, imena raznih božanstev itd., ne da bi s tem pridobili za razumevanje zgodovine tega ali poznejših obdobj in za razvijanje historičnega načina mišljenja kako bistveno gradivo in možnost. Zelo malo npr. zvedo o vsakdanjem življenju atenskega prebivalstva, o izobrazbi ljudskih množic, o gospodarsko-političnih težnjah in možnostih, premalo so osvetljene gibalne sile sužnjelastniške družbe, premalo je govora o posledicah stikov različnih civilizacij, o raznih družbenih idealih in normah posameznih razredov itd. Tako je stanje tudi za ostala obdobja. Zaradi premajhne družbene in vzgojne učinkovitosti je predmet zgubljal pomen in ure na šoli. Tudi zaradi tega je prišlo do uvedbe sociologije in STM v takem obsegu ur. Čeprav imata oba predmeta svojo metodologijo, svojo težo, svoj pomen, mi ostaja kot praktiku še zmeraj vprašanje, ali je, gledano s historično dialektičnega stališča, družbeno koristno, da dobivajo učenci skozi različne družboslovne predmete parcialno podobo družbene stvarnosti preteklih dob in današnjega časa. Da dobivajo znanje o zakonitostih družbenega razvoja, o družbenih strukturah, o gibalnih silah napredka in zaviralnih činiteljih v družbi, o razrednem vidiku v družbeni bazi in nadstavbi itd. po predalčkih. Ali si lahko učenec na srednješolski stopnji na temelju informacij različnih družboslovnih predmetov ustvari tako podobo družbenega razvoja, da je sposoben historičnega načina mišljenja, kar je poglobljena naloga zgodovine in vsega družboslovja v srednji šoli. Praksa kaže, da mora učitelj, pa naj bo to zgodovinar ali sociolog, vsestransko osvetliti nek družben pojav, ko do njega pride, če hoče, da učenci snov angažirano sprejmejo. Na primer, ko govorimo o nastanku sužnjelastniške družbe, moramo pojasniti konkretne zgodovinske okoliščine v določenem času in v določenem kraju, tako gospodarske, družbene, politične in kulturne, in sicer v medsebojni soodvisnosti, okoliščine, ki so pogojile nastanek družbenih razredov. V nadaljnjem razvoju so zopet potrebna za funkcioniranje in spreminjanje razredov vsestranska, historično utemeljena pojasnila. Pojem razred, predstavljen učencem samo iz sociološkega vidika ali le v svoji politični funkciji, kakor ga je doslej večinoma predstavljala zgodovina na srednji šoli, je v obeh primerih za predstavitve neke družbene stvarnosti pomanjkljiv. Še kak primer. Ko govorimo o poglavju marksizma, je premalo, če se učenci seznanijo le s skupim življenjepišom marksističnih teoretikov, če vedo za čas nastanka in znajo naštetih njihova dela. Poglavje zahteva, da dá zgodovinar globljo analizo razmer, ki so narekovale in omogočile nastanek marksističnih nauk in začrtale prelomnico v politični praksi in teoriji neke družbe in nekega razreda. Premalo je verjetno tudi, zlasti pa učencem težko umljivo, če jih seznanimo le z nauki marksistov in njihovimi posledicami, ne da bi učenci spoznali objektivne okoliščine in subjektivne činitelje, ki nastanek marksizma po-

gajajo. Tudi za novejšo obdobje naše družbe bi bila pridobitev, če bi nam uspelo družboslovne predmete vsebinsko in didaktično zlititi tako, da bi lahko dali učencem analitično dovolj poglobljeno, vsestransko osvetljeno in sintetično izčiščeno podobo naše preteklosti in sedanjosti, za kar se na nek način zavzemajo tudi učenci. Vsklajevanje programov med predmeti da le minimalne rezultate. Pa jih sploh vsklajujemo? Podvajanje snovi pa gre na račun kvalitete. Predvsem pa menim, da mora dobiti učenec čimbolj celovito, z vseh strani osvetljeno podobo družbenega dogajanja. Novi, vsebinsko sicer spremenjeni načrti ohranjajo v tem pogledu nespremenjeno stanje, kar pa ni razlog, da ne bi ugotavljali pomanjkljivosti tako koncipiranega družboslovja na srednji šoli.

V zvezi s tem, po mojem mnenju dovolj pomembnim vprašanjem družboslovja v srednji šoli, ki že ni več samo strokovno vprašanje, je drug nič manj pomemben problem, to je profil srednješolskega profesorja zgodovine. Izjave učencev le potrjujejo staro resnico, da je v učnem procesu namenjeno učitelju osrednje mesto. Učenci želijo, da jih učitelj čimbolj pritegne k pouku zgodovine, da se svojemu poklicu posveča, da išče vedno nove načine dela v razredu, da je, »... če hoče koga navdušiti za predmet, tudi sam zanj zavzet«, da predava jasno in sistematično, da priteguje k predavanju iz učnega načrta dodatno snov, dela primerjave, da je tolerant, dopušča in celo vzpodbuja diskusijo, da s slabimi ocenami in pritiskom učencev ne odbija od predmeta, da zna predmet približati učencem na dovolj zanimiv, a ne vsiljiv način, da popestri pouk z iskanjem raznih paralel v zgodovini, da najde čas za debato o sodobnih dogodkih, navaja učence na branje, se posveča referatom, ne da jih samo daje, da dovoli, da se mu učenci upro glede snovi, če jo bolje poznajo, da je vsestransko razgledan in da vprašanja ne ostajajo brez odgovorov in pojasnil. Menijo, da če »profesor nič več ne pove, nič več ne sprašuje, kakor je v učbeniku, potem ga v bistvu otroci v šoli ne rabijo.« Nadalje kažejo izjave, da želi biti dijak aktiven činitelj v učnem procesu in ne le poslušalec. S tem preverja svoje bistvo, svoje sposobnosti, se uveljavlja pred učiteljem in med sošolci. Zato učenci cenijo ure tudi glede na to, kako so bili angažirani.

Na podoben način bi lahko navedla nekaj mnenj o tem, kaj jih zlasti pri pouku moti. V obeh primerih, kakor tudi v ostalih izjavah učencev gre le za nepoglobljeno razmišljanje dela gimnazijcev, ki nas pa vseeno lahko na marsikaj opozori.

Proces demokratizacije v šoli ustvarja atmosfero tesnejšega sodelovanja med učiteljem in učenci. Tudi večje možnosti za nabiranje raznih strokovnih informacij izven šole vnašajo v učni proces elemente, s katerimi kaže računati. Razgledanost in osveščenost okolja, iz katerega učenci prihajajo, prav tako vpliva na učence, kar je čutiti posebno pri družboslovnih predmetih. Boljša opremljenost naših učilnic postavlja vzgojitelje tudi pred nove možnosti. Ali smo vzgojitelji kos strokovno in pedagoško učinkovito reagirati na radoznalost mladih in obdržati ne oblast, ampak strokovno vodstvo v svojih rokah? Lahko damo zadovoljiv odgovor, če nas npr. sprašujejo, ali ni bila cena človeških življenj za neke napredne ideale npr. v času jakobinske diktature ali v kakem drugem revolucionarnem obdobju previsoka; če sprašujejo o nujnosti in statusu delovne sile iz naših južnih republik v Ljubljani; če primerjajo materialni položaj delavcev premagane države s položajem našega delavca bodisi doma, bodisi gastarbajterja. Želijo npr. oceno francoske okupacije slovenskega ozemlja in sploh Napoleonove okupacije Evrope in primerjavo te z nemško okupacijo ali s kolonialno politiko. Vprašanj je mnogo, dobronamernih in provokativnih. Smo za vse to dovolj usposobljeni? Imamo poklicne ambicije in moralno strokovno naravnost, da se tudi sami usposabljam?

Problem je kompleksen. Gre za vrednotenje dela prosvetnega delavca nasploh v naši družbi, za našo primerno strokovno in pedagoško usposobljenost, za stike med učitelji zgodovine v srednjih šolah in našimi zgodovinskimi društvi, inštitucijami in fakulteto, za materialno opremljenost naših šol, za močno feminizacijo tega poklica in zlasti za naš osebni odnos do dela v poklicu. Problem je toliko aktualnejši, ker se pripravljamo na usmerjeno izobraževanje, ki brez temeljitega vsebinskega premika pri predmetu ne more dati pravih rezultatov.

S planskim, sistematično zastavljenim delom za učitelje zgodovine v obliki seminarjev bi bilo možno v roku dveh ali treh let podrobno predelati vse gradivo učnega načrta za usmerjeno izobraževanje tako, da bi posamezne teme problemsko zastavili in jih tako tudi reševali; seznanili bi se z najprimernejšo literaturo za učitelje in učence za posamezna poglavja; za obliko seminarskega dela učencev ali za referate bi pregledali tisto gradivo, predvsem iz nacionalne in južnoslovanske zgodovine, kjer je najbolj mogoče razvijati osnovno načelo pouka zgodovine na srednji šoli od znanega, bližnjega k neznanemu in pregledali ter zbrali bi najboljše avdiovizuelna sredstva. Na take seminarje kaže povabiti poleg strokovnjakov, predstavnikov Zavoda za šolstvo tudi študente in predstavnike srednješolcev, ki naj na nek način tudi dobijo možnost, da nam predstavijo svoja stališča. Menim nadalje, da bo pozitivno vplivalo na reševanje problemov zgodovine na srednji šoli tudi še tesnejše sodelovanje med fakulteto in učitelji iz prakse, ki se zadnja leta počasi le vzpostavlja. Tudi večja skrb in evidenca o tem, kaj je na terenu z bogato zgodovinsko literaturo naših vrhunskih družboslovcev in s prevodi strokovne in poljudnoznanstvene zgodovine, bi poživila zanimanje učencev in učiteljev za nova dognanja in nove interpretacije v tej stroki. Saj je končno knjiga le namenjena bralcu in nam verjetno ni vseeno, če jo prebere le nekaj ljudi in ostane celo brez strokovne ocene. Uvedba Kidričeve bralne značke je prvi korak k seznanjenju učencev tudi s tovrstno literaturo. Obstaja še možnost, da bi po vzgledu slavistov ali anglistov uvedli tudi za področje zgodovine neke oblike obveznega čtiva. Na to opozarjajo tudi učenci. Premalo razvita oblika dela na področju družboslovnih predmetov, posebno zgodovine, je v srednji šoli akcija Znanost mladini. Zlasti pa menim, da se mora študij na Filozofski fakulteti še bolj prilagoditi tudi izobrazbenim potrebam srednješolskega učitelja. Ne moremo se npr. sprijazniti s tem, da še zmeraj ni nobenih predavanj iz politične ekonomije na oddelku za zgodovino FF. Kako naj srednješolski profesor strokovno razloži premike in zakonitosti v ekonomski bazi družbe, če pa nima najosnovnejših pojmov iz politične ekonomije. Nekatera predavanja so še tudi pretežno le politična. Mogoče bi tudi kazalo razmišljati na poseben program študija v enem ali dveh letnikih na zgodovini za tiste, ki se ne bodo ukvarjali z znanstvenim delom, temveč bodo šli na šolo. To je pa večina diplomantov na oddelku za zgodovino. Za izobrazbo teh je verjetno potrebno pritegniti še druge zgodovinske vede, če hočemo, da bodo uspešno opravljali svoj poklic, in dati tudi večji podatek sodobni metodiki pouka zgodovine.

Summary

THE ATTITUDE OF THE PUPILS TOWARDS THE LESSONS IN HISTORY IN GRAMMAR SCHOOLS

Marija Kremensek

The authoress quotes and summarizes some views of over 200 pupils in grammar schools, who took part in the inquiry asking for their views concerning the lessons in history in the grammar school. The majority of them has a positive attitude towards the subject in question, being the main sociological subject, and expect much of the lessons in history. Their statements reveal their wish for such contents of this subject that would enable them to gain — in the course of lessons — the most complete picture of the events and life of a certain society in a certain period. Beside the description of the events and mostly politically coloured history they expect a profound analysis of the economic, social, political and cultural life of all strata of the population of a certain historical period. They wish to get familiar with the laws of the historical development and dialectical "interweaving" of the social events. The attitude of the pupils in grammar schools towards the lessons in history depends also on the strivings of the lecturer, different forms of presenting the subject, as well as on the way of estimating the pupils' knowledge.

In the process of the preparations for the transformation of education and training a new curriculum concerning the lessons in history has been developed. In order to give the most complete picture of the past and the present time it is necessary to coordinate the sociological subjects or even form one single sociological subject in grammar schools. It is necessary as well to think about a more up-to-date way of lecturing the history, and especially about a better qualification of the teaching staff.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS**Glasilo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije**

Osrednja jugoslovanska historična revija izhaja v štirih številkah letno in objavlja prispevke v vseh jugoslovanskih jezikih.

Naročila: Karnedžijeva 2, Poštanski fah 545, YU-11001 Beograd.

Na istem naslovu sprejemajo tudi naročila za vse tri tujejezične jugoslovanske povojne zgodovinske bibliografije (1945-55, 1955-65, 1965-75).

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

YU-61000 Ljubljana, Mestni trg 27/III., p. p. 373

V seriji »Gradivo in razprave« so doslej izšli naslednji zvezki:

- št. 1: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, Škofja Loka 1979;
- št. 2: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980;
- št. 3: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1981.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije sta sklenili dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1914—1918)	300 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem	150 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Francé Koblar: Moj obračun	120 din
Veno Pilon: Na robu	100 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	210 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Edvard Kocbek: Pred viharjem (dnevniški zapiski iz let 1938 in 1940—42)	240 din
Branko Hofman: Noč do jutra (roman o času jugoslovanskega upora Informbiroju)	300 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del. Najprej izidejo v uredništvu prof. dr. Vasilija Melika »Spomini« Josipa Vošnjaka in v uredništvu prof. dr. Boga Grafenauerja Izbrano delo enega izmed najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev Franca Kosa.

O »Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike«, ki ga prav tako izdaja Slovenska matica, več na drugem mestu.

Dragutin Pavličević

PRVI VIŠEIZVORNI (MULTIMEDIJSKI) SKLOP ZA NASTAVU POVIJESTI U OSNOVNOJ ŠKOLI

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Budući da reforma škole, pored ostalih mjera, predviđa i znatno smanjivanje broja nastavnih sati u pojedinim predmetima, a nažalost i u povijesti, morat će se, bez sumnje, intenzivirati i nastavni proces i u tako smanjenom vremenu pokušati uraditi onoliko, koliko se do sada ostvarivalo. Da bi se to postiglo, morat će se tako smanjenom nastavom planu prilagoditi nastavni program, ali će trebati, prije svega, mijenjati metode rada, način učenja i poučavanja, modernizirati škole i učionice, opremiti ih suvremenijim nastavnim sredstvima i pomagalicama, poglavito vizuelnim i audiovizuelnim.

Zato se u SR Hrvatskoj uvode pedagoški standardi za izgradnju i opremanje škola i pokušava uvesti višezvorni sustav za sve razrede i predmete u osnovnoj školi. Izvršitelj tih zamisli trebala bi, uz ostale, biti posebice »školska knjiga« iz Zagreba koja nije više samo najveći izdavač na području udžbeničke literature u Jugoslaviji, nego uz pomoć svoga prije nekoliko godina osnovanog »Odjela nastavne opreme« (ONO) sve više prelazi i na izradu svih vrsta učila i neke opreme za škole. U toj proizvodnji temeljno mjesto zauzima spomenuti višezvorni sustav sa svojim višezvornim ili multimedijskim sklopovima za gotovo sve predmete a posebno za one najteže.

Do sada su prozvedeni takvi sklopovi samo za učenje sva četira strana jezika, te hrvatskog ili srpskog jezika i matematike u I razredu osnovne škole. Budući da je prevladano mišljenje da ostali predmeti nisu povoljni za multimedijski pristup, izrađen je prije dvije godine i prvi sklop za nastavu povijesti u V razredu osnovne škole i počele pripreme za izradu sličnih sklopova za poznavanje prirode i društva u III i IV razredu, zemljopis u V razredu i slično. Prema tome, spomenuti sklop za nastavu povijesti je prvi takav u nas, a ujedno i prvi za područje društvenih predmeta uopće. To je pionirski pothvat u našoj zemlji, dok je u inozemstvu bilo nekih sličnih pokušaja, ali samo za jezike. Treba istaknuti da su sva učila i pomagala koja se nalaze u tom sklopu postojala i do sada, a novost je u tome što su u Odjelu nastavne opreme povezana vertikalno i horizontalno u jedan jedinstveni sustav, opremljena detaljnim uputama za rad, knjigom za nastavnika i čvrsto vezana uz program, odnosno udžbenik.

Budući da postoje neki nesporazumi oko značenja riječi višezvorni i sklop, treba naglasiti da je prva riječ doslovan prijevod strane riječi multimedijski, a druga znači zbir, zbirku, svežanj, skup koji je sklopljen ili povezan metodički i smisljeno u jednu cjelinu. To je, dakle, sklop izabranih nastavnih sredstava, odnosno raznih izvora znanja i informacija u nastavi, koji se međusobno prepliću, dopunjavaju, izmjenjuju, ali su skladno povezani u jednu cjelinu kojom, prilikom uporabe rukovodi isključivo nastavnik. Višezvorni su zato što objedinjavaju razna nastavna sredstva, odnosno izvore znanja tj. auditivna ili slušna, vizuelna ili zorna, audivizuelna ili slušno-zorna, te stvarna ili konkretna učila i sve pisane tekstove koji ih prate ili su samostalni izvori informacija u nastavi. O načelima na kojima počivaju višezvorni sklopovi prvi je u nas pisao Ladislav Ivanček, savjetnik u »školskoj knjizi« i tom prilikom kratko zaključio: »Didaktička je ideja

višeizvornog sustava uspostavljanje sukladnog djelovanja različitih izvora znanja kojim upravlja nastavnik na taj način da svaki izvor znanja preuzima ulogu u nastavnom procesu onda, kada se na temelju najpoznatijih osobina toga izvora mogu njime postići najbolji uspjesi.« O višeizvornom sklopu isti je autor rekao: »Pojmom višeizvorni sklop označujemo ukupnost nastavnih sredstava i izvora znanja koji s nastavnim programom čine cjelinu.«¹ Prve podatke o tom sklopu za povijest iznio sam na V jugoslavenskom simpoziju o nastavi povijesti što je 1975. održan u Stubičkim Toplicama, a objavljen je u časopisu »Nastava povijesti« br. 1/1976. godine.² Isto tako je sklop za povijest opširnije opisan u »Školskim novinama« u proljeće 1979. godine,³ a bilo je o njemu govora i na Radio Zagrebu. Budući da su višeizvorni sklopovi sasvim nova nastavna sredstva, zapravo komplet nastavnih sredstava, prirodno je da još nisu našli mjesta u našim metodikama nastavne povijesti. Tek se skupljaju prva iskustva i povratne obavijesti iz nastavničke prakse, a tek nakon toga će se moći nešto više reći o uspješnosti sklopova i mogućnostima racionalizacije i povećanja kvalitete nastave povijesti. Međutim, interes za sklopove i prve pozitivne ocjene daju naslutiti da je to dobar put kojim treba i dalje ići, osobito prilikom opremanja novog programa reformirane škole.

U sadržaju sklopa se nalaze:

1. Zidne slike u boji (kom. 6)
2. Zidne slike jednobojne (14)
3. Aplikacije za magnetograf ili flanelograf (18)
4. Zidne karte (4)
5. Dijasliske (dijapozitivi) u plastičnim okvirima (40)
6. Element-filmovi u boji (7)
7. Višeslojne karte za grafoskop ili folije (4)
8. Povijesni modeli (9)
9. Magnetofonska vrpca sa 4 nastavne jedinice
10. Zidna lenta vremena
11. Podloga za pripremu nastavnih sati
12. Knjiga za nastavnika — Povijest 1
13. Magnetograf
14. Priručni materijal (magnetska guma, folije, fascikli, škare, flomasteri, kutija sklopa).

S obzirom da postoji interes nastavnika praktičara, opisat ćemo svaki dio pojedinačno.

1. **ZIDNE SLIKE U BOJI** nam pomažu u vizualizaciji ili zornosti nastavnog procesa. Ukupno ima šest slika koje su prema karakteristikama slikarstva toga doba radili akademski slikari za šest nastavnih jedinica iz pet temeljnih područja povijesti staroga vijeka i prethistorije i to: 1. Život u sojenicama, 2. Egipat — dar Nila, 3. U feničkoj luci, 4. Priča o trojanskom konju, 5. Zanimanja starih Grka i 6. Unutrašnjost rimske kuće. Slike su izrađene u četiri boje, veličine 70 × 50 cm i mogu se staviti na magnetograf koji je istih dimenzija. U Knjizi za nastavnika date su podrobne upute za uporabu svake pojedine slike. Tako npr. uz sliku Zanimanje starih Grka u Knjizi za nastavnika stoji: »Kao što su Egipćani bili okrenuti prema Nilu, stari Grci su živjeli uglavnom uz more i od mora. Zahvaljujući brojnim otocima, zaljevima, uvalama i prirodnim lukama ni jedan grčki grad-državica nije bio udaljeniji od mora više od dan hoda. Na slici vidimo u prvom planu vrč za vino i amforu za ulje. To su bili glavni proizvodi grčkoga sela i njima su Grci trgovali po čitavu Sredozemlju. Desno je vinova loza i stablo masline na kojem se nalazi berač. U sredini i lijevo su ovce i koze koje su Grcima davale meso i mlijeko, kožu, krzno i mješine za tekućine. Desno u sredini je grčko selo, a gore desno grčki grad s utvrđenim dijelom, tzv. akropolom i hramom na vrhu.

¹ List »Školska knjiga«, br. 14. od 10. VI 1974.

² Isti članak je preveden na mađarski u SAP Vojvodini, »Bilten« 30—32, Novi Sad 1976.

³ Broj 20 (999) od 3. IV 1979.

Tako je izgledala Atena, a nju je nastojao oponašati svaki grčki grad. Prema gradu plovi jedna trgovačka lađa, a lijevo su ribarski brodovi na kojima ribari dovoze ribu i upravo izvlače mrežu punu ulova.

Obrađujući nastavnu jedinicu *Mala zemlja — mnogo državica* (str. 50—53) nastavnik će uz odlomak *Od čega se živjelo u Grčkoj* (str. 50) upotrijebiti i ovu sliku.

Prilikom obrade novoga gradiva upozorit će nastavnik na ono najvažnije na slici (pomorstvo, ribarstvo, stočarstvo, maslinarstvo, uzgoj vinove loze itd.).

S obzirom na to da učenici poznaju zanimanja stanovnika u dolinama velikih rijeka (Egipat, Mezopotamija), treba pokušati s učenicima doći do zaključka o razlikama u životu i načinu proizvodnje između tih dvaju područja i Grčke. Tada će učenici moći odgovoriti na pitanje zašto, npr. u Grčkoj nije bilo dovoljno žitarica, zašto su Grci uglavnom bili orijentirani na pomorstvo, trgovinu i slično.

2. ZIDNE SLIKE — JEDNOBOJNE nam također vizualiziraju nastavni proces pri obradi pojedinih nastavnih tema, cjelina ili jedinica. U kompletu su: 1. Prva jednostavna oruđa i oružja, 2. Složena oruđa i oružja, 3. Oruđa od brušenog kamena, 4. Postanak luka i strijele, 5. Postanak pluga, 6. Egipatski faraon u bornim kolima, 7. Asirska borna kola — bojni slon, 8. Perzijski vojnici — grčki vojnici, 9. Bojne sprave, 10. Prva plovila, 11. Egipatske brodice, 12. Fenički brodovi, 13. Grčka trijera i rimska liburna i 14. Grčka ratna galija i rimska ratna liburna. O uporabi se također opširno govori u Knjizi za nastavnika.

3. APLIKACIJE ZA MAGNETOGRAF ILI FLANELOGRAF. To je također komplet na kojem su prikazana tri temeljna područja života u robovskom društvu. To su: gospodarsko, kulturno i vojničko-političko. Na aplikacijama Robovi u starom Egiptu i Mezopotamiji prikazani su robovi koji vuku plug, oru, održavaju ustave na branama, vade vodu šadufom iz rijeke i vuku kamen za velike građevine. Na dijelu koji pokazuje ropstvo u antičkom društvu su: okovani robovi, robovi kopaci, nosači, građevinari, rudari, kovači, gladijatori itd. Isto tako postoje upute za uporabu, posebice za stavljanje na magnetograf, na kartu, te za samostalnu upotrebu, prilikom uzimanja građe, te za ponavljanje i ispitivanje.

4. ZIDNE KARTE nastavnik može upotrijebiti na raznim tipovima nastavnih sati. To su shematske karte kakve je obično crtao sam nastavnik. Stavljaju se na magnetograf, zid ili ploču, a prikazuju tri najvažnija dijela građe i to: 1. Stari Egipat, 2. Stara Grčka, 3. Apeninski poluotok u starom vijeku i 4. Rimska država u starom vijeku.

5. DIJASLIKE (dijapozitivi) omogućavaju slikovitije i intenzivnije doživljavanje i shvaćanje pojedinih područja građe, posebno kulturnih dostignuća. Postoji ukupno pet kompleta i to: 1. Kulturna dostignuća prvih poznatih naroda Azije i Afrike (14 kom.), 2. Grčka kultura (4), 3. Grčko kiparstvo (4), 4. Grčko slikarstvo (8), 5. Rimska kultura (10). Sve su dijaslike rađene prema originalima i većina ih je u boji.

6. ELEMENT-FILMOVI u nastavi povijesti su novo, moderno i vrlo efikasno nastavno sredstvo koje omogućava dinamičnost, zanimljivost i veću kvalitetu nastave. Zbog toga su u sklop uključeni i već poznati element-filmovi: 1. Povijesno vrijeme (verzija na 8 mm bez sinhronizacije, jer postoji i sinhronizirana na 16 mm vrpce, D. P.), 2. Kameno doba, 3. Zemljano i metalno doba, 4. Mezopotamija, 5. Egipat, 6. Grčka i 7. Rim. To element-filmovi u boji koji traju četiri minute s metodičkim uputama za nastavnika. On ih mora prije pregledati, upoznati se sa sadržajem i mogućnostima primjene, a zatim ih jedan ili više puta prikazati. O primjeni element-filma postoji i osnovna literatura koja će nastavnicima pomoći u radu. Nekoliko najvažnijih članaka o metodici rada s element-filmom osim »Biltena« FilMOTEKE 16 iz Zagreba objavio je i časopis »Nastava povijesti«.⁴ Treba usput istaknuti da se svaki dio sklopa može nabaviti i posebno i u više primjeraka (npr. lente vremena i drugo), a da se element-filmovi mogu nabaviti i posebno, a mogu se prema želji naručiti i izostaviti iz višeizvornog sklopa.

7. VIŠESLOJNE KARTE ZA GRAFOSKOP (folije) omogućuju nam efikasniju i racionalniju obradu povijesnih sadržaja, olakšavaju i ubrzavaju proces usvajanja znanja. Ove karte dopunjavaju zidne karte tako da zajedno imamo 7—8 karata. Na folijama su karte sa više slojeva kojima se omogućuje dinamizacija nastave i to tako da se slaže sloj na sloj. To su karte: 1. Naše zemlje u kameno

⁴ Npr. H. Matković, Posebnosti element-filma i načela njegove upotrebe u nastavi povijesti, br. 2/1979, 95—100. i D. Pavličević, Prilog metodici rada sa element-filmom u nastavi povijesti, br. 2/1980, 125—133.

i metalno doba, 2. Prve civilizacije i prve države (4 sloja), 3. Razvoj rimske države, 4. Kopneni i pomorski putevi u Rimskom Carstvu. Uz foliju Razvoj rimske države u uputama za nastavnike stoji i sljedeće: »Osnovni je zadatak projekcijskog kompleta da učenici lakše shvate osvajanja, odnosno širenje rimske države od grada-države do velike svjetske sile i položaj Apeninskog poluotoka u Sredozemnom moru. Učenici će lako uočiti postepenost rimskih osvajanja: najprije su zagospodarili najvećim dijelom Apeninskog poluotoka, zatim Sredozemljem i sjevernom Afrikom, a na kraju su rimske granice u Evropi išle do Rajne i Dunava. I sve su naše zemlje bile pod rimskom vlašću. Kredom u boji nastavnik ili učenik mogu na zidnoj zemljopisnoj karti označiti granice Rimskog Carstva i usporediti ih s granicama na četvrtom listu« (folije).

Ovaj projekcijski komplet namijenjen je obradi nastavne jedinice **Rim od grada-države do velike države** (udžbenik Drašković-Makek za V raz. osnovne škole u SR Hrvatskoj, str. 68—71), a komplet se može upotrijebiti i prilikom ponavljanja i utvrđivanja navedene nastavne jedinice i za ponavljanje nastavne teme **Život i kultura Rimljana**.

8. **POVIJESNI MODELI** su vjerne kopije originala koji se nalaze u našim muzejima, a koji su karakteristični za pojedina razdoblja (starije i mlađe kameno doba, bakreno doba, starije željezno doba te predmeti iz povijesti Egipta, Grčke i Rima). U kompletu se nalazi devet modela: 1. kamena sjekira iz Krapine, 2. kamena sjekira iz mlađeg kamenog doba, 3. posudica iz Vučedola, 4. ilirski ženski ukras, 5. željezno koplje, 6. model egipatske mumije, 7. helenski vrčić, 8. rimska uljanica iz Siska i 9. glava rimskog mladića. Ovi modeli izazivaju živ interes u nastavi, pogotovo ako ih učenici uzmu, razgledaju i opišu. To se osobito postiže komparativnim razgledanjem krapinske kamene sjekire i sjekire od brušenog kamena. U Knjizi za nastavnika također se nalaze detaljne upute o primjeni ovih konkretnih ili stvarnih učila koja govore mnogo više nego slike.

9. **MAGNETOFONSKA VRPCA** sadrži četiri nastavne jedinice snimljene na magnetofonsku vrpcu od kojih svaka traje 20 minuta. To su: 1. Zašto i kako u prošlost, 2. Homerski svijet ljudi i bogova, 3. Rimska Republika postaje Carstvo i 4. Naše zemlje u rimsko i grčko doba. Sve jedinice su snimljene u razgovoru s više glasova, dakle dramatizirane i snabdjevene zvučnim efektima što se posebno doima učenicima. Nastavnik može prije upotrebe odslušati vrpcu, ali isto tako pročitati njen cjeloviti sadržaj i upute u Knjizi za nastavnika. To je prednost u odnosu na radio-emisije jer se nastavnik može bolje pripremiti i najaviti učenicima na što da obrate pažnju. Može im snimka poslužiti i za ilustraciju naučenog kao i za ponavljanje.

10. **ZIDNA LENTA VREMENA** namijenjena je uvođenju učenika u razumijevanje vremenskih zbivanja u povijesnim razdobljima. Lentom vremena možemo se služiti u obradi novih povijesnih sadržaja, te pri ponavljanju i sistematiziranju nastavnog gradiva. Uz lentu vremena nastavnici mogu upotrijebiti u sklopu priložene aplikacije koje su otisnute za svaki razred u posebnoj boji, a može prema potrebi i nastavnik izraditi vlastite aplikacije, npr. značajne godine nekih zbivanja ili njihove nazive a učenik ih treba na lentu vremena staviti na određeno mjesto. Budući da je to prva lenta vremena koja se u nas prodaje kao razredno učilo, upute za njenu uporabu su vrlo opširne i korisne. Upotreba lente nije vezana uz određeni udžbenik, razdoblje ili jezik pa se zbog toga ona mnogo traži i izvan SR Hrvatske.

11. **PODLOGA ZA PRIPREMU NASTAVNIH SATI** putokaz je nastavniku kako treba organizirati nastavu povijesti u petom razredu osnovne škole u SR Hrvatskoj. Svaki list Podloge sadrži ove elemente: naziv nastavne teme i nastavne jedinice, vezu s nastavnim sadržajima u udžbeniku, radnoj bilježnici i povijesnoj čitanci, te vezu s didaktičko-metodičkim uputama u Priručniku za nastavu povijesti. Zatim su navedeni odgojni i obrazovni zadaci koje treba ostvariti na pojedinom satu, popis izvora znanja, tj. nastavna sredstva, te nastavna pomagala. Konačni izbor svega toga provodi sam nastavnik što ovisi o mogućnostim i opremljenosti škole. Nastavniku su ostavljene na raspolaganje i rubrike za artikulaciju nastavnog sata, plan školske ploče, zadavanje domaćih zadaća i slično. To mnogo pomaže nastavnicima uopće a posebno mlađim ljudima.

Predavače povijesti iz SR Hrvatske će zanimati, vjerojatno, kakve su mogućnosti primjene ovog sklopa u nastavi nakon promjene nastavnog plana i programa, a u drugim sredinama postoji interes za primjenu sklopa unatoč jezičnim, programskim i udžbeničkim razlikama, a jedne i druge će zanimati da li se može sklop upotrijebiti i u drugim školama osim osnovne? Na ta pitanja u sadašnjem

trenutku treba svakako odgovoriti kako ne bi bilo nespórazuma. Prvo, autori će u skladu sa zahtjevom »Školske knjige« morati prilagoditi višeizvorni sklop osnovama novoga programa, odnosno novim udžbenicima. To neće biti teško s obzirom na činjenicu da gradivo povijesti starog vijeka postoji i u novim programima samo će se sada nalaziti u petom i u šestom razredu i to u predmetu društva u petom i povijesti u šestom razredu. Vješti nastavnici će i bez toga vrlo lako upotrebiti pojedine dijelove sklopa u okviru novih nastavnih jedinica, a na temelju uputa koje su date u Knjizi za nastavnika. Drugo, nastavnici u drugim sredinama mogu slikovni, audiovizuelni, konkretni materijal kao i element-filmove i lentu vremena koristiti bez ikakvih ograničenja kao i svako drugo učilo. Poteškoće će biti samo sa magnetofonskom vrpcom koja je vezana uz određeni udžbenik i jezik. I, treće, profesori u večernjim školama, tečajevima i srednjim školama mogu izdvojiti dijelove sklopa koji će im odgovarati u nastavi, a to su sve slike, karte, folije, dijapozitivi, modeli, lenta i drugo, a iz Knjige za nastavnika će vidjeti kako ih načelno mogu upotrijebiti bez obzira na uzrast učenika. Za upotrebu u kabinetima, grupama slobodnih aktivnosti i slično sve ovisi i spretnosti i iskustvu nastavnika koji će pronaći i neke nove mogućnosti koje se ne nalaze u uputama što su ih dali autori sklopa.

S obzirom da ovaj sklop može a i mora biti poticaj i drugim sredinama za izradu sličnih ili još boljih učila i kompleta za nastavu povijesti, treba reći da je sklop plod dugotrajnog istraživačkog i iskustvenog napora jednog velikog tima raznolikih stručnjaka: povjesničara, metodičara, pedagoga, praktičara, autora udžbenika, akademskih slikara, snimatelja, filmskih radnika, urednika, te brojnih poduzeća i ustanova iz Zagreba, ali i iz drugih republika, npr. SR Slovenije, SR Srbije i drugih. Tako su na sklopu osim stručnjaka »Školske knjige« radili i radnici »Filmoteke 16« iz Zagreba, »Jadran-filma« iz Zagreba, Kartografije TLOS iz Zagreba, Delavske univerze iz Ljubljane i drugi. Autori povijesnog dijela i Knjige za nastavnika su povjesničari i metodičari i to: Blagota Drašković, Ivan Makek, pisac ovog članka te autor element-filmova dr Radovan Ivančević. Kao urednici iz Odjela nastavne opreme »Školske knjige« su sudjelovali: L. Ivanček, S. Biondić, D. Bešenić i J. Luketa.

Zusammenfassung

DER ERSTE MEDIENVERBUND FÜR DEN GESCHICHTSUNTERRICHT IN DER GRUNDSCHULE

Dragutin Pavličević

Die Arbeitsorganisation Verlag »Školska knjiga« — Odjel nastavne opreme — Zagreb (»Schulbuch« — Abteilung Schulausrüstung) hat vor drei Jahren den ersten Medienverbund für den Geschichtsunterricht herausgegeben. Dieser Medienverbund basiert auf den bisherigen nationalen und internationalen Erfahrungen.

Ein Verbund dieser Art besteht aus einer größeren Anzahl untereinander funktionell verbundenen Materials für das Lehren und Lernen. Die Grundlage des Verbunds wird immer der Lehrplan sein, der Informationskern aber das vielschichtige Arbeitslehrbuch, welches die Rolle des Vermittlers bei der Einführung der übrigen Wissensquellen im Unterricht übernimmt. Das bedeutet, daß es erforderlich ist, jeden bestimmten Abschnitt des Buches, der mit vernünftig ausgewählten Wissensquellen ausgestattet ist, im Unterrichtsprozeß schöpferisch anzuwenden.

Mit anderen Worten: der Lehrer wird eine laufende Projektion anwenden (Film, Dias und dgl.), wenn er eine Erscheinung oder Gesetzmäßigkeit, die ständig in Bewegung ist, erklären will; wenn er stufenweise einen Begriff analysieren muß, wird er sich des Bildes, der Dias, der mehrschichtigen Abdeckfolien (Graphofolien), des Flanellographen oder der Magnettafel, der Karte usw. bedienen.

Der Medienverbund »Geschichte 1« besteht aus:

1. farbige Wandbilder (6 Stück)
2. Wandbilder, schwarz-weiß (14 Stück)
3. Applikationen für die Magnettafel und den Flanellographen (18 Stück)
4. Wandkarten zur Geschichte (4 Stück)
5. Dias (40 Stück)
6. farbige Elementfilme, Super 8 (7 Stück)
7. Graphofolienkarten (4 Stück)
8. Modelle zur Geschichte (9 Stück)
9. Tonbänder für vier Stunden

10. chronologischer Wandstreifen (1 Stück)
11. Lehrbuch des Lehrers
12. Unterlagen für die Vorbereitung der Unterrichtsstunde
13. Magnettafel (Magnetograph)
14. Zubehörmaterial.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1981 izide že njen 52. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

Revija je sicer glasilo inštituta, vendar v njej poleg inštitutskih sodelavcev objavlja tudi širok krog drugih raziskovalcev. Revija prinaša razprave in historično dokumentacijo iz slovenske zgodovine delavskega gibanja v devetnajstem stoletju, za čas po prvi svetovni vojni pa je koncept širši in se razteza na vso slovensko zgodovino. Vse bolj lahko govorimo, da je to časopis za sodobno slovensko zgodovino. V letu 1981 je izšel jubilejni dvajseti letnik, v katerem je izšla bibliografija revije ob dvajsetletnici, nadaljevanje razprave o Kermavnerjevi knjigi »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«, med razpravami pa naj opozorimo na T. Ferencu »Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo«, sintetičen pregled H. Steinerja o komunistični partiji Avstrije od 1918 do 1938, J. Vodušek o prvih delavskih svetih v Sloveniji, pri historični dokumentaciji pa je zlasti zanimiv članek Vlada Martelanca o nacionalnem vprašanju ter oris njegove življenjske poti izpod peresa M. Kacin.

Pred izidom je 21. letnik, v katerem bodo med drugim objavljeni referati posvetovanja »Politična in družbena vprašanja v Julijski krajini v letih 1920—1930«, ki je bilo oktobra 1980 v Trstu in v Kopru. V pripravi pa je že naslednji letnik, ki bo objavil referate posvetovanja novembra 1981 v Ljubljani o narodni in socialni politiki v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja do danes.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12, kjer dobite tudi vse doslej izdane letnike.

Jože Šorn

SLOVENCİ IN GOSPODARSKI POLOŽAJ V PRVI SVETOVNI VOJNI

Prispevek je znatno razširjen referat, ki ga je avtor imel na XX. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani od 1. do 4. oktobra 1980.

Osnovno vprašanje te razprave se glasi: Kako je reagiral Narodni svet v Ljubljani, ki je poskušal biti sicer nadstrankarski ne pa tudi nadrazredni korpus, na gospodarsko in politično — zlasti na gospodarsko — propadanje dvojne monarhije in kako je snoval temelje za prehodno dobo in za njej sledečo novo nacionalno državo, ki sta se približevali hitreje kot so računali politiki, gospodarstveniki in vojaki? Tu ne moremo zasledovati delovanja tistega dela napredne slovenske intelligence, ki je zunaj meja habsburške monarhije spodkopavala temelje stare države; vendar moramo pustiti tudi šuštersčičjance in ono sorazmerno veliko skupino neopredeljenih ljudi, ki niso bili ne tam ne tu. Omejujemo se torej na Narodni svet v Ljubljani kot na skupino napredne buržoazne intelligence, ki je ostala doma med narodom, tu delovala v smislu lastne državotvornosti in od tod opazovala gospodarske spremembe v domovini in tujini, spremembe, ki so usmerjale delo Narodnega sveta kar v znatni meri. Na tem mestu ne moremo več kot opozoriti le na tri probleme, ki so se zdeli članom Narodnega sveta nadvse aktualni. Ti problemi so: prvič, koncentracija slovenskega združništva, drugič, valutne spremembe in finančne težave, tretjič, aprovizacija prebivalstva in oskrba s surovinami. Da bomo bolje razumeli aktivnost Narodnega sveta, moramo opozoriti na mednarodne tokove, ki so usmerjali napore te napredne slovenske intelligence.¹

Preučevalci evropske in s tem tudi že znatnega dela svetovne gospodarske zgodovine do leta 1914 poudarjajo, da je kapitalistični sistem opravičil svoj historični obstoj predvsem s tem, da je izredno razvil proizvodjalne zmogljivosti, da pa je z izbruhom prve svetovne vojne postal njegov nadaljnji obstoj vprašljiv, kajti vojna je posegla zelo globoko v njegovo bistvo. Nova oblika — vojno gospodarstvo — je proniknila navzdol vse do gospodarjenja občinskih uprav, obrtnih delavnic, kmečkih posestev in do stavkovnega razporeditve sindikalnih organizacij; skoraj vsi ukrepi, ki jih je oblast uresničevala od poletja 1914 dalje, so rušili dosedanje klasično kapitalistično gospodarstvo. Vse do prve svetovne vojne je bila na primer oboroževalna industrija sleherne države vgrajena v proračunski sistem, kjer so stroški zanjo obsegali povprečno 3—10 % proračuna, včasih tudi več. Izbruh vojne je porušil vsa normalna sorazmerja. Oboroževalna industrija, ki sama po sebi ni bila pridobitna gospodarska panoga, temveč le velik potrošnik dobrin in pomemben element v mednarodni politiki zastraševanja, je zahtevala zase vse več surovin, terjala in dosegla načrtovanje proizvodnje sebi v korist, izpeljala militarizacijo delavcev, uresničila drugačno razporeditev življenjskih potrebščin in podobno. Vojna ministrstva so zahtevala in tudi dobila zase vse več finančnih sredstev; s tem so pomagala rušiti ravnovesje znotraj posameznih narodnih gospodarstev, torej sistemov, ki so bili po že zelo stari tradiciji prilagojeni široki in svo-

¹ Uporabljali smo vire, ki jih hrani Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, v fondu Narodni svet v Ljubljani (cit. AS, Narodni svet v Ljubljani), in vire, ki jih hrani Verwaltungsarchiv, Wien, Ministerium des Innern, V, točneje rečeno fotokopije dokumentov iz tega fonda, ki jih hrani arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana. — Upamo, da smo kljub pomanjkljivi uporabi virov uspeli nakazati situacijo, v kakršni so ljudje dočakali zlom habsburške monarhije in kreiranje Države SHS.

bodni mednarodni izmenjavi dobrin na temelju trdnih zlatih valut. Vojna je pomenila zelo velik odmik od normalnotržnega mehanizma, in s tem, da je oboroževalna industrija posameznih držav požirala vire svojih lastnih privatnogospodarskih sistemov, je pomagala izvotliti tudi svetovno gospodarstvo, torej gospodarstvo, katerega dve tretjini in tudi več so takrat identificirali z evropskim gospodarstvom.² V zvezi s temi spremembami opozarjajo gospodarski zgodovinarji na pojav, ki ga imenujejo »začetek prepletanja gospodarstva in države«, to je, poseganje državne uprave v do tedaj »samostojno« gospodarstvo. Absolutna kontrola državne ali politične oblasti nad gospodarstvom je bila karakteristična za nastajajočo boljševisko gospodarsko doktrino, ki je neločljivo povezala ekonomiko z državno administracijo (lastništvo proizvodjalnih sredstev, planiranje, devizna politika itd.).

Za čedalje večje vmešavanje državne oblasti v privatno gospodarjenje je bilo značilnih vsaj pet ukrepov, ki so veljali še nekaj let po koncu prve svetovne vojne. Vsakemu izmed njih smo namenili nekaj odstavkov, ker so pomagali ustvarjati okoliščine, v katerih je deloval Narodni svet v Ljubljani oziroma pred njim skupina naprednih meščanskih politikov in gospodarstvenikov vsaj od leta 1914 dalje.

1. Uveljavitev zlatega standarda

Brez posebnega uvoda naj najprej spregovorimo nekaj besed o valuti kot temelju gospodarstva in urejenega političnega življenja sploh. Ob začetku 19. stoletja je imela zlato podlago svoje valute samo Velika Britanija (od leta 1816 dalje). Drugje so dolgo časa nihali, ali naj bi obdržali najbolj razširjeno srebrno podlago ali naj bi prešli na dvojno podlago (srebro — zlato). V sedemdesetih letih 19. stoletja so prešle na zlato podlago Francija, Belgija, Nizozemska, Danska, švedska, Norveška, Nemčija. Nemčija kot pozneje vodilna država centralnih sil je utemeljila zlato podlago z zakonom z dne 3. julija 1873, vendar je obdržala srebrno še vse do odprave poleti 1907.

V habsburški monarhiji so mnogi gospodarstveniki pričakovali, da bo po nemškem zgledu morala tudi njihova država preiti na zlato podlago. Razmere pa vendarle niso dopuščale, da bi se to zgodilo tako kmalu. Dispariteto avstrijske veljave glede na srebro so končno odpravili leta 1879. Odločili so se za zlato veljavo; vpeljali so jo šele na osnovi zakona o prehodu na novo kronska veljavo, ki nosi letnico 1892. Konverzijo so delno uresničili že v prvih mesecih naslednjega leta; drugi nakup zlata so opravili v letu 1895. V mesecu maju tega leta je bila zlata zaloga monarhije že tolikšna, da je od celotnega obtoka bankovcev v višini 809 milijonov goldinarjev bilo kar 53 % obtoka kritega z zlatom.³ Prav tako šele v devetdesetih letih so prešle na zlato veljavo poleg Avstro-Ogrske še Japonska, Rusija in ZDA.

Zaradi takšnega razpleta dogodkov, kakršnega poznajo jugoslovanski narodi od krfskega pakta naprej, zlasti še po preboju solunske fronte v septembru 1918,⁴ je Slovence v vse večjem krogu zanimala srbska valuta. Zato moramo že kar tu spregovoriti nekaj besed o njej tudi mi. Kraljevina Srbija je vse do leta 1868 uporabljala kar 39 vrst tujih kovancev; največ so

² Gerd Hardach, *Der erste Weltkrieg*, München 1973, str. 62—63 (*Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*, Band 2, Hrsggeben von Wolfram Fischer, DTV 4122).

³ Eduard März, *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I.*, Wien 1968, str. 258—268. — Dalje prim. *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, Band I: *Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973, str. 351—357 (Pisca sta Eduard März in Karl Socher).

⁴ O povečani dejavnosti Narodnega sveta v Ljubljani od tedaj dalje govore vsi pregledani viri, tudi zapisnik ustanovnega zбора Narodnega vjeća v Zagrebu ima šele datum 5. oktobra 1918 (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2, Predsedstvo, ovoj Narodno vijeće).

krožili po državi avstrijski dukati in goldinarji. Sredi decembra 1873 je enota, imenovana *dinar*, postala zakonita denarna enota. Pet let pozneje so tej enoti uzakonili zlato podlago, vendar so dopustili tudi kovanje srebrnega drobiža. Sredi januarja 1883 je narodna skupščina sprejela zakon o Narodni banki kraljevine Srbije ni ob tej priložnosti so določili, da bodo imeli bankovci 40-odstotno kritje v zlatu. Narodna banka je praktično začela sredi julija 1884.⁵

Zaradi opisanega svetovnega dogajanja v področju valut se je uveljavil tako imenovani zlati avtomatizem: s pomočjo zlate podlage so spet vzpostavili primerno ravnovesje v vsklajevanju cen in mezd ter v proizvodni in plačilni bilanci med različnimi deželami,⁶ kajti zlati standard, bolje rečeno zlata podlaga je združila, zila vse najvažnejše nacionalne valute v nekakšno enotno svetovno valuto. Tako ni naletela multilateralna izravnava plačilnih bilanc na nikakršne tehnične težave, londonski City pa je bil za takšno svetovno gospodarstvo najprimernejša in od vsega poslovnega sveta priznana likvidacijska centrala. Njen ugled je temeljil na zgodovinsko zrasli in skoraj neomejeni poziciji Velike Britanije kot mednarodnega upnika. Vendar v poslednjih letih pred prvo svetovno vojno ni bila Velika Britanija že nič več tako absolutno nesporno središče svetovnega gospodarstva kot je še bila v letih okoli 1900. Sodobni gospodarstveniki so opazili, da se je sicer večalo tekmovanje med nemškim in britanskim gospodarstvom, da pa nemške naložbe kapitala v tujini nikakor niso mogle konkurirati britanskim naložbam; poleg tega so se nemške naložbe osredotočile na Evropo, britanske so se praktično razširile na ves svet. Tudi ZDA niso mogle konkurirati Veliki Britaniji, ko so se potegovala za mesto svetovne gospodarske velesile, saj so bile v znatni meri še dolžnik.

Dejstvo, da je bila Velika Britanija gospodarska velesila brez pravega tekmeca, je v zvezi s pojavom, ki ga imenujemo izvoz kapitala. Prvotno — namreč od deblokade Evrope okoli 1815 dalje — je bila ta država „delavnica sveta“ (Workshop of the World), ki je na veliko izvažala še blago. Pozneje je mogla preiti na izvoz investicijskega kapitala. Izvoz kapitala je bil po mnenju Hobsona⁷ in Lenina⁸ osrednji element v evropskem imperializmu. Hobson je — po mnenju svetovnogospodarskih zgodovinarjev — pravilno domneval, da je proti koncu 19. stoletja v primeru Velike Britanije delež dobička pri izvozu kapitala močno presegal dohodke iz zunanje trgovine; s tem je ta država postala prvi bankir sveta.⁹ Po burski vojni se je povečal izvoz kapitala tudi v Argentino in ZDA. V Argentini je v tem času bilo od vsega tujega investiranega kapitala kar 80 % britanskega; mnogi so trdili, da je bila tedaj Argentina del britanskega „informal Empire“.¹⁰ ZDA so bile po prvi strani upnik s 3,5 milijardami dolarjev, po drugi strani še dolžnik s 6,8 milijardami dolarjev. Prav zaradi te sorazmerno visoke negativne postavke in nizke pozitivne postavke niso še mogle misliti na to, da bodo že kar v bližnji prihodnosti spodrinile Veliko Britanijo s plectestala svetovnega upnika.

⁵ Narodna banka 1884—1934, Topčider 1935, str. 3—20, 84—92.

⁶ Friedrich-Wilhelm Henning, *Die Industrialisierung in Deutschland 1800 bis 1914*, Paderborn 1973, str. 256 (UTB 145, Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 2).

⁷ J. A. Hobson, *Der Imperialismus*, Köln/Berlin 1970, Kiepenheuer & Witsch, 2. Auflage (delo izšlo prvič 1902) — v celoti.

⁸ V. I. Lenin, *Imperialismus kot najvišji štadij kapitalizma*, Ljubljana 1946 — v celoti.

⁹ Winfried Baumgart, *Der Imperialismus. Idee und Wirklichkeit der englischen und französischen Kolonialexpansion 1880—1914*, Wiesbaden 1975, str. 86—95 (Wissenschaftliche Paperbacks, 7; Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, hggeben von Hans Pohl). — Za nemški vzpon prim. Helmut Böhme, *Prolegomena zu einer Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Deutschlands im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt a/M 1973, str. 96—106 (Edition Suhrkamp SV, 253). — Za Vel. Britanijo prim. Phyllis Deane and W. A. Cole, *British Economic Growth 1688—1959*, Cambridge 1969, zlasti str. 259—277. — Za Francijo J. H. Clapham, *The Economic Development of France and Germany 1815—1914*, Cambridge 1968, str. 376—395.

¹⁰ Peter A. Hengeler, *Die industrielle Entwicklung Argentiniens*, Bern und Stuttgart 1974, str. 50 (Veröffentlichung des Lateinamerikanischen Instituts an der Hochschule St. Gallen für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, 7).

Za vodilno skupino slovenskega meščanstva je bilo zelo pomembno, da je opazovala in doumela tak svetovni tok dogajanja, saj je Narodni svet v Ljubljani imel v svoji sredini določeno število gospodarstvenikov-praktikov in gospodarstvenikov-teoretikov. Ti so omogočili Narodnemu svetu, da je videl dlje in bolje kot vse ostale neorganizirane skupine v ljudstvu.¹¹

2. Razpad zlatega standarda

Uvodni vojni ukrep, ki je posegel prav v področje valute, imenujemo ukinitvev zlatega standarda. Prva država, ki je ukinila izplačevanje bankovcev v zlatu, je bila Rusija. Ukrep je veljal od 27. julija 1914 dalje. Objavili so ga torej dva dni po zasedanju carskega kronskega sveta, ki je razpravljal o podpori ogroženi kraljevini Srbiji. Naslednja gospodarska velesila, ki je odpravila zamenjavo bankovcev z zlatom, je bila Nemčija; dokument je objavila 4. avgusta, prav na dan vstopa Velike Britanije v vojno. Takoj naslednjega dne, 5. avgusta, je Nemčiji sledila tudi Francija. Velika Britanija je opustila zlati standard na pragmatičen in neopazen način: pravno je sicer še dalje skozi vso vojno obstajala zamenljivost, a v praksi so z različnimi predpisi preprečili kaj takega. Poslednja velesila, ki je šla po utečeni valutni poti, so bile ZDA, ki so po vstopu v vojno spomladi 1917 dopustile izvoz zlata samo še s posebnim dovoljenjem (torej podobno kot Velika Britanija). — Italija ni spremenila ničesar, ker tu že v času pred prvo svetovno vojno niso poznali obveznosti glede izplačevanja bankovcev z zlatom.¹²

Zaradi znanih vojaških dogodkov se je Narodna banka kraljevine Srbije kmalu preselila v Kruševac in se decembra 1915 končno umaknila iz Soluna v Marseille. V času vojne so belgijsko, srbsko in še nekatere valute črtali iz deviznih notiranj; s tem je dinar izgubil uradni borzni tečaj. Vendar je srbska vlada vzdrževala tako imenovani uradni državni tečaj, po katerem je veljalo 80 francoskih frankov = 88 drahem = 100 srbskih dinarjev. Dejansko je imel dinar v Švici v času prve svetovne vojne boljši tečaj kot menjalnega sredstva brez posebnega pomena. Nemška marka in avstro-ogrska krona = 2 din (dalje 1 bolgarski lev = 2 din, 1 nemška marka = 2,5 din).¹³

Po navedenih ukrepih se je povsod po svetu uveljavil sistem mednarodnega trgovskega poslovanja na temelju vrednostnih papirjev. Odslej je z njimi in z najemanjem kredita v ZDA dolga vrsta držav plačevala svoj import in druge obveznosti.

Tako je bilo pri zaveznikih in nevtralcih; kako je bilo pri centralnih silah? Ker so bile le-te izločene s svetovnega trga, so bile prisiljene skleniti dvostranske državne pogodbe. V takem položaju je bila vloga denarja kot menjalnega sredstva brez posebnega pomena. Nemška marka in avstro-ogrska krona sta notirali na njujorški borzi vse manj in manj: že decembra 1914 je njuna vrednost močno padla; novembra 1916 je bila marka za 26 % pod predvojno pariteto, krona celo za 41 % pod to relacijo. Zato so vnašali v dvostranska pogajanja klavzulo, da bodo obveznosti poračunali šele po vojni. Obe glavni centralni sili sta si pomagali še s posebno, a zelo znano obliko zunanjetrgovinskih odnosov, namreč s plenjenjem gospodarskih dobrin v zasedenih ozemljih.

Kljub takšnemu razvoju so preprosti ljudje tako v antantnih kot v centralnih državah vse do konca vojne močno zaupali neomajnosti svojih nacionalnih valut.

¹¹ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2, Predsedstvo, ovoj: Poročila (zapisniki posvetovanj dne 16. in 17. avgusta 1918).

¹² Gerd Hardach, op. cit., str. 151—152.

¹³ Narodna banka ..., str. 84—92.

3. Vojne finance

Izračunati izdatke za vojno je zelo težko; nekatere države so vojaške izdatke vodile posebej, vojne izdatke civilnih resortov posebej. Drugje spet so dolgove za oborožitev armade vodili drugače kot drugi. Odvisni smo od ocen.

Zakaj so se vodilne državne administracije odločile ukiniti zlati standard? Zato, ker so menile, da nikakor ni razumno plačevati oborožitve, izredne vojaške nakupe hrane, surovin in opreme z zlatom. Zlato je bilo primerno sredstvo za poravnavo plačilnih obveznosti v mirnodobnem, rednem, normalnem gospodarjenju, ne tudi v izrednem vojnem gospodarstvu, ko je stanje labilno in odvisno od položaja na fronti in ko so investicije v vojaške objekte prečesto zgrešene investicije.

Sicer je res, da je ob začetku vojne temeljilo financiranje vojnih izdatkov na premisi, da bo vojna kratka in da bodo mogli izdatke obvladati z najetjem kreditov; skoraj vse vojne pred letom 1914 so se financirale tako, toda pri prvi svetovni vojni se je kaj kmalu pokazalo, da se je sistem bistveno spremenil. Davčna politika, ustvarjena za vojni čas — kar je za dolgo vojno nujno potrebno — ni bila načrtovana nikjer. Davek na vojne dobičke so vpeljali šele med vojno in to takrat, ko so ti že močno porasli.¹⁴

Za poravnavanje kratkoročnih dolgov države so v Nemčiji razpisali in izpeljali skupaj devet vojnih posojil (po pravilu v marcu in septembru vsakega leta, pričnši s septembrom 1914). Obresti so bile petodstotne. Posojila so podpisovali predvsem široki sloji prebivalstva; banke in hranilnice so se bolj malo udeleževale teh poslov. Tudi francoska vlada je v začetku financirala vojaške izdatke izključno s krediti; davčnih bremen se je dokaj dolgo izogibala, saj je komaj sredi leta 1916 obdavčila vojne dobičke. Prvo francosko vojno posojilo so razpisali šele v novembru 1915, potem po eno v letih 1916, 1917 in 1918. Velika Britanija je imela nekaj posebnosti, ki jih drugje niso poznali: res je prvo vojno posojilo razpisala že v novembru 1914, a istočasno je vlada predložila še prvi vojni budžet kot dopolnilo tekočega državnega budžeta. Ta prvi vojni budžet je že vkalkuliral različna povišanja davkov. Poudariti moramo, da je leta 1915 vpeljala vlada carino in s tem končala dolgo tradicijo britanske svobodne trgovine. Davke na vojne dobičke so vpeljali septembra 1915, toda težišče za pridobitev denarja so postavili na posojila. Do leta 1917 so razpisali tri velika posojila, kjer so se znatno angažirale prav banke. ZDA so pričele z vojnofinančno politiko že pred vstopom v vojno. »Oborožena nevtralnost« je povečala državne izdatke, zato so septembra 1916 povišali davke. Od aprila 1917 dalje so izdatke za oborožitev financirali podobno kot povsod drugod — s kratkoročnimi zadolžnicami. Prvo vojno posojilo so razpisali maja 1917, torej kmalu po vstopu v vojno. Sledila so še štiri posojila, poslednje v aprilu 1919. Vseh pet vojnih posojil skupaj je zbralo 21,4 milijarde dolarjev.

Finančni strokovnjaki v državah-udeleženkah vojne so opozarjali, da se bo pri financiranju oborožitve, ki je bila večja kot kdajkoli v moderni zgodovini, porušilo ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem po življenjskih potrebščinah. Pri vse manjših zalogah hrane bo vse več papirnatega denarja; inflacija bo vsekakor znatna, vendar različna od države do države. Tako zaradi inflatoričnega financiranja vojne kot zaradi centralistično vodenega gospodarstva je nastal znaten monetarni presežek. Z drugimi besedami: ker so bile omejene investicije in potrošnja, je bilo denarja, papirnatega denarja ali bankovcev brez pravega kritja precej več kot bi še bilo znosno. V primeri s stanjem konec leta 1913 je bil obtok bankovcev konec leta 1918 v Nemčiji za 1141 % večji, v Veliki Britaniji celo za 1154

¹⁴ Gerd Hardach, op. cit., str. 170 sl.

odstotkov, v Franciji za 532 % in v Italiji za 504 % večji. V habsburški monarhiji se je obtok bankovcev od izbruha vojne 1914 do 31. oktobra 1918 povečal od 2,19 milijarde kron na 31,48 milijarde kron ali za 1440 odstotkov. Skupaj je bilo osem vojnih posojil, ki so dala državi v roke 35,1 milijarde kron, kar je bilo enako 9,2 milijardam predvojnih kron. Izdatki za vojno so znesli 22,4 milijarde predvojnih kron, od tega je odpadlo na avstrijsko polovico države 14,4 milijarde kron, na ogrsko polovico 8 milijard kron.

Da bi dvojna monarhija pokrila vse vojne izdatke, je pritegnila v svojo akcijo priljubljeno sredstvo: posegla je v valuto, in sicer s tem, da je najemala kredite v novčanični banki. Banka je dala državi lombardno posojilo, kar so v bistvu bili srednjeročni papirji. Po prvem posojilu je že v jeseni 1914 pričela banka za novčaničnice diskontirati državne menice. Krediti novčanične banke so na ta način povečali količino denarja; tako je bilo mogoče priti do posojila na tržišču kapitala. Že novembra 1914 je prišlo do prvega takšnega posojila; dalo je skupaj 2,2 milijarde kron. Za vračanje posojila so določili leto 1920. Takšnih posojil je — kot smo rekli — bilo osem. Vendar te bančne in finančne transakcije v bistvu niso bile namenjene plodonosnim poslom, temveč investicijam, ki se niso obrestovale. Zaradi vsega tega je bila valutna in finančna situacija habsburške monarhije poleti 1918 tako brezupna, da so strokovnjaki menili, kako bi se monarhija mogla gospodarsko še rešiti samo s pomočjo prav drastične valutne reforme po vzorcu »državnega bankrota« iz leta 1811, ko so zamenjali pet starih goldinarjev za en novi trdni goldinar. Ker tega ni izpeljala, je razkroj valute in s tem financ pripeljal do prave katastrofe v poprevratnih letih.¹⁵

Razvrednotenje denarja je zajelo vse države-udeleženke vojne. Dolar in jen sta zgubila približno polovico svoje notranje kupne moči, švedska krona celo dve tretjini, čeprav so vse te valute brez posebnih težav obdržale svojo pariteto do zlata; na švedskem je cena zlata celo znatno padla. Po vojni so ZDA, Japonska in vrsta nevtralnih držav ostale pri stari pariteti zlata. Velika Britanija se je priključila zlatemu bloku šele po ostri deflacijski politiki. Na evropskem kontinentu je bila vojna inflacija že sama po sebi zelo hudo breme; povojni čas je prinesel dodatno inflacijo tako, da so morali marsikje svoje valute razvrednotiti. Vlade Belgije, Francije, Italije, Portugalske in nekaterih vzhodnih ter jugovzhodnih evropskih držav so si olajšale finančno likvidnost z zmerno inflacijo. Tretjo skupino držav sta vojna in povojna inflacija prizadeli najhujše: v Nemčiji, Avstriji, na Poljskem, v boljševiški Rusiji in na Madžarskem so valute zaradi hiperinflacije popolnoma ušle kontroli. Zaradi tega so tu opustili stare diskreditirane veljave in vpeljali nove enote. Pri vseh teh različnih načinih stabilizacije je bilo težko ujeti pravi menjalni tečaj, kajti cene so se od leta 1913 dalje močno spremenile in splošne gospodarske težave so bile tolikšne, da je bilo dokaj iluzorno uravnovesiti plačilno bilanco določene dežele; ponekod so svojo veljavo ali valuto »navrednotili«, ponekod »podvrednotili«; obe početji sta bili zelo nevarna faktorja, ker sta povzročala nestabilnost v mednarodnem valutnem sistemu v dvajsetih letih.

Sedaj bomo lažje razumeli, zakaj so vodilni ljudje v Narodnem svetu tako zaskrbljeno in skoraj vsak dan razpravljali, kako bi se vsi tisti Slovenci, ki so podpisovali vojna posojila, znebili teh slabih ali malo vrednih vrednostnih papirjev, kupovali pa tečajno visoko stoječe vrednostne papirje, na primer delnice močnih delniških družb, kupovali nepremičnine (poslopja v Trstu in drugje, zemljišča itd.).¹⁶ Sleherno zagovarjanje misli,

¹⁵ Die Habsburgermonarchie 1848—1918, I, str. 101—104.

¹⁶ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovoj: Gospodarski odsek (tu je največ grada o aktivnosti tega odseka).

da imajo krone relacijo 1 : 1 z dinarjem — naj se menjajo torej al pari — je bilo nadvrednotenje ali po domače precenjevanje kron, kar bi novemu jugoslovanskemu gospodarstvu zelo škodovalo. Javna tajnost je bila, da so zahodni predeli panonskega prostora že več mesecev pred prevratom in še dolgo po prevratu tiho tapili prehranjevalne dobrine v Avstrijo in za to »trgovino« iztržili približno dve milijardi brezvrednih kron, za katere so lastniki pozneje na ves glas zahtevali relacijo z dinarjem v sorazmerju 1 : 1 in s tem odpirali vrata demagogiji.

4. Oskrba s surovinami

Ob zbiranju temnih oblakov nad Evropo poleti 1914 so vodstva držav napačno računala s kratkotrajno vojno, tudi Nemčija, ki je bila najbojevitejša med vsemi državami. Državniki v Evropi so vedeli, da sta industrija in trgovina že tako mednarodno povezani, da brez občutnih motenj v obsegu in načinu kroženja dobrin, kakršna sta prevladovala do tedaj, sploh ne bo mogoče vzdržati vojne. To še toliko bolj, ker je bila oboroževanju namenjena industrija po količosti proizvodnje le majhen del vsega nacionalnega industrijskega potenciala. Zadoščala je za mirnodobne oboroževalne potrebe, ne za daljšo vojno. Leta 1914 je že po nekaj tednih bojov postalo jasno, da je stari način bojevanja za vedno mimo. Gospodarska priprava vojne leta 1914 se je izkazala kot skrajno nezadostna v vseh državah. Zato je prva svetovna vojna bila prava prelomnica v pojmovanju omejenega oziroma totalnega bojevanja ali drugače rečeno starega in modernega načina vojskovanja.

V antantnem taboru je bila vodila gospodarska sila Velika Britanija. V njenem gospodarskem ministrstvu so mislili, da je njihova najvažnejša naloga, da prepričajo svoj poslovni svet, kako ni potrebna nobena državna intervencija; dolgo časa so verjeli, da vojna ne bo vplivala na normalno gospodarsko dejavnost ("business as usual", poslujmo kot ponavadi). Toda po sedmih mesecih vojne so se počasi le morali lotiti ostrejših ukrepov in od poletja 1915 dalje so izgrajevali posebni sistem oboroževalne politike, ki ga je domači poslovni svet imenoval kar »državni monopolizem«. — Francosko gospodarstvo je bilo zelo močno odvisno od uvoza industrijskih surovin; pri vsem tem ga je močno prizadela še izguba tistega severovzhodnega ozemlja, ki ga je okupirala nemška vojska. — Rusija je bila za vojno zelo slabo oborožena in vseh prvih dvanajst mesecev sploh ni imela nobene oborožitvene politike. Šele poleti 1915 so se tam zganili: da bi mogli financirati tekoča naročila, je državna banka povečala kontingent bankovcev, namenjenih obtoku, od 300 milijonov rubljev na 1500 milijonov rubljev. Količina se je večala, dokler ni marca 1917 bilo v obtoku za 9900 milijonov rubljev. — Zaradi posebnega položaja ni bilo v ZDA pred letom 1914 nobene omembe vredne oboroževalne industrije. Zaradi politike »oborožene nevtralnosti« in zaradi povpraševanja antantnih sil po vojaških potrebščinah je prav hitro zrastle vojna industrija, ki je v bistvu bila privatno delo nekaj velikih koncernov.

V Nemčiji je državna kontrola najprej posegla v področje gospodarjenja s surovinami. V letih 1910—1913 je odpadlo 43 % vsega uvoza na surovine. Pobuda za upravljanje s surovinami je izšla že v prvih dneh vojne iz vrst privatnega gospodarstva. Zato so 13. avgusta 1914 ustanovili v pruskem vojnem ministrstvu oddelek za vojne surovine, ki je bil razdeljen na 25 sekcij. Za gospodarjenje s surovinami so ustanovili ali delniške družbe ali tudi družbe z omejeno zavezo, ki so jih vodili porabniki surovin. Ta država je imela pred antantnimi silami določeno prednost vse do poletja 1915, ko je britanska vlada močneje mobilizirala svoje gospodarske sile. Nemčija je

ta pomembni dogodek prezrla, zato je morala svoje gospodarstvo popolnoma militarizirati: konec avgusta 1916 je vajeti prevzela iz rok vojnega ministrstva sama vrhovna vojaška komanda (Hindenburg—Ludendorff). S tem je pričela totalna mobilizacija gospodarstva in delovne sile. Toda po drugi strani so se uveljavili momenti, ki jih poleti 1916 ni mogel nihče slutiti: zima je bila zgodnja in huda in kmalu je pričelo prebivalstvu primanjkovati premoga. Od januarja do marca 1917 so se vrstile stavke v Porurju, Berlinu in drugod, sredi aprila v Leipzigu in Berlinu. Povsod so zahtevali višje mezde in boljšo prehrano in oskrbo. Pod vplivom vojne utrujenosti in ruske februarске revolucije so delavci postavljali tudi že politične zahteve. Junija in julija 1917 je prišlo zlasti v Porurju in Zgornji Šleziji do novega stavkovnega gibanja. To se je dogajalo prav v času vojaške zahteve glede totalne mobilizacije in militarizacije gospodarstva.¹⁷

Od centralnih sil je imela razen Nemčije svojo lastno oboroževalno industrijo le še Avstro-Ogrska. Tu so že od začetka vojne militarizirali gospodarski potencial, kajti obrati, ki so proizvajali material, potreben armadi, so bili po zakonu o vojnih dobavah iz leta 1912 (Kriegsleistungsgesetz) podvrženi vojaški kontroli; delavci v teh obratih so bili enako podrejeni isti kontroli. V primeru upornosti jim je sodilo vojaško sodišče. Državna administracija je pričela že konec leta 1914 vse bolj posegati v gospodarstvo; predvsem so uredili upravo za surovine. Njej je sledila dolga vrsta podobnih organizacij. Kot se je spopolnjevala in izboljševala koordinacija vojaških operacij na fronti ter se približevala skupnemu nemško-avstrooorskemu vodenju vojne, tako je bolj ali manj skupen postajal sistem, ki mu moremo reči centralno koordinirani sistem srednjeevropskega vojnega gospodarstva. Ena izmed njegovih velikih ovir je bila v tem, da je ogrska polovica habsburške monarhije vse bolj očitno kazala in uveljavljala svoj partikularizem. Ker se je zelo omejila mednarodna trgovina, se je avstro-ogrsko vojno gospodarstvo orientiralo predvsem na povezovanje z nemškim gospodarstvom. Knjiga, ki jo je napisal Friedrich Neumann z naslovom *Mitteleuropa*, je postala zelo popularna in tudi dunajska vlada se je oprijela nekaterih njenih idej. Končni cilj te srednje Evrope so videli nekateri berlinski in dunajski krogi v stopitvi obeh držav v eno gospodarsko enoto; manj radikalni krogi so ciljali na carinsko zvezo z obojestranskimi preferenčnimi carinami. Glede carinske unije je moral Duñaj še prej rešiti odnos do Budimpešte. Julija 1918 so bila v Salzburgu končana pogajanja, kjer so izoblikovali naslednjo formulo: Za vse blago delno obojestranska delno enostranska carinska prostost, notranje ali vmesne carine naj bodo enake razliki zunanjih carin. Na tej podlagi naj bi sklenili pogodbo o gospodarskem približevanju habsburške monarhije nemškemu rajhu. Pogajanja so sklenili 11. oktobra 1918, torej nekaj tednov pred zlomom front.¹⁸ Rezultat dogovarjanja so potem na mirovnih pogajanjih razveljavili in republiki Avstriji — do takrat Republiki Nemški Avstriji — so prepovedali, da bi se sklicevala na carinsko unijo in da bi uporabljala ime Nemška Avstrija.

Po drugi strani so tudi zahodni zavezniki ustanovili za medsebojno ekonomsko pomoč posebno Mednarodno komisijo za oskrbo. Toda ekonomska solidarnost znotraj antante je v primeri s carinsko unijo obeh glavnih centralnih sil bila sorazmerno šibka. Fronte v Italiji, na Balkanu in na Bližnjem vzhodu niso odločilno razbremenjevale glavnega bojišča v severni Franciji, saj sta bili Srbija in Romunija praktično zbrisani z zemljevida

¹⁷ Robert J. Wegs, *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914—1918; Deutsche Bearbeitung von Heinrich Mejslik*, Wien 1979, str. 102—105. — Gerd Hardach, op. cit., str. 197 sl.

¹⁸ Robert J. Wegs, op. cit., str. 41—50. — Dalje prim. *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, I, str. 63—64. — R. J. Wegsovo delo je zelo dober pregled avstrooogrškega vojnega gospodarstva med prvo svetovno vojno.

samostojnih držav in Italijo so mogli obdržati v vojni le s pomočjo okrep-
ljene gospodarske in vojaške podpore.

5. Oskrba z življenjskimi potrebščinami

Zaradi državne kontrole nad oboroževalno industrijo se je pričelo na ši-
roko govoriti o prehodu iz monopolističnega štadija kapitalizma v držav-
nomonopolistični štadij kapitalizma.¹⁹ Zaradi oboroževalnih naporov so za-
postavljali prehranjevanje in oskrbovanje civilnega prebivalstva. Posledica
je bila splošno obubožanje in nižanje življenjskega standarda državljanov.
Takrat se je pokazalo, kako je za milijone Evropejcev življenjsko pomemb-
no, da svetovni trg normalno in dobro funkcionira.

Veliki Britaniji je po izbruhu vojne zmanjkalo najprej sladkorja, saj
ga je do vojne uvažala približno dve tretjini iz Nemčije in Avstroogrske.
V ostalem je v Britaniji vse do leta 1916 ostal uvoz življenjskih potrebščin
na višini devetdesetih odstotkov predvojne količine. Žetev v letu 1915 je
bila kar nadpovprečno dobra. Kljub vsemu so se cene dvigale sorazmerno
hitro: junija 1915 so bile za 33 % višje kot tik pred vojno, junija 1916 že
za 61 % višje kot julija 1914. Mezde so se večale seveda počasneje: do juli-
ja 1915 so bile višje za 5—10 odstotkov, julija 1916 za 15—20 % višje kot
pred vstopom Velike Britanije v vojno. Državna prehranjevalna politika se
je pričela uveljavljati v poznem poletju 1916 s tem, da so oktobra po vzor-
cu komisije za sladkor iz leta 1914 ustanovili urad za pšenico in nato še
za druga žita; vpeljali so še državni monopol za uvoz zmrznjenega mesa.
K vsem tem ukrepom moramo vendarle dodati, da se je državna interven-
cija v bistvu omejevala le na uvoz teh dobrin, ne tudi na njihovo razdelje-
vanje. Domača proizvodnja ni bila podvržena državnim kontroli in razdelje-
vanje so prepustili kar trgovini sami. Šele sprememba vlade v letu 1916
je prinesla novo prehranjevalno politiko: močno so pospeševali domačo
proizvodnjo, načrtovali uvoz, nadzorovali razdeljevanje. Sklenili so preora-
ti tri milijone hektarov pašnikov, kjer so gojili krompir in oves (načrto-
vane površine sicer niso dosegli). Zaradi tega je bila proizvodnja omenje-
nih dobrin prav leta 1918 kar za nekako 40 % nad povprečjem desetletja
1904—1913. Šele septembra 1917 so se pojavile prve maksimirane cene za
najvažnejše prehranjevalne dobrine.

V Franciji je agrarna proizvodnja zaradi mobilizacije močno nazado-
vala. Leta 1917 je žetev pšenice dosegla najnižjo točko s 40 % predvojnega
nivoja. Zelo je bila prizadeta tudi proizvodnja sladkorja, doma v severni
Franciji. Državno vodenje gospodarstva se je uveljavljalo od oktobra 1915
dalje; prvo je bilo na vrsti žito.

V Italiji se je ob izbruhu vojne 1914 najprej pokazala kratkotrajna
kriza, kajti dovoz žita iz Romunije in južne Rusije je bil blokiran. Nado-
mestili so ga z uvozom iz drugih dežel. Domača proizvodnja je zaradi vojne
nazadovala le za deset odstotkov; šele v vojnem letu 1917 je proizvodnja
žita nazadovala za okoli 30 % glede na predvojno stanje, kar je že bilo za-
skrbljivo. Ker so široke plasti prebivalstva živele že pred vojno dokaj
skromno življenje, niso racioniranja občutile izrazito boleče.

Poslednji medzavezniški uvozni program iz julija 1918 je zajamčil Ita-
liji kot absolutni minimum okoli 4 milijone ton uvoženih življenjskih po-
trebščin, od tega okoli tri milijone ton žita. Tako je bil uvoz življenjskih
potrebščin v Italijo leta 1918 za okoli 40 % večji kot pred vojno. Marca 1916
so tu vpeljali kontrolo cen, leta 1917 karte za kruh itd. Tako imenovana
tessera ali nakaznica je regulirala življenjski standard spodnjih plasti
prebivalstva vse do junija 1921.

¹⁹ Literatura in pregled dogajanja pri Gerdu Hardachu, op. cit., str. 119—150.

V Rusiji proizvodnja žita ni nazadovala katastrofalno. Velik problem je bil le dovoz v mesta in industrijska središča zaradi slabo razvejane prometne mreže. Zaradi slabe oskrbe so izbruhnile stavke že spomladi 1915.

Nemčija je imela pred prvo svetovno vojno sorazmerno visoko stopnjo samopreskrbovanja. Kaj kmalu po izbruhu vojne so se pričele manjšati obdelovalne površine, zlasti površine za žito. V času vojne je bil donos žita približno za petino nižji kot pred vojno, tudi količine mleka in mesa so se občutno zmanjšale. Velike težave so bile s sladkorjem; tega je bilo pred vojno več kot dovolj, zato so v jeseni 1914 oblasti priporočile zmanjšanje proizvodnje. Rezultat je bil, da se je površina, zasajena s sladkorno peso, zmanjšala za tretjino in da je zato pričelo sladkorja počasi zmanjkovati. Zaradi pomanjkanja tako poljedelcev kot umetnih gnojil niso več uspeli pridobiti izgubljene površine. Zato je morala Nemčija kot močan predvojni izvoznik sladkorja že leta 1916 njegovo potrošnjo racionirati. Značilnost prehranjevalne politike v vojnih razmerah je bila, da so določene cene fiksirali šele takrat, ko so se zdele pretirano visoke; soodvisnega načrta še niso imeli. Šele v maju 1916 so ustanovili Urad za preskrbo v vojnem času. Da bi se poljedelci izognili uradni politiki cen, so pričeli prodajati pod roko. Neuglašenost med ponudbo in povpraševanjem je hitro dvigala cene življenjskih potrebščin.

Nemško poljedelstvo je pred prvo svetovno vojno zaposlovalo blizu milijon tujih sezonskih delavcev, posebno na velikih posestvih na vzhodu države. Ker je bilo z izbruhom vojne zaradi mobilizacije nenadoma premalo poljedelskih delavcev, so le-te nadomestili z ženskami in mladino, v začetku vojne tudi z začasno brezposelnimi, pozneje z vojnimi ujetniki. Teh je bilo leta 1918 že okoli 900.000 po številu, torej nekaj manj kot pred vojno sezoncev. Ker vojska ni mobilizirala samo moških, temveč je pobirala tudi živino in krmo in je pričelo primanjkovati poljedelskih strojev, rezervnih delov in bencina zanje, se je že omenjena samopreskrba, na katero so se ljudje navadili in je postala sestavni del narodnega gospodarstva, z daljšanjem vojne vse bolj kazala kot iluzija. Tako so v Nemčiji vpeljali živilske karte za kruh in moko že v januarju 1915. Najslabše je bilo v zimi 1916—1917, torej po slabi letini v jeseni 1916 (ki so jo tudi sicer zaznali v vsej Evropi) in po poslabšanju prometnih zvez od januarja 1917 dalje. Obrok kruha se je v aprilu 1917 zmanjšal in to je bil povod za največjo medvojno stavko v Berlinu in Leipzigu. Takrat niso več demonstrirali samo za kruh, temveč že za kruh in mir; vpliv februarске revolucije v Rusiji so na široko občutili tudi v Nemčiji.

Mnogo težav tudi v habsburški monarhiji je seveda nastalo zato, ker so bile centralne sile izrinjene s svetovnega trga; zasedba sovražnih držav je le v manjši meri nadomestila tiste vrste surovin, ki jih je dvojna monarhija prej uvažala iz tujine. Avstrijski Kriegsleistungsgesetz iz leta 1912 je dal pravno osnovo za posege v gospodarstvo od 1914 dalje; cesarska odredba z dne 10. oktobra 1914 je okvirno pooblastila vlado, da ima glede oskrbe prebivalstva in glede zahtev gospodarstva na voljo vsa sredstva. Končno je julija 1917 izšel zakon o polnomočju vlade glede vpeljave popolnega ali totalnega vojnega gospodarstva. Po nemškem zgledu so ustanovili v Avstro-Ogrski vrsto samoupravnih central za pridobivanje in razdeljevanje potrošnih dobrin. Na primer leta 1914 Centralo za prehrano, krmo in bombaž, Centralo za volno in kovine, leta 1915 Vojni žitoprometni zavod itd. Ob koncu vojne je delovalo prek 90 raznih central. V začetku so bile centrale še skupne za obe državni polovici, potem so jih pričeli deliti na avstrijske in ogrske. Ogrji so vse bolj uveljavljali separatizem z namenom, da bi ustvarili položaj, ki jim bo za bodočnost zajamčil večjo lastno držav-

nost. Za taisti cilj so uporabljali prodajo svojih agrarnih presežkov, izgradnjo težke industrije itd.²⁰

Maksimiranje cen se je v Avstriji pojavilo sorazmerno zgodaj. Časniki so že v začetku decembra 1914 objavili razglas o določitvi najvišjih cen za žito in moko na veliko.²¹ Fini pšenični moki so ceno maksimirali na 69,50 kron za metrski stot ali sto kilogramov; najcenejša je bila koruzna moka — 37 kron za stot. Za primerjavo naj dodamo, da so poleti 1918 plačevali ljudje že desetkrat in celo petnajstkrat višje cene od teh, ki smo jih navedli; na Koroškem so v nekaterih krajih tik pred koncem vojne bile cene celo dvajsetkrat višje.

V ogrski polovici habsburške monarhije je bila leta 1914 žetev žita izrazito skromna; saj je bila za tretjino manjša od povprečja. Naslednja žetev v letu 1915 je bila sicer boljša, a še vedno manjša od predvojnega nivoja. Naslednje žetve so bile vse slabe. Veliko so na to vplivale vojne razmere: manjšanje števila kmetov zaradi vpoklicev, dalje pomanjkanje živine, bencina za poljedelske stroje in rezervnih delov zanje. Maksimiranje cen ni zaleglo in nasprotja med obema državama polovicama so vse bolj kazala svoje zle učinke. Leta 1916 je znašala proizvodnja žita na osebo na Ogrskem okoli 203 kg, v Avstriji le okoli 72 kg. Toda kljub temu je dobavila Ogrska Avstriji takrat nekako 100.000 ton žita in moke, čeprav je dobava znašala pred vojno 2.100.000 ton žita in moke. Dobava drugih dobrin se je podobno drastično zmanjšala. Tudi sicer so nacionalna nasprotja pokazala svoj vpliv na prehranjevalno politiko: državnemu dirigiranju gospodarstva so se upirali tako Čehi kot Hrvati. Prvi in drugi so zadrževali dobrine zase in izigravali predpise.

Medsebojne dobave centralnih sil med vojno so bile zelo skromne. Toliko pomembnejše so bile dobave iz nevtralnih držav, to je iz Nizozemske, Švice, skandinavskih držav. Te so do konca vojne dobavljale meso, maščobe, ribe, mleko, sir. Pomembna je bila Romunija, ki je pred vojno dobavljala letno okoli 3,3 milijona ton žita in seveda nafto. Po enem izmed prvih dogovorov iz decembra 1915 so centralne sile dobile 550.000 ton žita; po novem dogovoru iz marca 1916 naj bi dobile nadaljnje 1,4 milijona ton žita, v resnici so prejele le 850.000 ton, ker je šla Romunija v vojno. Pod okupacijo je morala izročiti še enkrat 2,2 milijona ton življenjskih potrebščin, od tega 1,9 milijona ton žita, pol Nemčiji pol Avstro-Ogrski. Leta 1918 so centralne sile veliko pričakovale od »krušnega miru« z Ukrajino, čeprav uspeh ni bil enak pričakovanjem.

V miru je štela habsburška armada 450.000 vojakov. Leta 1916 je bilo pod orožjem 4.900.000 moških. Zaradi tega je pričelo v zaledju primanjkovati moške delovne sile. Vrzeli so krpali z žensko delovno silo, z vojnimi ujetniki in z domačimi neborci. Občutno se je zmanjšalo tudi število konj in ker je bila mašinizacija poljedelstva še slabo razvita — ne glede na pomanjkanje bencina, nadomestnih delov za stroje ter mehanikov, — so se pokazali v agrarni proizvodnji zaskrbljujoči zastoji. Leta 1913 so v habsburški monarhiji pridelali žita okoli 7,1 milijona ton, leta 1917 le še 5,1 milijona ton, v zadnjem letu vojne celo samo 4,2 milijona ton. Podobno je nazadovala še proizvodnja koruze, krompirja in sladkorne pese ter premoga. Zaradi vsega tega niso mogli niti armadi več zagotoviti potrebnih živil, surovin in industrijskih proizvodov; tako se je dvojna monarhija že poleti 1918 znašala pred popolnim gospodarskim zastojem.

Poročila cenzure, ki je odpirala privatno pošto in pošiljala poročila notranjemu ministrstvu, vedo povedati, da so junija 1918 kmetje že videli,

²⁰ Die Habsburgermonarchie 1848—1918, I, str. 61—63, 520—527.

²¹ Prim. Laibacher Zeitung, 133. letnik, št. 302, z dne 7. 12. 1914.

da bo v alpskih predelih Avstrije letina slaba in da grozi lakota.²² V nekaterih pismih so bile vesti, kako je v Istri in Dalmaciji umrlo že nekaj ljudi zaradi lakote in da je tudi splošni položaj beguncev iz Trsta in Goriške v taboriščih na štajerskem zelo slab. Še bolj stvarno in poučno glede stanja pri prehrani je pismo, ki ga je dne 16. februarja 1918 pisal cesarju graški odbor Nemške ženske zveze štajerske.²³ Poleg naštevanja vsakodnevnih težav in tegob glede prehrane naj opozorimo na citate, kako morajo prebivalci Gradca kupovati hrano na Hrvaškem in Madžarskem in kako močno so odvisni od teh nakupov.

To črnoborzijsko prodajanje se je namreč nadaljevalo še po prevratu in je bilo velik kamen spotike pri urejanju valutne in finančne problematike obeh novih nacionalnih držav, Države SHS in kraljevine SHS. O tem bomo še spregovorili na naslednjih straneh našega prispevka.

Pismo nemške zveze na koncu ne pozabi poseči v nacionalno politiko in ošvrkniti razdiralnega dela Slovanov v splošnem in Slovencev še posebej. Tako končuje: Prosimo cesarja zaščite pred odtrganjem alpskih dežel v smislu jugoslovanske države. Nikdar ne sme biti odrezana Nemška Avstrija od jadranskega pristanišča Trsta in od pomorske poti na vzhod... Prosimo cesarja zaščite pred škuvanjem za jugoslovansko državo, ki je nevarno monarhiji, pred protipostavnim zbiranjem podpisov nerazsodnih otrok od strani g. poslanca dr. Korošca, ki dela za razbitje države v antantinem smislu.

Kot se je zdelo nemški ženski zvezi pomembno, da je v pismo, ki sicer piše o preskrbi, vrnilo politične sugestije, tako se je zdelo pomembno tudi nam, da te stavke ponovimo, saj odsevajo precej zakoreninjeno tradicijo. Vendar se moramo vrniti k prehranjevalnim problemom. Pismo pripominja, da so nekatere kronovine zmanjšale obroke moke šele v jeseni 1917, medtem ko delijo na štajerskem že od oktobra 1916 najmanjšo mero, to je 250 gr na osebo in teden, da pa tudi te količine ni mogoče vedno dobiti. Krompirja dobijo štajerci na osebo in teden kilogram in pol, Češka in Moravska še vedno 3 kg tedensko na vsako osebo. Štajerska je pridelala največ krompirja v graški kotlini in v slovenskem delu dežele. Ker so prav tu postavili velika taborišča za begunce in za vojne ujetnike, se veliko hrane potroši že »na licu mesta«. Štajersko perutninarstvo močno propada, ker ni krme; v podobnem položaju je še štajerska svinjereja, ki je bila nekoč po količosti in kakovosti takoj za galicijsko. Sedaj da je skoraj uničena, kajti 75 % proizvodnje koruze so morali oddati za prehrano ljudi. Čeprav koljejo kmetje prašiče na veliko, delijo v trgovinah kljub temu le po 30 gr maščob na osebo in teden.

Še posebej moramo na tem mestu opozoriti na stavke, ki govorijo o poljedelstvu, ker so se na ta dejstva več mesecev pozneje opirali tudi nekateri vodilni člani ljubljanskega Narodnega sveta. Pismo pravi: Glede na desetletno setveno in žetveno statistično povprečje za čas 1905—1915, ko sta izkazovali Češka in Moravska povprečni donos v pšenici, rži, ječmenu in koruzi količino od 53,2 % do 88,2 %, je to povprečje leta 1917 znašalo na Češkem 37,4 % in na Moravskem 48,5 % mirnodobne žetve. S temi podatki so Čehi dosegli, da so za Češko izdali na Dunaju izvozno prepoved za poljščine in za sadje. To pa že cilja — pravi pismo — na sabotažo vojnega gospodarstva, kajti nemško poljedelstvo na Češkem in Moravskem je odajalo za 40 % več žita in krompirja kot češko poljedelstvo, čeprav je češko imelo za 40 % ugodnejšo žetev. Tako je Čehom uspelo obdržati svoje žetvene presežke zase.

²² Verwaltungsarchiv, Wien, Ministerium des Innern, V, fotokopije cenzurnih poročil; fotokopije v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.

²³ Ibidem; pismo ima št. 13432/M. J. — 1918.

Ogri so — nadaljuje pismo — že pred časom pokupili s svojimi v Gradcu po višjih cenah prodanimi prehranjevalnimi dobrinami čevlje, obleke, tekstilno blago. Tako se je razširilo verižništvo in tihotapstvo, tako so nastali vojni dobičkarji [sc. neobdavčeni vojni dobičkarji] in s tem milijonarji. Tudi Hrvati v znatni meri prodajajo Gradčanom in drugim hrano po višjih cenah; tako so ljudje prisiljeni, da preplačujejo, če nočejo stradati. Tudi slovenski del dežele izsiljuje, saj se na deželi še najmanj čuti pomanjkanje hrane.

Tako pismo. Vse, kar v njem piše o prehrani, je gotovo res. Res je pa tudi to, da so kmetje prišli do denarja na tak način in tako odplačali vse dolgove, ki so bremenili posestva.

Narodni svet in njegova aktivnost

O ustanavljanju in ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani sredi avgusta 1918 ne bi ponavljali že znanih dejstev.²⁴ Opozoriti želimo le še na to, kako se je njegov Gospodarski odsek zelo živahno ubadal z gospodarsko-teoretičnimi problemi, ki so bili takrat aktualni in ki so jim našteje vojne razmere bile okvir, ki ga odsek ni mogel preseči. S praktično-gospodarskimi zadevami se ni mogel ukvarjati, ker ni imel v svojih rokah nobene od oblastnih funkcij. Bil je korpus, ki je mogel le teoretizirati in se pripravljati na prevrat ter posredovati sugestije. Vsi ti naporji so močan dokaz za to, da so se tudi gospodarstveniki — ne samo politiki — pripravljali na odcep od habsburške monarhije in da niso sedeli križemrok, temveč so vnesli v delo vsega Narodnega sveta veliko poleta in strokovnega znanja. Zlasti so se izkazali s svežimi idejami nekateri mladini, na liberalni strani na primer tajnik Jugoslovanskega kluba dr. Gregor Zerjav in tajnik Narodnega sveta dr. Milko Brezigar, na klerikalni strani dr. Jakob Mohorič in prof. Bogumil Remec. Iz načelnih razlogov so se precej držali ob strani socialni demokrati, čeprav so imeli v svojih vrstah dovolj intelligence.²⁵ Vsa protihabsburško usmerjena aktivnost mladinov in delno tudi starinov ne pripada šele časom od avgusta 1918 dalje, je starejša, toda prav Narodni svet je te ambicije povezal in organiziral v precej sistematično delo za izoblikovanje lastnih gospodarskih konceptov bodoče države, ki so jo pričakovali.

A. Koncentracija zadrug

Do pomembne ločitve v klerikalnem taboru — seveda v okvirih habsburške monarhije — je prišlo prav sredi prve svetovne vojne. Že leta 1916 so nekateri pričakovali prelom z dr. Ivanom Šušteršičem kot nosilcem takrat že skrajno nazadnjaških konceptov slovenske politike.²⁶ Moč Šušteršičevega tabora je temeljila na politični oblasti, ki jo je ta politik takrat še imel. Nasprotni tabor, ki je bil pristaš načel dr. Janeza Ev. Kreka, je temeljil na gospodarski in organizacijski politiki svojega voditelja. Zadrugna zveza je imela občni zbor 30. decembra 1916; predsedoval mu je dr. Janez Ev. Krek. Na njegovi strani so stali zlasti glasovi iz slovenskih delov štajerske in Koroške, na Šušteršičevi pretežno kranjski glasovi. Zato je hotel ta politik ustvariti iz sebi zvestih kranjskih zadrug svojo lastno zadrugno zvezo. Predsednik nove zveze naj bi postal dr. Krek, podpredsednik prof. Bogumil Remec. Od ostalih gospodarskih organizacij je vsa Krekova bila še Gospodarska zveza v Ljubljani, centrala za nakup in prodajo,

²⁴ Prim. na primer samo Janko Pieterski, *Prva odločitve Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana 1971, str. 242—250.

²⁵ Del te intelligence je delo Narodnega sveta in njegovih odsekov podcenjeval; prim. Albin Preluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, Ljubljana 1938, str. 121—123.

²⁶ Attemsovo poročilo, fotokopija v arhivu IZDG (prim. op. 22).

večinsko na Krekovi strani je bilo Katoliško tiskovno društvo s predsednikom prelatom Andrejem Kalanom. Na Kranjskem je bila precej šušteršičijanska Ljudska posojilnica d. z n. z., ker je bil njen steber — usnjarna Pollak — na šušteršičevi strani. Niso bili na njegovi strani slovenskoštajerska časnika »Slovenski gospodar« in »Straža« ter slovenskokoroški »Mir«. Tej pomembni diferenciaciji na rob je deželni predsednik Attems pripisal: »Posebno opozarjamo na članek v mariborski Straži z dne 5. januarja 1917, kjer se stremi po koncentraciji slovenskih strank in sicer v obliki, ki je bližja Krekovemu miselnemu poteku kot pa načelom šušteršičeve smeri ... Vsekakor razcep v SLS v zadnjem času ni odstranjen; nasprotno, veliko znakov je, da bo razcep navzven jasno oblikovan.«

Naslednje poročilo je po svoje še zanimivejše od Attemsove pripombe.²⁷ Poročilo se sklicuje na zagrebške Novine, organ krščanske stranke na Hrvaškem, da so konec januarja 1917 objavile članek o razcepu. V njem je govor o tem, kako je bilo že nekaj let čutiti razhajanje med Krekom in šušteršičem, konec konca tudi v obliki razdora med urednikom Dom in sveta dr. Izidorjem Cankarjem in urednikom časa dr. Alešem Ušeničnikom. Graški delavski časnik Arbeiterwille je označil boj med Krekom in šušteršičem kot boj »širokih ljudskih množic proti interesom določene skupine buržoazije, ki si je hotela zavarovati svojo moč.« V boj med klerikalno demokracijo in buržoazijo — nadaljuje vest — je šušteršič zapletel tudi del duhovščine. Mlada katoliška inteligenca se je pričela živahneje razvijati in s tem se je razvijal tudi socialni in politični program, ki ga je prevzela od dr. Kreka. Mnogi Krekovi nazori so bili za starejšo duhovščino novosti, ki so dišale po socializmu. V takšno razpoloženje je znal šušteršič vnesti še bojazen, da je mlada posvetna inteligenca sposobna odvzeti duhovščini društva in politiko. Tu poročilo citira mnenje, ki se je slišalo iz ust šušteršičevih pristašev: »Smo mar delali za to, da nam bodo sedaj nekateri neodgovorni nemaniči odvzeli naše premoženje? Naj prepustimo vodstvo naroda tujim ljudem?« (Haben wir darum gearbeitet, dass uns jetzt einige unverantwortliche Habenichtss unser Vermögen wegnehmen? Sollen wir die Leitung des Volkes fremden Leuten überlassen?).

Če bi do tega »preloma« s starini ne prišlo že takrat, bi mladini klerikalnega in liberalnega tabora ne mogli pozneje prevzeti Narodnega sveta in njegovih odsekov, zlasti gospodarskega odseka. Tako pa se je napredni del gospodarstvenikov ter politikov že mogel odločiti, da bo povezal celotno slovensko združništvo v enoto.

Misel o povezovanju ali koncentraciji združništva je stara; omenja jo Miha Vošnjak, še bolj se je zanjo ogreval Lapajne, da o Janezu Ev. Kreku ne govorimo posebej.²⁸ V Narodnem svetu so o koncentraciji združništva govorili že v avgustovskih ustanovnih dneh, zlasti obsežno pa na prvi seji Gospodarskega sveta, ki je bila 7. septembra 1918.²⁹ Med drugim so na tej seji izbrali ožji krog ljudi in ga imenovali Gospodarski odsek. Sestavljali so ga prof. Bogumil Remec kot predsednik, Anton Kristan kot podpredsednik, Pečar kot tajnik, in člani Markež, dr. Jež, Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Ivan Hribar, Ribnikar, dr. Karel Triller, dr. Milko Brezigar, Avgust Praprotnik.

Gospodarski odsek je imel svojo prvo redno sejo 18. septembra.³⁰ Dnevni red je obsegal samo tri točke: 1. Koncentracija zadrug, 2. Ustanovitev Zadrugne banke, 3. Demobilizacijska akcija. Glede demobilizacijske akcije,

²⁷ Policijsko poročilo, fotokopija v arhivu IZDG (prim. op. 22).

²⁸ Schauer Dolf, Prva doba našega združništva (Od nastanka do leta 1895), V Ljubljani 1945, str. 110 sl. — Albin Prepeluh, op. cit., str. 76. — Zelo poučna o stanju v slovenskem združništvu pred I. svetovno vojno je brošura Miloša Stiblerja, Kriza v slovenskem združništvu, Celje 1911 — v celoti (M. S. je bil takrat tajnik Zadrugne zveze v Celju).

²⁹ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovoj: Gospodarski odsek.

³⁰ Ibidem.

ki so jo obravnavali kot prvo, so sklenili ustanoviti na Dunaju tako imenovano demobilizacijsko pisarno. Nato so zelo na široko in precej temeljito govorili o zadružni koncentraciji. Predsednik Narodnega sveta dr. Anton Korošec je želel, da bi se prisotni razgovorili o treh predlogih oziroma načrtih glede zadružne koncentracije. Za njim je takoj povzel besedo dr. Novak in zagovarjal misel, da je v tem trenutku potrebna radikalna rešitev, naj torej obvelja predlog Zadružne zveze, ki je terjal, da se vse zadruge vodijo le z izključno gospodarskega stališča. Novak je predlagal, naj povabi Narodni svet vseh pet zvez, da povedo do 15. novembra svoje predloge glede koncentracije, torej do dne, ko se bo sestal Gospodarski svet. Na koncu se je so sprejeli dr. Tavčarjev predlog, naj se ustanovi posebej Zadružni svet in posebej Zadružna banka, odklonili pa so njegovi sugestiji glede organiziranja enotnega zadružnega lista in glede tega, naj bi bile v sleherni zadrugi, ki se bo v bodoče še ustanovila, zastopane vse stranke.

Ideja o koncentraciji zadrug je šele v tej fazi vojne in v perspektivi bližajoče se a še nejasno orisane jugoslovanske države našla plodnejša tla. Dne 17. septembra je sporočil odvetnik dr. Ernest Kalan iz Celja v Ljubljano, da se sicer zadevne seje, ki bo 18. septembra, osebno ne more udeležiti, da pa se strinja s koncentracijo, pri čemer naj bi najprej koncentrirali zadružni kapital. To dobro in napredno misel je podprl s še boljšo sugestijo, da bodi zadružništvo vsenarodna, ne pa strankarska zadeva.³¹

Dne 18. septembra je res bila seja Gospodarskega odseka.³² Tu je poročal prof. Bogumil Remec, da je Zadružna zveza že izdelala pravila za ustanovitev Zadružne banke in da bo vanjo sprejela tudi vse druge slovenske centrale. Na koncu je dr. Jakob Mohorič povzel zahtevo ravnatelja Rataja in drugih prisotnih ter ugotovil, da so vsi načelno za enotno koncentracijo. Dr. Jakob Mohorič je prevzel referat o zadružni koncentraciji in v prvi polovici oktobra je odpotoval v Celje, da bi se podrobneje dogovoril s tamkajšnjo Zadružno zvezo o takšni koncentraciji. Mohorič, ki je pripadal mladiniom klerikalnega tabora, je s svojo mislijo uspel in 8. oktobra ga je Gospodarski odsek podprl v obliki dopisa vsem petim zadružnim centralam (Zadružna zveza v Ljubljani, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Zadružna zveza v Celju, Goriška zveza gospodarskih zadrug v Gorici, Gospodarska zveza za Istro na Voloskem), kako so se na seji Gospodarskega odseka 18. septembra sporazumeli, da obstajajo trije načini za zadružno koncentracijo: 1. Radikalna koncentracija, 2. Sedanje zadružne zveze obstajajo še dalje, ustanovi naj se nova zadružna centrala, ki bi opravljala revizijske in druge podobne posle, 3. Sedanje zadružne zveze naj delujejo še dalje, ustanovi naj se vrhovni zadružni svet.

Gospodarski odsek je končno prejel 16. oktobra sporočilo Goriške zveze, da je le-ta za to, da se ustanovi zadružni svet kot prva stopnja zadružne koncentracije; Goriška zveza da ni za koncentracijo v eni sami zadružni centrali in eni sami zadružni banki, ker bi stroga centralizacija ne pomenila koraka naprej.³³

Končno so za 23. oktober 1918 sklicali sejo vseh zadružnih zvez, kjer bi definitivno sklepali o obliki koncentracije.³⁴ Vse kaže, da se posamezne zveze niso hotele odpovedati svoji identiteti in da v združitvi niso videle

³¹ Govor je seveda o slovenskih zadrugah-članicah omenjenih zvez, ki so bile zainteresirane za akcijo, ne pa o absolutno vseh zadrugah, kar jih je delovalo na slovenskem ozemlju. Zanimivo bi bilo ugotoviti »točno« število tistih zadrug, ki so bile sovražne do koncentracijske akcije, ki je bila konec konca politična akcija.

³² Zadružnih delavcev iz Koroške ni bilo, niti niso tam nikogar pooblastili, da jih zastopa. Zapisniki Pododseka N. S. za Koroško (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3: Spisi odsekov) napovor za koncentracijo zadružništva niti ne omenjajo.

³³ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 4, Dopisi — neregistrirani, ovj: okt., nov., dec. 1918.

³⁴ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovj: Gospodarski odsek.

nobene posebne prednosti. Bilo bi potrebno še veliko dokazovanja in pre-pričevanja, zlom habsburške monarhije pa se je hitro in nezadržno bližal. Dogodki teden dni pozneje so prekinili vsako akcijo v nakazano smer. To pomeni, da je ves napor sicer ostal v svetu idej in teorije, da pa vendarle dokazuje, kako so se sodobniki zavedali, da je treba zadruga povezati za-radi večje gospodarske in kapitalne moči ter seveda zaradi nacionalno-političnega prestiža vis a vis Narodnega veča v Zagrebu in morda še koga. Morda je preprečeval koncentracijo združništva tudi strah pred premočjo klerikalnih zadrug in njihovega kapitala?

B. Valutna problematika

Narodni svet v Ljubljani je imel v svoji sredi tudi dobre poznavalce finančnih in valutnih problemov. Prevladovali so praktiki (bančniki, vod-je združništva, ravnatelji hranilnic), teoretikov je bilo manj. Izstopal je radikalni liberallec-mladin dr. Milko Brezigar, ki je pisal razprave gospo-darskoteoretičnega značaja že pred vojno.³⁵

O valuti so na kratko govorili že na ustanovni seji Narodnega sveta v Ljubljani. Na prvi seji Gospodarskega sveta 7. septembra je Brezigar kot prvi referent govoril o glavnih potezah takratnega svetovnega gospodar-stva s posebnim ozirom na avstrijske in s tem tudi na slovenske gospo-darske razmere. Poudaril je, da bo nova država Slovencev, Hrvatov in Srbov morala paziti na to, da bo obvarovala svojo valuto; zato bo morala po-skrbeti najprej za prevrednotenje avstroogrške valute tako, da bo utrpela nova država čim manjšo škodo. Kriza se bo zanesljivo pojavila — je trdil Brezigar — in če se bodo zamajale dunajske banke, bodo močno prizadeti tudi slovenski denarni zavodi. Treba je kupovati nepremičnine: v Trstu je naprodaj mnogo hiš, kupujejo naj se delnice čeških in slovenskih družb, kmetje naj kupujejo orodje, konje itd. O valutni in finančni situaciji so, — tako kaže, čeprav zapisnik o tem molči, — govorili oziroma je govoril Brezigar tudi še na prvi seji Gospodarskega odseka dne 18. septembra.³⁶ Tu je avtor opozoril na temelju zanesljivih podatkov na težko evropsko in zlasti domačo gospodarsko situacijo ob bližajočem se koncu svetovne vojne. Na strani 14 je zapisal: »... Zavedati se moramo, da dobimo samostojno državo in da bomo morali rešiti samostojno vsa velika gospodarska vprašanja, ki jih je reševala doslej vlada. Tudi Jugoslavija dobi svoj denar. Pripravljati moramo podlago, da preidemo s čim manjšo krizo k novemu kovu. Nadalje moramo vedeti, kakšno razmerje naj vlada med starim in novim kovom naše države, in pripraviti vse potrebno za novi kov.«

Potem nadaljuje: »Predvsem moramo rešiti vprašanje nacionalizacije našega premoženja, nacionalizacije trgovine, industrije in veleposesti. Na-pravimo načrt, kako naj sistematično pridobivamo industrijska podjetja, trgovine, posestva, hiše v slovenskih deželah! Preskrbimo vse potrebno, da bomo prevzeli v ugodnem trenutku ona industrijska podjetja, ki so važen faktor narodnega gospodarstva n. pr. elektrarne, železnice in druga trans-portna sredstva, premogovnike itd. Najti moramo pot, da uveljavimo svoj gospodarski vpliv v Trstu, da postanemo solastniki tržaške luke in njenih transportnih naprav in da dobimo primeren vpliv na paroplovbo in ure-ditev luke v Trstu.

Ako bi danes dobili svojo državo in bi ostale gospodarske razmere takšne, kakršne so, se ne bi mogli prištevati med samostojne narode, ker

³⁵ Prim. informacijo o Brezigarju v SBL, I, str. 58—59.

³⁶ Referat je brez navedbe avtorja izšel v posebni brošurici z naslovom »Pogled v novi svet. Poročal *** na gospodarskem posvetu, ki ga je sklical »Narodni svet« 18. septembra 1918. Propagandni spisi »Slovenske Socijalne Matice«. II. zvezek. Izdala in založila Slovenska Socijalna Matica. Ljubljana septembra 1918. — Delce je zasnovano širše kot pa Abditusovi (Alb. Prepeluhovi) Problemi malega na-roda, V Ljubljani avgusta 1918. Slovenska Socijalna Matica, knjižnica socijalnih in političnih spisov, I. zvezek.

bi ne imeli lastnega gospodarstva. Da bomo mogli izvršiti ta program, je neobhodno potrebno, da koncentriramo vse svoje gospodarske sile. Zadružništvo, hranilnice, banke, privatniki — vsi morajo zasledovati en sam cilj in se ravnati po enotnem načrtu. Ni treba, da bi izgubili vsi ti činitelji svojo samostojnost, pač pa morajo prilagoditi svoje delovanje enotnemu načrtu.«

In na koncu brošure: »Bližamo se velikim trenutkom, bližamo se velikemu preobratu na gospodarskem polju. Preobrat pride brez našega sodelovanja; ali naj čakamo na posledice preobrata, ki nas zadenejo z železno pestjo in nas mogoče gospodarsko uničijo? Preobrat v avstrijskem denarju pride, sedanje cene bodo mahoma padle, svetovni trg, ki nam je sedaj popolnoma zaprt, se nam odpre in za 100 in 100 milijonov blaga pride v deželo. Vse to se mora zgoditi. Zgodilo se bo v naš prid, ako se bomo znali prilagoditi pravočasno velikim izpremembam; ako pa ne bomo razumeli znamenja časa, bomo gospodarsko uničeni.«

Mesec dni pozneje je Brezigar prišel na dan s še bolj konkretnimi podatki. Na dvodnevni seji Gospodarskega odseka je drugega dne ali 22. oktobra 1918 obširno govoril o valutni problematiki.³⁷ Na retorično vprašanje, kakšno valuto bodo imeli po vojni, je odgovoril: »Ako bomo združeni s Srbijo, bomo imeli na vsak način tako valuto, kakor Srbija, to je dinar (latinska unija).«³⁸ Na drugo vprašanje, kakšno bo razmerje med staro avstrijsko krono in novo valuto, se je najprej lotil preračunavanj in ugotovil, da kroži na ozemlju avstroogrskih Jugoslovancev za približno 3500 milijonov kron papirnatega denarja, torej nekako desetkrat več kot pred pričetkom vojne. K temu je treba prišteti še približno 500 milijonov kron, ki so krožile na ozemlju kr. Srbije in Črne gore. Tako je krožilo skupaj za okoli 4000 milijonov papirnatih kron. Sklenil je s trditvijo: Avstrijski denar je sedaj vreden največ šestino predvojnega; cene so najmanj šestkrat višje kot pred vojno. V gospodarskem oziru ne bomo nikogar oškodovali, ako bomo odštempljali na eno šestino, to je okroglo na 16 odstotkov. Če bodo cene takšne kot pred vojno, bi bilo ekonomsko popolnoma upravičeno, da bi se sorazmerno zvišali citirani odstotki. Če bi bilo blago na primer za 50 % dražje kot pred vojno, bi se morala zvišati vrednost denarja za polovico, to je, denar bi smeli odštempljati samo na 24 odstotkov ($16 + 16/2 = 24$). Iz finančnopolitičnih razlogov pa ne bo mogla nova država prevzeti tako velike obremenitve; zato bo treba odštempljati avstrijsko valuto na manj kot 24 odstotkov, recimo kvečjemu na 20 % ali pa še celo na 15 odstotkov.

Potem je še razpravljajal o vrednostnih papirjih, o vojnih posojilih (ti so skrbeli vse, ki so med vojno dajali svoje prihranke za vojna posojila), o avstrijskih dolgovih in podobno ter sklenil s trditvijo: »Pripraviti moramo vse potrebno, da bo v primeru preobrata takoj odštempljan ves denar, ki bo krožil na Jugoslovanskem.«

Debatiranje prisotnih članov o valutni problematiki je bilo zelo živahno.³⁹ Med drugimi se je oglasil dr. Ivan Tavčar, takrat tudi svetnik

³⁷ Ze pred tem, septembra, je izšlo obsežnejše delo: Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, Celje septembra 1918.

³⁸ Ne glede na to, da so bili vsaj liberali-mladini radikalno usmerjeni, je Brezigarju dala moralno oporo za razpravo o dinarju tudi naslednja Koroščeva izjava: v ustavno-upravnem odseku Narodnega sveta na seji 17. septembra 1918 [ofenziva na solunski fronti!]: »Ko je nastal krfski pakt, se je začelo govoriti o ustroju jugoslovanske države... Deklaracija nam ni dala jasnega okvira. V majniški deklaraciji ni rečeno, da ne smejo biti v naši državi tudi Jugoslovani [najbrž: tudi drugi Jugoslovani razen avstroogrskih]. Majniška deklaracija zavzema glede krone apelnost stališče. Zaradi tega se ni treba nadalje ozirati na deklaracijo, pač pa na ustavo Jugoslavije... Treba je razmišljati o vprašanju, ali naj bo federalizem ali centralizem in nadalje bo treba razpravljati o avtonomiji.« (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov (zapisnik seje ust.-upr. odseka).

³⁹ Ivan Hribar, udeleženec te debate, je še pozneje v svojih spominih, II, str. 293 in 482—486, indirektno omenjal nekatera stališča razpravljalcev; citira, kako je češko valuto uredil finančni minister dr. Rašin.

Ljubljanske kreditne banke; kot nekateri udeleženci je tudi on verjel ali morda upal, da je krona še vedno dobra valuta, sicer ne bi zavrnil Brezigarja: »Imam mnogo pomislekov proti poročilu. To vprašanje naj pride v roke strokovnjakov. Huda bo, ako se bodo pečali s tem vprašanjem lajki. Ne smemo se postaviti na stališče, da zavrnamo avstrijski denar in vojno posojilo. Ne gre, da bi plačali latifundiste z vojnim posojilom. Sekamo si najhujše udarce, ako ne prevzamemo denarja. Prevzeti se bo moralo vojno posojilo, ki se je podpisalo pri nas... Vprašanje glede valute se ne sme spraviti na veliki zvon. — Relacija 100 : 16 je popolnoma nevzdržna; kar bo pod 100 : 80, bo izzvalo nastanek velike krize. V avstrijskih bankovcih tiči tudi jugoslovansko premoženje. Treba bi bilo skrbeti, da bodo vsi bankovci odštempljani na en dan...«

Ivan Hribar je bil mnenja, da bi morala novo se snujoča država prevzeti avstrijski denar al pari; podobno je izjavil tudi dr. Jakob Mohorič ter dodal, da je to vprašanje »tudi eminentno socijalnega pomena. Zato predlagam, da se pritegnejo tudi socijalni krogi k valutnemu in posojilnemu vprašanju...« Še bolj je valutni problem naglasil dr. Novak, ki je med drugim izjavil, da bi Brezigarjevo sklepanje o valuti napravilo »grozen vtis« na javnost, ker bi moglo takšno valutno prevrednotenje vzbuditi odpor proti načrtovani in pričakovani Jugoslaviji. Tudi dr. Murnik je poudaril, da bo odštempljanje bankovcev »napravilo velik slab vtis«. Že ta debata je pokazala, da ocenjevanje valutne spremembe ni enotno, da pa se večina članov — če ne kar vsi — boje razvrednotenja do tedaj veljačoe krone. Konec konca je odsek sprejel pet sklepov, od katerih se je prvi — za nas najpomembnejši — glasil: Gospodarski odsek Narodnega sveta zaprosi predsedstvo, da sestavi zbor strokovnjakov iz Narodnega sveta in Narodnega veča, ki naj po predhodnem posvetu s Čehi in Poljaki izdela načrte o valutnem vprašanju. Temu zboru naj se pritegnejo zastopniki delavstva...« Predloge so sprejeli, a so veljali kot tajni; v javnost naj bi prodrli samo sklep, da apelirajo na vse denarne zavode, naj sporoče svoje depozite o vojnem posojilu in papirnatem denarju.

Gospodarski odsek je 25. oktobra 1918 res razposlal vsem slovenskim denarnim zavodom okrožnico, kjer je med drugim pisalo: »... V kratkem se bomo ločili od nemškega ozemlja in slovenske pokrajine bodo združene z ostalo Jugoslavijo v posebni državi. Narodni svet *ne more jamčiti, da bode Jugoslavija mogla izterjati od nemških zavodov*, posebno od takih, ki leže izven mej bodoče Jugoslavije, *naloženi jugoslovanski denar*... Pozivljamo torej vse slovenske zavode in zasebnike, da *dvignejo svoje vloge iz nemških zavodov ter da jih nalože pri jugoslovanskih* in da zamenjajo zadolžnice nemških zavodov in občin za dobro fundirane papirje podjetij in javnih zavodov v slovenskih krajih, ki bodo tudi po vojski ohranili svojo veljavo...«⁴⁰

Zaradi zloma dvojne monarhije, ki se je uresničil prej kot so računali, je valutna debata postala zelo aktualna. Že 5. novembra 1918, torej v dneh, ko so se valili vojaški oddelki premagane armade s fronte domov v zaledje, je Narodni svet v Ljubljani izbral devet zastopnikov, ki so potem na Dunaju in v Gradcu konferirali s tamkajšnjimi oblastmi o vseh finančnih vprašanjih. Od teh devetih članov so bili štirje bančni ravnatelji, dva posojilniška ravnatelja, en posojilniški tajnik in po en združni tajnik ter veletrgovec.⁴¹

⁴⁰ Vir kot v op. 16. — Vse sugestije o nakupovanju nepremičnin (tudi v Trstu), delnic, orodja, poljedelskih strojev itd. so gotovo zelo pozitivne, vendar zaradi anarhičnega časa neuresničljive.

⁴¹ Bančni ravnatelji so bili: Alojzij Tykač iz Ljubljanske kreditne banke; Avgust Praprotnik iz ljubljanske podružnice Jadranske banke, Trst; Karel Klimpelj; Rihard Wilke; Franc Zalar, posojilniški ravnatelj; dr. Ivan Černe [najbrž dr. Franc Černe, tajnik Mestne hranilnice ljubljanske]; Marijan Ravnihar, posojilniški tajnik; Anton Kralj, tajnik Združne zveze v Ljubljani; Rudolf Kokalj, veletrgovec. — Člani Narodnega sveta v Ljubljani so bili najmanj Praprotnik, Černe, Ravnihar, Kralj. — Vir v op. 33.

Razvoj je šel v smer, ki jo je nakazal dr. Brezigar, v smer vse večjega vpliva dinarja. Tako je bil že 9. novembra prisiljen tudi dr. Ivan Tavčar, da se je korigiral in priznal, kako »se more denarno vprašanje rešiti edinole s pomočjo Srbije.«

Razvozlavanje valutne problematike v Narodnem veču v Zagrebu je bilo enostavnejše kot v Ljubljani. To povzemamo iz zapisnika seje, ki jo je imel Gospodarski svet 13. novembra 1918. Najprej je Brezigar poročal o valutnih pogajanjih, ki so bila v Zagrebu tik pred omenjeno sejo. Povedal je, da so tam obravnavali dva predloga: njegovega, ki ni prodrli, in predlog dr. Stanka Švrljuge, ravnatelja Hrvatske eskomptne banke, Zagreb, naj se obdrži kontinuiteta krone in Avstroogrska banka naj še dalje izdaja denar; Narodno veče naj ima pri tej banki svoje kontrolno zastopstvo; centralna narodna banka naj zalaga svojo podružnico v Zagrebu, ta pa druge filiale na ozemlju Države SHS. Švrljugov predlog je bil sprejet z veliko večino; zdi se, da prav zagrete debate ni bilo, saj je večini konveniralo, da tečejo posli še naprej tako kot doslej, vendar — kot da bi vsi pozabili na krono — z denarjem, ki je bil iz dneva v dan vse manj vreden. Od Slovencev je bil za kontinuiteto tudi dr. Danilo Majaron z motivacijo, »da ne bo še večje zmešnjave. Narodno veče je politična instanca in kot taka sploh ne more izdajati bankovcev.«

V čem so prednosti in slabosti obeh načrtov, Brezigarjevega in Švrljugovega? Brezigar je izhajal iz šolskega primera, iz teorije, iz načela, naj si nova država čimprej ustanovi svojo lastno valuto in jo primerno zavaruje pred poplavo bankovcev, ki so do določenega dne imeli uradno veljavo in zaščito močne monarhije, po tem dnevu pa ni imel moči ne prvi ne drugi element. S kontinuiteto bi dotekal v naše kraje le še vsak dan slabši denar. Nova valuta naj ima kritje v nacionaliziranih nepremičninah (gozdovi, rudniki, zemljiška posest, državna poslopja itd.), v davčni moči državljanov, v lastni proizvodnji in podobno. Vse finančne obveznosti nove države do bivše dvojne monarhije — in obratno — naj bi reševali po tej valutni reformi. Če ne bo tako, bo prišlo do nepredvidljivega porasta inflacije in zato do dosti težjega določanja relacije do srbskega dinarja, kritega z zlatom. Švrljugov načrt je bil v dani nepregledni situaciji in močni povezanosti gospodarstev v bivši monarhiji po svoje seveda tudi logičen: monarhija razpada, armade se vračajo, treba je reševati dnevne težave; zato naj ostane vse pri starem, dokler ne dozore okoliščine, primerne za reševanje valutnih in finančnih vprašanj. Švrljugov predlog je bil sprejet z veliko večino, kar pomeni, da se je vodilnemu sloju svobodnih nacionalnih buržoazij, zlasti bankirjem, trgovcem, industrijcem, veleposestnikom in drugim nosilcem jugoslovanske akcije zdel realen, v danih razmerah najboljši način »rešitve« zapletene valutne in finančne problematike.

V Ljubljani je dr. Majaron po živahni debati konkretiziral mnenje Gospodarskega sveta s tremi točkami: 1. Obdrži naj se kontinuiteta, toda le za čas najnujnejše potrebe in za najkrajšo dobo; 2. Gospodarski svet se pridružuje ukrepu Narodnega veča glede kontrolnega zastopstva pri Avstro-ogrski banki; 3. Določi naj se termin, v katerem stopi Avstro-ogrska banka v zvezo z Narodnim večem, ker bo le od takrat dalje trajala obveznost Države SHS do Avstro-ogrske banke. Majaronov predlog je bil torej nekakšna srednja pot, ki je bila bliže Švrljugovemu pojmovanju »rešitve« problemov kot Brezigarjev predlog. Sicer je pa tudi Majaronovo točkovanje polno nejasnosti in neopredeljenosti, na primer v prvi točki terminus »... za najnujnejše potrebe in za najkrajšo dobo,« v drugi točki »kontrolno zastopstvo« na Dunaju (kaj naj tam počne, če mu bodo sploh dovolili vmešavati se v poslovanje Avstro-ogrske banke), v tretji točki ni opredeljeno, kdo bo pooblastil banko, ki je bila organizirana kot delniška družba, da

bo kontaktirala z Narodnim večem, ki je bil politični korpus in ne vlada z ministrstvi itd. — Pri glasovanju so sprejeli Majaronovo prvo točko o kontinuiteti z veliko večino glasov: 24 zanj, trije za Brezgarjev predlog; druga in tretja točka sta bili zato sprejeti enoglasno.

Zapleti se s tem seveda še niso končali. Mesec dni pozneje ali 21. decembra — že v kraljevini SHS! — je prišlo do pogajanj med Avstro-ogrsko banko in zastopniki novih nacionalnih držav z ozemlja bivše dvojne monarhije. Predlagali so, naj imajo posamezne države pravico kontrole nad poslovanjem bivše Avstro-ogrske banke in nad emitiranjem novih količin bankovcev. Banka je smela izročati vrednosti edinole fillalkam; centrala sme mesečno izdati bankovcev za skupaj 750 milijonov kron, ki se razdele na podružnice po razmerju števila prebivalcev. Tako smo se znašli pred dejstvom, da je prišlo do nove inflacije bankovcev, ki so uradno pripadali državi, ki je ni bilo več, se pa v njenem imenu tiska papir v obliki bankovcev, ki so bili absolutno brez kritja.

Obravnavanje valutne problematike naj končamo z Brezgarjevim delom v januarju 1919. Sredi tega meseca ali 16. januarja je Brezgar pisмено obvestil ministra dr. Alberta Kramarja o valutnih razgovorih, ki jih je imel v tujini tik pred citiranim datumom. Tam je po naročilu beograjskega finančnega ministrstva reševal valutno vprašanje po dobljenih instrukcijah. Ugotovil je, da se kaj lahko zgodi, da bodo morali Jugoslavlani iz svojega žepa plačati avstrijski denar, ki je tedaj kurziral po Jugoslaviji. »Vrhu tega moramo misliti na to, kako poplačamo vojno posojilo, ki je v naših rokah. Iz tega gospodarskega momenta je mogoče, da nastanejo velike komplikacije političnega značaja med nami, to je pokrajnaml bivše monarhije in med staro Srbijo. Ti pomisleki so izraženi v prilogi Razmerje med Slovenijo in Srbijo glede rešitve gospodarskih vprašanj. Znaná Likvidacijska komisija, ki je odšla iz Ljubljane na Dunaj, bi morala v bivši prestolnici ugotoviti državno premoženje bivše monarhije in poleg tega podati substrat za druge zahteve, ki jih hoče Jugoslavija staviti na mirovni konferenci in za katere bo zahtevala odškodnino od Nemcev in Madžarov. ... Naj še enkrat poudarjam, da bo naš gospodarski položaj kritičen in da more priti tudi do političnih komplikacij, ako bomo morali iz lastnega urediti valutno in druga gospodarska vprašanja. — Za sedaj bi bilo nujno potrebno, da se izvede čim preje likvidacija državnega premoženja bivše monarhije, tako da bomo mogli staviti še pravočasno svoj petit na mirovni konferenci. Ker sedanja likvidacijska komisija na Dunaju ni kos svoji nalogi,⁴² predlagam, da se pošlje nemudoma na Dunaj neki dr. Ivan Slokar, ki se sedaj mudi v Beogradu. Iz Ljubljane je odšel pred 3 tedni, da si poišče v ministrstvu primerne službe. Ta gospod pozna jako dobro dunajske in sploh avstrijske prilike. Po mojem mnenju bi bil kos tej veliki nalogi. Najbolje bi bilo, da mu daste nalog in pooblastilo, da sodeluje pri likvidacijski komisiji. Predno pojde na Dunaj, naj se zglaš pri meni ali pa pri dr. Žerjavu radi informacij.«

Brezgar je nekaj dni nato poslal dr. Korošcu kopijo tistega pisma, ki ga je naslovil na dr. Kramarja, in dodal kot dopolnilo nekaterim že prej poslanim ekspozicijam nov elaborat z naslovom 'Razmerje med Slovenijo in Srbijo glede rešitve valute, vojnega posojila ter vojne odškodnine.' Pismo je sklenil s stavkom: »Da se likvidacija državnega premoženja bivše monarhije nam v prid reši ter da se izognemo veliki gospodarski kalamiteti, ki nam preti, prosim Vas da izposlujete, da se odpošlje gospod dr. Ivan Slo-

⁴² O slabosti likvidacijske komisije piše tudi Stefanović Emil, Moji zapiski z Dunaja, V Ljubljani 1921, str. 25—27. — Šef likvidacijske komisije je bil dr. Ploj, medtem ko je bil dr. DeFranceschi iz Ljubljanske kreditne banke le konzularni agent.

kar nemudoma na Dunaj z nalogo, kakor sem jo označil v dopisu na ministra dr. Kramarja.«

Do danes še nismo mogli izslediti Brezigarjevih ekspozicij, zato ne vemo, kakšne misli je zagovarjal in kaj naj bi dr. Slokar reševal na Dunaju. Seveda nam ne gre za to, da bi akcentirali ime in priimek tega ekonomista, tudi ne za to, da namignemo, kako so bili takrat domači strokovnjaki iskani, temveč za to, da spoznamo nevarnosti, ki jih je zaslutil Brezigar v tujini pred sklicanjem mirovne konference: podpisovali ste avstrijska vojna posojila, sedaj pa to škodo nosite sami! In dalje — ker kar naprej uvažate brezvredne avstroogrske krone, vam jih ne moremo honorirati v relaciji 1 : 1, saj nimajo prav nobenega kritja.

C. Oskrba z življenjskimi potrebščinami

Vzporedno s slabšanjem oskrbe v vsej monarhiji se je slabšalo stanje tudi v slovenskem prostoru. Pravzaprav moramo reči takole: V avstrijskem alpskem svetu se je stanje slabšalo hitreje kot v panonskem delu monarhije. V slovenskem prostoru je bila preskrba verjetno najtežja na Koroškem, najugodnejša na Štajerskem. Ljubljana je imela za zaledje Dolenjsko.⁴³ Tudi tu so kmetje radi menjali za prinesene vžigalice, petrolej, sol svoj krompir, fižol, ajdovo moko. Tako je bilo vse poslednje mesece življenja v dvojni monarhiji, potem v Državi SHS in še veliko mesecev v kraljevini SHS. Ob besedi petrolej se bomo hitro spomnili, kako so 25. februarja 1918 delavci v Mariboru ustavili delo z zahtevo po višjih mezdah, večji količini moke, po dveh litrih petroleja na mesec in milu za umivanje.

Neorganizirane in zato nekontrolirane preskrbe je bilo seveda vse več. Narodni svet v Ljubljani se je od svojega konstituiranja dalje resno ukvarjal s problemom aprovizacije. Dokler so obstajale uradne c. kr. instance za preskrbo, se je mogel in moral le teoretično ukvarjati s težkim položajem. Na prvi seji Gospodarskega sveta, ki je bila 7. septembra 1918, so glasno pozdravili misel, naj se osnuje avtonomna slovenska aprovizacijska centrala, ki naj ji vlada izroči živila, ki z njimi upravljajo njeni organi: »Narodni svet naj ustvari organizacijo, katera naj olajša položaj gladoječim okrajem in slojem. Kot take smatra zaenkrat, pridržujoč si eventualno kasnejše razširjenje: naš naraščaj, slovensko delavstvo v industrijskih krajih na Koroškem in Primorju. — 'Naše srce' naj s karitativnega stališča zbira denarne podpore in živež. Pri tem mu gre Narodni svet na roko s svojo podrobno organizacijo, kakor tudi z javnim pozivom na vse politične, socialne, kulturne in cerkvene organizacije, dalje s posredovanjem za nakup po prednostnih pogojih pri nas in v Banovini. 'Naše srce' naj skrbi za gladojoče in predvsem za mladino. — Da se more nakupiti kar se da živil pri nas, v Banovini in drugod za Primorsko in za slovensko delavstvo na Koroškem, se osnuje v Ljubljani — kot nekakšna agentura — nakupna posredovalnica v primerni pravni obliki, katera se pri tem za izvedbo sklepov naslanja na obstoječe nakupne in prodajne organizacije.« Kljub vsemu so ljudje v ljubljanskem Narodnem svetu upali dobiti največ hrane iz sosednje Hrvaške. Na omenjeni septembrski seji so dalje precej govorili o sporočilu, da je Banovina pripravljena dati Dalmaciji 2.000 vagonov in v Istri 1.000 vagonov žita, če bi bila sama oproščena obvezne oddaje žita Avstriji oziroma njeni vojni upravi. Takrat — septembra — da so se Hrvati o tem razgovarjali z odgovornimi ljudmi na Dunaju. Faktorji v Zagrebu so zagovarjali namreč mnenje, da je treba čim več hrane obdržati doma. Znano je bilo, kako uradna Budimpešta preprečuje oziroma ovira izvoz hrane iz svojega območja v Avstrijo. Da bi Zagreb pomiril

⁴³ Albin Prepeluh, op. cit., str. 55.

duhove tako na Dunaju kot v Budimpešti, je privolil v tihotapljenje živil v Avstrijo. Hoteli so celo ustanoviti odbor, ki bi nakupoval blago in s tem vodil tihotapljenje. Tako bi Dunaj dobival hrano, Budimpešta pa o tem poslu uradno ne bi nič vedela.⁴⁴

V navzkrižnem ognju raznih neugodnih vesti je Gospodarski svet teoretiziral takole: »Za razdelitev nakupljenih živil se nasvetuje — 1. Na Goriškem naj se nemudoma preko županske zveze skliče vse interesente s pozivom, da se organizirajo v nekakšno vojno zvezo vse goriške slovenske občine in zahtevajo, da se jim prepusti razdelitev onih živil, katere preskrbuje javna uprava. Tej organizaciji, ki nam zagotavlja, da se našega prebivalstva ne oškoduje na korist Furlaniji, bode ljubljanska organizacija dala v razdelitev, kar bode mogla za Goriško drugod nakupiti. — 2. Za Trst naj se osnuje nadstrankarska slovenska organizacija ad hoc, ki bo prevzela v primerni obliki razdelitev od ljubljanske organizacije dobavljenih živil med potrebnejše slovensko prebivalstvo. — 3. Glede Istre se obrnimo za informacijo na naše zastopstvo v aprovizacijski deželni komisiji, da se izjavi, kako bi se dala v gotovih potrebnih okrajih, zlasti v severozapadni Istri, provesti pravična razdelitev živil, ki bi jih dobavila ljubljanska organizacija. — 4. Glede slovenskega delavstva na Koroškem naj se politične stranke, ki imajo tam svoje posebne slovenske delavske organizacije, oziroma jih ustvarjajo, dogovore o načinu organizacije, ki bi prevzela razdelitev živil med slovenske delavce...«

V pododsek za aprovizacijo so izvolili Ribnikarja, Kristana Palmeta, Kocmurja, Jerana in Markeša.

Precej več so govorili o aprovizaciji na naslednji seji Gospodarskega odseka v dneh 21. in 22. oktobra 1918. Ribnikar je referiral o naporih za boljšo aprovizacijo. Hribar je dodal, da je v Sremu še veliko živeža, vendar pa ga tam se nahajajoče nemške čete tudi veliko porabijo. »Ban je skrbel, da je dobila Dalmacija več sto vagonov blaga. Skrbelo se je tudi za to, da bodo okoli Zagreba velike zaloge. Sedaj bi se dobilo še dosti blaga, seveda, če bodo vagoni na razpolago.« Dr. Karel Triller mu je odgovoril, da Hrvatska ne more za sedaj dajati blaga. Jovan, ravnatelj Vojno-žitnega zavoda, je pojasnil, da jim pred kratkim nakazala vlada žito samo iz češke, in zaključil: »V 14 dneh bo katastrofa, ako si ne bomo pomagali.« Nekateri so predlagali, naj bi pozvali župane, da bi nabirali živež, naj bi aprovizacija Narodnega sveta nakupovala po deželi, na Hrvaškem in na češkem, Ribnikar je predlagal ustanoviti veliko pisarno, ki bo »stopila v stik z vsemi faktorji v deželi glede aprovizacije.« Drugi spet so predlagali, naj se Narodni svet obrne na zagrebško Narodno veče in na bana glede aprovizacije. Predlogov je bilo še nekaj. Končno so sprejeli predlog, naj napravi dr. Korošec vse potrebne korake v tujini za aprovizacijo Slovenije ter da se objavi oklic, naj slovenske dežele ne izvozijo nobenega blaga prek svojih meja.

V resnici je prof. Remec kot predsednik Gospodarskega odseka NS pisal že takoj 22. oktobra dr. Korošču, naj v tujini, kamor se je prav tedaj odpravljaj, izposluje živila za Slovenijo: »Centrale na Dunaju so glede aprovizacije popolnoma odpovedale. Kranjska, Istra, Goriška in Trst stojijo pred katastrofo. Še za kakih 14 dni do enega meseca imamo žita, potem pa bomo brez vsakih zalog. Skrbelo se bo sicer, da dobimo nekaj živeža iz Hrvatske, vendar ne smemo pričakovati večjih množin od tam, ker Hr-

⁴⁴ Za boljše poznavanje tega delikatnega problema bo treba preučiti še druge vire. Ker so za obstojoč londonskega pakta vedeli tudi v Zagrebu, je morda prevladovalo mnenje: za Trst ne damo hrane, ker je prišel v italijansko interesno sfero. Sicer pa je bilo Narodno veče v Zagrebu ustanovljeno tako pozno, da v 3 tednih niso mogli dobro organizirati aprovizacije. O londonskem paktu in njegovi razveljavitvi je govoril dr. Korošec na ustanovnem zboru Narodnega sveta v Mariboru 26. 9. 1918 (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3).

vatska zalaga v prvi vrsti Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino, vrhtega se bojimo, da ne bomo imeli dovolj transportnih sredstev, da bi spravili živila iz Hrvaške na Slovensko. — Neobhodno potrebno bo to, da dobimo nekaj živeža takoj, ko bo tehnično izvedljivo, iz Amerike ali sploh iz antantnih držav. — V to svrhu prosimo, da stopite že sedaj v dotiko z merodajnimi faktorji v inozemstvu, in sicer da bi se začelo tam takoj s potrebnimi predpripravami tako, da bi prišel živež v naše kraje takoj, ko bo pričel promet med našimi deželami in inozemstvom. — Za slovenske pokrajine in za Istro bi rabili za prva dva meseca sledeče množine: 1.) 20.000 ton žita, 2.) 1.500 ton masti, 3.) 2.500 ton zmrznjenega mesa...» V tujini naj Korošec dobi tudi zdravila, ki jih v Avstriji že močno primanjkuje, razsajajo pa gripa in druge bolezni.

Željo po hrvaških živilih so imeli v vsem prostoru od Gradca do Trsta. Najpozneje septembra 1918 je Friess ukazal, da mora Trst dobiti iz Hrvaške več živil kot Istra, ker se je bal neredov. Že znano graško pismo štajerske nemške ženske zveze pravi na nekem mestu: »...Če že Avstrija izpolnjuje svoje pogodbene obveznosti do Ogrske, naj tudi ta izpolnjuje svoje prehranjevalne obveznosti do Avstrije. — Ogrska ne dobavlja hrane v zadostni meri, če pa jo že dobavlja, diktira navijaške cene...»

Pripovedovanja o izvozu hrane iz Hrvaške v Avstrijo so se nadaljevala še ves, oktober in tudi po prevratu, torej novembra in še dlje. Tako je Voglär sporočil iz Maribora 12. oktobra Narodnemu svetu v Ljubljani, da so imeli 2. sejo in se tu na široko pogovarjali o dejstvu, da se spravlja iz Hrvaške in Ogrske velika množina blaga na tihotapski način in izključno nemške kraje. Najuspešnejša akcija bi pač bila, preprečiti vsak izvoz v tujino, — vendar razen te sugestije niso mogli storiti nič drugega. Dne 25. oktobra je Kejžar v Ljubljani v okviru Gospodarskega sveta navedel, da tihotapijo ljudje še vedno velike količine masti na sever, torej v Avstrijo, in da je to treba vsekakor preprečiti. Profesor Vesenjāk je enostavno predlagal, naj bi šli ljudje [najbrž nekateri člani Narodnega sveta] na štajersko opozoriti prebivalstvo, naj ne daje živine za vojaštvo. Člani sveta so sicer naprosili prof. Vesenjaka, naj bi v tem smislu agitiral na slovenskem štajerskem, lasti v Savinjski dolini, več kot to pa niso mogli napraviti.

Sorazmerno dovolj hrane je bilo v Prekmurju, ki pa je pripadlo Sloveniji šele avgusta 1919. Tudi tu je cvetelo tihotapstvo; to še toliko bolj, ker je bilo stanje od oktobra 1918 do avgusta 1919 docela nepregledno.⁴⁵

Najmanj od oktobra 1918 dalje so se hitro širile panične vesti, da ni več organizirane oskrbe mest in industrijskih središč. Septembra 1918 so še sporočili, da morajo Goriški takoj dobiti kislo zelje po 65—70 kron za 100 kg, suhe slive po 200 K za 100 kg, konjsko salamo po 12 K za kg, stročji fižol po 330 K za 100 kg, potem pa so podobne vesti prenehale. Verstovšku se je 9. oktobra zdelo vredno sporočiti Narodnemu svetu v Ljubljano, kako mu je Jožef Mursa, veleposestnik v Krapjem blizu Cvena pri Ljutomeru, obljubil, da bo zbral zanj — za Narodni svet — dva vagona repe brezplačno za pomoč krajem, kjer trpe pomanjkanje. Dne 12. oktobra je Voglär v imenu Narodnega sveta za štajersko sporočil v Ljubljano, da so imeli tega dne v Mariboru 2. sejo in »se na široko razgovarjali o 'žalostnem dejstvu', da se spravlja iz Hrvaškega in Ogrskega velika množina blaga na tihotapski način in izključno nemške kraje«. — Narodni svet v Ljubljani je 27. oktobra res ukazal postajenačelnikom v Krškem, Sevnici, Rajhenburgu, Brestanici, naj preprečujejo tihotapstvo živil v Avstrijo.

Vsi so vedeli in občutili, da ni hrane od nikoder in da ni upati na skorajšnjo zadostno pošiljko od koderkoli. Zato je ostal v sferi teorije tudi

⁴⁵ Ferid D. Keršovan, Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju, Kronika XII, št. 3, Ljubljana 1964, str. 179.

sklep 2. seje ljubljanskega predsedstva Narodnega sveta z dne 7. septembra, ki se glasi: »Oficialni minimum Narodnega sveta naj bo, da se mora obvarovati jugoslovanski državi suvereniteta nad Trstom, da pa se dovoli Italijanom najširša avtonomija. Iz tega razloga je predsedstvo še 27. oktobra sklenilo, naj se izdela manifest, kejr bodi zapisano, da prevzame predsedstvo Narodnega sveta prehrano in preskrbo Kranjske, [slovenske] Štajerske, Trsta, Istre in Goriške kot izvršilna oblast Narodnega veča v Zagrebu.« (Slovenskega dela Koroške ta sklep ne citira!) Ob tej priložnosti so celo izračunali, da potrebuje ves slovenski narod mesečno 100 vagonov krompirja, 60—75 vagonov moke in 2 vagona masti.

Vendar so se še 29. oktobra dogovorili s Paulom, da ne sme priti do nobene rekvizicije brez dovoljenja Narodnega sveta v Ljubljani. Kako je kljub splošni nervozi in kljub hitremu končavanju vojne bila vsa ostala civilna aktivnost počasna, vidimo iz Koroškevega sporočila Brezigarju, da bo Narodno veče razpravljalo o aprovizaciji v torek po 25. oktobru, torej dne 29. oktobra; tu da se bo odločilo, kako naj se uredi samostojna aprovizacijska služba za slovenske dežele s pomočjo dobav iz Hrvaške.⁴⁶

Nemoč glede rešitve prehranjevalnega problema je predsedstvo Narodnega sveta pokazalo tudi na svoji seji dne 26. oktobra, ko je zahtevalo — seveda le verbalno —, naj prebivalstvo zadrži izvoz živil iz domačih krajev, in na seji naslednjega dne predlagalo, naj Narodni svet aktivira centralni prehranjevalni urad, ki bo skrbel za vso prehrano in preskrbo. To je storil na predlog člana Hribarja, ki je svoj predlog utemeljeval takole: »Glede na to, da državna prehranjevalna služba grozi popolnoma odpovedati in bi zaradi tega utegnile nastati nedogledne posledice, moramo ustanoviti za vso Slovenijo in Istro lastni urad za prehrano in preskrbo ter pozvati deželno predsedstvo za Kranjsko, da temu uradu odstopi deželni prehranjevalni urad za Kranjsko z vsem pripadajočim aparatom in z vsemi organizacijami.«

Prehrana na slovenskem Koroškem je bila še bolj težavna kot na Kranjskem. Na seji Narodnega sveta za Koroško dne 17. oktobra so razpravljali o tem, da bi tudi tam ustanovili gospodarski odsek, kajti skrbelo jih je zlasti prehranjevanje industrijskih krajev. Na naslednji seji 24. oktobra so že mogli konkretno ugotoviti, da imajo boroveljski delavci hrane za dva do tri mesece, na Prevaljah pa da živijo iz rok v usta in da se ne morejo oskrbeti s hrano niti za teden dni. Veliko blaga da ni niti v Šmihelu niti v Globasnici in drugje. Tod da so kupovali ljudje žito po 16 kron kilogram, torej skoraj po desetkrat višji ceni od normale in da so ponekod odtehtali oziroma plačali v naturi enako mero žita za enako težo ovce. Kot povsod so se tudi na Koroškem zanašali na živila iz Hrvaške, saj je krožila novica, da je na Hrvaškem blaga več kot dovolj. Občina Pliberk, so ugotovili, ima 4000 prebivalcev, od tega je 3000 ljudi brez oskrbe; podobno sorazmerje je tudi v Mežici in še ponekod. Vsega skupaj je bilo na takratnem slovenskem Koroškem nekako 15.000 ljudi brez oskrbe.⁴⁷

⁴⁶ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3 (Koroško pismo ima datum Dunaj, 25. 10. 1918).

⁴⁷ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov (Narodni svet za Koroško; Narodni svet v Mariboru).

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DIE WIRTSCHAFTSLAGE WAHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES

Jože Šorn

Der Nationalrat in Ljubljana, der Mitte August 1918 in der Absicht konstituiert wurde, das slowenische Volk organisiert aus der zerfallenden Habsburger Monarchie herauszuführen, zählte außer den Politikern auch Wirtschaftswissenschaftler, Praktiker und Theoretiker, zu seinen Mitgliedern. Diese sollten alles Notwendige dafür vorbereiten, das slowenische Wirtschaftspotential konzentriert zusammenzufassen, damit es so gestärkt den Umbruch erwarten und in den neuen nationalen Staat jugoslawischer Prägung einbezogen werden konnte.

Auf die gesamte Aktivität des Nationalrates in Ljubljana wirkte sich die Entwicklung der Lage der Weltwirtschaft stark aus. Beeinflußt wurde die Tätigkeit des Nationalrates z. B. vom Zerfall des Goldstandards, von der immer stärkeren Einmischung staatlicher Dienststellen in den Umgang mit Nahrungs- und Industriegütern, von dem immer größer werdenden Mangel an Lebensmitteln, von des sich immer stärker entwickelnden Inflation u. ä. Die im Nationalrat versammelten Politiker und Wirtschaftsfachleute diskutierten viel über diese Erscheinungen. Hauptgesprächsstoffe waren eine neue Geldwährung für das jugoslawische Gebiet der zerfallenden Habsburger Monarchie, die Versorgung mit Nahrungsmitteln, die Konzentrierung aller slowenischen Genossenschaften, das Schicksal der Gelder, die dem früheren Staat als »Kriegsdarlehen« ausgehändigt worden waren usw. Die Mitglieder des Nationalrates konnten aber nur Theorien und Prognosen aufstellen, um sich auf diese Weise auf den Umbruch vorzubereiten. Sie besaßen weder die Legislative noch die Exekutive. Doch liefert die gesamte Aktivität des Nationalrates einen überzeugenden Beweis dafür, daß die führende Gruppe der slowenischen Bourgeoisie den Ereignissen, die die Entstehung des neuen jugoslawischen Nationalstaates herbeigeführt hatten, nicht teilnahmslos gegenüberstand.

Komisija za ekonomsko zgodovino Jugoslavije pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije izdaja specializirano revijo

ACTA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Interesente vabimo, da jo naročijo pri Školski knjigi, 41000 Zagreb, Masarykova 28.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo štirinajst številk revije »RIG« v devetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v povojnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zadnji zvezek (13—14, november 1981) je v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu.

Z izjemo številk 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

- Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.**
Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano) 20 din
- Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria.** Ljubljana 1953.
(kmalu razprodano) 50 din
- Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina.** Ljubljana 1958. 20 din
- Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910.** Zagreb 1958. 20 din
- Drago Druškovič: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation.** 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973. 40 din
- Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.** Ljubljana 1976. 10 din
- Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria.** Ljubljana 1976. 30 din
- Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich.** Ljubljana 1976. 30 din
- Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih.** Članki in dokumenti. Beograd 1977. 50 din
- Le problème des minorités dans les rapports yougoslavo-autrichiens.** Recueil d'articles et de documents. Beograd 1977. 50 din
- Manjšine — most med narodi.** Ljubljana 1980. 20 din
- Minorities: Bridge Among the Nations.** Ljubljana 1980. 30 din

Momčilo Zečević

SLOVENC I POLITICI IZMEĐU DVE JUGOSLOVENSKE DRŽAVE

(29. oktobar—1. decembar 1918)

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

U slovenačkoj modernoj istoriji novembar mesec 1918. godine, može se smatrati kao vreme odlučujućih istorijskih zbivanja za položaj i razvitak slovenačkog naroda. Ovaj vrlo kratki period, kao završna faza borbe za zajedničku jugoslovensku državu, kako na unutrašnjem jugoslovenskom planu, tako i u politici velikih sila, ispunjen je brojnim i još uvek nedovoljno objašnjenim događajima. Ovakvo stanje u istoriografiji nije nastalo, reklo bi se, zbog nedostatka u vrednosti sakupljenih istorijskih podataka, koliko zbog teškoća oko njihovog objektivnog korišćenja i tumačenja.

U jugoslovenskoj istoriji od 1918. do 1941. godine teško je naći događaje o kojima se toliko kontraverzno govorilo i pisalo kao o novembru 1918. Bliže poznavanje razvitka jugoslovenske države između dva svetska rata ukazuje na razloge i motive ovakvog odnosa prema događajima u novembru 1918. čije se posledice u istoriografiji osećaju sve do danas. Tako, na primer, još uvek se teško afirmiše tumačenje da je jugoslovensko pitanje, po svojoj suštini bilo skup različitih istorijskih interesa i težnji pojedinih naših naroda, kao i činjenice da je ono tek u novembru 1918. prvi put stavljeno na pregovarački sto pred njihove legitimne predstavnike, tj. da su tek tada Slovenci, Hrvati i Srbi iz zemalja bivše Austro-Ugarske ostvarili potpuniju saradnju između svoja dva značajna faktora u borbi za zajedničku državu: političke emigracije i stranaka u zemlji tj. Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Naime, Narodno vijeće, koje se od sredine oktobra 1918. javlja kao formalni i stvarni zastupnik interesa jugoslovenskih naroda iz Austro-Ugarske, prvi put u novembru 1918. usaglašava sa jugoslovenskom političkom emigracijom svoje poglede oko puteva i načina stvaranja Jugoslavije. Tako su se razvojem istorijskih događaja svi putevi, koji su vodili jugoslovenskom zajedništvu, ukrstili na našem prostoru upravo u novembru 1918, da bi već tada neshvaćeni i nerešeni odveli jugoslovensku državu na opasne stranputice, koje je tek socijalistička revolucija uspela da vrati na konstruktivna polazišta jugoslovenske ideje.

Istoriografija o stvaranju jugoslovenske države nije uvek dovoljno računala sa činjenicom da je tek u novembru 1918. ideja o jugoslovenskom zajedništvu prvi put u svome razvoju dobila potrebne tj. objektivne, istorijske uslove za svoje ostvarenje. Rešenja koja su tada nuđena i ugrađivana u novo društvo i državu u velikoj meri uticala su na položaj i dalji razvitak pojedinih jugoslovenskih naroda. Kao i na drugoj strani, tako su težnje i interesi slovenačkog naroda i jugoslovenska politika koju su slovenačke stranke vodile u novembru 1918, višestruko zanimljiviji za istorijsku analizu kao borba Slovenaca za vlastitu nacionalnu afirmaciju i za karakter jugoslovenskog zajedništva. Već tada bile su nagoveštene i mnoge prepreke slobodnom razvitku slovenačkog naroda u novoj državi u ekonomskom, kulturnom i političkom pogledu. Ovaj kratki pregled značajnijih političkih događaja iz borbe Slovenaca za Jugoslaviju, koji su se zbili u novembru 1918 ima za cilj da ukaže na složenost pitanja stvaranja Jugoslovenske države 1. decembra 1918, tj. da istakne neke istraživačke rezultate i tumačenja, koje je ranija građanska istoriografija iz klasnih i nacional-

nih, zatim iz »državnih« i »pedagoških« razloga uspevala da prikrije i zaobide u svom tumačenju politike ujedinjenja.

Propast Austro-Ugarske i proglašenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Slovenci su pozdravili na velikom narodnom zboru u Ljubljani 29. oktobra 1918. Na parolama i transparentima koje su nošene u velikoj masi od preko 60.000 manifestanata na Kongresnom trgu, klicalo se Wilsonu, Masaryku, Pašiću i Korošcu, Trumbiću i Kreku i zahtevana je jedinstvena država svih Jugoslovena.¹ Zanimljivo je da u ovoj, kao i u drugim sličnim manifestacijama koje su tada usledile širom Slovenije, nije bilo reči kojima bi se pozdravljala i srpska dinastija Karađorđevića. Proglašenje države SHS slovenačka javnost je razumela i prihvatila kao čin državnog samoopredeljenja i oslobođenja, kao ostvarenje ideala slovenačkog nacionalnog i teritorijalnog ujedinjenja. I pored činjenice da 29. oktobra 1918. austrijska državna vlast nije bila i formalno likvidirana, manifestacija Slovenaca za zajedničku jugoslovensku državu, označavale su onaj prelomni trenutak, kada su slovenačka i jugoslovenska državnost postale istorijska stvarnost.

Međutim, po ovim manifestacijama bilo je pogrešno isključivo suditi o karakteru i dometu jugoslovenske misli na slovenačkom prostoru, bez prethodne analize istorijskog razvitka jugoslovenske ideje, tj. interesa i zahteva u pogledu obima njene realizacije od strane vodećih političkih snaga u slovenačkim zemljama. Na prvom mestu treba uvažavati činjenicu da je jugoslovenstvo na slovenačkom tlu bilo usko vezano za domaće prilike, tj. administrativnu, ekonomsku, kulturnu i političku podeljenost Slovenaca, koji su se razvijali pod vekovnom nemačkom dominacijom. Zbog toga se jugoslovenska misao u slovenačkim zemljama tada još uvek manifestuje kao nedovoljno definisani osećaj i interes i to ne samo u narodu, već i u okvirima njegovih političkih i kulturnih krugova. Ovo istorijskim razlikom uslovljeno lutanje slovenačke političke misli, od panslavističkih maglovitih osećanja, preko trialističkih kombinacija, vezanih dobrim delom za katolicizam, pa sve do shvatanja o celishodnosti integralnog i unitarističkog jugoslovenstva, iskazivano je u Sloveniji i u novembru 1918.² Bio je to znak još nezavršenog procesa konstituisanja slovenačke nacije.

U Državi SHS, Narodno vijeće SHS, čijem su osnivanju slovenačke stranke, posebno vođe iz najjače Slovenske ljudske stranke, dale osnovni poticaj,³ preuzelo je odmah posle 29. oktobra 1918. sve prerogative vrhovne vlasti. Narodno vijeće zahtevalo je poslušnost od pojedinih pokrajinskih vlada koje je ono imenovalo, pri čemu je otpor pružan naročito od slovenačke Narodne vlade, obrazovane 31. oktobra 1918. i to, pre svega, od klerikalaca i socijalista u vladi.⁴ Slovenački liberali iz Jugoslovanske demokratske stranke eksponirali su se već tada kao oruđe Hrvatsko-srpske koalicije

¹ Vid. opširnije: J. Pleterski, *Prva odlučitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana 1971, 262—267; I. Hribar, *Moji spomini*, II. del, Ljubljana 1928, 296—303. Zanimljiva je činjenica da su 29. oktobar 1918. kao veliki događaj u istoriji Jugoslovena iz Austro-Ugarske i atmosfera slavlja koja je povodom proglašenja prve jugoslovenske države zahvatila slovenački narod, uticali na pomirenje i udruživanje snaga liberala i klerikalaca u Sloveniji. Ovi, inače, tradicionalni protivnici u borbi za vlast u momentu sticanja nacionalne slobode, našli su za trenutak zajedničke interese i ostvarili saradnju. U tom svetlu mogu se razumeti i reči pohvale koje je liberalni prvak I. Hribar uputio šefu Slovenske ljudske stranke dr A. Korošcu u svom govoru okupljenom narodu na Kongresnom trgu u Ljubljani 29. oktobra 1918. »Nažalost — rekao je tom prilikom I. Hribar — danas nema među nama jednoga koga ti, narode moj, najviše voliš i poštuješ. Našega predsednika, našega vođe, apostola jugoslovenstva i prvoborca za našu suverenost, dr Antona Korošca... Jer sasvim je moguće da baš u ovom trenutku raspravljaj u Švajcarskoj gde već nekoliko dana boravi, o uslovima za izgradnju naše celokupne države s velikim rodoljubom, predsednikom Jugoslovenskog odbora dr Antonom Trumbićem (burni uskliki — živeo!) i sa genijalnim srpskim predsednikom vlade Pašićem (živeo Pašić!)«. U istom smislu Hribar je hvalio i ostale klerikalne prvake, ljubljanskog biskupa A. B. Jegliča, umrlog J. E. Kreka i dr. Slovenec, 30. oktobra 1918.

² O karakteru jugoslovenske misli kod Slovenaca vid.: M. Zečević *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje*, Beograd 1973, 474—476 i dr.

³ Isto, 137—147.

⁴ Pored kritične situacije oko pitanja slovenačkih granica, zatim problema koji su se javljali u vezi sa sređivanjem unutrašnjih prilika u Sloveniji, Narodna vlada u Ljubljani posvećivala je veliku pažnju i svom položaju prema Narodnom vijeću SHS u Zagrebu, pri čemu se odlučno borila za svoju autonomiju i samostalnost. Za česte rasprave oko položaja Narodne vlade i Slovenije prema Narodnom vijeću SHS i Državi SHS, koje su bile na sednicama Narodne vlade i Narodnog sveta, karakteristična je debata

i politike koju je vodio njen lider Svetozar Pribičević. Oni su sprovodili volju Koalicije, pomogli su ovoj da zauzme dominirajući položaj u Narodnom vijeću, podržavajući Pribičevićevu politiku negiranja samostalnog značaja nacionalnih vlada. Ovakav stav liberala u Narodnom svetu i u Narodnoj vladi u Ljubljani, kao i u široj javnosti, zaoštrio je pitanje unutrašnje borbe za vlast u Sloveniji, što se nepovoljno odražavalo na borbu Slovenaca u ostvarenju nacionalnih interesa. U novembru 1918. politika slovenačkih građanskih stranaka prema hrvatskim i srpskim strankama u Narodnom vijeću SHS razvila se, već od samog početka u dva osnovna pravca: vodeća SLS borila se za slovenačku samostalnost i autonomiju, dok su slovenački liberali, zbog nemoći na domaćem terenu, podržavali one snage u Hrvatskoj koje su zagovarale centralizam i unitarizam. Time je već u to vreme bila zacrtana osnovna linija unutrašnje političke borbe Slovenaca u staroj Jugoslaviji gotovo sve do njenog sloma.

Jedan od najvažnijih događaja koji je usledio posle proglašenja Države SHS bila je misija klerikalnog prvaka dr A. Korošca u Ženevi i Parizu u toku novembra 1918. Njegova aktivnost u ovo vreme višestruko je zanimljiva i značajna za istoriju ujedinjenja, jer su se s njom u vezi ispoljavale sve one teškoće oko različitog shvatanja i složenosti jugoslovenske ideje, tj. razlike u politici koja je vođena među odlučujućim faktorima ujedinjenja. Po nalogu Narodnog vijeća, kao njegov predsednik, Korošec je otputovao 25 ili 26 oktobra zajedno sa G. Žerjavom i M. Čingrijom i stigao u Ženevu 28 oktobra 1918. sa ciljem da se bliže upozna sa evropskom političkom situacijom i posebno sa problemima oko obrazovanja zajedničke jugoslovenske države.⁵ U ovu misiju Korošec je poslat posle poverljivih dogovora sa S. Pribičevićem,⁶ koji je kao potpredsednik Narodnog vijeća i prvak najače političke grupacije u njemu, takođe trebalo da mu se ubrzo pridruži, što se, međutim, nije dogodilo. Odmah posle odlaska Korošca u Ženevu, bio je izmenjen odnos snaga u Narodnom vijeću u Zagrebu i Pribičević je sa svojim pristalicama preuzeo odlučujuću vlast.

Korošec je u švajcarsku stigao sa vrlo oskudnim znanjima o političkoj situaciji i odnosima između srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, te je odmah nastojao da se obavesti o svemu, a naročito o namerama velikih sila prema sudbini Austro-Ugarske. Korošec i njegovi saradnici došli su u Ženevu sa uverenjem da do definitivnog sloma Monarhije i do kraja rata, neće doći pre proleća 1919. godine.⁷ Iz razgovora koje je neposredno po do-

održana 9. novembra 1918. Tom prilikom, kao glavni »arbitar« u žučnoj polemici oko pitanja položaja slovenačke Narodne vlade, isticao se liberalni prvak A. Kramer, koji je inače kao Pribičevićev pouzdanik bio na dužnosti sekretara Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Kramer je tumačio da je stav Predsedništva NV SHS da Narodna vlada u Ljubljani nema kompetencije legislative i kontrolne vlasti i isticao je da je slovenački Narodni svet »danas samo delegacija stranaka« i da nema nikakvog prenetog ovlašćenja od Narodnog vijeća. Vid.: Zapisnik Predsedstva Narodnog sveta SHS, Ljubljana 9. novembra 1918, Arhiv Slovenije (dalje: AS), Fond Narodnog sveta.

⁵ Dr Gregor Žerjav, kao jedan od prvaka slovenačke liberalne stranke, otputovao je u Ženevu kao sekretar Jugoslovenskog kluba, tj. kao »novinar«, ili, kako ističe F. Erjavec, kao sekretar dr A. Korošca. (F. Erjavec, Autonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921, Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, 237), tj. nije bio zvanični predstavnik NV SHS. Melko Čingrija bio je član Središnjeg odbora NV SHS. F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, 237.

⁶ Bliski odnosi između S. Pribičevića i A. Korošca bili su uspostavljeni već 5. oktobra, kada je A. Korošec u ime delegacije NV SHS pregovarao sa vođama Koalicije oko njihovog ulaska u NV SHS. Odmah posle ovih razgovora A. Korošec je u dogovoru sa S. Pribičevićem otputovao u Beč da u bečkim političkim krugovima izvidi situaciju, o čemu je putem lične i tajne kurirske veze izveštavao S. Pribičevića. Ovi izveštaji koje je Korošec slao Pribičeviću ubrzali su, po svojoj prilici, ulazak Koalicije u NV SHS. I svoje izveštaje iz Ženeve Narodnom vijeću u Zagrebu Korošec je verovatno slao na ruke S. Pribičevića već ugovorenim putem. Građa o stvaranju jugoslovenske države (I. 1—20. XII 1918), priredili: D. Janković i P. Krizman (dalje: Građa), Beograd 1964, 343, 344; Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Fond brće Pribičević, dokumenti i zbirke Sv. Pribičevića (mikro-film, neregistrovano). B. Krizman, Stvaranje Jugoslovenske države, Pregled, Sarajevo 1957, knj. 2, br. 11—12, 346. Da se zajedno sa Korošcem očekivao i dolazak S. Pribičevića u Ženevu potvrđuje i izveštaj francuskog poslanika u Bernu koga je ovaj poslao svojoj vladi 28. oktobra 1918. Archives Diplomatiques, Ministère des affaires étrangères, Paris (dalje: AD — Paris), Fond: Europe 1918—1929, Autriche, fol. 105.

⁷ S. Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije (dalje: Koroščevo predavanje), Zgodovinski časopis, I, XVI, Ljubljana 1962, 224—225. U ovom svom predavanju, održanom 1925. godine u Ljubljani, Korošec je pored ostalog istakao: »Tada smo bili uvereni da će se front slomiti i da će borbe biti okončane 1919. godine. Došlo je prebrzo... A pošto je ipak već sve bilo pošlo nizbrdo, mislili smo da

lasku u Švajcarsku vodio sa srpskim diplomatom M. Jovanovićem (u Bernu) i političarem dr L. Markovićem (u Ženevi), pada u oči činjenica da je Korošec taktizirao, tj. da je neobavešten o situaciji i neupućen o politiku zvanične Srbije, istupao u početku kao pristalica bezuslovnog i centralističkog ujedinjenja. Ta politika bila je u suprotnosti sa pogledima i raspoloženjima u vodstvu SLS i kod naroda u zemlji, a takođe i sa shvatanjima Jugoslovenskog odbora i većeg dela zastupnika u Narodnom vijeću.⁸ Ovakvo držanje Korošca bilo je, po svoj prilici, rezultat razgovora sa dr Benešom u Ženevi 2. novembra 1918, koji mu je uoči očekivanih susreta sa predstavnicima srpske vlade i Jugoslovenskog odbora savetovao približavanje Nikoli Pašiću, tadašnjem predsedniku srpske vlade.⁹ Međutim, čim je ostvario kontakt sa A. Trumbićem i N. Pašićem i upoznao se sa pravim razlozima sukoba među njima oko pitanja jugoslovenskog ujedinjenja, Korošec se vrlo brzo vratio na svoje stvarne pozicije i poveo svoju politiku. Time e u znatnoj meri pomrslo račune Pašiću i Trumbiću koji su, svaki za sebe, nastojali da ga iskoriste za svoje političke kombinacije.

Međutim, za sagledavanje prave pozicije A. Korošca kao predsednika NV SHS u Ženevi, kao i namera i ciljeva A. Trumbića i N. Pašića, koje su ovi mislili ostvariti u ženevskim pregovorima upravo preko A. Korošca, potrebno je ukazati na razloge promene političkog držanja N. Pašića krajem oktobra i početkom novembra 1918. Svoj raniji čvrsti stav da ne odstupa od Krfske deklaracije u pogledu politike jugoslovenskog ujedinjenja i da ne pravi ustupke A. Trumbiću i Jugoslovenskom odboru, sa kojima je krajem rata sve više dolazio u sukob, N. Pašić počinje da menja upravo posle obrazovanja Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Iz prepiske koju je telegrafskim putem uoči i za vreme ženevskih pregovora vodio sa S. Protićem na Krfu¹⁰ proizilazi da su osnovni razlozi za učešće N. Pašića u ženevskim pregovorima, kao i pristanak na zaključke u Ženevi bili motivisani sledećim: 1. N. Pašić je nastojao na svaki način da spreči da se A. Trumbić i Jugoslovenski odbor pojave na međunarodnoj sceni a posebno na budućoj konferenciji mira kao zastupnici Jugoslovena iz Austro-Ugarske; 2. nastojao je da zadrži primat srpskoj vladi i dinastiji u vođenju jugoslovenske politike; 3. kooptiranjem Jugoslovena, tj. po jednog Hrvata, Srbina i Slovenca u koalicionu srpsku vladu nameravao je da prikaže javnosti spremnost Srbije za konkretnu saradnju sa Jugoslovenskim odborom i time manifestuje međusobnu slogu koje, u stvari, nije bilo; 4. Pašić je nameravao da ovim zadovolji i zahteve srpske opozicije koja je podržavala politiku Jugoslovenskog odbora.

U stvari, politička saradnja između srpske opozicije i Jugoslovenskog odbora prinudila je Pašića na za njega neuobičajene ustupke u ženevskim pregovorima, kojima je on, inače, iskreno nastojao da ostvari jugoslovensko ujedinjenje i da ga »spasi« za neka buduća dogovaranja, jer u tom trenutku, po njegovoj oceni, rešenje jugoslovenskog pitanja bilo je u dubokoj krizi i postajala je ozbiljna pretnja da rezultira dvema odvojenim jugoslovenskim državama. Pojavom A. Korošca u Ženevi ukazala se i Pašiću i Trumbiću nova i neočekivana prilika da svaki za svoje ciljeve dobiju odlučujućeg saveznika. Treba još istaći, da je Pašić protiv svojih shvatanja o postizanju uspeha polovičnim ustupcima Jugoslovenskom odboru i srpskoj

bi bilo dobro kad bismo mogli otići u inostranstvo da bismo uspostavili vezu sa političarima jugoslovenskih suseda», ibid.

⁸ Vid. opširnije: M. Zečević, n. d. 165—168.

⁹ B. Krizman, Jugoslavenski odbor i ženevska konferencija o ujedinjenju 1918. god., Historijski institut Slavonije, Zbornik VII—VIII, Slavonski Brod 1970, 12—13; O razgovoru Beneš-Korošec 2. novembra 1918. izveštava svoju vladu i francuski poslanik u Bernu. A. D. Paris, Fond Europe 1918—1929, Autriche, fol 196.

¹⁰ Deo ove prepiske objavljen je u zborniku Grada, dok se ona u celini čuva u Diplomatskom arhivu Sekretarijata za inostrane poslove (dalje: DA SIP) Fond: Ministarstvo inostranih dela, Političko odeljenje, strogo poverljivo 1918. (Telegrami: br. 148, 150, 153, bb, 185, 190, 195, 203, 205, 208 i dr.).

opoziciji imao, pored ovih, protiv sebe i sve jasniju opstrukciju S. Protića a preko njega i regenta Aleksandra.

U početnoj fazi pregovora u Ženevi, posle prvih detaljnih obaveštenja, Korošec je pristao tek 3. novembra da ovlasti Trumbića i Jugoslovenski odbor da kod savezničkih vlada mogu zastupati Narodno vijeće SHS. Time, međutim, Korošec nije nijednog trenutka dozvolio da bude dovedena u pitanje njegova pozicija zvaničnog izaslanika Narodnog vijeća i Jugoslovena iz Austro-Ugarske, tj. Države SHS. Antagonizam između Trumbića i Korošca, koji je u početku ispoljavan, tokom ženevskih pregovora prerastao je u punu saradnju, jer je protiv politike zvanične Srbije bilo neophodno udružiti snage.

U toku rada Ženevske konferencije, Korošec je bio vrlo aktivan i uticajan. Vešto je lavirao u sukobu između Pašića i Trumbića i brzo se prilagodio neočekivanoj situaciji neposrednih pregovora o stvaranju zajedničke države. Razlike u shvatanjima između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade nastojao je da iskoristi za provođenje svojih pogleda o stvaranju zajedničke države i da u tom cilju izbori ona rešenja koja su mu izgledala najcelishodnija. Uveren da stvarno i formalno zastupa Državu SHS, Korošec je vodio politiku koja je u datim uslovima trebalo da obezbedi osnovne interese jugoslovenskih naroda iz Austro-Ugarske, pre svega njihovu samostalnost i ravnopravan položaj u pregovorima sa Kraljevinom Srbijom i drugim faktorima ujedinjenja. Međutim, iz sačuvanih dokumenata u pregovorima u Ženevi, koji svedoče o polarizaciji interesa između srpske vlade i predstavnika Jugoslovena iz zemalja bivše Austro-Ugarske, ali i iznenađujućom spremnošću za kompromisima rešenja u interesu stvaranja zajedničke države, pre svega pada u oči veliko međusobno nepoznavanje i nepoverenje. Koliko su ženevski pregovori bili upravo iz ovih razloga više ad hoc improvizacija, nego, pak, temeljna analiza stanja i raspoloženja, možda najbolje ilustruju zabeleške A. Trumbića koje je ovaj vodio u toku pregovora 6. i 7. novembra.¹¹

Kako za vreme pregovora, tako i posle njih, Korošec je uporno nastojao da Narodno vijeće obaveštava o situaciji kao i da iz Zagreba i Ljubljane dobije potrebne instrukcije za svoj rad. Danas se, međutim, može pouzdano tvrditi da su u ovom pogledu od strane S. Pribićevića i srpske vlade Korošcu pravljene smetnje da njegovi izveštaji ne stignu na upućene adrese, a očekivane instrukcije nisu mu slate.¹² Tako su veze između Korošca sa Zagrebom i Ljubljanom bile onemogućene i on je praktično bio prepušten sam sebi. Stoga se politika koju je vodio u Ženevi, a zatim i u Parizu, može smatrati kao izraz pre svega njegovih vlastitih pogleda, političkih procena položaja, želja i ambicija.

Poznatli zaključci Ženevske konferencije o obrazovanju zajedničke vlade od 12 članova, koji bi bili imenovani od strane Narodnog vijeća SHS i srpske vlade, zatim Deklaracija kojom je objavljeno ujedinjenje jugoslovenskih naroda u zajedničku državu i predviđen način upravljanja njome

¹¹ Trumbićeve zabeleške (zapisnici) sa sednice konferencije o ujedinjenju, Ženeva 6.—7. XI 1918, Grada, 497—505.

¹² U vezi s tim A. Korošec je 1925. godine izjavio: »Čudno nam je izgledalo, jer Trumbić nije na vreme dobio punomoćje, jer druga naša pisma nisu dobili u Zagrebu...« i dalje: »niti u Ženevi niti u Parizu nismo imali nikakvih dodira. O onom što smo činili u Ženevi i u Parizu javljali smo preko srpske delegacije, a ponekad i preko francuske delegacije ako nam srpska nije išla na ruku. Koliko znam, i koliko sam čuo, na zagrebačku adresu je stigao jedan jedini izveštaj, i to izveštaj o obrazovanju ženevske vlade. Svi drugi izveštaji i pisma — sve je to nestalo bez traga« (Korošćevo predavanje, 226—228). O tome da je telegram delegata NV SHS u Ženevi zadržavao S. Pribićević, ne obelodanivši i ne saopštivši njihov sadržaj Narodnom vijeću, tj. da je Pribićević informacije iz Ženeve krio od ostalih članova NV, izuzev nekih iz svoje najbliže okoline, pišu zagrebački list Hrvatske pučke stranke *Narodna politika* od 16. juna 1928. kao i: I. Horvat u svojoj knjizi *Hrvatska politika u svjetskom ratu*, Zagreb 1935, 73; A. Smith Pavelić, *Dr Ante Trumbić*, München 1959, 188. D. Janković takođe smatra verovatnim ova tvrdjenja i kaže: »Pribićević, po svemu izgleda, nije saopštavao Vijeću vesti koje je primao iz Ženeve, a razume se, još manje, informacije i sugestije koje je dobijao iz Beograda«. D. Janković, *Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. godine, Istorija XX veka*, Zbornik radova V, Beograd 1963, 225.

do donošenja ustava,¹³ bili su veliki uspeh politike Korošca i Trumbića. Međutim, upravo deo sporazuma koji je isticao pravo naroda na samoopredeljenju i neprejudiciranje budućeg unutrašnjeg uređenja zajedničke države do sazivanja ustavotvorne skupštine, bili su osnovni razlog da ovaj sporazum odmah propadne. Neposredno po završetku konferencije naglo se menjao odnos snaga između srpskih vladajućih krugova prema Narodnom vijeću SHS, Državi SHS i Jugoslovenskom odboru. Ostvarena je direktna saradnja sa liberalima iz redova Hrvatsko-srpske koalicije, koju su pod uticajem S. Pribićevića odlučno podržali politiku srpske vlade i dvora o brzom i bezuslovnom ujedinjenju. Ovoj politici pogodio je međunarodni i unutrašnji razvoj događaja a pre svega pobjednički pohod srpske vojske preko Save i Drine. Za razliku od političke procene i stava N. Pašića koje je ovaj imao u Ženevi, drugi čovek u tadašnjoj političkoj strukturi Kraljevine Srbije Stojan Protić, u dogovoru sa regentom Aleksandrom, suspendovao je ženevski sporazum i okrenuo tok pregovaranja o ujedinjenju na direktnu liniju između Beograda i Zagreba. Na mogućnost da monarhija i srpska dinastija budu dovedeni u pitanje, zvanična Srbija ispoljila je spremnost da dovede u pitanje integralni koncept jugoslovenskog ujedinjenja. U telegramu koga je uputio sa Krfa 11. novembra N. Pašiću, Protić je, posle uveravanja dobijenih od Tresića-Pavičića, člana Narodnog vijeća SHS, da je Korošec »bez ikakvog većeg značaja« u Narodnom vijeću i da je sva vlast prešla u ruke S. Pribićevića,¹⁴ isticao sledeće: »Nećemo da nam za to (za pregovore o ujedinjenju — M. Z.) bude posrednik Trumbić i ona dvojica (A. Korošec, M. Čingrija — M. Z.), koji su došli u Ženevu. Jugoslovenski odbor za nas više ne postoji kao samostalan činilac. Mi imamo razloga verovati da u Zagrebu ima njih, koji ne misle kao Trumbić...«¹⁵ Istog dana u telegramu kojim je podneo Pašiću ostavku, Protić je naglasio da je za njega zajednička vlada predložena u Ženevi »jedna nakarada od ministarstva kakvog nigde nikad nije bilo« i da je ona izraz nepoverenja lično prema Pašiću i »Srbiji koja nije zaslužila takvo postupanje«.¹⁶ Svoj pravi motiv za ovakav postupak Protić je otkrio u poruci Korošcu i Čingriji tj. u telegramu koga je poslao J. Jovanović u London 12. novembra, a u kome između ostalog kaže: »O dve stvari nikakvu diskusiju ne dopuštamo: o monarhiji i dinastiji Karađorđevića a svojoj braći izvan Srbije ostavljamo punu slobodu da se oni sami o tome odluče... Ako oni to prime, onda će biti jedinstva državnog i narodnog i biće dobro svima i celom narodu; ako to ne prime i odustanu od Krfske deklaracije biće velika šteta, koju ćemo duboko žaliti, ali onda ćemo ići svaki svojim putem: Srbi sa Srbima, Hrvati i Slovenci sa Hrvatima i Slovencima.«¹⁷

Posle 11. novembra, dana kada je S. Protić svojom ostavkom u vladi N. Pašića iznudio suspenziju ženevskog dogovora, Korošec i Trumbić nastavili su samostalnu akciju kod sila Antante u Parizu. To, međutim, nije imalo uticaja na dalji tok događaja oko stvaranja jugoslovenske države, jer su se oni već tada odvijali u režiji beogradskih i zagrebačkih centralističkih i unitarističkih, u suštini velikosrpskih krugova. Korošec i Trumbić ubrzo su shvatili da se glavna bitka vodi u zemlji, međutim, njihova želja da u njoj učestvuju nije se ostvarila, kao ni njihovo nastojanje da ženevskim sporazumom spreče velikosrpski metod ujedinjenja. Vodeće ličnosti u srpskoj vladi i S. Pribićević znali su da su Trumbić i Korošec gotovo je-

¹³ O Ženevskoj konferenciji 1918. vid. još i: M. Grol, *Ženevska konferencija*, Ženeva 1918; G. Zerjav, *Ženevski pakt*, *Misel in delo*, 1, II, 3, Ljubljana 1936; M. Paulova, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1925; D. Janković, *Još o Ženevskoj konferenciji o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, N. Sad 1966; M. Zečević, n. d. 162—184 i dr.

¹⁴ Korošćevo predavanje, 228; M. Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 566.

¹⁵ M. Paulova, n. d. 567, 568; Građa, 554—555.

¹⁶ Građa, 553.

¹⁷ *Radikal*, 7.—8. januara 1922; Građa, 647.

dine ličnosti koje bi mogle da promene tok događaja u Narodnom vijeću u Zagrebu, pa su se blagovremeno postarali da ovu dvojicu zadrže izvan zemlje sve do proglašenja ujedinjenja 1. decembra 1918. godine.¹⁸

Razvoj događaja oko jugoslovenskog ujedinjenja 1918. bio je tako iznenađujući i brz da ga slovenačke političke stranke i šira javnost nisu mogli pravovremeno slediti. Mnoge značajne vesti stizale su u Ljubljano sa zakašnjenjem od po nekoliko dana i uglavnom su bile nepotpune i netačne. Od slovenačkih političara, posebno onih iz vođstva SLS, Pribičević je skrivao prave informacije i namere. Prva određenija obaveštenja o predstojećem ujedinjenju Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom, slovenačka štampa objavila je tek 2. novembra 1918. Razne odluke Narodnog vijeća, koje su objavljivane u klerikalnoj štampi, bile su bez komentara. Retke i nepouzđane vesti koje su dopirale do Ljubljane o zbivanjima u Ženevi nisu omogućavale zauzimanje jasnijih stavova, već su više doprinosile opštoj konfuziji koja je u redovima političkih stranaka i u slovenačkoj široj javnosti postojala. Naročitu zabunu unosile su informacije da će uređenje buduće jugoslovenske države biti centralističko i monarhističko sa dinastijom Karađorđevića na čelu i da takvu politiku zastupa i A. Korošec.¹⁹ Počev od 11. novembra, kada su ovakve vesti stizale u Ljubljano, klerikalna štampa je odlučno isticala načelno opredeljenje Slovenaca za republiku, iza čega se krio i strah od pravoslavne majorizacije i briga za sudbinu slovenačkih nacionalnih interesa.²⁰ Zahtevi za očuvanje slovenačkog nacionalnog individualiteta, slovenačke kulture i državnopravne autonomije dolazili su sa raznih strana, a osobito iz krugova kulturnih i javnih radnika u Sloveniji.²¹

Za Narodnu vladu i Narodni svet u Ljubljani, sve do pred kraj novembra 1918, jugoslovenska politika bila je vezana pre svega za probleme države koja je već postojala, za Državu SHS, te je čitav praktični rad ovih tela bio usmeren na pitanje uređenja odnosa i položaja Slovenije u njoj. U uverenju da A. Korošec, Narodno vijeće i drugi faktori brinu o tzv. »visokoj« jugoslovenskoj politici, Narodna vlada i Narodni svet brinuli su pre svega

¹⁸ O teškoćama na koje je nailazio prilikom povratka u zemlju krajem novembra 1918. Korošec je u svom predavanju 1925. govorio samo o smetnjama koje su njemu, Čingriji i Žerjavu pravljene u Italiji. Naime, kako ističe Korošec, na putu kroz Italiju (gde su dospeli posle zauzimanja francuske diplomatije — M. Z.) u Veroni su im bili oduzeti pasoši. »Tamo smo čekali dva dana. Nismo znali šta je, telefonirali smo u Rim. Tek to je pomoglo. Potom smo opet dobili svoje putne isprave. Nismo se smeli vratiti u Trst, već smo morali preko Brenera, Inomosta, Beljaka, da bismo stigli u domovinu«. (Korošćevo predavanje, 228). U Arhivu Instituta za zgodovino delavskega gibanja u Ljubljani (dalje: A IZDG), u Fondu dr Korošec — Dr Žerjav, sačuvan je dokumenat (propusnica) Vrhovne komande kraljevske italijanske vojske, službe informacija, izdat 24. novembra 1918, kojim se preporučuje italijanskim vojnim vlastima u ratnoj zoni da Korošcu, Čingriji i Žerjavu omoguće tj. »olakšaju« putovanje iz Verone preko Trenta u Innsbruck. U propusnici je navedeno da ovi putuju sa srpskim pasošima. Ovaj dokument izdat je na intervenciju savezničke diplomatije i italijanskog ambasadora u Parizu još pre dolaska Korošca, i Žerjava u Veronu, jer su oni iz Pariza pošli tek 26. novembra. Očigledno je da su teškoće o kojima govori A. Korošec nastale posle 27. novembra, tako da su Korošec i Žerjav stigli u Ljubljano tek 2. decembra posle podne. Inače, da je htela, srpska vlada je mogla Korošca i Trumbića prebaciti u Beograd svojim putevima preko Krfa, kojim je obično i slala svoje ljude. Zanimljivo je da je Korošcu i Trumbiću bio upućen poziv iz Narodnog vijeća SHS još 20. novembra 1918 da dodu »na referisanje« u Zagreb, ali nema tragova da je ovaj poziv njima stigao. Grada, 624.

¹⁹ Član najužeg vođstva SLS Izidor Cankar zabeležio je u svom notesu da je Dragotin Gustinčič (slovenački socijalista, jedan od pobornika integralnog jugoslovenstva i urednik lista *La Yougoslavie* u Ženevi 1917—1918 — M. Z.) pisao iz Švajcarske »da je Korošec tamo došao kao odlučan centralist i da se sada vraća drukčije«. A IZDG, Fond Izidorja Cankarja, sig. 1270.

²⁰ Klerikalna štampa je isticala da je monarhija kao oblik državnog uređenja anahronizam, da je iz republikanskog opredeljenja SLS ne izbija mržnja prema Srbima i Srbiji ili pak »zaslužnoj« dinastiji Karađorđevića, već da ono počiva na brizi za budućnost zajedničke države. »Mora svako unapred videti teške unutrašnje borbe koje će se začeti u mladoj državi ako se uvede monarhija«. (Slovenec, 12. novembra 1918). Zahtevi za republikom i federativnim uređenjem jugoslovenske države sve su više isticani u listovima SLS u toku novembra. Ljubljanski biskup A. B. Jeglič zabeležio je u svom Dnevniku 11. novembra 1918, da se vođe SLS boje Srba koje liberali pozivaju u pomoć da zauzmu jugoslovenske pokrajine, jer bi u tom slučaju »izbori za konstituantu bili pod bajonetima Srba i mogli bi pobediti liberali, koji su sve otvorenije za dinastiju Karađorđević«.

²¹ Zahtev za kulturnom autonomijom slovenačkog naroda u budućoj jugoslovenskoj državi bio je predmet rasprave i Kulturnog odelaka Narodnog sveta u Ljubljani. Dok su liberali bili zadovoljni sa rešenjem ovoga pitanja Krfskom deklaracijom iz 1917. godine, klerikalci su zahtevali veće garancije za očuvanje slovenačke nacionalne kulture. Pokušaj da se na sednicama Kulturnog odelaka 17. i 18. novembra utvrdi i objavi jedna rezolucija programskog karaktera nije uspeo zbog neslaganja liberala i klerikalaca. A. S. N. S. Spisi odelaka, fasc. 3, Zapiski sej Kulturnega odelaka NS; F. Koblar, Slovenska književnost v zadnjih desetih letih, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, 644—646.

o uređivanju unutrašnje ekonomske i političke situacije u slovenačkim pokrajinama, o problemu okupljanja svih Slovenaca, tj. o slovenačkim granicama i pružanju otpora centralističkim i velikohrvatskim tendencijama koje su iz Narodnog vijeća dolazile.²² U praksi Narodni svet i Narodna vlada u ovo vreme vode svoju potpunu nezavisnu unutrašnju, pa i spoljnu politiku, pri čemu su postignuti zapaženi rezultati u organizaciji vlasti, zakonodavnom radu, zatim u uređivanju ekonomskih odnosa, snabdevanju stanovništva i sl. Ovakav položaj Slovenije u Državi SHS u toku novembra 1918. ocenjivan je docnije kao »realna unija« i početak vlastite slovenačke državnosti.

Dok su se slovenački političari okretali svojim unutrašnjim pitanjima i stranačkim interesima u borbi za vlast, Središnji odbor Narodnog vijeća u Zagrebu rešavao je ključna politička pitanja od značaja za čitavu Državu SHS uglavnom bez konsultacije i saglasnosti za slovenačkim zastupnicima, kako u Narodnom vijeću, tako i u Narodnoj vladi u Ljubljani. Ovoj izolaciji delimično su doprineli samozadovoljstvo koje je zahvatilo slovenačke političare zbog brzog i lakog osvajanja vlasti, kao i nezainteresovanost slovenačkih stranaka za zbivanja u Narodnom vijeću. U praktičnom radu slovenačke stranke su se sve više utapale u međusobne političke obračune u borbi za prestiž u raznim oblastima političkog, ekonomskog i kulturnog života u Sloveniji. Aktivnost u jugoslovenskoj politici svođena je uglavnom na javnu polemiku oko unutrašnjeg uređenja buduće države, dok se o načinu kako da se ujedinjenje postigne skoro i nije govorilo. Klerikalci su se zalagali za »autonomiju«, a socijalisti za »socijalnu republiku«, dok su liberali javno manifestovali svoje opredeljenje za nacionalno jedinstvo i centralizam.²³ Tek posle 19. novembra, kada je ljubljanska vlada dobila od S. Pribečevića izrežirani predlog dalmatinske vlade u kome je zahtevano hitno ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, slovenačke stranke i organi nove vlasti u Sloveniji, počinju poklanjati veću pažnju pitanju ujedinjenja, tj. načinu i postupku za njegovo ostvarenje. Međutim, tada je već bilo kasno da se utiče na politiku Pribečevićevih pristalica u Narodnom vijeću. Vodje SLS, kada su se tek 21. novembra upoznali sa tekstom ženevskog sporazuma, odlučili su, zajedno sa hrvatskim političarima iz Starčevićeve stranke prava i oko listova »Hrvat« i »Obzor«, da primene taktiku odugovlačenja ujedinjenja u nadi da će se Korošec i Trumbić uskoro vratiti u zemlju.²⁴ Ali ovakav njihov otpor pokazao se kao slaba prepreka Pribečevićevoj politici svršenog čina, pa su ubrzo bili prinuđeni da slede tok nastalih događaja. Za razliku od predstavnika SLS, slovenački liberali iz Jugoslovenske demokratske stranke i slovenački socijalisti (koji su imali izvesne ograde oko pitanja monarhističkog oblika vladavine), podržali su predlog dalmatinske vlade, odnosno politiku S. Pribečevića i velikosrpskih krugova. Slovenački liberalni prvaci V. Kukovec i A. Kramer prenelašavali su u svojim istupanjima opasnost od italijanske agresije i zagovarali hitno ujedinjenje u centralizovanu državu u kojoj bi po njima, prirodno, hegemoniju imali »posobniji«.²⁵

²² Problem hrvatsko-slovenačkih političkih, zatim ekonomskih i kulturnih odnosa, dobijao je dimenziju sukoba već sa obrazovanjem Narodnog vijeća SHS i Države SHS, a naročito je došao do izražaja u prvim godinama posle osnivanja Kraljevine SHS (vid. opširnije: M. Zečević, n. d. 351–358). O tzv. »hrvatskoj hegemoniji« piše i D. Gustinčić u članku: »Dr Antun Korošec«, objavljenom u časopisu *La Youngoslavie*, II-ème An, Nomer 17 et 18, Genève 15 novembre 1918, 297–301. Gustinčić naime smatra da je i izbor A. Korošca za predsednika NV SHS bio ustvari demonstracija hrvatske volje da se Hrvati odreknu »plemenske hegemonije« u jugoslovenskoj državi, tj. Državi SHS.

²³ Polemika između liberala i klerikalaca oko unutrašnjeg uređenja buduće jugoslovenske države, započeta sredinom oktobra 1918. povodom napisa bivšeg kranjskog deželnog glavnara F. Sukljea »V zaželjeni deželi« (*Slovenec*, 5, 7, 8. i 15. oktobra 1918), nastavljena je i u toku novembra. Osnovno obeležje ove diskusije bilo je sadržano u dva sasvim različita shvatanja: svoj autonomistički koncept SLS je razvijala sve do federativne državne organizacije, dok je slovenačka liberalna buržoazija zahtevala brisanje svih pokrajinskih granica i nacionalni unitarizam. *Slovenec*, 26. oktobra 1918. i dr.

²⁴ F. Šišić, n. d. 270.

²⁵ Grada, 641–642.

U radu tzv. Odbora sedmorice, koji je pripremio poznati Zaključak o ujedinjenju i Naputke za delegate, učestvovao je i predstavnik SLS Izidor Cankar, dok su u 28-člansku delegaciju, koja je bila određena da proglasi ujedinjenje u novu državu, bili, od strane Slovenaca, predloženi odsutni A. Korošec, zatim I. Cankar (SLS), A. Kramer (JDS) i A. Kristan (JSDS). Ovom prilikom zastupnici SLS izrazili su svoju saglasnost sa Zaključkom i Naputkom, čime su praktično već 24. novembra pristali uz onu većinu u Narodnom vijeću SHS koja se izjasnila za hitno ujedinjenje.²⁶ Ovaj svoj zaokret vođe SLS pravdale su, u stvari, netačnem i neodređenim izjavama u slovenačkoj javnosti o nekom tobože »privremenom« rešenju, tj. tvrdnjama da je Narodno vijeće »bitno izmenilo prvobitni nacrt dalmatinske zemaljske vlade pa je prihvaćen kompromisni predlog«. Objašnjavajući i pravdajući ovaj zaokret vodjstva SLS, u specijalnom jutarnjem izdanju 25. novembra 1918. glavni partijski organ ove stranke »Slovenec« isticao je da su klerikalne vođe odbile predlog dalmatinske vlade iz demokratskih i republikanskih razloga, a da su zastupnici stranke glasali u Narodnom vijeću za kompromisni predlog za ujedinjenje sa regentom na čelu iz razloga što su »hteli da manifestuju — ne za monarhiju — već za neodložno potpuno ujedinjenje svih Jugoslovena«, koje nalaže teško stanje u jugoslovenskim zemljama. Na kraju list podvlači da se pregovori sa srpskom vladom neće voditi bez učešća A. Korošca i A. Trumbića koji su i formalno izabrani u sastav delegacije za pregovore. Istoga dana, u redovnom izdanju »Slovenec« je objavio uvodnik »Da se razumemo« u kome ponovo zagovara republikanski oblik uređenja zajedničke jugoslovenske države.

Kada je u kasnim večernjim satima 25. novembra u Ljublanu stigla »iznenađujuća« vest da ženevski sporazum više nema važnosti i da je za dalji rad na ujedinjenju merodavna samo odluka Narodnog vijeća od 24. novembra, u vodjstvu SLS zavladała je pometnja, jer se njegova saglasnost, data u Narodnom vijeću dan ranije, zasnivala na uverenju da je ženevski sporazum valjan i da će u pregovorima o stvaranju države u Beogradu učestvovati svi politički faktori uključujući i Jugoslovenski odbor.²⁷ Za odluku S. Pribičevića i njegovih pristalica, donetu 26. novembra kasno uveče, da delegacija Narodnog vijeća izabrana 24. novembra otputuje u Beograd već 27. novembra, slovenački zastupnici u Narodnom vijeću saznali su u Ljubljani tek 27. novembra ujutru, neposredno posle povratka iz Zagreba.²⁸ Istog dana, na sastanku sazvanom na brzu ruku, i pored utilska »da su Slovenci namerno izostavljeni«, odlučeno je da slovenački delegati odmah otputuju u Beograd. Na putu iz Ljubljane za Beograd, u Zagrebu 27. novembra uveče, slovenački delegati iz redova SLS imali su razgovor sa političarima iz Starčevićeve hrvatske stranke prava, njihovim još jedinim preostalim saveznicima i istomišljenicima u pogledu na način i metod ujedinjenja. Starčevićevi su tom prilikom izjavili »da će prihvatiti dinastiju...«²⁹, što je još više uticalo na klerikalne izabranike da svoj stav prilagode realnim političkim prilikama u delegaciji, kako se ne bi našli usamljeni i u opoziciji. Međutim oni su još uvek verovali da će u Beogradu na pregovorima svakako biti Korošec i Trumbić. Na dan 29. novembra, kada su pregovori započeli, »Slovenec« je pisao: »Međutim, moramo reći da očekujemo da će se pregovori vršiti samo sa predstavnicima samog srpskog naroda. Koliko nam je dosad poznato, u Beogradu se nalaze samo dva ministra s regentom; tamo još nema poslanika, niti ostalih članova srpske vlade.

²⁶ U raspravi o predlozima Odbora sedmorice, predstavnik SLS u NV SHS L. Pogačnik izjavio je u ime stranke »da prihvaća potpuno doneseni prijedlog«. Grada, 645.

²⁷ Iznenađenje u vodjstvu SLS u Ljubljani bilo je utoliko veće jer su iz hrvatske štampe od 23. novembra (gde je prenet vest iz švajcarskog lista *Journal de Genève*, 14. novembra 1918), obavješteni o tobožnjem predstojećem zasjedanju »ženevske« jugoslovenske vlade u Parizu.

²⁸ A. Prepeluh, Pripomke k našim prevratni dobi, Ljubljana 1938, 183.

²⁹ A. IZDG, Fond iz Cankarja, zabeleška u notesu br. 1270.

Dr Korošec i dr Trumbić još nisu stigli. S kim onda da se vode pregovori?»

Pored A. Kramera koji je sa Pribičevićem već bio u Beogradu, ostali deo slovenačke delegacije stigao je tek 30. novembra, kog dana su učestvovali u sastavljanju teksta poznate Adrese Narodnog vijeća SHS koja je svečano saopštena 1. decembra 1918. godine. U ovakvim okolnostima i na ovaj način, zastupnici iz redova slovenačke najjače stranke — Slovenske ljudske stranke, dali su svoju saglasnost na 1. decembar 1918, što je ubrzo zatim učinila i slovenačka Narodna vlada pozdravnim telegramom regentu Aleksandru.³⁰ Svoj pristanak na ovakav postupak u stvaranju prve zajedničke jugoslovenske države dao je i A. Korošec,³¹ kome je povratak u zemlju bio omogućen tek 2. decembra 1918, tj. onda kada su svi važniji poslovi oko obrazovanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bili završeni. Korošec je stigao u Beograd 4. decembra i bio je svečano dočekan kao »predsednik« delegacije koja je u ime Narodnog vijeća proglasila ujedinjenje. Svojim stavom prema događajima od 1. decembra vođa najjače slovenačke političke stranke omogućio je sebi i svojoj stranci dalje učešće u borbi oko podele vlasti u novoj državi. Međutim, za istoriju jugoslovenskog ujedinjenja ostala je nesumnjiva činjenica da je pristanak vodeće političke snage u Sloveniji — Slovenske ljudske stranke — na način kako je stvorena zajednička država, bio iznuden političkom igrom srpske buržoazije i njenog saveznika liberalne buržoazije iz ostalih jugoslovenskih zemalja. Njihov jednostrani akt u novembru 1918. postao je osnova nestabilnosti nove države. Ciljevi dalje borbe svih naprednih nacionalnih snaga u jugoslovenskoj državi bili su sadržani u težnji da ovu organizuju na principima federalizma i ravnopravnosti naroda. U novembru 1918, kao i docnije, slovenački narod dao je u borbi za ostvarenje ovih ideala veliki doprinos. Njegove težnje za slobodnim i samostalnim razvitkom presudno su uticale na vodeće građanske snage u Sloveniji da prihvate i zastupaju slovenački nacionalni program, i ako su povremeno iz vlastitih klasnih interesa u borbi za vlast odstupale od proklamovanih i manifestovanih nacionalnih ciljeva. Klica federalizma, opštim raspoloženjem naroda u Sloveniji posejana u novembru 1918. bila je, zajedno sa sličnim težnjama u drugim jugoslovenskim nacionalnim sredinama, putokaz za budućnost jugoslovenskog zajedništva.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN IN DER POLITIK IN DER ZEIT ZWISCHEN DEN BEIDEN JUGOSLAWISCHEN STAATEN (29. OKT.—1. DEZ. 1918)

Momčilo Zečević

In der Zeit zwischen der Verlautbarung des Staates der Slowenen, Kroaten und Serben und der Königreich SHS im November 1918 befand sich die Idee bezüglich der jugoslawischen Vereinigung in der Schlußphase. Der Autor verweist auf die Haupterreignisse, und auf die Vereinigungspolitik, geführt von dem Nationalrat in Zagreb, Nationalrat in Ljubljana, Jugoslawischen Ausschluß im Exil, der serbischen Regierung und dem Hof, und von den anderen inneren und internationalen Subjekten.

Die Vereinigung am 1. Dez. 1918 wurde ohne Rücksichtnahme der Bedingungen seitens der führenden slowenischen politischen Macht — der Slowenischen Volkspartei durchgeführt. Ihr Einverständnis für die Methode und die Tat selbst wurde durch das politische Spiel der serbischen und liberalen Bourgeoisie in allen jugoslawischen Ländern erzwungen. Ihre einseitige Tat im November 1918 wurde zur Quelle neuer Auseinandersetzungen im neuen Staat.

³⁰ Slovenec, 5. decembra 1918.

³¹ Korošec je već u Ljubljani na sednici Narodne vlade SHS, 2. decembra, istakao da je saglasan sa ujedinjenjem, da nije važno kako su tekli pregovori i kako je došlo do ujedinjenja, već da je najvažnije da je ono postignuto. (Slovenec, 3. decembra 1918). Da bi smirio nezadovoljne vođe SLS i slovenačku javnost, Korošec je dalje isticao da je od srpske vlade, kao i od sila Antante, dobio garancije da će slovenački teritorijalni zahtjevi »biti u potpunosti zadovoljeni«. (AS NS, Zapisnik 27. seje, 2. decembra 1918). Na sednici Središnjeg odbora NV SHS u Zagrebu Korošec je izjavio da je saglasan sa odlukama Narodnog vijeća od 24. novembra, kao i da »potpuno odobrava sve što se desilo od kada je otišao iz zemlje, a posebno odobrava Adresu Narodnog vijeća regentu Aleksandru. Izjava prestolonaslednika zadovoljava ga u potpunosti«. Hrvatska riječ, 4. decembra 1918; Slovenec, 5. decembra 1918; vid. opširnije: M. Zečević, n. d. 209—211.

Irma Čremošnik

NALAZI PRVIH RANOSLAVENSKIH NASELJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Još do nedavno je postojalo u nauci mišljenje da su najranija naselja Slavena u našim krajevima bila privremena i od drveta i da nisu ostavila jačih tragova. Mi smo tada mogli samo pretpostavljati kakva je bila najranija kultura Slavena po doseljenu u naše krajeve po nalazima u susjednim zemljama i rijetkim slavenskim nalazima koji su pripadali već VIII i IX vijeku. Ostalo je dakle pitanje da li su i u naše krajeve Slaveni donijeli svoju najstariju kulturu, i gdje treba tražiti najstarije tragove Slavena kod nas.

Pojedini arheološki tragovi upućivali su ipak na to da je i u našim krajevima bilo tragova najstarije kulture Slavena. Još u doba Austrije otkrio je Radimski¹ slavensko groblje sa paljevinama u Hodbini kod Mostara koje bi upućivalo na ovaj najstariji period. Radi politike Austrije, kojoj nije išla u prilog teza o jedinstvu Slavena, ovaj lokalitet nije istražen. Rijetka arheološka iskopavanja vođena za vrijeme između dva rata nisu mogla unijeti više svijetla u ovaj period. Tek povodom novih istraživanja vođenih posle oslobođenja, javljaju nam se češće poneki ostaci materijalne kulture Slavena na rimskim naseljima. Međutim tragovi nastambi se u rimskim ruševinama nigdje nisu sačuvali, jer je u BiH rimski kulturni sloj većinom vrlo plitko pod površinom (50 do 70 cm), i vađenjem kamena za građenje ovaj sloj šuta je potpuno poremećen. Osim toga poneki oblici oboda kasnoantičke keramike su vrlo bliski slavenskim, te je i danas, sa više iskustva ponekad teško izdvojiti slavenske nalaze, jer su se obično očuvali samo manji fragmenti keramike po kojima se nisu mogli rekonstruisati i oblici. Tako i uz predostrožnost prilikom otkrivanja rimskih objekata u kojima je nađeno i tragova slavenske keramike, nisu se mogli izdvojiti obrisi slavenskih nastambi. A uz to u rimskim ruševinama do sada nije nađena u BiH najstarija slavenska keramika VI i VII vijeka.

Ostajala je prema tome hipoteza da nam se najstarije nastambe Slavena VI i VII vijeka nisu sačuvala. Međutim koliko se treba čuvati hipoteza u arheologiji lijepo pokazuju novi nalazi. Skoro svako novo arheološko istraživanje donosi i nova iznenađenja, koja zemlja sakriva i koja se ne mogu predvidjeti. U tome i jeste zasluga arheoloških istraživanja, da nam ona otkrivaju nove istine i daju materijal za rekonstrukciju materijalne kulture koju nam ne mogu dočarati ni podaci iz izvora. Ona jasno pokazuju da ne postoje uvijek klišeji niti zakonitosti na koje se možemo oslanjati prilikom istraživanja. Život se manifestuje u vrlo različitim oblicima, i česte su pojave koje se izdvajaju svojim neobičnim oblicima iz uobičajnih životnih šema. To nam osobito pokazuju i istraživanja u Jazbinama gdje za neke oblike kuća i radionica za prerađu željezne rude ne nalazimo analogija.

Dakle i uz pomnjava istraživanja na rimskim lokalitetima u toku skoro dvadeset godina ostajala nam je najstarija kultura Slavena nepoznata. U otkrivanju prvih tragova najstarijeg slavenskog naselja pomogao nam je slučaj, koji je i kod mnogih drugih naučnih otkrića odigrao presudnu ulogu. Ispitajući 1966. godine jedan rimski zaseok u Mušićima kod Višegrada-

¹ Radimsky W., *Das Bišćepolje bei Mostar*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina II, 1894, str. 11—12, sl. 9—10.

da² i tragaajući rovovima za ostacima rimskih objekata, naišla sam prvi put na ostatke slavenskih nastambi. Bile su to jame kružnog i ovalnog oblika ukopane u zemlju oko ruševina rimskih objekata. U njima je nađena do sada najstarija slavenska keramika kod nas, tzv. keramika razvijenog praškog tipa, koja se pojavljuje poslije starijeg praškog tipa koji je finije strukture. Razvijeni praški tip ima grubu neprečišćenu strukturu sa primjesom sitnog šljunka i rečnog pijeska, debelih je zidova, rađen rukom i lošeg je pečenja. Ovaj razvijeni praški tip javlja se u Českoj, u Rumuniji kao Suceavi, u Rusiji na Dnjepru kao tip Korčak i svuda je datiran u šesti vijek.³

U dobu doseljavanja Slavena u naše krajeve opširno je raspravljano na simposiumu u Mostaru 1968. godine. Na osnovu podnešenih referata je zaključeno da se današnje interpretacije izvora slažu sa nalazima i datiranjem ovog prvog nađenog najstarijeg naselja kod nas u Mušićima.

Tako prof. Brišić⁴ smatra da Prokopije spominjući upad jedne grupe Slavena polovinom VI vijeka preko Niša u »provinciju Dalmaciju« misli na rimsku provinciju Dalmaciju i to istočne oblasti Bosne. Naše najstarije otkriveno naselje u Mušićima, koje leži na pravcu puta od Niša u istočnu Bosnu, odgovara po datiranjem nalaza u to doba. Ono i po malobrojnim nastambama odgovara prvim malim privremenim naseljima.

Glavne međutim mase Slavena po najnovijim mišljenjima istraživača počele su se naseljavati tek u VII vijeku. Po prof. Barišiću je to bilo za cara Heraklija (614.—618. godine), a tog mišljenja su i prof. Grafenauer⁵ i Mirjana Ljubinković.⁶ U ovoj glavnoj seobi prof. Grafenauer ističe kao jedan od glavnih puteva put od Sirmiuma dolinom Drine i zatim dolinom Nereve, što potvrđuju i slavenski nalazi koji se javljaju duž tog puta, kao u Bos. Rači, Dvorovima, Mušićima u dolini Drine, u Hodbini, Biograticima kod Mostara i Nerezima kod Čapljine.⁷ Ovom masovnom naseljavanju Slavena tokom VII vijeka pripada i naše drugo otkriveno naselje u Jazbinama⁸ (Batkovići kod Bijeljine) koje počinje polovinom VII vijeka.

Toliko o izvorima za koje se mogu vezati i naša dva prva ispitana slavenska naselja.

Osim keramičkih nalaza i tip najstarijih nastambi u Mušićima odgovara istodobnim u Poljskoj i Českoj. To je naime tip kolibe, koja je ukopana dublje u zemlju, nema zidova nego je direktno pokrivena ili dvoslivnim krovom ili konusnog oblika, a od snopova je granja čvrsto povezanog.

Ovaj najstariji lokalitet u Mušićima nam je vrlo instruktivan i u pogledu daljeg razvoja tipova nastambi. Naime uz nastambe sa najstarijom keramikom nađene su na istom lokalitetu i nastambe sa kasnijom keramikom. Tako je nađena i nastamba četvrtastog tipa sa ognjištima i jamom za otpatke uz nju, karakteristična za slavenske poluzemunice na terenu Česke, Rumunije i Podneprovlja. Ova četvrtasta poluzemunica ostaje nam za sada jedini dokaz, da se ovaj tip poluzemunice pojavljuje i na teritoriji južno od Save.

Kao treći tip nastambe javljaju se u Mušićima nadzemne nastambe koje su bile izgrađene na štu rimskih zgrada, i u njima je nađena već

² Cremošnik Irma, Istraživanja u Mušićima i Zablaku, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXV, 1970, str. 45.

³ Mircea Matei, Die Slavischen Siedlungen von Suceava, Slavenska Archeologija X, 1, 1962, str. 166 — I. Pleinerová, Zur relativen Chronologie der Keramik von Prager Typus auf Grund der Siedlungsgrabungen Brezno bei Louny, Archeologické Rozhledy XX/5, 1968, str. 65 — D. Bialokowa, Zur datierung der oberen Grenze des Prager Typus in der Slowakei, ibidem str. 624 — J. Zeman, ibidem str. 186.

⁴ Barišić Fanjo, Proces slovenske kolonizacije istočnog Balkana, Posebna izdanja XII, Akademija nauka i umjetnosti BiH (Simposium 1968 u Mostaru), Sarajevo 1969, str. 17.

⁵ Grafenauer Bogo, Proces doseljavanja Slavena na zapadni Balkan i u istočne Alpe, ibidem str. 51.

⁶ Ljubinković Mirjana, Ka problemu kontinuiteta Iliri Slaveni, ibidem str. 202.

⁷ vidi Cremošnik I., Die Chronologie der ältesten slavischen Funde in Bosnien und der Hercegovina, Archaeologia Iugoslavica XI, 1970, str. 100.

⁸ Cremošnik I., Ranoslavensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine, Godišnjak akademije nauka i umjetnosti BiH XV, Sarajevo 1970.

keramika rađena na vitlu, što pokazuje da je ovo naselje i duže trajalo. Od tragova ovih nastambi očuvao se samo u jednoj rimskoj zgradi mali dio suhozidnog temelja od reda velikih amorfnih kamenova uz koji je nađen trag crnog gara od izgorenog drveta i fragmenti lijepa sa otiscima pruća, koji nam svjedoče da je postojao zid od pruća oblipljenog lijepom. Kako nam je samo mali dio temeljnih kamenova očuvan ostaje nam i ovdje oblik nastambe neizvjestan kao i na već dosada spomenutim rimskim lokalitetima. Samo na Paniku nam se je do sada sačuvao sličan objekat,⁹ sa četvrtaste osnove, a temelje su činila dva rimska zida, a na njih su naslonjena dva suhozida od velikih kamenova. Unutar ovako ograđenog prostora sačuvao se debeo sloj gara od izgorenog drveta, gornje konstrukcije zida. Vjerovatno su i ove primitivne nadzemne nastambe bile različitog oblika, već prema tome kako je to zahtijevalo smještanje u rimske ruševine.

Zahvaljujući iskustvu stečenom prilikom istraživanja slavenskog naselja u Mušćima otkriveno je 1968. godine i drugo slavensko naselje u Batkoviću kod Bijeljine. Ovdje su stanovnici kuća koje se ređaju duž puta koji vodi u Orašćice i na Savu, kopali pijesak za gradnju kuća. Tom prilikom su našli tragove grobova i obavijestili muzej u Tuzli, koji me je zamolio da pregledam lokalitet. Pregledavajući jame u pijesku uočila sam ponegdje tragove gara, a na zidovima nekih jama ocrtavao se neznatno tamnije obojen pijesak iz koga je virio poneki fragmenat keramike. Ispitivanja ovih jama pokazala su da su to bili ostaci poluzemunica. Nađene su ponovo jame kružnog i elipsastog oblika, ali oko njih su sada nađeni i tragovi jamica od kočeva. Dakle to nisu više bile kolibe nego nastambe sa zidovima.

Dalje ispitivanje trajalo je dugo, punih šest godina, ponešto i jer su sredstva bila ograničena. Osim toga i klasični metod rada kod traganja za zemunicama probnim rovovima pokazao se kao skup i dugotrajan. Grupe poluzemunica su naime ležale raštrkane često vrlo udaljene jedna od druge, tako da se je morao ispitati rovovima veliki prostor. Na Jazbinama se naime tamno obojena površina od kulturnog sloja pojavila samo na mjestu gdje su objekti 20 do 30 ležali neposredno jedan do drugog i dosta plitko pod zemljom, tako da je oranjem oštećen gornji kulturni sloj zemunice. Kod ostalih objekata na površini se nisu mogli uočiti ni fragmenti keramike. Istraživanja su zato počela tek brže napredovati kad se je teren počeo ispitivati geološkom bušilicom, koja nije oštećavala njive, a i brže su se njome mogle ispitati veće površine. Na mjestima gdje je bušilica pokazivala tragove tamno obojene zemlje kulturnog sloja zemunice otvarale su se onda sonde. Tako je uspjelo ispitati oko 3 hektara njiva u Jazbinama, te se je dobila potpuna slika jednog naselja. Ispitivanja su pokazala da su zemunice bile smještene u manje grupe ili redove od po dvije do tri nastambe bez nekog jasnog rasporeda. Osim toga i van teritorije na kojoj su zemunice bile gušće poredane u jedno veće naselje u Jazbinama, nalazile su se još grupe od dva do tri objekta dosta udaljeno od naselja raštrkano na velikoj površini. Ova raštrkanost objekata nekada i na velikoj teritoriji veoma otežava ispitivanje ovih ranoslavenskih naselja, i iziskuje i veća sredstva. Osim toga su pojedini lokaliteti uslijed dubokog oranja potpuno uništeni, tako da se mora naći i izabrati i lokalitet, koji je podesan za istraživanja. To su iskustva koja daju dosadašnja istraživanja, i koja mogu pomoći u daljim istraživanjima ovih naselja.

Tip naselja u Jazbinama se prema tome razlikuje od malog najstarijeg naselja u Mušćima. Veliki broj objekata (svega 50), kao i prostor koji naselje zauzima (oko tri hektara), pokazuju da ono spada u tip velikih nase-

⁹ Čremošnik I., Rimsko naselje na Paniku, Glasnik Zem. muzeja XXIX, Arheologija, 1976, str. 66, Tab. II, 4.

lja koja se javljaju kod južnih Slavena i karakteristična su za njihov način života. Sličan plan raštrkanih grupica nastambi — zovu ih gnijezda, nalazimo i u Baneasi u Rumuniji i Đedovi Lozla i Popina u Bugarskoj. Karakteristično je i to da naša naselja traje duže, od polovine VII do polovine IX vijeka. Grupe nastambi pri tome ne čine izdvojene grupe u hronološkom pogledu kao na pr. u Ukrajini, gdje na jednom lokalitetu postoje tri grupe naselja, koje predstavljaju odvojene grupe i u hronološkom pogledu. Tako je grupa nastambi velikog slavenskog naselja na mjestu Lug. I iz 7 do 8 vijeka, na mjestu Lug II iz 8 vijeka, a na mjestu Makarov Ostrov iz 8 do 9 vijeka. Nasuprot tome na Jazbinama su raštrkani najstariji objekti činili središte oko kojeg su se okupljali kasniji objekti čineći veća gnijezda. Ponegdje su uz starije napuštene objekte gradili i niz novih tako da su nastale veće skupine kao skupina objekata 21 do 30, u kojoj nastambe nisu istodobne nego pripadaju određenom periodu.

Ove skupine i gnijezda svakako su pripadali pojedinim porodicama te svjedoče o jakim unutarnjim vezama porodica još u doba VIII i IX vijeka, kada je prvobitna rodovska zajednica već u raspadanju. Koncentrisanje skupina i gnijezda na jednom ograničenom prostoru pokazuju povezanost ovih porodičnih skupina koja je očevidna i u drugim velikim naseljima kod južnih Slavena.

U naselju u Jazbinama otkriveni su uz stambene objekte i radionice i peći za preradu željezne rude. Za pojedine od ovih zanatskih objekata ne nalazimo analogija i objašnjenja, jer su primitivni procesi taljenja željeza još nedovoljno ispitani. Stoga ćemo se prvenstveno pozabaviti tipovima kuća, koje pokazuju izvjestan tok razvoja. Najstarije nastambe su bez izuzetka ukopane u zemlju, neke dublje a neke pliće te spadaju u tip poluzemunica. Zidovi ovih nastambi su bili načinjeni od dva reda dosta gusto poredanih kočeva koji su bili vezani pleterom oblijepljenim lijepom. Međutim istodobno, već u VII vijeku se javljaju i poluzemunice sa jednim redom manje gusto poredanih jačih kočeva bolje reći stubova. Dok su starije poluzemunice više oblika razvučenog kruga, te moramo pretpostaviti da je konusni krov držao centralni stub, čiji je trag očuvan samo u jednoj poluzemunici, kasnije ukopane nastambe postaju pliće a stubovi oko njih jači, a oblik prelazi u nepravilnu razvučenu elipsu. Ovi veliki duguljasti objekti su vjerovatno imali krov na dvije vode koji se na oba uska kraja polukružno završavao. Ovo povećanje stambenih objekata u kasnije doba kraja VIII i početka IX vijeka lijepo nam ilustruje poluzemunica XXVII. Prvotno je ona bila manja dublje ukopana ovalna jama, koja se kasnije na visini od 15—20 cm proširuje. Do te visine bila je jama tada već popunjena kulturnim slojem što pokazuje ognjište koje je uz dužu stranu zemunice djelimično ležalo na kulturnom sloju a djelimično na proširenom dijelu na zdravici. Dio ognjišta od oko 8 cm debelog sloja pečenog lijepa koji je ležao na kulturnom sloju bio je izlomljen u komade radi nestabilnosti mekog kulturnog sloja na kome je ležao. Ovaj slučaj nam može poslužiti i kao objašnjenje što nam se je očuvalo malo ognjišta u poluzemunicama, jer su u zadnoj fazi ognjišta sigurno već ležale na debljem kulturnom sloju. Mišljenja brojnih autora da su ognjišta karakteristična za stambene objekte, ne smije se uzeti kao apsolutna činjenica, jer su dalja ispitivanja pokazala da se isti tip ognjišta nalazi i u radionicama.

Treća faza razvoja stambenih objekata, koja već u doba neolita slijedi ukopanim nastambama, su nadzemne nastambe čiji su zidovi takođe od niza stubova povezani pleterom. Ovu vrstu stambenog objekta pretstavlja u Jazbinama objekat 10—18, koji tokom vremena pokazuje pomijeranje, popravke i nadgradnje. Prvobitni objekat bio je kružnog oblika sa dva reda stubova oko velikog ognjišta, oko metar promjera, dakle većeg promjera od

ognjišta od 50—60 cm promjera koja se javljaju i oko poluzemunica. Oko ognjišta nađeno je mnoštvo ljuštura puževa. Kako objekat leži nekako u centru grupa poluzemunica i velikih je dimenzija možemo ga smatrati objektom u kome su se okupljale porodice bilo na vijećanja ili možda i vjerske obrede. I ovaj objekat pretstavlja izuzetnu pojavu i za nju ne nalazimo analogije kod Slavena. Postoje rijetki primjeri manjih kružnih zgrada kao u naselju Lug I i Tjasmine u Ukrajini, za koje se isto pretpostavlja da su bile kultne zgrade.

Uz ovaj objekat kao i u grupi poluzemunica 21 do 30 očuvali su nam se tragovi pravolinijski poredanih stubova većih promjera koji bi mogli poticati od velikih nadzemnih zgrada četvrtaste osnove neke kasnije nadgradnje. Sačuvalo se međutim suviše malo tragova, da bi mogli rekonstruisati osnovu, a i njihov raspored je nejasan.

Ovaj prelaz iz ukopanih objekata u nadzemne zgrade nije nam se sačuvao jasno u Jazbinama. Naprotiv nešto udaljeno od ovog naselja sačuvala nam se je grupa poluzemunica u kojima je nađena keramika koja se može datirati u XI do XII vijek, što svjedoči da se je ovaj oblik nastambi ovdje duže zadržao. Malo probno kopanje u dva kilometra sjevernije ležećem lokalitetu Orašići, takođe uz potok Bistrik, otkrilo je opet dve elipsaste poluzemunice sa keramikom XIII do XIV vijeka. U nedavno ispitanoj zanatskoj četvrti u Ostojićevu i zanatski objekti su elipsastih i krivolinijskih oblika. Prema tome ovaj tip objekata dominira u dolini Bistrika.

Nalazi u Mušićima, što smo već naglasili, pokazuju da je na našoj teritoriji bilo i drugih oblika nastambi. Zašto su upravo u dolini Bistrika tako jako zastupljene elipsaste nastambe mogu tek ispitivanja i u drugim predjelima pokazati.

Napomenuli smo već da analogije za najstarije oblike nastambi — ko-libe, nalazimo i kod drugih slavenskih plemena. Nalazimo ih na ranim gradištima i naseljima VI i VII vijeka u Poljskoj, u Somotskoj gori (Českoj), na naseljima srednjeg gradišnog doba u Prešovu (Slovačka) i gradištima Gerodsko i Babka u Ukrajini.¹⁰ Međutim poluzemunice sa tragovima kolja i stubova unaokolo nalazimo do sada zastupljene samo u Saltovo-majackim naseljima do sada ispitanim i to u Karnauhovskom i Sarkelu. Tipičan je njihov ovalni oblik kao i otvorena ognjišta, dok se u kućama Slavena nalaze većinom peći. Saltovo-majacka kultura do sada nije dovoljno ispitana, ona nije jedinstvena i ne pripada jednoj etničkoj grupi. Nalazi su raznorodni kao i tipovi naselja. Stoga nisu dovoljno poznati ni nosioci te kulture, ali se među njima spominju Alani, Bugari, Turci i druga nomadska plemena. Stoga nije začudujuće da u Bugarskoj nalazimo isto objekte ovalnog oblika. U Bugarskoj ih zovu jurtama, kod kojih su zastupljene lakše privremene konstrukcije i jurte stabilnije i trajnije konstrukcije koje smatraju nastambama. Našim poluzemunicama najbližu analogiju pretstavlja poluzemunica nađena u Blaskovu kod koje oko jame isto nalazimo gusti red kolja. U Devnji je čak nađen model jedne jurte od kamena. Ona pokazuje kružnu nastambu, a zid je pokriven konusnim krovom, dakle konstrukcija kakvu pretpostavljamo i za naše manje objekte. Ovaj tip nastambe jurte bugarski arheolozi pripisuju Prabugarima, pošto se u ovim objektima nalazi keramika 8. i 9. vijeka zvana prabugarska i na njoj se vide uticaji saltovo-majacke kulture. Kako je doba 8. i 9. vijeka doba razvoja bugarske države kao i cveta saltovo-majacke kulture, izvjestan broj bugarskih kao i sovjetskih naučnika smatra da su te elemente donijeli Prabugari.

¹⁰ Cremošnik I., Ranoslavenko naselje Jazbine u Batkoviću, str. 285 do 290.

Međutim naše poluzemunice i ovalne jame potiču već od polovine 6. vijeka i nastavljaju se u Jazbinama u VII vijeku, prema tome su ranije nego jurte u Bugarskoj. Osim toga u našim poluzemunicama nije nađen ni jedan fragmenat prabugarske keramike nego svuda čisto slavenska. Očito je prema tome da oblici naših ovalnih nastambi nisu nastali pod uticajem prabugarske kulture, niti su ti oblici samo za nju karakteristični. Već i prilikom ispitivanja poluzemunica ovalnih i kružnih oblika koji se pojavljuju na prehistorijskim lokalitetima ustanovljeno je da se ovi tipovi ne mogu pripisati određenim etničkim grupama ili određenim teritorijama. Ovi oblici nisu vezani ni za pojedine oblasti ni plemena, nego se javljaju na raznim mjestima uvjetovane sličnim načinom života i geografsko-ekonomskim uslovima. Na sličnom stupnju socijalno ekonomskog razvoja mogle su postojati slične potrebe svakidašnjeg života, koje onda uslovljavaju i sličnosti u oblicima zgrada. Za slične ovalne objekte koji se javljaju ponegdje i u srednjem vijeku primijećeno je da je postojala neka veza između oblika ovih objekata i njihove upotrebe, a koja nam ostaje nejasna uslijed nepoznavanja primitivne tehnike produkcije.

Pojave ovalne konstrukcije nastambi kod Slavena oko potoka Bistrika i u Mušićima pokazuju da su ove oblike donijeli već prilikom seobe u ove krajeve. Poznato je da su Slaveni već u 6. i 7. vijeku imali kontakt sa alano-bugarskim plemenima u oblasti južnog Podneprovlja i da su od njih primili poneke uticaje. Nije isključeno da i grupa Slavena sa Bistrika potiče iz ovih krajeva ili je prilikom seobe došla u dodir sa ovim nomadskim plemenima, i od njih preuzela lakše i brže izvodljive ovalne konstrukcije, prikladnije za nestalni život prilikom njihove seobe.

Kod slavenskih naselja oko Bistrika začuđuje činjenica da su se ovi ipak dosta primitivni oblici održali sve do u XII i XIV vijek kada se zanatstvo već odvajava kao posebna grana i pojavljuje se i novac u optičaju. Da li to treba pripisati njegovanju tradicije ili privrednim faktorima, kao bavljenjem prerade željezne rude ostaje za sada neizvjesno.

Ni analiza nalaza u Jazbinama, koji su pretežno keramički, ne mogu da pridonese rješenju ovog problema. Uticaji koji se manifestuju na keramici upućuju na zaključak da naša grupa Slavena potiče od istočnih Slavena i to Sklavina a ne Anta, što pokazuju oblici najstarije keramike. U daljoj etapi u 8. vijeku na keramici je vidan uticaj kulture Luka Raikovecka iz Ukrajine. Uticaj ove kulture zahvata Česku, Rumuniju i Bugarsku. Uz to je na ove predjele i vidan uticaj ornamenata saltovo-majacke keramike. Za tipove kasnijih razvijenih oboda keramike u Jazbinama nalazimo takođe analogije u Českoj, Rumuniji, Bugarskoj i Ukrajini. Prema tome i naši nalazi potvrđuju činjenicu, već često i ranije podvučenu, da Slaveni u doba VI do IX vijeka imaju uglavnom jednoobraznu kulturu uz pojedine pojave lokalnih osobenosti.

Među ove lokalne osobenosti spada i tip nastambi kod grupe Slavena sa Bistrika, a posebno nadzemne kružne zgrade i neki oblici radionica za preradu željezne rude. Tip međutim naselja je karakterističan i za ostale Južne Slavena a i nalazi keramike, predmeta domaće upotrebe i nakita nalaze svoje analogije i kod ostalih slavenskih grupa.

Sudeći po primjerima u susednoj Rumuniji naseljavanje Jazbina i okolnih predjela nije se obavljalo u jednom borbenom naletu nego mirno u više mahova, kao u većini predjela udaljenih od graničnih oblasti Vizantije, gdje su se vodile borbe. Miroljubiv karakter naseljavanja pokazuju i rijetki nalazi oružja u Jazbinama.

I tok društvenog razvoja odgovara onom kod ostalih slavenskih plemena. Slaveni su donijeli sa sobom rodovsko uređenje koje se tek po naseljavanju u VIII vijeku počinje raspadati i prerastati u teritorijalnu zajedni-

cu, seosku općinu, stupanj koji prethodi formiranju klasnog društva. Ovaj stupanj na kome se ne pojavljuju još klasne razlike lijepo se ogleda na jednoobraznom materijalu u nastambama Jazbina, zatim na postojanju trgovine zamjenom jer još nema nalaza novaca, i po zanatstvu, koje je još na stupnju domaće radinosti. U privrednom pogledu ovo u početku zemljoradničko stočarsko naselje vremenom prerasta u naselje koje se bavi i prerađom željezne rude, a proizvodi su još namijenjeni potrebama šire porodice. U zemunicama se tada pojavljaju i prvi ukrasni predmeti vjerovatno dobijeni zamjenom za željezne predmete. To su uglavnom zaključci koji se mogu izvesti na osnovu analize iz Jazbina i Mušćia.

Zusammenfassung

DIE FUNDE DER FRÜHSLAVISCHEN SIEDLUNGEN IN BOSNIEN UND HERCEGOVINA

Irma Čremošnik

Die in Jugoslavien ersten Funde der frühslavischen Siedlungen in Mušići (Višegrad) und Jazbine (Bijeljina) aus dem VI. bis VII. Jahrh. und VII. bis IX. Jahrh. zeigen, dass die materielle Kultur dieser Siedlungen der ältesten slavischen Kultur in der Tschechoslowakei, Rumänien und Ukraine gleicht. Die Datierungen unserer Funde stimmen auch mit den Angaben der historischen Quellen überein. Während die ältere Siedlung in Mušići eine kurzlebige Siedlung ist, ist die Siedlung in Jazbine ein über einen großen Zeitraum besiedelter Ort, der den südslavischen grossen Ansiedlungen (z. B. Popina in Bulgarien) entspricht. Die älteren keramischen Funde gehören dem fortschrittlichen Prager Typus und dem Korčak-Zitomir Typus an, für die jüngeren finden sich Analogien in der Tschechoslowakei, Rumänien und Ukraine. Nur die Typen der Grubenhäuser zeigen eine ganz lokale ovale Form, die vom VII. bis VIII. Jahrhundert überall um den Fluss Bistrik verbreitet ist. Diese Grubenhäuser sind älter als die analogen sogenannten »altbulgarischen« des VIII. bis IX. Jahrh. in Bulgarien und sind wahrscheinlich schon während der Wanderung dieser Gruppe von Slaven auf den Balkan unter dem Einfluss der Nomadenvölker entstanden. Ob man die lange Lebensdauer dieser Grubenhäuser in Jazbine und der Umgebung den sehr gepflegten Traditionen zusprechen soll, oder diese Formen auch durch die spätere Beschäftigung der Bewohner mit der Eisenproduktion bedingt sind, bleibt, bislang ungewiss.

SLOVENSKI ZNANSTVENI INŠTITÚT — Slowenisches wissenschaftliches Institut

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 85 243

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979
3. Avgustin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterski: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 Odjel za hrvatsku povijest, 41000 Zagreb, Krčka 1

omogoča članom slovenskih zgodovinskih društev nakup svojih izdaj po polovični ceni. Na razpolago so naslednje knjige:

H. MATKOVIĆ, S. Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature	70 din
R. LOVRENČIĆ, Geneza politike »novog kursa«	70 din
Lj. BOBAN, S. Pribičević u opoziciji	70 din
M. GROSS, Povijest pravaške ideologije	70 din
I. ČIZMIĆ, Jugoslavenski iseljenički pokret i stvaranje jugoslavenske države	70 din
T. RAUKAR, Zadar u XV stoljeću	100 din
J. LUČIĆ, Obrti i usluge u starom Dubrovniku do početka 14. stoljeća	150 din
J. ADAMČEK, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVIII stoljeća	600 din
S. ANTOLJAK, Pacta ili concordia od 1102. godine	200 din
Š. PERIČIĆ, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike	180 din
N. STANČIĆ, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njegov krug	200 din
J. ŠIDAK, Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća	70 din
J. ŠIDAK, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848/49	200 din
B. KRIZMAN, Korespondencija Stjepana Radića, I i II	150 din
B. STULLI, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj, I i II	150 din
J. ADAMČEK i I. KAMPUŠ, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću	150 din
R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni — korespondencija od 1906. do 1941, I i II	200 din
Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata	30 din
D. PAVLIČEVIĆ, Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj	225 din
M. BRANDT, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka	650 din
M. GROSS i drugi, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća	350 din

Navedene cene će upoštevajo 50 % popust. Pri naročilu obvezno navedite poleg svojega točnega naslova in naslova zaposlitve tudi to, v katerem zgodovinskem društvu ste članjeni. Na naročilnici označite tudi, ali želite knjigo plačati po povzetju ali pa s splošno položnico po prejemu knjig in računa.

Jože Mlinarič

POSEST VETRINJSKEGA SAMOSTANA NA KRANJSKEM (OD LETA 1147 DO XVII. STOLETJA)

Vetrinjska cistercijska opatija, ustanovljena v letu 1142 od grofa Bernarda Spanheimskega in poseljena po menihih iz lotarinškega samostana Villars (Villerium Metense), matice v letu 1234 ustanovljenega samostana v Kostanjevici na Dolenjskem, je s svojimi posestmi na Koroškem, štajerskem in Kranjskem odigrala pomembno vlogo v gospodarskem življenju, s svojim delovanjem na področju kulture, pri čemer pomislimo le na njenega opata Janeza (1312-1345), prvega koroškega in največjega zgodovinarja njegove dobe, pa je prispevala pomemben delež h kulturi in civilizaciji tedanje Evrope.

Dejavnost cistercijanov je bila močno usmerjena tudi v gospodarstvo, saj je kmetovanje bilo ena izmed najvažnejših nalog reda, in tako je sprva ne preveč močno dotiran samostan postal s podaritvami zemlje in nakupom posesti kmalu zelo važen gospodarski činitelj ter konec 12. stoletja in v 13. stoletju najbogatejši samostan v celovski okolici. Osnovna dotacija je bila vsekakor na Koroškem: v Rožu, na Ljubelju, v okolici Sattnitza, zahodno in severno od Vrbskega jezera, po zgornjem Koroškem in pri št. Vidu ob Glini. S pametno gospodarsko politiko so opatje zlasti v obdobju med 1201 in 1246 arondirali svojo zemljo, od vsega začetka obstoja samostana pa skušali zanj pridobiti privilegije tako s cerkvene strani kakor tudi od deželnih knezov.¹ Zunaj dežele Koroške, v kateri je velik del zemlje vetrinjskega samostana ležal na slovenskih tleh, si je ustanova pridobila posest tudi na štajerskem in Kranjskem.²

Tudi prva posest samostana na štajerskem, pridobljena v letih med 1143 in 1147, izhaja od njenega ustanovitelja grofa Bernarda in njegove žene Kunigunde. Tedaj pridobljeno zemljo na Dravskem polju je samostan v letu 1237 zamenjal s salzburško nadškofijo za desetino ter po vsej verjetnosti po letu 1363 s ptujskimi gospodi, lastniki Pohorskega dvora, za zemljo pri Hočah.³ Samostan si je z načrtno gospodarsko politiko pridobival na štajerskem posest v mestu Mariboru, v njegovi okolici pa predvsem vinograde na območju od Kamnice na zahodu do Malečnika na vzhodu, ter je z darovi, nakupi in zamenjavami večal obseg svoje zemlje pri Hočah. Vetrinje je iz svoje posesti na desnem bregu Drave izoblikoval urad Hoče, kamor sta sodili urbarialni naselji Spodnje in Zgornje Hoče z gorsko-pravnimi zemljišči v neposredni bližini, na levem bregu Drave pa urad Maribor, ki je obsegal zemljo in stavbe v mestu in številna gorskopravna zemljišča severno od njega. Tako je v letu 1488 k mariborskemu uradu sodilo 24 služnostnih hiš in 10 sogornikov, k hočkemu pa 21 podložniških družin in 55 sogornikov. Samostan je to posest v približno enakem obsegu obdržal vse do svoje ukinitve v letu 1786: Središče vetrinjske posesti na štajerskem pa je bil t.i. vetrinjski dvor pri Ulrikovih vratih na vzhodni

¹ W. Krallert, Beiträge zur Geschichte des Zisterzienserklosters Viktring. Carinthia 123, 1933, str. 93-110 in 126, 1936, str. 5-14;

M. Roscher, Geschichte der Cistercienserabtei Viktring in Kaernten in der Zeit von 1142-1534. Diss. Univ. Wien 1953 (tipkopis v koroškem deželnem arhivu v Celovcu (= KLa)).

² Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V (= Gradivo V), Ljubljana 1928, str. XXX. W. Krallert, o. c., 123, 1933, str. 99 sl. in 126, 1936, str. 1-12.

³ J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, Graz 1875, št. 237, str. 244-245; Gradivo IV, št. 183, str. 109. A. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae IV/1 (= MDC), Klagenfurt 1906, št. 1530, str. 6-9; MDC IV/1, št. 2141, str. 243;

Prim. H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte. München 1962, str. 22.

strani mesta Maribora, ki si ga je samostan pridobil že okoli leta 1220 ter ga kot gospodarsko in upravno središče imel prav tako vse do leta 1786.⁴ Gospodarsko prosperiteto so Vetrinju zagotavljali številni privilegiji v zvezi z njegovo posestjo na štajerskem in najvažnejši med njimi je bil vsekakor prostost mitnine za pridelke in blago za lastne potrebe, ki so jih menihi prevažali iz Štajerske na Koroško. Tako samostan ni plačeval mitnine na Bistrici pri Viltušu (pridobljeno pred 1210), na Muti (1270), pri Mariboru (1277), Dravogradu (1278), Velikovcu (1290), Slovenski Bistrici (1438) in v Vuzenici (1439).⁵

Na Kranjskem si je vetrinjski samostan pridobil posest v bližini Kranja, predvsem na območju ob Kokri, ter v Tuhinjski dolini: na prvem kraju že na začetku svojega obstoja (v letu 1147), na drugem pa v času istrskega mejnega grofa Henrika IV. (1204—1228). Pretežni del samostanske zemlje je potekal od gospodov Andeških, katerim je teritorialno podlago za njihovo moč na Kranjskem in v Istri položil grof Bertold II. z dediščino, ki jo je po svojem očetu mejnem grofu Poponu (umrl okoli 1100) prejela njegova žena Zofija. Glavni postojanki Andeških, katerih eden — Bertold, je od 1218 do 1251 sedel na oglejski škofijski stolici, sta pri nas bila Slovenj Gradec in Kamnik, čigar prebivalci se v letu 1229 imenujejo »cives«. Andeški so v želji, da pospešijo razvoj svojih meščanskih naselbin in v njih razvoj obrti in trgovine, skušali speljati promet iz Koroške in štajerske skozi Kranjsko v Istro in njena primorska mesta. S tega vidika je tudi razumljiva podelitev posesti vetrinjskemu samostanu v Tuhinjski dolini in ustanovitev špitala, ki naj bi služil obstoječim potrebam prometa ob poti iz Savinjske doline na Gorenjsko in ki naj bi ga obenem zadržal na motniško-tuhinjski črti in ga odvrčal od stare rimske poti, ki je vodila preko Trojan in črnega grabna.⁶ Prometna pot skozi Tuhinjsko dolino bi seveda na Kranjskem v prvi vrsti koristila Kamniku.

Samostan je svojo posest tako pri Preddvoru kakor tudi pri špitaliču, ki je v svoji osnovi bila dotacija Andeških, sčasoma večal z nakupi in darovi, stremel po arondaciji zemlje ter si želel otresti se od obeh dvorov oddaljene zemlje. Obe gospodarski enoti sta sprva bili t. i. grangiji, kar so v gospodarstvu kot novost vpeljali cistercijanci: dvora z zemljo, ki so jo menihi obdelovali sami in s svojimi hlapci. Središče je bil gospodarski dvor s stanovanjem bratov laikov, ki so zemljo obdelovali pod vodstvom upravitelja gospodarstva (grangarius), ki je gospodaril po navodilih samostanskega celerarija. Grangije sprva sicer niso smele od matičnega samostana biti oddaljene več kakor dan hoda, kasneje pa se tega pravila niso več držali in tako je Vetrinj mogel imeti obe grangiji na Kranjskem.⁷ Preddvor se ob svoji prvi omembi imenuje dvor (curtis), prvič pa se navaja kot grangia leta 1156, medtem ko se pri špitaliču sprva omenja hospic z določeno dotacijo zemlje, šele v letu 1252 pa se navaja tod samostanska grangia. Po pravkar navedenem letu se obe gospodarski enoti omenjata kot dvor (hof), s 15. stoletjem pa kot urad (ambt, officium). Za grangije vemo, da so razpadle na podložniške kmetije, in to se je seveda zgodilo tudi v primeru Preddvora in špitaliča, ki je pozneje imel izredno malo dominikalne zemlje.⁸ Špitaliču pa je bila namenjena še posebna naloga, namreč skrb za popotnike in popravilo mostov in poti, za kar so bili delno uporabljeni dohodki tega dvora. Kasneje so obe gospodarski enoti proti letnemu plačilu

⁴ Urbarji 1488 (sign. 3/16), 1497 (sign. 3/24), 1502 (sign. 3/23) in 1524 (sign. 8/1) v Kla. Tipkopis: J. Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na štajerskem (ok. 1145—1786).

⁵ Gradiivo V, št. 158, str. 88. MDC V, št. 54, str. 28—30. J. Mlinarič, Gradiivo za zgodovino Maribora II, Maribor 1976, št. 40; kopija listine 1286, maj 28., Pliberk v KLa; Gradiivo II/71; prepis listine v vetrinjski kopialni knjigi I (1542), št. 465 (= Vkk) v KLa.

⁶ Gradiivo V, str. XLI—XLIII.

⁷ L. J. Lekai, Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Köln 1958, str. 232 sl.

⁸ Glej str.

upravljali laiki: v letih 1428—1437 loški meščan Oto⁹, v drugi polovici 16. stoletja pa bogati meščan iz Kranja Gašper Neff.¹⁰ Velike samostanske zadolžitve, zlasti zaradi posojil deželnemu knezu od srede 16. stoletja naprej, so imele za posledico, da je samostan dajal obe enoti v zakup, še pogostejše pa v zastavo. Splošen gospodarski upad samostana na začetku 17. stoletja je le-tega tudi prisilil, da je obe posesti odprodal.¹¹

Vetrinjski samostan je bil s svojo kranjsko posestjo povezan s potjo, ki je vodila preko Drave pri Humberku in čez Ljubelj. Zato ni nič čudnega, da si je samostan pridobil tako most pri Humberku kakor tudi postojanko na Ljubelju, kar pa je seveda bilo tudi v interesu posvetne gosposke kakor tudi oglejskega patriarha kot gospoda na Kranjskem, saj je na ta način bilo poskrbljeno za vzdrževanje poti in za oskrbo potnikov. Prvi podatek o tem, da si je Vetrinjski pridobil posest na Ljubelju, je iz leta 1207. Iz listine je razvidno, da je cerkev sv. Lenarta z vsem pripadajočim samostanu podelil istrski mejni grof Henrik, ki je to posest moral vzeti v zaščito pred Humberškimi.¹² 1239. leta je to daritev potrdil Henrikov brat patriarh Bertold (1218—1251)¹³, ki je samostanu podelil tudi patronatsko pravico nad cerkvijo, vendar s pogojem, da se v njej bere vsaj enkrat tedensko maša. Določil pa je tudi še druge dolžnosti: eden samostanskih bratov je dolžan pogosto prebivati pri tej cerkvi in nuditi vsak čas »potujočim revežem in tujcem« ogenj, slamo in gorko sobo ter iz samostanskih dohodkov popravljati pota in mostove na gori Ljubelju. Samostanu je tudi dovolil, da si na Ljubelju napravi novine, da bo mogel vzdrževati drobnico.¹⁴ Most čez Dravo pod gradom Humberkom je samostanu v letih med 1220 in 1224 podelil Sviker Humberški z željo, »naj imajo prehod čezenj vsi, tako bogati kakor revni, tujci kakor domačini, ne da bi se za to od koga karkoli terjalo«.¹⁵ Za popravilo mostu pa je Sviker izročil samostanu posest na Koroškem.¹⁶ Most je samostan imel vse do sredine 16. stoletja, ko ga je skupaj s posestmi za njegovo vzdrževanje izgubil. Že v letu 1527 je koroški deželni glavar Vid Weltzer zagrozil opatu Polidorju, da bo samostanu odvzel most s pripadajočo posestjo, ker ni hotel postaviti novega, potem ko je prejšnega odnesla voda, in ker je delal ljudem pri prehodu težave.¹⁷

Preddvor

Prva posestna pridobitev vetrinjskega samostana na Kranjskem datira v leto 1147, ko je vetrinjski menih Engelbert na prigovarjanje opata Eberharda samostanu podelil posest pri Preddvoru, s čimer je položil temelj bodočemu dvoru (exordium fundationis curtis, que dicitur Niwenhouen).¹⁸ V tem času je tik Preddvora (iuxta eundem locum Niwenhouen) stala že živinorejska pristava (curtis stabularia), na ravnici z obsegom treh

⁹ L. J. Lekai, o. c., str. 32.

1428: »Ott von Lantschach, amtmann zu den Heffeln« in »Ott von Lantschach, burger zu Laack« (P. Blaznik, Srednjeveški urbarni za Slovenijo, IV. zvezek, Ljubljana 1963, str. 239 in 255).

1437: »Ottl amtmann zw Höflein« (Vkk, št. 200, fol. 127^v v KLa).

¹⁰ Glej str.

¹¹ Samostan Kostanjevica je v letu 1566 dal 2.200 goldinarjev posojila (J. Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatiije 1234—1786. Maribor 1972, str. 25), kartuzija Pleterje pa leta 1566 1000 goldinarjev (orig. pap. listina 1568, Pleterje v Arhivu SRS v Ljubljani).

¹² Prvič se Ljubelj omenja 1169 (M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije, Ljubljana 1975, str. 327 (= Topografija). Stična je imela do l. 1399 župnijo v Trzihu pod Ljubeljem, ko jo je zamenjala za dobrniško faro, v letu 1268 pa je prejela »ad introitum montis Lubel« desetino (M. J. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135. Stična 1973, str. 35, 206).

¹³ Gradivo V, št. 719.

¹⁴ »... frequenter debeat ecclesiam demorari in exhibitione ignis, straminis et stupe calidae trans-euntibus pauperibus et peregrinis omni tempore hospicii beneficium impensurus...«

¹⁵ »... ut omnibus tam pauperibus quam divitibus tam alie nis quam indigenis liber pateat transitus nec aliquid ab aliquo propter hoc exigatur«.

¹⁶ Gradivo V, št. 330, str. 173—174 in MDC IV/1, št. 1809, str. 109—110. To daritev je potrdil koroški vojvoda Bernard med 1220—1224 (MDC IV/1, št. 1810, str. 110—111).

¹⁷ M. Roscher, o. c., str. 237.

¹⁸ Gradivo IV, št. 235, str. 131 in Fr. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain. I. Laibach 1882/3 (= UBKr), št. 113, str. 108.

polj, kar je samostanu skupaj s šestimi kmetijami izročil vitez Majnhard Schabab iz Kokre, ministerial Bertolda Andeškega, za kar je od samostana prejel posest na Koroškem, a se ji je kasneje odpovedal.¹⁹ Medtem ko je samostan pristavo že prejel, pa si je dvor za prebivanje bratov menihov moral šele pozidati, in to v Preddvoru poleg češnjevega gaja. Isti Majnhard je Vetrinju podelil v Preddvoru še štiri kmetije, tako da torej od njega izhaja večji del posesti pri Preddvoru. To posest je v letih med 1147 in 1154 na prošnjo Majnharda samostanu potrdil Bertold Andeški ter ji določil meje: od sedmih studencev tik Kokre (a septem fontibus iuxta Choher) do Brega (usque Rain), od potoka Suhe (a quodam rivulo, qui Zucha dicitur) do Brega ter odtod do vrha Zaplate nad Preddvorom (usque in verticem montis, qui Zaplat appellatur).²⁰ Gre torej za razmeroma majhno, vendar strjeno območje na desnem bregu Kokre. To svojo daritev je Majnhard iz Kokre dal v letu 1154 ponovno potrditi po Bertoldu in Ortwunu iz Sore.²¹ V istem letu se je posest pri Preddvoru (ampliata est curtis Niwenhouen) povečala za sedem kmetij in tri polja, kar si je Vetrinj pridobil od Ortenburžana Majnharda II., ki je zemljo deloma podaril deloma pa prodal za deset mark, s čimer je izpričan prvi nakup posesti pri Preddvoru.²² Reči smemo, da si je Vetrinj vso posest na ožjem območju Preddvora pridobil do leta 1154. V pravkar navedenem letu si je samostan od Ortenburžana Majnharda II. pridobil tri kmetije na Bregu (apud Rain), južno od Preddvora, ter si je tod v letu 1207 povečal posest za šest hub: tri je kupil od andeškega ministeriala Gerloha iz Kamnika in enako število od viteza Wilvinga, podložnika Gebharda iz Kokre.²³

Od srede 12. do srede 13. stoletja je pridobitev zemlje usmerjena na območje severno in severozahodno od Preddvora. Leta 1156 je grofica Hedvika, mati Bertolda Bogenskega, samostanu darovala devet kmetij z vsem pripadajočim na ozemlju med potokom Kamnjekom (a quodam rivulo, qui Stainbach dicitur) ter Sv. Lovrencem na Planini (usque ad sanctum Laurentium super Montem) ter od Bašelske Bele (de quodam rivulo, qui sub Uasche defluit) in do gorskih vrhov (usque in cacumen et summitatem montis). K temu je še posebej pridajala hrib v kraju Bašlju, ki bi bil primeren za pozidavo gradu in na katerem je le-ta nekoč že stal (collem castro aptum, in quo et quondam fuit castellum in loco, qui Uasche nuncupatur).²⁴ V istem letu je samostan z Alberonom z Gutenberga pri Tržiču zamenjal pet kmetij pri Vipavi (apud Wippach), ki mu jih je podelila malo pred tem grofica Hedvika Bogenska, za vas Mače skupaj s tamkajšnjo planino (Chacenberg, alpem paschualem).²⁵ Na začetku naslednjega stoletja, v letih med 1205 in 1208, je Matilda, mati andeških ministerialov Teodorika z Gutenberga in Henrika, prodala Vetrinju svojo posest na Babnem vrtu (predium in Babenwort).²⁶ V letih med 1202 in 1211 si je Vetrinj pridobil od mejnega grofa Henrika kmetijo pri Tupalčah (apud Tupalich), čevljarja Janeza in njegove otroke ter osem nesvobodnikov iz istega sorodstva, s čimer se je samostanska posest razširila na območje vzhodno od Kokre.²⁷ Posest je bila last klerika Humberta, ki je pozneje od opata zahteval izplačilo treh mark, mu jo sicer izročil, vendar si je na njej obdržal hasnovalno pravico do svoje smrti. Pred letom 1221 je Vetrinju podelil N. iz Gorič dve kmetiji, zaradi katerih je nastal spor med samostanom in do-

¹⁹ Gradivo IV, št. 246, str. 138, UBKr, št. 113, str. 110.

²⁰ Gradivo IV, št. 247, str. 138–139 in UBKr I, št. 113, str. 110.

²¹ Gradivo IV, št. 335, str. 176 in UBKr I, št. 113, str. 110.

²² Gradivo IV, št. 336, str. 176 in UBKr I, št. 113, str. 110–111.

²³ Gradivo IV, št. 324, str. 171 in UBKr II, št. 113, str. 111.

²⁴ Gradivo IV, št. 338, str. 177. Fr. Kos datira listino med 1154 in 1156, iz prepisa listine (v Vkk št. 392) je razvidno, da je listina bila izdana v letu 1156.

²⁵ Gradivo IV, št. 336, str. 187–188 in IV, št. 339, str. 178.

²⁶ Gradivo V, št. 96, str. 60.

²⁷ Gradivo št. 276, str. 148–149 in MDC IV/1, št. 1740, str. 86–87.

brotnikovim vnukom Valterjem, vendar je bil odločen v korist menihov.²⁸ Pred letom 1254 je samostan povečal svojo posest v Povljah (bona in Poula), vendar mu je skoraj ušla iz rok, saj jo je v letu 1254 imel Konrad Gallo, ki je tedaj obljubil, da jo bo pridobil nazaj, saj jo je bil izročil v zastavo.²⁹ Tudi v letu 1256 pridobljena posest na Možjanci (in monte Mo-siansperg) je trajno ostala v rokah samostana. Samostanu sta jo izročila Henrik Halleški in njegova žena pod pogojem, da ju samostanci sprejmejo v bratovščinsko zvezo in poskrbijo za njun pokop. Na posesti sta si tudi obdržala dosmrtno pravico hasnovanja z izjemo činža 1500 hlebov sira³⁰, ki so bili tudi še kasneje značilna dajatev za tamkajšnje podložnike. Na začetku 14. stoletja si je samostan pridobil še nekaj posesti na območju samega Preddvora: 1318. leta je Ditmar stari Greifenfelser iz Podkrnosa na Koroškem podelil tri kmetije, mlin in travnik v kraju »Gleynach« (bey Newenburch)³¹, vendar je konec 15. stoletja ta zemlja bila pusta in tudi kasneje ni bila več poseljena.³² Za samostan je bila ugodna prodaja kmetije pri Preddvoru (cze Niuwenhouen) v letu 1308. Tedaj je Rudolf Humberški, župnik v kraju Trebinje (Treffen) na Koroškem od samostana kupil navedeno kmetijo, vendar je določil, da po njegovi smrti pripade le-ta zopet samostanu.³³ V drugi polovici 13. stoletja se je samostan znebil najbolj oddaljene posesti oziroma take, ki je po svojem obsegu bila majhna. 1270. leta je zato opat Egidij zamenjal z Engelbertom iz Zaloga pri Novem mestu in s Friderikom, sinom Hermana iz Tulza na Koroškem, svojih deset kmetij okoli Kranja (in Carniola): in to 4 kmetije pri Voklem (in villa Hulwen), 2 kmetiji na Visokem (in Welzzeche) ter po eno hubo v Lužah (in Lowsach), pri Tupaličah (in Topelich), pri Dupljah (in Derplach) ter na Pristavi pri Tržiču (in Malscip).³⁴

Samostan je že v prvem obdobju svojega obstoja prejemal tudi za svojo posest na Kranjskem številne privilegije tako od papeža kakor tudi od gospodov Kranjske oziroma deželnih knezov, kar mu je zagotavljalo njegovo nemoteno prosperiteto. Za Vetrinje je tudi bilo pomembno, da je že v letu 1154 prejel od patriarha Bertolda pravico do desetine na dvoru (universam decimam grangle eorum) in od vseh kmetij na ozemlju patriarhata ali ki bi si jih na tem ozemlju v bodoče še pridobili.³⁵ Papež Inocenc III. (1198—1216) je v listini iz leta 1202, s katero je samostan in njegove posesti vzel v svojo zaščito, še posebej potrdil vse tisto, »kar mu je dal patriarh Peregrin na Preddvoru« (in Niwinhouen), pri čemer sta mišljeni cerkvi v Preddvoru in v Tupaličah.³⁶ Isti papež je v istem letu samostan vzel ponovno v »varstvo sv. Petra«, pri čemer sta posebej navedeni samostanska posest na Štajerskem ter grangija v Preddvoru (grangia in Niwinhouen). Iz te listine naj navedemo na kratko le nekaj določil. Papež prepoveduje jemati sleherno desetino od posestev, ki jih menihi obdelujejo s svojimi rokami ter na svoje stroške, pri čemer našteva obdelano in neobdelano zemljo, vrtove, sadovnjake, ribnike in krmo. Prepoveduje tudi brez dovoljenja kapitlja ali vsaj njegove večine prodajati samostansko posest ter podelitev le-te v fevd. Ker samostanu želi miru, prepoveduje, da bi kdo znotraj njegovih ograjenih prostorov (infra clausura locorum) ali na pristavah (seu grangiarum) ropal in kradel, požigal in prelival kri, brez

²⁸ Gradivo V, št. 348, str. 180—181.

²⁹ MDC IV/1, št. 2557, str. 451.

³⁰ UBKr II, št. 230, str. 183—185.

³¹ Orig. perg. I. 1318, avgust 20. v KLa (MDC VIII, št. 435, str. 130).

³² Urbarja 1488 in 1524.

³³ Orig. perg. I. 1308, sept. 1. v KLa (MDC VII, št. 488, str. 184).

³⁴ Orig. perg. I. 1270, avgust 7. v KLa (MDC V, št. 36, 19—20); 1273, sept. 5. (MDC V, št. 134, str. 91—92); število hub na Koroškem 10, na Kranjskem 9 (1 na Visokem). Listino iz 1273 je H. Wiessner (MDC V, št. 43, str. 23—24) pomotoma še enkrat objavil na osnovi Vvk, št. 138, a pod datumom 3. sept. 1270.

³⁵ Gradivo IV, št. 323, str. 170—171.

vzroka ljudi prijemal, jih ubijal ali jim delal silo.³⁷ V letu 1252. je Ulrik Spanheimski, kasnejši vojvoda koroški, kot gospod na Kranjskem izvzel vsa vetrinjska posestva na Kranjskem izpod svoje sodne oblasti, pridržal si je le pravico krvnega sodstva. Ta privilegij se v listini navaja izrecno tudi za grangiji v Preddvoru in špitaliču (grangie... in Niwenhouen videlicet et in Pochsruke in Karniola).³⁸ Vetrinju je podoben privilegij, vendar za vsa njegova posestva, podelil v letu 1341 vojvoda Albreht³⁹, ki ga je nato v letu 1360. potrdil vojvoda Rudolf IV.⁴⁰ Z listino iz leta 1444 pa je kralj Friderik IV. samostanu potrdil vse njegove pravice, ki so mu jih podelili kraljevi predniki ter je kršilcem zagrozil s kaznijo 50 mark globe.⁴¹

Da se je Preddvor že v 12. stoletju razvil v pomembno središče na območju severovzhodno od Kranja, kaže vrsta ljudi, poimenovanih po tem kraju, kakor tudi po bližnjem Bregu, in ki sodelujejo kot pričé pri raznih pravnih dejanjih. Že v listini iz leta 1147 nastopa med pričami klerik Ulrik (Uvolricus clericus de Niwenhouen), v letu 1217 Martin (Martinus de Nuwenhouen), 1238 Rajnhard s sinom Vigandom z Vurberka (Reinhardus de Neunhouen), v letu 1248 pa Hilprand (Hilprandus de Neynnenhoven). Leta 1217 se omenjata tudi Bernard z Brega pri Preddvoru (Berenhardus de Rain) in Ditmar (Ditmarus de Rain).⁴²

Območje Preddvora in njegovih posesti je bilo v cerkvenem pogledu spočetka na ozemlju prafare v Kranju (župnik omenjen prvič 1251), iz katere se je proti koncu srednjega veka izločila župnija s sedežem v Predvdoru, ki je svoj obseg povečala zlasti v 16. stoletju, ko so si preddvorski vikarji prisvojili večino ozemlja kranjske prafare, ki ji je ob koncu omenjenega stoletja ostala le še neposredna okolica mesta.⁴³ Cerkev v Predvdoru (ecclesiam quandam aput Niwenhouen) je s tremi njenimi kmetijami, s kmetom Kasnetom (Chasnut) in njegovimi otroki in z drugim, cerkvi pripadajočim, skupaj s Preddvoru pripadajočo cerkvijo v Tupaličah (ecclesiam aput Tupalich ad predictam ecclesiam pertinentem) z desetiniami in drugim v letu 1154 Vetrinju podelil oglejski patriarh Peregrin.⁴⁴ Ta podelitev je kasneje nujno morala voditi do sporov med Vetrinjem in kranjskim župnikom oziroma med njim in duhovniki v Predvdoru ali kasneje s tamkajšnjimi vikarji. Tako se je zaradi preddvorske cerkve, ki se v letu 1217 prvič imenuje Petrova (altare sancti Petri in grangia / eorum que N/uwenhouen nuncupatur)⁴⁵ razvnel spor že pred letom 1226. Tedaj je vetrinjski opat določil za svojega prokuratorja v pravdi, ki je bila zaradi cerkve (super capella de Newenhoff) in njenih desetih pred oglejskim patriarhom, svojega samostanskega celerarija Henrika.⁴⁶ Pred patriarhom Bertoldom sta se 1226. leta glede cerkve in desetih sporazumela kranjski župnik magister Peter in zastopnik opata takole. Samostan mora župniku pustiti desetine, zato pa sme imeti preddvorsko cerkev. Če bi pa pri cerkvi bil nastavljen svetni duhovnik, tedaj mora le-ta obljubiti Petru in njegovim naslednikom, da si ne bo prisvajal njegove jurisdikcije: 'cerkvena opravila da bo smel opravljati le za samostanske ljudi (homines claustrum), za druge pa jih bo smel le s pristankom župnika. Glede dohodkov pa sta se obe strani sporazumeli tako, da si dohodke ob proščenjih delita obe

³⁶ Gradivo V, št. 17, str. 12–13 in MDC IV/1, št. 1527, str. 4.

³⁷ Gradivo V, št. 20, str. 13–15 in MDC IV/1, št. 1530, str. 6–9.

³⁸ MDC IV/1, št. 2506, str. 414.

³⁹ 1341, oktober 24., Dunaj (Vkk, št. 210, fol. 140^v–141^v kot insert v listini 1360, marec 12., St. Vid ob Glini).

⁴⁰ Glej opombo 39.

⁴¹ 1444, december 26, St. Vid ob Glini (Vkk, št. 210 e, fol. 142^v–143^v v KLa).

⁴² Gradivo IV, št. 235, str. 131; MDC IV/1, št. 1740; str. 87. Gradivo V, št. 694, str. 332; J. Zahn, CDAF I, FRA 31, št. 152, str. 148.

⁴³ J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 53.

⁴⁴ Gradivo IV, št. 323, str. 170–171; UBKr I, št. 111, str. 107–108.

⁴⁵ MDC IV/1, št. 1740, str. 86–87; Gradivo V, št. 276, str. 149.

⁴⁶ Gradivo V, št. 449, str. 224 in MDC IV/1, št. 1905, str. 156.

v enaki meri, medtem ko pripade tretjina dohodkov od pogrebov in volli župniku v Kranju, ostalo pa samostanu.⁴⁷ Za drugo polovico 15. stoletja je tudi izpričan spor, ki ga je z Vetrinjem imela zaradi pravic in dohodkov ob proščenju družina Schrott, lastnica gradu Turen pod Novim gradom. Spor, ki je bil med opatom Gerhardom in Friderikom Schrottom, je bil zglašen v korist Vetrinja pred letom 1464.⁴⁸

Kakor drugi samostani, tako je imel tudi vetrinjski v srednjem veku vrsto sporov s sosednjimi zemljiškimi gospodskami: npr. z lastniki Novega gradu in Turna pri Preddvoru in velesovskim samostanom, ter dolg in žolčen spor s šenčursko sosesko. V letu 1302 je vojvoda Viljem ukazal svojemu glavarju na Kranjskem Ivanu iz Mirne, da štiti vetrinjske podložnike pred samovoljo gradiščana na Novem gradu, ki od njih zahteva dajatev za opravljanje odvetništva, ki mu ne gre, in ki gre le vsakokratnemu glavarju v deželi.⁴⁹ V letu 1485 pa izjavlja oskrbnik na Podkrnosu (Gurnitz) na Koroškem Krištof v sporu med opatom Janezom in Friderikom iz Kamnika, oskrbnikom na Novem gradu, zaradi gozda in paše ter drugih koristi v dolini za gradom in v smeri proti Sv. Jakobu (severno od Potoč), da so te pravice, ko je bil še oskrbnik Novega gradu, šle le samostanskim podložnikom.⁵⁰ Pred letom 1360 je Vetrinj bil v pravdi tudi z nunami iz Velesovega, kar je razvidno iz listine iz leta 1360, v kateri vojvoda Rudolf IV. nunam ukazuje, da se drže razsodbe, ki jo je izrekel Rudolf Liechtenstein iz Muraua.⁵¹ Predmet spora sicer ni naveden, bil pa je brez dvoma gospodarske narave.

Na začetku 15. stoletja se je pričela dolga pravda med samostanom in šenčursko sosesko, ki so ji pripadali podložniki Velesovega in Bistre, zaradi meja, paše in sekanja gozda ob mejah vseh treh samostanov. Šenčurska soseska je namreč dokazovala svoje stare pravice do pašnikov in gozdov v okolici Povelj, Vetrinj pa je svojo pravico dokazoval zlasti z listino Bertolda Meranskega iz leta 1154.⁵² 1402. leta je deželni upravitelj na Kranjskem Jakob Mawshaymer razsodil spor v korist Vetrinja, ki je predložil poleg že omenjenega pisma še dve pismi vojvode Viljema, medtem ko je občina imela le pismo vojvode Ernesta, s katerim je skušala dokazovati svoje pravice. Ob ogledu terena pri Povljah, ki so se ga poleg deželnega upravitelja in opata udeležili poleg drugih imenitnikov tudi župnik Martin iz Kranja in oskrbniki, niso se ga pa udeležili šenčurčani, se je ugotovilo, da leži gozd, o katerem govori šenčurska soseska, v okviru meja, ki jih je samostanu v letu 1156 določil že omenjeni Bertold.⁵³ S tem pa spor še ni bil odstranjen, saj je prišlo v letu 1437 do nove tožbe in razprave, ki sta jo na ukaz vojvode Friderika spočetka vodila kranjski deželni upravitelj Oton Radovljiški in vicedom Martin Črnomaljski, nato pa njuni trije namestniki. Ob tej priložnosti sta bili prečitani pismi vojvode Viljema z ukazom na deželnega glavarja in upravitelja, da se šenčursko občino pusti pri starih pravicah glede njene gmajne, in pismo vojvode Leopolda na deželnega upravitelja Majnharta, ki je določalo, da ima navedena soseska pravico voziti preko mostu pri Predosljah do Bele in Čadovelj ter v tamkajšnje gozdove, kjer sme sekati les in pasti živino, kot je to že od nekdaj njena pravica. Listina določa nato kraje, kjer šenčurski občini gredo zgornje pravice; določa pa tudi, naj soseska pusti samostanske podložnike pri njihovih pravicah znotraj samostanskih meja in naj jim ne dela škode

⁴⁷ Gradivo V, št. 450, str. 224—225; MDC IV/1, št. 1906, str. 156.

⁴⁸ »wegen des khirchtags sannd Peter zum Hofflein bey der Konker in Carinburger pfarr« (Vkk, št. 382, fol. 258 v KLa).

⁴⁹ Listina 1302, junij 10. (Vkk, št. 380, fol. 256 v KLa).

⁵⁰ 1485 (Vkk, št. 421, fol. 282^v—264^v).

⁵¹ 1360, marec 10., št. Vid ob Glini (Vkk, št. 396, fol. 267^v).

⁵² Gradivo IV, št. 338, str. 177.

⁵³ 1402, julij 29. (Vkk, št. 392, fol. 263^v—264^v).

na njihovih poljih in travnikih. Za prestopnike je bila določena tudi globa 64 funtov, katerih polovica gre deželnemu glavarju, druga polovica pa gosposčini, ki bi bila prizadeta.⁵⁴

Samostan je v prvi polovici 15. stoletja imel še en spor z že omenjenim Friderikom Schrottom, gospodom Turna, namreč zaradi ribolovnih in drugih pravic v Kokri. 1426. leta je deželni glavar Ulrik po ukazu vojvode Friderika obravnaval spor, ki ga je na osnovi tehtnejših dokazov in listin Vetrinja odločil v njegovo korist.⁵⁵ Čez deset let se je spor ponovno razvnel, tokrat prav tako zaradi ribolova v Kokri, in to zaradi ribolovnih pravic od vasi Brega do sedmih studencev (sibenprunn). Z listino z dne 26. avgusta 1436 se je Friderik tej svoji domnevni pravici odpovedal.⁵⁶ Listina cesarja Friderika III. iz leta 1467 na deželnega glavarja Žigo Sebriacha, s katero mu ukazuje, da poskrbi, da nihče samostanskim ljudem na Kranjskem ne bo delal sile in prizadeval škode, vsekakor kaže na pritožbo samostana zoper tuje posege v njegove pravice in v pravice njegovih podložnikov.⁵⁷

Prve podatke o dominikalijah Preddvora imamo iz 17. stoletja, vpogled v urbarialno zemljo in dajatve podložnikov, v desetino in v nekatere druge podatke pa nam nudijo urbarji iz 1488, 1497, 1515 in 1524. Dvor je obsegal dve stavbi s pristavo (gospodarska poslopja) in z grajskim pomirjem v obsegu četrť milje. Orna zemlja je vsa bila tik dvora in jo je bilo moč »obseči s pogledom iz graščine«; pašniki za okoli sto glav živine pa so bili na planini Zaplata nad Preddvorom (Vsäpläte). Lesa je bilo dovolj le za kurjavo, skodle je npr. bilo treba kupovati. Preddvoru so šle ribolovne pravice v potoku Belici, ki je bil bogat na postrvih, v dolžini pol milje, v potoku »in Edlen« pa v dolžini dveh milj. Ker je dvor imel le pravico do nižjega sodstva, je bilo tiste, ki so zagrešili prestopke težjega značaja (malefiz-person) treba izročiti deželskemu sodišču v Kranju na kraju imenovanem »Napölänemb polly«.⁵⁸

STANJE URBARIALNE POSESTI V LETU 1488

	Število podlož- nikov	Število gosp. enot	Hube	Puste hube	Homci	Mlini
Preddvor (Höffling)	12	12	11		1	
Breg (am Rain)	8	8	8			1
Hrib (Görtschach)	5	5	5			1
Nova vas (Newndorff)	7	8	7		1	
Mače (Katzndorff)	6	6	6			
Bašelj (Baschel)	10	10	10			3
»Lasko«	2	2	2			
Babni vrt (Wabenwurdt)	6	6	6			
»in Kasten«	1	1	1			
Povlje (am Pawl)	6	6	6			
Možjanca (am Moysusperg)	6	6	6			
»Gleinach«		1		1		
	69	71	68	1	2	5

Za Preddvor so značilna urbarialna naselja z razmeroma majhnim številom podložnikov, pri čemer tvorita izjemi le naselji Preddvor in Bašelj. Podložniki hasnujejo z izjemo treh cele kmetije, le en podložnik hasnuje manjšo gospodarsko enoto, domec, dva pa vsak še po pusto kmetijo ali

⁵⁴ 1437, junij 22. (Vkk, št. 200, fol. 127^v–129^r). Prim. J. Zontar, o. c., str. 25.

⁵⁵ 1426, december 1, Ljubljana (Vkk, št. 210 d, fol. 141^v–142^r).

⁵⁶ 1436, avgust 26. (Vkk, št. 210 b, fol. 142^r).

⁵⁷ 1467, september 2. (Vkk, št. 419, fol. 281^v–282^r).

⁵⁸ Fond Vetrinj, fasc. XXII/613, fol. 16 v KLa. Samo s fascikli navedeni dokumenti se nanašajo na fond Vetrinj.

domec. Mlini ne predstavljajo samostojnih gospodarskih enot, temveč so dajo h kmetijam, stali pa so: 3 ob Belici (Bašelj) in po eden ob Bistrici (Hrib) ter Kokri (Breg). Za Možjanco so značilne dajatve v siru (ches dinst), ki nam jih izpričuje že listina iz leta 1256 in ki so značilne za višinske kmetije (sirnice). Vsi podložniki z izjemo tistih na Možjanci dajejo svoj činž v denarju, in to v skupni vrednosti 32 goldinarjev in 9 šilingov na leto. Podložniki so bili zavezani tudi desetini, tako v obliki denarja kot v naturalijah, značilno za dvor pa je, da se je od njega dajalo po 14 goldinarjev na leto, vendar nam urbarji ne navajajo, komu je ta znesek šel.⁵⁹ Dvor je prejemal letno po 24 goldinarjev od vikarja v Kovorju (vicarius perpetuus in Zewr) ter še po dva funta popra. Zanimiva dajatev Predvdoru, ko je vendar kovorska župnija sv. Janeza Krstnika bila že leta 1333 inkorporirana kostanjeviškemu samostanu!⁶⁰ Podložniki so za oskrbnika dajali letno po 20 mer ovsa, 20 piščet in 120 jajc ter 12 ovac z jagnjeti, kar se je dajalo ob Jurjevem (24. aprila).⁶¹ Pravico odvetništva je imel deželni knez, saj so dajatve s tega naslova šle deželnemu glavarju na Kranjskem, in to 40 šilingov in enako število piščet ter enako število mer ovsa. Tej dajatvi so bili zavezani vsi podložniki z izjemo tistih na Možjanci, znašala pa je na podložnika po šiling, pišče in mero ovsa.⁶²

Od druge polovice 15. stoletja je gospodarstvo Vetrinja pričelo nazadovati, kar moremo zabeležiti tudi pri drugih samostanih tistega časa. Neprestani turški vpadi, ki so se vrstili skoraj leto za letom (zlasti 1471, 1473, 1475, 1478, 1480, 1483 in 1491) so prizadeli tudi samostanske posesti na Gorenjskem, saj so Turki pustošili ob Kokri ali Savi navzgor. Podložniki so sicer poskušali rešiti si svoje življenje za obzidji taborov, kakršnega so zgradili tudi vetrinjski podložniki okoli cerkve v Predvdoru, vendar so njihove kmetije šle večkrat po zlu, tako da lahko v tem času zabeležimo na tem območju številne puste kmetije.⁶³ Domnevati smemo, da je v tistem času opustelo tudi vetrinjsko urbarialno naselje »Gleinach« pri Predvdoru, ki je v letu 1318 obsegalo tri kmetije.⁶⁴ Posledica gospodarskega nazadovanja samostana je vsekakor vzrok za dajanje Predvdora v zakup ali pa v zastavo in zabeležiti moramo, da je samostan v 16. stoletju komaj kako leto svojo posest na Kranjskem upravljal sam. V gospodarsko stisko so Vetrinj sredi 16. stoletja spravile terjatve deželnega kneza, ki je zahteval posojila za boj proti Turkom, kar je imelo za posledico, da si je samostan moral sposojati denar in je bil prisiljen zateči se k zastavam, ker ga ni mogel vrniti.⁶⁵ Brezupen gospodarski položaj samostana je le-tega na začetku 17. stoletja prisilil, da je vso svojo posest na Kranjskem odprodal.

V letu 1495 sta Predvdor imela v zastavi ali v zakupu brata Ivan in Jurij Spless in tedaj sta se z listino odpovedala vsem pravicam do urada in krčme v Predvdoru in v Špitaliču.⁶⁶ Po smrti Andreja Spiessa, ki je imel urad dosmrtno, sta ga po smrti Franca Montagnane dobila v zastavo njegova sinova Polidor in Franc.⁶⁷ V letu 1540 je opat Sebastijan zastavil svojo desetino pri Predvdoru gospodu Novega grada Ivanu Jožefu pl. Egkhu, ki mu je čez leto dni zastavil ves urad za 2000 goldinarjev. Opat je denar potreboval za plačilo posojila deželnemu knezu in je zato seveda z lahkoto prejel njegovo privolitev za to prodajo. Samostan si je ob zastavi obdržal

⁵⁹ »... item ibidem vorm hoff decimae 14 florenorum« (urbar 1488).

⁶⁰ 25. marca 1333 je češki kralj Henrik podelil kostanjeviškemu samostanu »ecclesiam beati Joannis in Kewer« (insert v listini z dne 25. junija 1478) (Fond kostanjeviškega samostana: Sam A II, fasc. 2 v Arhivu SRS). Po urbarju 1547 (Sam A II, fasc. 7) daje »vicarius in Keir« kost. samostanu letno po 2 dukata.

⁶¹ Ovce z mladiči ima zabeležen vetr. urbar iz leta 1497.

⁶² Po urbarju iz leta 1497 (vogtei).

⁶³ J. Zontar, o. c., str. 42.

⁶⁴ Glej opombo 31.

⁶⁵ Enako se je dogajalo vsem tedanjim samostanom. (Prim. J. Mlinarič, Topografija ..., str. 27 sl.).

⁶⁶ 1495, junij 24. (Vkk, št. 395, fol. 267).

⁶⁷ XXII/613, fol. 32.

pravico odkupa, Egkh s svojimi dediči pa je od opata izsilil obljubo predkupne pravice zanj in za njegove dediče.⁶⁸ Zastavnikovo slabo ravnanje s podložniki je povzročilo njihovo pritožbo pri cesarju, ki so ga prosili, naj pri samostanu doseže, da jih bo rešil iz zastave, za kar so sami izročili 200 goldinarjev.⁶⁹ Čeprav je Egkh podelil na začetku zastave posesti Vetrinju v njegovo »dobro« 200 goldinarjev, se je opat kljub temu odločil, da mu posest odvzame.⁷⁰ Ker pa samostan ni premogel denarja, je sprva prosil Krištofa Seenussa iz Beljaka za 2000 goldinarjev posojila, 1563 pa je istemu in njegovemu bratu Ivanu, oskrbniku v Beljaku, zastavil za 1800 goldinarjev brezobrestnega posojila svoj urad pri Ribnici (Reifnitz) pri Celovcu.⁷¹ 24. aprila 1573 je opat Adam obe posesti na Kranjskem oddal v zakup baronu Ivanu Khlesslu s Fužin, a mu je Preddvor sprva v letu 1578 odpovedal; kasneje pa mu je zakup podaljšal do 24. aprila 1579. Svojo odpoved zakupa utemeljuje opat s tem, da je Khlessl pustil zemljo in poslopja posesti propadati in ker je imel malomarne in lakomne oskrbnike, ki so se okoriščali s samostanskim premoženjem.⁷²

V zadnjih dveh desetletjih 16. stoletja in na začetku naslednjega je vetrinjska posest Preddvor povezana z družino Montagnana, tako z znanim Polidorjem, »lovcem na opatije«, kakor ga imenuje stiški kronist p. Pavel Pucelj⁷³, z njegovim bratom Jurijem, ki je bil v osemdesetih letih vetrinjski oskrbnik v Preddvoru, ter z družino kranjskega mestnega sodnika Jurija Harrerja, čigar sin Sebastijan je bil poročen s Polidorjevo sestro Felicito.⁷⁴ 1581. leta je opat Adam podelil svojemu oskrbniku Juriju v zakup po kupnem pravu hubo z mlinom na Hribu, v letu 1589 pa opat Filip pod enakimi pogoji vrsto posesti v Preddvoru in tik njega.⁷⁵ 1596. leta je isti opat zamenjal s Sebastijanom Harrerjem 5 kmetij v vasi Hrib.⁷⁶ V sporočilu deželi Kranjski z dne 14. decembra istega leta je razvidno, da je kmetije zamenjal pravzaprav Polidor, pri čemer je seveda ta zamenjava za samostan bila neugodna.⁷⁷ Polidorju, ki je bil poznan po svojem pohlepu po časteh in denarju, saj je bil v letih 1579 do 1581, torej v času, ko je bil novomeški prošt (1570—1604), administrator admontske opatiije, je uspelo, da mu je opat Jurij v letu 1601 zastavil posest Preddvor. Posest je bila z deželnoknežjim privoljenjem zastavljena za 2500 goldinarjev, vendar s pogojem, da jo samostan kasneje reši iz zastave.⁷⁸ Ker so samostanski dolgovi narasli v letu 1607 že na 20.000 goldinarjev, je samostan sklenil odprodati svojo posest na Kranjskem. V ta namen je 16. aprila 1608 prejel dovoljenje reda, 16. septembra istega leta pa dovoljenje deželnega kneza. 1. oktobra 1608 sta vetrinjski opat Jurij in reinski opat Matija, ki je bil tedaj redovni vizitator, posest za 8000 goldinarjev prodala Polidorjevi sestri Feliciti Harrer in 1. januarja je prodaja bila najavljena deželi Kranjski.⁷⁹ Čeprav je posest Preddvor prišla v tuje roke z deželnoknežjim in redovnim privoljenjem ter je bila prodana »in stetlichen vñwiderrüflichen verkauf«, je opat Viljem v sedemdesetih in osemdesetih letih 17. stoletja dokazoval, da je bil Preddvor prodan protizakonito in da bi ga bilo treba vrniti cistercijanskemu redu in njegovemu članu vetrinjski opatiji. Zato naj še na

⁶⁸ 1540, november 19. (XXIII/615, fol. 11); 1541, januar 22., Vetrinj (XXII/609, fol. 17 in XXIII/614, fol. 1).

⁶⁹ 1551, april 24. (XXII/615, fol. 14).

⁷⁰ 1546, maj — (XXII/613, fol. 28) in 1551, april 24. (XXII/609, fol. 27).

⁷¹ 1563, april 24. (XXIII/614, fol. 5—7).

⁷² 1573, april 24. (XXII/613, fol. 32); 1578 (XXII/612, fol. 33).

⁷³ M. Mikuz, *Vrsta stiških opatov*, Ljubljana 1941, str. 58.

⁷⁴ Prim. J. Zontar, o. c., str. 164—165.

⁷⁵ 1581, junij 15. (XXIII/615, fol. 16) in 1589, januar 14., Vetrinj (XXIII/615, fol. 20).

⁷⁶ 1596, december 14., Vetrinj (XXII/609, fol. 39).

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont IV*, Graz 1880, str. 211. 1601, januar 14., Ljubljana (XXII/609, fol. 43).

⁷⁹ 1607, februar 6., Gradec (XXII/609, fol. 45); 1608, april 16. (XXII/613, fol. 43); 1608, september 16., Gradec (XXII/613, fol. 96); 1609, januar 1. (XXII/609, fol. 47).

kratko sledimo nadaljnji usodi Preddvora, zlasti še zaradi tega, ker nam dokumenti za leta od 1683 do 1685 izkazujejo nemire med nekdanjimi vetrinjskimi podložniki, ki jih je opat Viljem pridobil na svojo stran in jih v njihovih zahtevah tudi podpiral.

Okoli leta 1616 je Felicita Harrer Preddvor prodala Nikolaju baronu Egkhu, vendar sta se tej prodaji protivila oskrbnika Sebastijana Harrerja pl. Adelspichla Ivan Coronin in Jakob Proy.⁸⁰ Nekako v tem času pa se je za Preddvor potegoval stiški samostan, ki ga je v letu 1616 tudi kupil, potem ko se mu je »odpovedal« Egkh in ko sta na to pristala Harrerjeva oskrbnika. V letu 1644 je opat Janez za 18.783 goldinarjev, 38 krajcarjev in 2 denarja Preddvor prodal Konradu Ruessu baronu Ruessenstainu, vendar s pogojem, da prijme za to dovoljenje reda in deželnega kneza.⁸¹ Konrad je leta 1649 posest prodal svojemu zetu Juriju Jankoviču, po katerem sta jo podedovala njegova sinova Wolf Konrad in Franc Andrej.⁸² 1652 je Preddvor prišel v roke Barbare Kacijaner, baronice, rojene Križanič (Krischanitsch), ki je Juriju Jankoviču »prepustila« posest Trebinj (Trefen) na Koroškem, preddvorsko posest pa je »vzela na račun«. Ker pa Barbara zaradi svoje visoke starosti Preddvora ni mogla več upravljati, ga je v letu 1670 zastavila Janezu Krstniku Benagli. Iz dokumentov je kljub večkrat nasprotujočim se izjavam razvidno, da so lastniki Preddvora bili ves čas Jankoviči, saj se je v letu 1685 Wolf Konrad odpovedal vsem pravicam do svoje lastnine Preddvora.⁸³

Ko je v sedemdesetih letih prišel vetrinjski opat Viljem akcijo za ponovno pridobitev Preddvora, je v to zadevo posegel ne samo red, temveč tudi deželni knez, in sprožila se je dolga pravda med Vetrinjem in Stično, ki je po besedah opata Viljema »protizakonito« redu odtujila Preddvor. Res, posest je bila prodana brez deželnoknežjega in redovnega dovoljenja, vendar kot lastnina Stične in ne Vetrinja, čigar opatje so neprestano poudarjali, da je Preddvor še vedno last Vetrinja. Za Stično vemo, da si je v letih po prodaji Preddvora na vso moč trudila, da si pridobi ustrezni dovoljenje za prodajo že odprodane posesti, vendar ji to ni uspelo.⁸⁴ Že v letu 1671 je cesar naročil svojemu gradiščanu baronu Rosenbergu, da Vetrinju pomaga v njegovem prizadevanju, da si pridobi nekdanjo posest nazaj.⁸⁵ Vetrinjski opat je z leti vedno bolj žolčno napadel stiškega opata Ludvika, se obračal na deželnega kneza, na red in na svojega vizitatorja, reinskega opata. Njegova zahteva je bila: Stična je dolžna pridobiti Preddvor, nato pa ga izročiti Vetrinju, saj je po besedah opata Viljema posest bila podarjena »v čast božjo in v zveličanje duš, torej v pobožen namen« (pro honore dei et pro salute animarum adeoque pro causa pia).⁸⁶ Čeprav red še leta 1689 ni bil v posesti Preddvora, je zanimiv dokument iz 1685. leta, s katerim se Wolf Konrad Jankovič odpoveduje vsem pravicam do Preddvora, in to po njegovih besedah zato, ker ne želi samemu sebi in svojim prednikom slabo, ker si namreč tisti, ki ima posest duhovnih ustanov brez ustreznega dovoljenja, nakoplje kazni izobčenja.⁸⁷ Zanimiv je tudi dokument stiškega opata Ludvika z dne 10. julija 1685, s katerim se odpoveduje vsem pravicam Stične do Preddvora v korist Vetrinja.⁸⁸ 31. marca 1686 se je Viljem obrnil na generalni kapitelj s prošnjo razveljavitve pro-

⁸⁰ 1616, januar 12., Ljubljana (XXII/613, fol. 43); 1616, marec 10. (XXII/609, fol. 51); s. d. (XXII/609, fol. 24).

⁸¹ s. d. (XXII/609, fol. 24).

⁸² Ibidem.

⁸³ 1652, marec 11., Ljubljana (XXII/609, fol. 59).

⁸⁴ 1670, december 15., Ljubljana (XXII/610, fol. 68).

⁸⁵ 1671, april 19., Dunaj (XXII/610, fol. 76).

⁸⁶ Dokumenti v XXIII/614, fol. 8—104.

⁸⁷ 1685, april 10. (XXII/610, fol. 117).

⁸⁸ 1685, julij 10. (XXII/613, fol. 68).

daje Preddvora iz leta 1644.⁸⁹ Generalni kapitelj je nato 13. maja istega leta ukazal reinskemu opatu, da poskrbi, da bo posest vrnjena redu, istočasno pa je bila prodaja iz leta 1644 proglašena za neveljavno.⁹⁰ Spor med Vetrinjem in Stično pa je tekel naprej, vendar se je v letu 1689 moral nekolikanj poleči, saj je prva ustanova prosila drugo za posojilo za pridobitev Preddvora, kar pa je druga odklonila z utemeljitvijo, da nima denarja.⁹¹ 21. maja 1689 je vetrinjski opat prosil reinskega za podelitev opolnomočja za pridobitev preddvorske posesti, ki pa je nato še nadalje ostala v tujih rokah.⁹²

V letih 1683 do 1685, torej v času, ko je Preddvor imel v zastavi Janez Krstnik Benaglia, nam dokumenti poročajo o kmečki nezadovoljnosti in nemirih, v katere je bil posredno vpleten tudi vetrinjski opat, nekdanji gospod preddvorskih podložnikov. To je bil torej čas, ko poznamo nekaj kmečkih nemirov na območju sosednjih gosposčin. Tako je v letu 1675 prišlo do nemirov v gosposčinah Križ, Kamnik, Mengeš in na Brdu pri Podpeči, ki pa se niso razmahnili v upor.⁹³ V letih od 1684 do 1688 pa poznamo spor med smledniško gosposčino in njenimi podložniki, ki so se upirali prekomerni tlaki, saj so jo morali opravljati skoraj vsak dan. Potem ko so kmetje svojo pritožbo in pravdo izgubili, se je gibanje nadaljevalo do leta 1687, ko je njihov glavni uporniški voditelj bil obglavljen, na gosposčino pa so poslali 200 krajišnikov, ki so gibanje do kraja zadušili.⁹⁴ O prvih pritožbah podložnikov Preddvora zoper Benaglio izvemo iz dokumentov že za prvo polovico leta 1683. 27. marca tega leta je vetrinjski opat Viljem naslovil pritožbo na notranjeavstrijsko vladu zoper Benaglio in iz nje je razvidno, da podložniki s svojim novim gospodarjem, ki jih je stiskal, niso bili zadovoljni. Opat želi pomoči pri svojem prizadevanju, da si ponovno pridobi svojo nekdanjo posest in prosi, naj bi se podložnike zaslišalo.⁹⁵ O upornih kmetih je med drugim izvedel tudi tiški opat, saj piše v pismu z dne 10. junija 1684 vetrinskemu opatu, da kmetje odpovedujejo Benagli pokorščino. 29. septembra 1684 se je opat Viljem ponovno obrnil na vladu glede preddvorskih podložnikov. Iz pisma je razvidno, da so bili težki spori med Benaglio in njegovimi podložniki, kar je povzročilo nemire, tako da so dva podložnika zaprli v ječo v Ljubljani (in den thurn gestöcket worden), dva je imel zaprta Benaglio, ostale, ki so jih prijeli, pa so kasneje izpustili. Po opatovih besedah so podložniki v ječi le zato, ker nočejo izročiti pisem, s katerimi jim je Vetrin izročil kmetije v zakup po kupnem pravu, pisem, ki so po njegovih besedah last Vetrinja in podložnikov in nikakor ne Benaglie, ki ima posest v zastavi, torej ni legitimen lastnik Preddvora. Benaglia hoče tudi pod kaznijo sto ducatov izsiliti izročitev omenjenih in še »drugih pisem«. Opat prosi, naj vlada pri deželi Kranjski doseže, da Benaglia ne bo še nadalje tlačil podložnikov, da se bo vzdržal vsake nasilnosti nad njimi in da ne bo več terjal dokumentov.⁹⁶ Dežela je od Benaglie zahtevala pojasnilo glede zaprtih podložnikov kakor tudi tistih, ki jih je mislil le-ta še poslati v ljubljanski zapor. Benaglia v svojem odgovoru navaja, da je to njegovo ravnanje posledica trdovratnosti in upornosti kmetov, ki jih podpira vetrinjski opat, ki ni lastnik Preddvora

⁸⁹ 1686, maj 13. in marec 31. (XXII/613,131 in 148).

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ 1689, marec 10. (A. Graf, Rein und Sittich. Cisterzienser-Chronik XXXIX, 1937 in XL, 1938, št. 840).

O sporu med Stično in Vetrinjem v zadevi Preddvora glej tudi številke: 691, 692, 693, 756, 759, 760, 767, 768, 774, 781, 784, 794, 836, 840.

⁹² Ibidem, št. 841.

⁹³ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, str. 311.

⁹⁴ Ibidem, str. 311–312.

⁹⁵ XXIII/614, fol. 8–103.

⁹⁶ XXIII/614, fol. 60–103.

in potemtakem nima pri tem nobene besede.⁹⁷ 16. septembra 1684 je deželni glavar naslovil pismo na vlado in v njem sporoča sledeče. Preddvorski podložniki so bili zaslišani že za časa prejšnjega deželnega glavarja Wolfa Engelberta in pod prejšnjo lastnico Barbaro Kacijaner, »ker se niso pokazali samo uporne in nepokorne, temveč so se tudi dejansko uprli« (nit allein widerseztlich vnd vnghehorsamb erzaigt, sondern auch würrkhlichen entpåret vnd auf gestanden). Zato jih je bilo treba z vojaško eksekucijo spraviti k potrebni pokorščini. Preddvorski podložniki (höffleinische vnnnderthonnen), ki so po besedah glavarja »tudi že sicer nagnjeni k upornosti« (dise zur empörung ohne das genaigt), so se večkrat sestajali podnevi in ponoči, zbirali denar in nekatere ljudi pošiljali k vetrinjskemu opatu »z določeni pismi« (gewisse schrifftten). Glavar je ukrepal zato, ker bi ti »skrivni shodi« mogli podžgati sosednje podložnike. Tiste, ki so se udeležili več sestankov (conventicoli!) in tiste, ki so hodili na Koroško v Vetrinj, je dal poklicati v Ljubljano in jih vtakniti v ječo. Ko so ti prosili, naj jih izpusti, jim je to obljubil pod pogojem, če bodo v njegovi pisarni izročene vse pritožbe, poslane na opata, in »drugi spisi«. Glavar je menil, da bodo podložniki njegovi želji ustregli, vendar ostajajo raje v ječi ter »vztrajajo v svoji trdovratnosti«, kakor da bi spise izročili. Priporoča tudi, naj se doseže, da bodo spisi, poslani na opata, izročeni glavarstvu in da je na vsak način treba preprečiti, da bi se zaporniki po »svojih pajdaših« še nadalje obračali na vetrinjskega opata. Nevarnost je namreč, da bi se tem upornim kmetom pridružili še drugi, ki bi jih lahko podžgali »k nevarnemu in za deželo nadvse škodljivemu uporu« (zu einer gefährlich vnd dem lanndt höchst schädlichen auffstandt). To je po besedah glavarja potrebno preprečiti še zlasti »v teh nevarnih vojnih časih«.⁹⁸ Pred 21. novembrom 1684 pišejo zaprti podložniki na glavarja, da so že dvanajsti teden pripti in da se bliža zima in jim grozi, da bodo zmrznili. Obljubljajo s prisego pokorščino svojemu zemljiškemu gospodu ter zagotavljajo, da se odslej ne bodo pritoževali na opata, temveč le naravnost na deželnega glavarja in da se bodo odslej vzdržali slehernega hujskanja drugih podložnikov zoper zemljiško gosposko (alle aufwigung andnerer... wider sye grunndtsobrigkheit vnnss genzlichen enthalten wollen).⁹⁹ 21. novembra 1684 je glavar podložnikom pismeno obljubil, da jih bo izpustil, če bodo prisegli na to, kar so obljubili.¹⁰⁰ Kako je bilo nadalje z uporniki, zaprtimi v Ljubljani, ne vemo, pač pa je iz pisma opata Viljema na vlado razvidno, da je Benaglia imel nekaj podložnikov zaprtih še v letu 1685.¹⁰¹

Špitalič (Kozji hrbet)

Druga gospodarska enota vetrinjskega samostana na Kranjskem s središčem pri Kozjem hrbtu (Špitalič) v Tuhinjski dolini, prav tako ustanova Andeških, s hospicem sv. Antona, ki je imel nalogo skrbeti za dobro popotnikov na poti iz Savinjske doline na Kranjsko in za popravila poti, je prišla v njegovo last v letih med 1204 in 1228.¹⁰² Prvi podatek o tej posesti nam nudi listina meranskega vojvode Otona VII. iz leta 1229, s katero potrди »meje in dar hospica sv. Antona na Kozjem hrbtu« (terminos et dotem hospitali sancti Antonii in Pokkesruke), kar je temu hospicu podelil njegov rajnki brat, istrski mejni grof Henrik IV. (1204—1228). Meja posesti pa je začrtana takole: mimo Češnjic do vrha gore, ki se razteza do brega Bele (iuxta Kersteten in verti/ce/ montis que extenditur usque ad ripam, que

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ XXIII/614, fol. 87.

¹⁰⁰ XXIII/614, fol. 88.

¹⁰¹ XXII/613, fol. 104.

¹⁰² Torej v času Henrika (1204—1228).

dictur Uelach) na eni strani, na drugi pa gre proti bregu, ki teče ob vasi Trojane (versus ripam que fluit in latere /v/ille Troye), in od tam se razteza do planin pri gornjegrajskem samostanu (ad alpes versus claustrum Oburenburgense). Hospic je prejel tudi desetine na tem območju (decimationen dotis eiusdem domus), štiri desetinske kmetije v češnjicah (in Kersteten) ter dve tretjini od vinogradov, ki so bodisi Otonovi ali pa last prebivalcev Kamnika (cives). Vojvoda je hospicu zagotovil mir pred sodniki, uradniki in pred pravicami lovcev.¹⁰³ To je torej osnovna dotacija ustanove, ki se kasneje ni kaj prida povečala in ki je na vzhodu mejila na posest gornjegrajskega samostana, ki sta mu v letu 1306 dva kamniška meščana prodala tri kmetije pri Okrogu (in ôkrog prope hospitale sancti Antonii)^{103a}, na zahodu pa po letu 1329, ko je češki kralj Henrik podelil kostanjeviškemu samostanu nekaj posesti v češnjicah in Cirkušah, na drugo ustanovo istega reda.¹⁰⁴ Gotovo je posest tedaj bila še na mnogih krajih nelzkrčena in zanjo so bile značilne številne samotne kmetije, kakor nam to izkazuje urbar iz leta 1488.

Medtem ko je iz zgornje listine razvidno, da je ustanova hospica s posestmi dar Henrika IV., pa nam listini iz let 1251 in 1262 o osebi darovalca govorita drugače. V prvi listini navaja prošt Berengar, kanonik oglejske cerkve, da je slišal iz ust tedaj že pokojnega patriarha Bertolda (1218—1251), da je ta vetrinjskemu samostanu podelil »hospitale sancti Antonii in Bokesruke« z zemljo, »da bi bratje vetrinjskega samostana prizadevno skrbeli v tem hospicu za ubožne popotnike (ut pauperibus transeuntibus in dicto hospitali per fratres prescripti cenobil sollicitate provideatur).¹⁰⁵ Po izjavi patriarha Gregorja v listini iz leta 1262 naj bi po sporočilu vetrinjskega opata patriarh Volfker njegovemu samostanu podelil kraj Antro v Furlaniji pri Čedadu, ki naj bi za povračilo škode podelil samostanu »hospitale in Pokkesrugge« s pripadajočim (skupaj s temporalijami in spiritalijami). Listina navaja, da je Bertold za odškodnino dal samostanu tudi nekatere pravice na Ljubelju, o čemer resda priča listina patriarha Bertolda iz leta 1239, vendar v njej ni govora o odškodnini.¹⁰⁶ Tu gre vsekakor za pomoto, kajti v listini z dne 26. januarja 1243 potrjuje Bertold »terminos et dotem hospitalis (sancti Antonii... in /Pokes/rukhe)«, kar izrecno navaja kot dar bratov Henrika in Otona. V dokumentu je tudi inserirana listina vojvode Otona iz leta 1229.¹⁰⁷

V 1229. letu podeljena posest predstavlja osnovno dotacijo ustanove, ki se je pred letom 1251 povečala za deset kmetij, ki jih je daroval patriarh Bertold. Kamniški župnik Konrad si je namreč lastil določene pravice do hospica, in da bi Vetrinjin imel svoj mir, mu je patriarh izročil deset kmetij, ki naj bi po župnikovi smrti prešle v roke hospica. Friderik se je uklonil patriarhu in se odpovedal vsem pravicam, ki naj bi jih imel do hospica (turi cessit, quod in hospitali habebat). Zaradi teh kmetij je še za časa Friderikovega življenja prišlo do spora med njim in samostanom, ki je bil v letu 1258 zglašen tako, da se je dosmrtna pravica do navedene posesti priznala navedenemu župniku.¹⁰⁸ Za 1261. leto imamo zabeleženo novo pridobitev posesti. Tedaj je Gebhard Žovneški podelil »ad hospitale sancti Anthonii in Puxruk« gornjino »in monte Guenzing«, ki jo je brat Janez kupil od Leona Zaherja.¹⁰⁹

¹⁰³ 1229 (Gradivo V, št. 507, str. 252—253 in MDC IV/1, št. 1960, str. 173—174).

^{103a} Orig. perg. listini 1306, februar 2. (št. 1685 a) in 1306, februar 8. (št. 1685 b) v SLA.

¹⁰⁴ Listine 1329, september 18., Innsbruck; 1332, december 22. in 1333, marec 25., Tirol v Arhivu SRS v Ljubljani.

¹⁰⁵ MDC IV/1, št. 2461, str. 396—397.

¹⁰⁶ MDC IV/1, št. 2789, str. 585—586. Prim. MDC IV/1, št. 2184, str. 270—271.

¹⁰⁷ MDC IV/1, št. 2257, str. 301.

¹⁰⁸ MDC IV/1, št. 2693, str. 534—535 in št. 2694, str. 535—536.

¹⁰⁹ MDC IV/1, št. 2749, str. 564. A. Jaksch in Fr. Schumi (UBKr II, št. 285, str. 221) puščata identifikacijo ob strani.

Hospicu na Kozjem hrbtu sta poleg Andeških bila naklonjena tudi vojvoda Friderik II. in Ulrik III., ki sta bila med drugim tudi gospoda na Kranjskem. V letu 1242 je Friderik naklonil »hospitali sancti Anthonii in Bochisrokke« posebno milost, da namreč nobeden njegovih sodnikov in uradnikov ni smel nadlegovati hospica (dictam domum) na njegovih posestih in ne njegovih podložnikov, da ni smel od njih terjati nobene davščine ter opravljati sodstva, izvzemši krvnega.¹¹⁰ Ta privilegij je v letu 1252 hospicu ponovno potrdil kasnejši koroški vojvoda Ulrik III.,¹¹¹ ki je v letu 1255 s privoljenjem svoje žene Neže in sina Henrika potrdil ustanovi vso njeno posest in pravice, dane od njegovih prednikov (hospitale in Poxrukhe cum omnibus suis pertinentiis). S samostanom je tudi zamenjal svojo kmetijo v hribih ob izviru Bele (in montibus situm, ubi rivulus, qui dicitur Vellach, originem recipit fluxus sui) za samostansko kmetijo v Podbukovju pri Vačah (in Buch in confinio Libeke).¹¹² Ta zamenjava je, glede na to, da je kmetija ležala na območju hospica, bila zanj kaj ugodna. 1257. leta je isti Ulrik ponovno potrdil ustanovo hospica (fundacionem hospitalis sancti Anthonii in Pukesruke) ter mu vrnil desetino, ki mu jo je odvzel, in potrdil določila vojvode Friderika iz leta 1242.¹¹³

V letih med 1263 in 1268 je bil tudi končan spor med opatijo Stično in Vetrinjem, ki ga je leta 1265 obravnaval generalni kapitelj cistercijancev¹¹⁴, zaradi neke podaritve hospicu (super donatione facta in quodam hospitali nomine Pokkesrukke sanctique Anthonii in Carniola) in desetini na Ljubelju (quibusdam decimis novalium montis Livbel).¹¹⁵ V letu 1307 pa se vicedom na Kranjskem Henrik Gralant odpoveduje vsem pravicam do dvorov v Špitaliču in v Novem gradu (die hoffe zwo Poxrugkh, zwo Newnburg).¹¹⁶

Medtem ko je bil Predvdor spočetka samostanska grangia (prvič tako omenjen 1156), imamo pa pri Špitaliču dvoje: grangijo in hospic za popotnike. Hospic sv. Antona se navaja v letih od 1229 do 1251, šele leta 1252 imamo v dokumentih prvič in zadnjič Špitalič naveden kot cistercijski gospodarski dvor (grangijo), kasneje se ves čas do leta 1306 navaja tod hospic, v letu 1307 dvor (hoff), nato pa v letih 1329, 1332 in 1333 zopet hospic (hospitale beati Antonii in Bukzrukk).¹¹⁷ Računati moramo, da je enako kot pri Predvdoru tudi samostanska grangia pri Špitaliču sčasoma razpadla na podložniške kmetije. Omenimo naj tudi, da se v dokumentih 16. stol. hospic nikjer več ne omenja.

Prvi vpogled v urbarialno zemljo z dajatvami podložnikov, tlako in desetino nam daje najstarejši ohranjeni urbar iz leta 1488. Že dejstvo, da nam urbar navaja le štiri urbarialna naselja s tremi kmetijami in da navaja sedemkrat po dve kmetiji in celo desetkrat po eno kmetijo, nam jasno kaže, da gre pri večini gospodarskih enot za samotne kmetije zlasti pod šipkom in špilkom (956 m), na območju Bele (500—900 m) in pri Kozjem hrbtu pod šavnicami (1276 m) in Rebrnico (1181 m). Precej vstran, zahodno od tega območja, pa sta bili dve samostanski kmetiji pri Šmartnem v Tuhi-nju.

¹¹⁰ MDC IV/1, št. 2235, str. 296.

¹¹¹ MDC IV/1, št. 2506, str. 414.

¹¹² MDC IV/1, št. 2607, str. 479-480.

¹¹³ MDC IV/1, št. 2674, str. 504—505.

¹¹⁴ Prim. J. M. Grebenc, o. c., str. 207.

¹¹⁵ MDC IV/1, št. 2792, str. 589.

¹¹⁶ MDC VII, št. 442, str. 169.

¹¹⁷ MDC IV/1, št. 2506, str. 44; Listina 1306, februar 2. v Stajerskem deželnem arhivu v Gradcu; MDC IV/1, št. 442, str. 169.

Leta 1346, marca 24. se navaja Konrad s Kozjega hrbta (her Chuenrat von dem Poksruk), bivši župnik v Hodišah na Koroškem (listina št. A 332 v KLa).

Naj omenim, da se dokument iz leta 1428 (objava: J. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 126) (prim. tudi Topografijo, str. 204 in J. Zahn v Beiträge IX, str. 96), ki navaja »in hospitali ss. Martini et Antonii in ... Landesnig« gotovo ne nanaša na vetrinjski hospic (Špitalič), ampak na kak meščanski špital (primerjaj: v špitalu: »multi pauperes ac infirmi variis et diversis aegritudinibus laborantes degunt ...«).

URAD PRI KOZJEM HRBTU /DAS AMBT AM PUXRUGK
STANJE URBARIALNE POSESTI V LETU 1488

	Število podlož- nikov	Število gosp. enot	Hube	Puste hube	mlini
Kozji hrbet (Puochsruck)	2	3	2	1	
Preval (im Satel)	1	1	1		
Reber (in der Lewtten)	3	3	3		
Bela (and der Velach)	2	2	2		
Slopi (an Slopp)	1	1	1		
»Passegk«	1	1	1		
Nadlisnik (Nadlisnigk)	3	3	3		
»Wolfseben«	1	1	1		
Dolina (im Klaintall)	2	2	2		
»am Puchl«	1	1	1		
»Lam«	2	2	2		
Vodlan (am wasser)	2	2	2		
Mala Ravan (Klain eben)	3	3	3		
Lipovec (an Lipautz)	2	2	2		
Pustotnik (Ainadt)	1	1	1		
Sela (Zell)	1	1	1		
Kisovšek /?/ (Thissautz)	1	1	1		
Strmec (Stärmitz)	1	2	1	1	
Bukovšek (zu Puech)	1	1	1		
Šmartno (zu sand Mertten)	2	2	2		
Jastroblje (Gasterdorff)	3	3	3		2
	36	38	36	2	2

Slopi, Nadlisnik, Vodlan in Mala Ravan so zaselki, ki sodijo v okvir kraja Bela.¹¹⁸ Preval, ki ga M. Kos postavlja k špitaliču, je morda na prevalu¹¹⁹, med Motniško in Zadrecko dolino pod šavnicami.¹²⁰ Jastroblje in Dolina ter Strmec so zaselki, ki sodijo k špitaliču.¹²¹ Kraj »am wasser« bo po vsej verjetnosti ob Belščici. Ob cesti pod Kozjakom je še danes kmetija Bukovšek, visoko pod šipkom sta samotni kmetiji Kisovšek in Podlipovšek, pod špilkom pa je samotna kmetija Pustotnik.¹²² Kraj Sela leže tudi na omenjenem območju pod šipkom.¹²³

Vsak podložnik ima redno po eno kmetijo, le po eden na Kozjem hrbtu in pri Strmecu hasnuje še po eno pustoto kot dodatno zemljišče, dva podložnika v Jastrobljah pa imata tudi vsak po en mlin, ki sta po vsej verjetnosti stala ob Motnišnici. Omenimo naj tudi, da imajo le redki vetrinjski podložniki pri špitaliču za razliko od preddvorskih v tem času priimek, kar je značilno za samotne kmetije. Podložniki dajejo za hasnovanje svojih kmetij redno denarno dajatev, izjemo predstavlja dajatev v žitu in denarju, pri čemer se daje od hube po mero mešanega žita, štiri in pol mere ovsa ter dve do tri mere pšenice. Vsi podložniki so dajali skupaj še 28 ovac in enako število jagnjet, od katerih je oskrbnik prejemal letno po ovco z mladičem. Desetina je znašala letno poprečno po 20 ogrskih dukatov. Dajatev za odvetništvo, ki je šla deželnemu glavarju v Ljubljani, je znašala letno po 48 škafov ovsa, 24 piščet, vsak podložnik pa je moral za tistega, ki je to dajatev vozil v Ljubljano, prispevati po tri denarje. Podložniki so bili razen tega dolžni plačevati t. i. naselitveni novčič, ki je pripadal oskrbniku, ki pa je zato moral vsako leto na Miklavževo svoje podložnike pogostiti »z dobrim obrokom z jedačo in pijačo«. Kadar je v špitalič prišel

¹¹⁸ R. Savnik, *Krajevni leksikon Slovenije II*, Ljubljana 1971, str. 174.

¹¹⁹ Topografija, str. 482.

¹²⁰ *Krajevni leksikon II*, str. 174.

¹²¹ *Ibidem*, str. 197.

¹²² *Ibidem*. Lipovec: danes dva kmeta, katerih eden se imenuje Lipovec, drugi pa Lipovšek (Topografija, str. 325).

¹²³ Topografija, str. 538.

opat ali njegov samostanski oskrbnik iz Vetrinja, in to je bilo enkrat na leto, tedaj je bil vsak podložnik dolžan oddati po 3 denarje. Vsaka podložniška hiša je tudi opravljala po sedem dni tlake na leto, kar kaže na izredno majhen obseg dominikalne zemlje, oskrbnik pa je bil dolžan podložniku nuditi po štirikrat na dan hrano, kar je nenavadno veliko. Oskrbnik je bil opatu dolžan do preklica plačati letno po 65 črnih denarjev.¹²⁴

Tudi za samostansko gospodarsko enoto v Špitaliču je enako kot za enoto pri Preddvoru za 16. stoletje in začetek naslednjega stoletja značilno, da so jo opatje zaradi izrednega slabega gospodarskega položaja samostana oddajali v zastavo ali v zakup. Končno pa je bil Špitalič v istem letu, namreč 1608, odprodan prav tako kakor Preddvor. V letu 1543 je Vetrinjal moral deželnemu knezu za boj proti Turkom dati posojilo, vendar denarja ni imel, pa je zato zastavil dva svoja urada na Koroškem, vendar s pogojem pravice odkupa.¹²⁵ 1546 je samostan zastavljeno posest želel odkupiti, pa je za 2000 goldinarjev zastavil Sajfridu Raspu, oskrbniku na Smledniku, svoj urad pri Špitaliču, za kar pa je deželnoknežje privoljenje prejel šele dve leti kasneje, in to s pogojem, da ga kasneje zopet pridobi nazaj.¹²⁶ V letu 1565 je opat Bernard Špitalič podelil za letnih 104 goldinarjev v zakup svojemu oskrbniku Gašperju Neffu, bogatemu trgovcu iz Kranja in tamkajšnjemu sodniku v letih 1557 do 1565, znanemu sodelavcu kranjskih protestantov.¹²⁷ Čeprav je Bernard Neffu izročil posest do njegove smrti, jo je njegov naslednik opat Adam pod enakimi pogoji 24. aprila 1573. leta izročil baronu Ivanu Khieslsu s Fužin, kateremu je z drugo pogodbo izročil v zakup tudi Preddvor.¹²⁸ Zakup pa naj bi veljal do Neffove smrti in še štiri leta po njej.¹²⁹ V tem času je želel Vetrinjal kranjsko posest zaradi svojih velikih dolgov odprodati in v ta namen je opat imel že razgovore z različnimi plemiči in meščani.¹³⁰ Po smrti Gašperja Neffa je prišlo med opatom Adamom in Gašperjevim sinom Wolfgangom do tožbe in procesa. Leta 1577 je Wolfgang zahteval od opata izplačilo stroškov, ki jih je njegov pokojni oče imel v zvezi s tožbo zoper sosesko v Tupaličah (1552—1562) in v Zgornji Beli (1555—1568). Tudi opat je imel do Gašperjevega dediča zahteve, in tako je prišlo v letu 1578 med obema stranema do poravnave, in opat je bil Neffu dolžan še 214 goldinarjev.¹³¹ 8. novembra 1578 je opat Adam Khieslsu odpovedal zakup z utemeljitvijo, da so štiri leta od Gašperjeve smrti, kakor je to v pogodbi bilo določeno, že mimo, razen tega pa naj bi Khiesls pustil enako, kakor v primeru Preddvora, posest in poslopja propadati. Baron je nato imel vetrinjsko posest na Kranjskem še do 24. aprila 1579.¹³²

24. aprila 1584 je opat Filip izročil za letnih 100 goldinarjev Špitalič v dosmrtni zakup ljubljanskemu kanoniku in kamniškemu župniku Matiji Marcini. Med običajnimi pogoji je bil tudi ta, da je ta dolžan duhovniku, ki hodi v Špitalič maševati, dati hrano in pijačo, kakor je to že od nekdaj navada. Zaradi trajnih sporov med obema stranema je želel opat napraviti novo pogodbo, vendar je Matija ni hotel podpisati, in tako je v letu 1589 tožil opata pri deželi. Spor je bil odločen v korist Matije, ki mu je opat moral v šestih letih izplačati 600 goldinarjev in mu obljubil kovorsko župnijo, če bi v teh letih tamkajšnji vikar umrl.¹³³ 24. aprila 1590 je opat Filip

¹²⁴ Urbarji 1488, 1497, 1515, 1524 v KLa.

¹²⁵ 1546, september 26., Vetrinjal (XXII/612, fol. 35).

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ J. Zontar, o. c., str. 166; 1565, april 24. (XXII/612, fol. 53).

¹²⁸ Ibidem in 1573 (XXII/609, fol. 29).

¹²⁹ Razvidno iz XXII/612, fol. 53.

¹³⁰ XXII/612, fol. 54 sl.

¹³¹ XXII/612, fol. 20 sl.

¹³² Pismo z dne 8. novembra 1578, Vetrinjal (XXII/612, fol. 63).

¹³³ 1584, april 24., Vetrinjal (XXII/612, fol. 67). Med pogoji zakupa je tudi navedeno, da se duhovnu ne sme »mit disputiern oder spötlichen worten nichts widerwärtigs zuëfüegens«, kar je vsekakor v zvezi s položajem katoliške duhovščine za časa protestantizma!

1596, maj 13. Vetrinjal (XXII/612, fol. 75).

izročil posest v zakup za 20 let Petru Hrovatu (Chrabath), in to po nasvetu ljubljanskega škofa, stiškega opata in dežele Kranjske, da bi si Vetrinj na ta način opomogel.¹³⁴ Medtem pa so samostanski dolgovi narasli že na 20.000 goldinarjev in samostan je imel v letu 1608 zastavljene posesti na Koroškem. Ker si samostan z nizko zakupnino (18 let po 80 in 2 leti po 100 goldinarjev) ni mogel veliko pomagati, je 1608 špitalič zastavil kamniškemu meščanu Ivanu Thalerju (Thaller, Thaler, Taller), kar je povzročilo spor med prejšnjim zakupnikom in Vetrinjem, vendar je med obema stranema po dolgi tožbi v letih od 1609 do 1611 prišlo do poravnave.¹³⁵ Že na razpravi 16. avgusta 1610 je kostanjeviški opat skupaj z drugimi odločil, da je opat dolžan Petru zaradi prezgodnje odpovedi zakupa poravnati škodo v višini 600 goldinarjev.¹³⁶ V letu 1608 se je Vetrinj trudil, da si pridobi deželnoknežji in redovni konsens za odprodajo svoje posesti na Kranjskem, kar mu je tudi uspelo. In tako je bila v istem letu kakor posest pri Preddvoru odprodana tudi zemlja pri špitaliču.¹³⁷ 6. junija 1608 je stiški opat Jakob kot vizitator reinskega opata Matije sporočil vetrinjskim podložnikom špitaliča, da je posest prodana Ivanu Thalerju.¹³⁸ 17. februarja 1609. leta pa je Vetrinj svojo prodajo najavil pri deželi Kranjski.¹³⁹

Čeprav je posest bila prodana z dovoljenjem tako deželnega kneza kakor tudi reda, so si opatje več desetletij 17. stoletja trudili, da bi ponovno prišli do prodanega. Tako se je opat Viljem 3. avgusta 1648 obrnil na cesarja s prošnjo, da bi mu pomagal pri njegovem prizadevanju za ponovno pridobitev špitaliča.¹⁴⁰ Opatova prizadevanja so se nadaljevala tudi v sedemdesetih letih. 19. aprila 1671 je cesar naročil svojemu gradiščanu baronu Rosenbergu, naj opata v prizadevanjih za ponovno pridobitev posesti na Kranjskem podpre.¹⁴¹ In tako je v naslednjih letih med opatom Viljemom in kostanjeviškim opatom Janezom tekla korespondenca zaradi špitaliča.¹⁴² Viljem je v svojih pismih trdil, da je špitalič bil prodan »proti večnemu odkupu« in »seruato jure proprietatis et redemptionis«, kar pa seveda ne drži.¹⁴³ V letu 1682 imenuje dokument posest špitalič ali Neuthal (güetl Spittällitsch oder wie es der zeit genant werdet Neuthall).¹⁴⁴ 1685. leta, ko naj bi špitalič imel Krištof Hohenwarth, je opat prosil cesarja Leopolda I., naj bi mu dal dovoljenje za ponoven nakup imenja, in se je v tej zadevi obračal na pravne izvedence.¹⁴⁵ Opat Viljem svojega prizadevanja ni opustil tudi še v letih 1688 in 1689, vendar očitno brez uspeha, saj je bil špitalič prodan z ustreznima dovoljenjema in brez vsake pravne omejitve.¹⁴⁶

¹³⁴ 1590, april 24., Vetrinj (XXII/612, fol. 71).

¹³⁵ 1608 (XXII/613, fol. 52).

¹³⁶ (1609) (XXII/612, fol. 27) in 1611, januar 11. (XXII/612, fol. 83).

¹³⁷ Glej opombo št. 79.

¹³⁸ XXII/609, fol. 16.

¹³⁹ XXII/612, fol. 81.

¹⁴⁰ XXII/613, fol. 103.

¹⁴¹ XXII/610, fol. 76.

¹⁴² Npr. 1681, julij 11., Ljubljana (XXII/613, fol. 60 sl.).

¹⁴³ Pismo opata Viljema na Ivana Ludvika Hohenwartha z dne 6. okt. 1681 (XXII/610, fol. 77).

¹⁴⁴ 1682 (XXII/613, fol. 9).

¹⁴⁵ 1685, julij 10. (XXII/613, fol. 76).

¹⁴⁶ XXII/613, fol. 80 sl.

Zusammenfassung

**BESITZUNGEN DES KLOSTERS VON VIKTRING IN KRAIN
VON 1147 BIS ZUM 17. JAHRHUNDERT**

Jože Mlinarič

Die Abtei von Viktring wurde im Jahr 1142 vom Grafen Bernhard von Spanheim gegründet. In sie zogen Mönche aus dem Lothringer Kloster Villars. Sie war auch die Stammabtei des im Jahr 1234 gegründeten Klosters Kostanjevica in Unterkrain. Durch ihre Besitzungen in Kärnten, der Steiermark und Krain spielte sie eine wichtige Rolle im wirtschaftlichen Leben, aber auch durch ihre Tätigkeit auf kulturellem Gebiet leistete sie einen wichtigen Beitrag zur Kultur und zur Zivilisation des damaligen Europas. Dabei brauchen wir nur an ihren Abt Johannes (1312—1345), den ersten Kärntner Historiker und den größten Historiker der damaligen Zeit zu denken.

In Krain erwarb sich Viktring Grund und Boden vor allem an der Kokra, und zwar schon von Anfang seines Bestehens an (im Jahr 1147). Während der Herrschaft des istrischen Markgrafen Heinrich IV (1204—1228) erwarb er sich neuen Besitz im Tal von Tuhinje in der Nähe von Spitaliç. Der Hauptteil des erworbenen Bodens stammte von den Markgrafen von Andechs und lag am Wege, der aus dem Tal der Savinja nach Krain bzw. von Krain nach Kärnten führte. Die beiden wirtschaftlichen Einheiten hatten anfangs den Charakter einer Grangia, die gerade die Zisterzienser als Neuheit eingeführt hatten: das war ein Hof mit Land, das die Mönche allein oder zusammen mit den Hofknechten bebauten. Predvdor wird seit seiner ersten Erwähnung (im Jahr 1147) als »Hof« (curtis) angeführt, bis es im Jahr 1202 das erste Mal als Grangia erscheint, während bei Spitaliç zuerst das Hospiz St. Anton (am Boksruck) erwähnt wird, im Jahr 1252 aber die Einheit als Grangia erscheint. Seit jenem Jahr werden die beiden wirtschaftlichen Einheiten in Urkunden als »Hofe« (hof) erwähnt, seit dem 15. Jahrhundert aber als Ämter (amt, officium) des Klosters von Viktring. Die beiden Grangia von Viktring in Krain zerfielen mit der Zeit, ebenso wie alle anderen Klostergrangiae, in einzelne Untertanenbauernhöfe. Die ersten Angaben über den Grund und Boden der beiden Einheiten sowie über deren Einkünfte liefert uns erst das Urbar aus dem Jahr 1488, das für Predvdor 71 wirtschaftliche Einheiten mit 69 Untertanen, ausweist. Es handelt sich demnach um Einheiten mit geringer wirtschaftlicher Kapazität. Spitaliç aber fiel anfangs noch eine besondere Aufgabe zu, nämlich die Sorge um Reisende sowie um die Reparatur von Brücken und Wegen, die von der Steiermark nach Krain führten, wofür es einen Teil seiner Einkünfte verwendete.

In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts beginnt die wirtschaftliche Macht des Klosters von Viktring infolge zahlreicher Türkeneinfälle und wegen der allgemeinen wirtschaftlichen Krise zu schwinden. Das Kloster sah sich gezwungen, seinen Landbesitz zu verpfänden und zu verpachten, bis es sich im Jahr 1608 entschloß, die beiden wirtschaftlichen Einheiten in Krain zu verkaufen. In der zweiten Hälfte jenes Jahrhunderts bemühte sich der vernünftige Abt Wilhelm sehr darum, die Krainer Güter für das Kloster zurückzugewinnen, doch ohne Erfolg. Abschließend soll noch erwähnt werden, daß die Urkunden des Kärntner Landesarchivs in Klagenfurt für die Jahre 1683 und 1684 von Unruhen unter den Untertanen von Predvdor sprechen, also in einer Zeit, aus der uns auch Bauernunruhen auf einigen benachbarten herrschaftlichen Besitzungen sind.

**Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, YU-41000 Zagreb,
Opatička 10, izdaja od leta 1969 dalje**

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

Časopis v tematsko zaokroženih številkah obravnava izbrana poglavja iz novejšje hrvaške in jugoslovanske zgodovine ter je že nekaj let najbolj uveljavljena in najbolj redno izhajajoča jugoslovanska revija za sodobno zgodovino.

Za slovenske bralce sta med zadnjimi številkami še posebej zanimivi I/1975 in I/1977, ki objavljata razprave, dokumente in bibliografiji o zahodni oziroma severni jugoslovanski meji, o odnosih Jugoslavije z Italijo oziroma Avstrijo ter o položaju naših manjšin v teh dveh državah.

Franc Šebjanič

**ŠOLNIK IN DOMOLJUB
ADAM FARKAŠ (1730—1786)**

Uvodni zapis

Ko sem pred dobrimi dvajnajstimi leti v novoodkritih pismih Mihaela Bakoša njegovemu bratislavskemu zaščitniku Mihaelu Institorisu Mošovskemu prvič naletel na ime »poštnega posredovalca« Adama Farkaša, sem v svoje raziskovalne načrte vključil tudi zbiranje dokumentacijskega gradiva o njegovi življenjski poti. Ta moja odločitev je temeljila na domnevi, da bi njegova osebnost lahko bila vplivno povezana z nekaterimi silnicami protestantskega gibanja na slovenskem vzhodu.

Po večkratnih raziskavah v knjižničnih in arhivskih ustanovah ter rokopisnih zbirkah v Šopronu, Nemes Csóu, Budimpešti, v Bratislavi in Jeni, mi je uspelo zbrati toliko dokumentacijskega gradiva, da je moja domneva postala neizpodbitna resničnost. To gradivo predstavlja Adama Farkaša kot izjemno osebnost med prekmurskimi luteranskimi izobraženci 18. stoletja. Bil je srečnež, ki se je v obdobju razplamtele protireformacijske vihre (bržkone zavoljo rodbinskega plemiškega porekla) kot otrok znašel v Šopronu, tej privilegirani nemško-madžarski meščanski oazi pred cesarskim Dunajem in se tu temeljito izšolal. S svojo talentiranostjo si je potem kot edini prekmurski protestantski študent sredi 18. stoletja izbral univerzitetno izpopolnjevanje v pedagoških, filozofskih in teoloških vedah v Jeni na Saškem. In ko se je kmalu za tem vrnil v zavod, kjer se je šolal, kot pomočnik rektorja, da bi le-tu dosegel tudi rektorsko čast, je bilo to resda priznanje mnogo obetajočemu mlademu Prekmurcu, a hkrati tudi vzpodbudno znamenje trdoživemu slovenskemu človeku, ki je nekje med Muro in Rabo ter v izseljeništvu na šomodjskem ostal zvest Lutrovemu nauku. Takega položaja dotlej še ni bil deležen noben prekmurski Slovenec.

Nič nenavadnega ni, če si ob tem redkem napredovanju iz vrst zane-marljivo malo upoštevanega slovenskega občestva na Ogrskem zastavimo vprašanje: kolikšne in kakšne so bile vezi, ki so se spletle med Farkašem in Lutrovimi privrženci v Prekmurju?

Najprej moramo vedeti, da je Farkaš kot zavzet pedagog svoje pletistično ali (poenostavljeno rečeno) modernejše pojmovano luteranstvo v jožefinskem obdobju dopolnil s prosvetljenjskimi sestavinami in je zategadelj šopronski luteranski licej postal prizorišče tolerantnosti in večjezičnosti. Kot pedagog-metodik si je kljub slovenskemu poreklu priboril sloves in avtoriteto v vseh deželah takratne Ogrske. Na vplivnem rektorskem položaju mu zategadelj ni bilo težko sprotno seznanjanje s kritičnim položajem prekmurskega protestantskega gibanja, s problematiko in poslanstvom »artikularnega« Nemes Csóa in prav tako ne moralno opornišтво Bakošu, ki je gotovo tudi po njegovi zaslugi posrečeno dopolnil Küzmičevo delo in v pozitivni smeri začel obnovo slovenskega luteranskega življenja.

Poleg izgrajevanja vezi s slovaškimi luterani kot naravnim zaveznikom v hudih časih za prekmurske verske somišljenike in jezikovne sorodnike pa je bil Farkaš predvsem neposredni vzgojitelj in usmerjevalec tistih kadrov, ki so po letu 1782 nastopali kot pastori in učitelji med slovenskimi luterani v Prekmurju in na šomodjskem; naj omenimo samo Blaža Berkeja, Štefana Bačiča, Jožefa Gergarja in dejavnega — Štefana Sijarta. Pri-

prava le-teh in ostalih kadrov za obnovitveno delo po Küzmičevih in Bakoševih stopinjah je neminljiva zasluga moža, ki si je v tujem okolju umno in pogumno prizadeval kar najbolj pomagati svojim zapostavljenim in omalovaževanim rojakom.

Ker v slovenski publicistiki Farkaševa osebnost in delo, nekaj zavoljo klerikalno-političnih naziranj in nekaj zavoljo provincialno-primitivnih vrednotenj, nista naletela na zasluženno odmevnost, se mi zdi prav, če se po dvestopetdesetletnici rojstva z dolžno spoštljivostjo pomudimo ob njegovi ustvarjalni podobi, predvsem pa ob njegovi domoljubnosti in zvestobi rodni grudi. In to tem prej, ker je taka njegova naravnost zaobsežena tudi v njegovi zapisani poslednji volji.

Če ime Farkaša ni zbledelo v dijaških albumih, upajmo, da ne bo izbrisano niti iz zgodovinskih kronik vzhodnoslovenskega protestantskega gibanja!

Izobraževalna pot v obrambo protestantizma

Notranje-politična dogajanja na Ogrskem v prvih desetletjih 18. stoletja potrjujejo dejstvo, da se je v tej mnogonacionalni deželi, ki je vključevala tudi slovensko ozemlje med Muro in Rabo, stopnjeval politični in gospodarski pritisk habsburškega dvora. V tesni povezanosti z vladarsko hišo je nastopala tudi oficialna katoliška cerkev. Njena agresivna protireformacijska dejavnost je bila močno zaznavna tudi v gospodarsko zaostalem in fevdalnemu režimu izpostavljenem Prekmurju, kjer so številčno močnemu in kljubovalnemu protestantskemu življu bili leta 1732 z vojaško silo oteti zadnji bogoslužni objekti (v neposredni sosesčini borbeno nastrojenih in prav tako pokorjenih madžarskih kalvinistov).¹ Ob že dokaj uveljavljeni laizaciji cerkvenih poslov se je zategadelj maloštevilni svobodnjaški sloj skupaj s tlačanskim protestantskim življem usmeril k najbližjim »artikularnim«² naselbinam — predvsem k Nemes Csóu³ — da bi tako našel moralno oporo za svojo privrženost novi veri in pa kakršnokoli možnost izobraževanja za svoje sinove v meščanskih protestantskih središčih. Težnja po izobraževanju in doseganje le-tega potemtakem naj ne bi bila privilegij posameznikov, marveč predvsem dolgoročneje zasnovana usmeritev k obrambi idejnih temeljev luterantstva in s tem povezane strategije opismenjevanja in prosvetljevanja širšega kroga somišljenikov.³ Hkratno pa je bila to tudi pot za utrditev in uveljavitev materinske slovenske besede.

Slovenski dijaki na šopronskem liceju do sredine 18. stoletja

Talentirani prekmurski protestantski šolarji so v prvi polovici 18. stoletja (po pridobitvi temeljnega znanja) nadaljevali šolanje v Šopronu in Bratislavi, posamič in redko pa tudi v drugih zapadnoogrskih in slovaških mestih.

Šopron je bil za protestantske dijake vmesna ali pa tudi končna postaja drugostopenjskega oziroma neke vrste višješolskega izobraževanja. Živahno trgovsko in obrtniško središče s premožnim nemškim meščanstvom je privabljalo tudi šolarje iz oddaljenih narodnostnih podeželskih krajev (Slovaške, Transilvanije itd.), predvsem zavoljo možnosti učenja nemškega (pozneje pa tudi madžarskega) jezika. Šopronski luteranski licej je bil tako po številu učencev, kakor tudi po sestavi profesorskega zbora med pomembnimi protestantskimi učno-vzgojnimi zavodi na Ogrskem in kot takemu so plemiško-meščanski dobrodelniki z dotacijami ter dijaškimi štipendijskimi

¹ Protireformacijska vojaška akcija je leta 1732 zajela 3 luteranske župnije v severovzhodnem Prekmurju ter več kalvinskih krajev v Oršegu (na Ogrskem).

² Nemes Csó je vaško naselje v bližini Kőszega, ki je do današnjih dni ohranilo dokumente slovenske prisotnosti v obdobju protireformacije.

³ Sebjanič Franc, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, M. Sobota 1977, 35—42

ustanovami do konca 17. stoletja dalje stalno zagotavljali, gmotne temelje obstoja.⁴

Zanimivo je omeniti tudi dejstvo, da je licejsko vodstvo uspelo prebroditi najrazličnejše krizne situacije (obdobje prepovedi in omejitev po szatmárskem miru 1711, razsajanje kužne epidemije, zrahljane odnose in veropovedno polemiko z vodilnim mestnim pastorjem itd.) in mimo veljavnih predpisov vzpostaviti zaključni študij z nekaterimi prepovedanimi predmeti fakultetnega značaja. Glede na to, da so trije rektorji šopronskega liceja v prvi polovici 18. stoletja zaključili svoje študije na nemških protestantskih univerzah z večjo ali manjšo pietistično usmeritvijo, je razumljiva vplivnost tovrstnih idej na celotni učno-vzgojni proces, še posebej pa udomitev Franckejeve realistične pedagoške naravnosti v programskih zasnovah licejskega profsorskega zbora.⁵

Čeprav sta iz sredine 18. stoletja bili med obema zadnjima vojnama ohranjeni zgolj dve razredni matični knjigi šopronskega liceja (za šesti razred od leta 1738 in za peti od leta 1762 dalje),⁶ lahko na podlagi nekaterih življenjepisov in drugih dokumentov ugotovimo, da so se ob koncu 17. ter v prvih treh desetletjih 18. stletja v tem zavodu šolali naslednji slovenski dijaki iz Prekmurja: Avgust Peter Lutarič iz Ivanovec, Štefan Sedonja od Sv. Benedikta, Blaž Keresturi in Nikolaj Gergar iz Križevca, Adam Berke iz Lončarovec, Štefan Kučan iz Mihalovec, Blaž Horvat iz Fokovec ter po letu 1730 tudi Štefan Küzmič; glede na študij slovenskih dijakov na nemških univerzah in glede na večje število službujočih prekmurskih luteranskih učiteljev in predikantov v prvih obdobjih 18. stoletja je upravičeno moč sklepati, da je bilo njih število še večje.

Osnovno in srednješolsko obdobje kakor tudi preostali del svoje ustvarjalne življenjske poti je s tem učnovzgojnim zavodom prav tako povezal eden redkih slovenskih prosvetljenih pedagogov in metodikov 18. stoletja — učeni licejski rektor Adam Farkaš.

Licejsko in univerzitetno študijsko obdobje Adama Farkaša

Vsi znani življenjepisni zapisi o Adamu Farkašu soglašajo v tem, da se je rodil leta 1730 na Suhem vreju, ki predstavlja danes zaselek Tešanovec v Prekmurju in obsega tudi Farkašev breg. Bržkone je bil njegov oče Štefan plemiškega porekla, kot to razodevata kontrolna popisa plemiškega življa iz leta 1717 in 1726/27.⁷ Po vsej verjetnosti pa je kljub zvenečemu predništvu v Farkaševem slučaju šlo samo za drobnolastniškega in v tem obdobju že obubožanega gospodarja, kajti sicer se njegov sin Adam v obdobju svojega poznejšega šolanja ne bi znašel na listi internatskih podpirancev.

Za razliko od nekaterih luteranskih otrok, ki so osnovnošolsko izobraževanje začeli v domačem okolju ali v bližini rojstnega kraja, je bilo Adamu Farkašu leta 1738 omogočeno obiskovanje začetnega razreda v šopronskem protestantskem liceju. Po uspešno končani osnovni šoli zasledimo na tem učilišču v letih 1745—1748 talentiranega dijaka Adama Farkaša kot štipendista, opredeljenega za učiteljski poklic.⁸ Licejski in drugi kronisti pišejo o tem, da je v zaključnem letniku bil Farkašev profesor takratni rektor Dániel Hajnóczy,⁹ ki mu je razen teološkega učenja, filozofije in kla-

⁴ Do leta 1750 je bilo v šopronski luteranski skupnosti vzpostavljenih 17 različnih štipendijskih ustanov.

⁵ Payr Sándor, *Negyedfélszázados főiskola Sopronban*, Sopron 1907, 21—24.

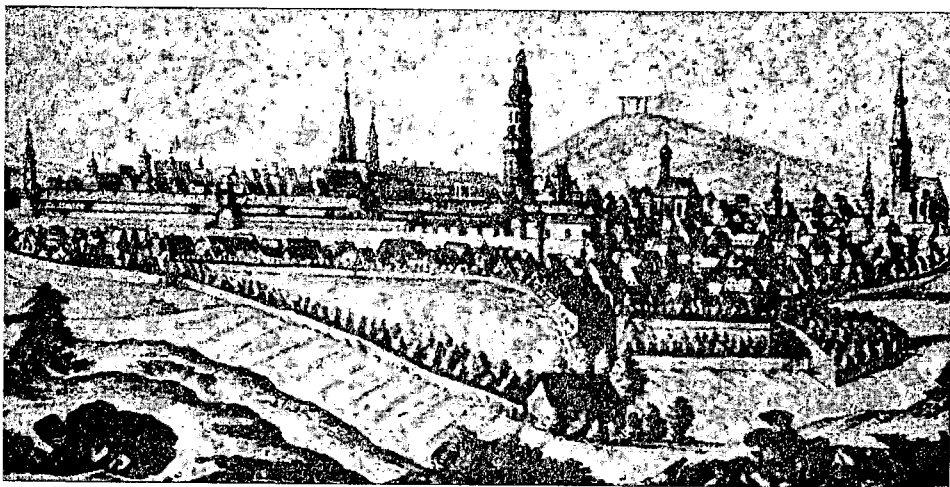
⁶ Šopronski licej je po znanih zapisih leta 1741 obiskovalo blizu 300 gojencev, od tega dobra polovica osnovnošolcev.

⁷ Schneider Miklós, *Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata*, Szombathely 1939, 11—24.

⁸ Računske knjige štipendistov za obdobje 1730—1750, arhiv evang. cerkvene občine v Sopronu.

⁹ Dániel Hajnóczy (1690—1747) je postal rektor leta 1740; je avtor vrste hvalospevov in verskih besedil v latinščini; Németh Sámuel, *A soproni evangélikus liceum történetének egy százada (1681—1781)*, rokopisa zbirka gimnazije Dániela Berzsényija v Sopronu, 24—25.

sičnih jezikov »mimo« predpisov posredoval tudi gradivo s področja sočasnih političnih ved.

Šopron ob začetku Farkaševega šolanja

Mladi Farkaš je v času svojega šopronskega šolanja v skladu s takratno izobraževalno prakso izjemno dobro obvladal klasične jezike ter si pridobil za svoj bodoči poklic nadpovprečno znanje iz filozofije in njej sorodnih ved. Poglobljanje v učno gradivo mu je omogočala tudi luteranska cerkvena biblioteka z znatnim knjižnim skladom. Ogledalo pridobljenega jezikovnega znanja in miselne naravnosti v zaključnem dijaškem obdobju predstavlja njegova latinska verzifikacija z naslovom »Pesem o poteptani kreposti«,¹⁰ ki je ohranjena s podobnimi dijaškimi pesnitvami iz šopronskega liceja v deželnem evangeličanskem arhivu v Budimpešti.

Kakorkoli je v tej gostobesedni in dolgovezni Farkaševi žalostinki za krepostjo tu in tam zaznati prosvetljenske klice nove dobe, je bistvena njena prevladujoča značilnost, zanesenjaško dosledna obramba poglobljene pobožnosti kot ene največjih življenjskih vrlin. S tega gledišča je zanimiva predvsem tale njegova ugotovitev v zaključnem delu pesnitve: »Kdor hoče biti pobožen, ga takoj razglasijo za pietista.«¹¹ To pa je dejansko dobro znana obrambna pietistična krilatica tedanje dobe, v kateri se je na Ogrskem oziroma Slovaškem eno krilo protestantske cerkvene hierarhije na čelu z Danielom Krmanom (1663—1740) žilavo borilo proti temu znatno razširjenemu naziranju, ki se je pojavilo na dveh nemških luteranskih univerzah.

Glede neposrednega vzornišтва Farkaševi latinski verzifikaciji velja opozoriti na latinsko leporečje in pesnikovanje njegovega profesorja Dániela Hajnóczyja, ki je kot priznan latinist svojega časa bil celo častni član jenskega latinskega združenja.¹²

Uspešno zaključeno šolanje na šopronskem evangeličanskem liceju je (ob vsestranski podpori šolskega vodstva) ukaželjnemu Farkašu leta 1751 odprlo pot do univerzitetnega študija na znameniti jenski univerzi. Enaindvajsetletni Farkaš ni bil prvi slovenski luteranski mladinec, ki mu je uspelo priti v Jenó, je pa bil med onimi redkimi študenti, ki se niso zapisali pastorskemu poklicu.

¹⁰ V izvirniku: »Carmen de virtute praesae«.

¹¹ V originalu: »Qui volet esse pius, fit pietista statim«.

¹² Lat. »Societas latina«.

ogrsko krono,¹⁵ je Farkaš utrdil že prej navezano prijateljstvo s slovaškim študentom Jožefom Benczurjem. Ker se je le-ta povezoval z izobraženci-sorojaki in bil enako naravnani na pedagoško delovno področje, je vse to nedvomno vzpodbudno vplivalo tudi na razvojno pot Farkaša, predvsem pa na njegovo domoljubno usmerjenost, ki je ni obešal na veliki zvon in ki je tudi nikdar ni zatajil.

Pridobljeno splošno in pedagoško znanje, prav tako pa tudi sloves jenske univerze sta zdaj že strokovno-izobraženemu mlademu Farkašu leta 1754 odprla vrata v predavateljski krog šopronskega luteranskega liceja.¹⁶

Rektorska funkcija za učenega prekmurskega Slovenca

Adam Farkaš je triindvajsetleten začel svojo profesorsko kariero v učilišču, ki ga je komaj pred tremi leti zapustil kot abiturient. Takoj ob nastavitvi je bil postavljen tudi za pomočnika rektorja Jánosa Ribinija (1722—1789), kar je brez dvoma pomenilo javno priznanje in zaupanje njegovi izobraženosti, strokovni podkovanosti ter vzgojiteljski vnemi. Pedagoškemu delu v liceju se je zapisal za vse življenje.

V primerjavi z obdobjem svojega šolanja je Farkaš ob nastopu profesorske službe na liceju lahko ugotovil, da se je nekolikanj zboljšala gmotna situacija zavoda, predvsem pa položaj dijaštva. Zmogljivosti takoimenovanega alumneuma, ki je v glavnem skrbel za prehrano siromašnih dijakov, so se povečale, porasle so pa tudi štipendijske ustanove tako za licejske učence kot za visokošolske štipendiste na nemških univerzah.

Profesor Farkaš je na liceju zatekel njemu že znano organiziranost, ki je bila tesno povezana s strogim režimom izpovedovanja luteranske vere po določilih licejskih dokumentov, sprejetih leta 1741 na konventnem zboru šopronske luteranske skupnosti (nadzorovana udeležba pri bogoslužju, skupne molitve itd.). Bistvenega pomena za dijaštvo in licejski profesorski zbor pa je bila veljavnost učnovzgojnega programa, ki ga je ob svojem nastopu zasnoval takratni rektor Dániel Hajnóczy. V njegovem učnem načrtu je moč zaslediti tako zmerno pietistično naravnost kakor tudi racionalistično opredeljenost. Kljub skopim metodičnim napotkom ob predmetniku, ki je (skupno za vse gimnazijske razrede in letnike) obsegal devet predmetov,¹⁷ je z uvedbo madžarščine oziroma nemščine kot razlagalnih jezikov zoževal dotlejšnjo razprostranjenost in nedotakljivost latinščine ter se s poukom nekaterih realnih predmetov približeval stvarnejšim življenjskim potrebam. Ni dvoma, da sta Farkašu v profesorskem zboru bila pri srcu dva moža — vodilni János Ribini in v javnosti malo upoštevaní mož, njegov rojak têr bivši učitelj, Blaž Horvat. Prvi je tako kot on študiral v Jeni, kjer se je seznanil z novim pojmovanjem Lutrove vere in vernosti (in se je zavoljo le-tega zapletel v polemíčne razprave z lokalnima šopronskima pastorejma) in je bilo to njegovo stališče Farkašu dokaj blizu. Drugi ga je s svojo starčevsko vzgojiteljsko vnemo in izkušnostjo duhovno povezoval s svetom domačih ljudi, ki so zaradi vztrajanja v Lutrovi veri morali romati v Nemes Csó ali pa se izseljevati na Šomodjsko.¹⁸ Budil mu je tudi ljubezen in spoštovanje do slovenske besede, v kateri bi prav tako kot v nemščini ali madžarščini lahko javno oznanjali in posredovali Lutrov nauk.

¹⁵ Feyl Othmar, Die führende Stellung der Ungarnländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena, Wissenschaftliche Zeitschrift der F. Schiller Universität Jena, 1954, 412—423; Peuckert Herbert, Die Slawen der Donaumonarchie und die Universität Jena, Berlin, 1958, 21—196 in 220—227.

¹⁶ Müllner Mátyás, A soproni evang. főtanoda története, Sopron 1857, 77; isti v nemški izdaji, 94.

¹⁷ Hajnóczyjev predmetnik je obsegal verouk, latinščino, grščino, hebrejščino, filozofijo, občo in madžarsko zgodovino, občo in deželni zemljepis, aritmetiko in družboznanstvo (na temelju časopisnih poročil).

¹⁸ Blaž Horvat iz Fokovec je bil pred prihodom v Šopron učitelj v Nemes Csóu, 33 let pa je poučeval v drugem licejskem razredu. Umrl je v Šopronu leta 1761.

Ob razumevanju svojega predstojnika se je zategadelj Farkaš z veliko odgovornostjo lotil dela z mladino. Pred licejskimi gojenci ni nastopal zgolj kot zahteven učitelj, marveč tudi kot iskren, dobronameren vzgojitelj, ki je skušal vsakogar razumeti in vsakomur pomagati. Številni dijaki so mu zategadelj izkazovali spoštovanje in hvaležnost. V skladu s takratnimi dijaškimi običaji si je več licejskih učencev izprosilo tudi njegov spominski zapis v lasten album.¹⁹

Zavoljo posvedočene učenosti in predanosti vzgojnemu delu je bil Farkaš po treh letih službovanja na liceju povišan v šolskega, leta 1785, po odstopu Jánoša Ribinija, pa je bil postavljen celo za rektorja ugledne šopronske šolske ustanove. Na tej visoki strokovni in družbeni funkciji je ostal polnih 28 let, od vseh dotlejšnjih rektorjev najdelj; njegovo ime je zaslovelo ne samo v šopronu, marveč tudi v drugih šolskih in cerkvenih središčih takratne Ogrske. Gojenci šopronskega liceja, predvsem njegovi neposredni slušatelji, se v tem obdobju niso obračali nanj samo zavoljo albumskih vpisov, ampak so mu neenkrat podarjali tudi tiskane pozdravne in častilne pesnitve (v latinščini ali nemščini). Avtor prve znane verzifikacije v njegovo čast, natisnjene okrog leta 1776, je bil licejski dijak in poznejši madžarski časnikar Mátyás Rát.²⁰

Iz vseh doslej znanih tiskanih in rokopisnih virov je moč ugotoviti, da so ga na njegovi šolniški a vseskozi samotarski življenjski poti visoko cenili gojenci vseh narodnosti.

Dijaško spoštovanje je Farkaš obilo nagrajeval po moralno-vzgojiteljski plati. V očetovski skrbi za bodočnost licejskih učencev je ob njihovem prešolanju ali nadaljevanju študija na univerzah neenkrat lastnoročno spisal latinsko priporočilo, ki je veljalo tudi kot spričevalo in ki se je odlikovalo po zgoščenosti vsebini in uglajenem stilu.²¹

Posebno preizkušnjo iznajdljivosti in dalekovidnosti rektorja Farkaša je v obdobju vladavine Marije Terezije sprožila uredba kraljevega namestništva iz leta 1766 o popisu organizacijske zgradbe in dejavnosti protestantskih učnovzgojnih zavodov. Protireformacijsko naravnana uredba bi naj poleg materialnih virov vzdrževanja ugotovila predvsem kršitev predpisov o učnih programih, ki niso dopuščali vključevanje višješolskih predmetov.

Rektor Farkaš je prek cerkvenoobčinskega konventa v pičlih treh mesecih posredoval oblastem obširno poročilo o liceju. Na temelju tega in predhodnega poročila mestne uprave je kljub namernim prikrivanjem nekaterih prakticiranih programskih sestavin vendarle moč upodobiti dokaj realno stanje šopronskega protestantskega učilišča. Na zavodu je bilo sočasno 211 učencev in 6 profesorjev, učni program pa je za razliko od prejšnjih rektorskih obdobjev vključeval — v skladu s pietistično in že zaznavno zgodnjeprosvetljiensko usmeritvijo — dva nova predmeta: naravno in mednarodno pravo.²²

Ker na temelju posredovanih poročil protestantskih učnovzgojnih zavodov oblastveni krogi niso mogli izvesti svojih načrtov o omajanju njihovega obstoja ali vsaj o okrnitvi njihove dejavnosti, so vodilni protestantski stanovi začeli razmišljati o utrditvi in poenotenju učnih programov, medtem ko je Farkaš usmeril vsa svoja prizadevanja v izpopolnitev in posodobljanje licejskega pouka. O vseh njegovih ustvarjalnih naporih ni

¹⁹ Farkaševi zapisi so znani npr. v albumih Károlya Hajnóczyja (sina rektorja Dániela Hajnóczyja) in Mátyása Ráta.

²⁰ Mátyás Rát je bil urednik prvega madž. lista (*»Magyar Hirmondó«*), ki je izhajal v letih 1780–82 v Bratislavi.

²¹ Prvo znano priporočilo oz. spričevalo iz leta 1767 je veljalo za nekega Ludvika Bessenya, drugo, iz leta 1783, pa je Farkaš napisal za Györgya Hrabovskega, poznejšega pastora, znanega cerkvenega pisca in zbiratelja pomembnih cerkvenozgodovinskih listin.

²² Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története M. Terézia korában*, Budapest 1899, 192–206.

ohranjenih večje število dokumentov. Zahvaljujoč pridnosti enega njegovih slušateljev, slovaškega dijaka in poznejšega znanega knjižnega zbiratelja Juraja Ribaya²³ pa je v rokopisu vendarle oteto pozabi njegovo filozofsko razglabljanje, ki se zrcali v predavateljstvu in učnem načrtu »praktične filozofije«, njegovem in Ribinijevem skupnem delu.²⁴ Ni dvoma, da gre v tem slučaju za Ribinijevo predlogo in posamezne obravnave, ki jih je Farkaš dopolnil in smiselno zaokrožil. Na 238 rokopisnih straneh in v okviru 480 paragrafov so nanizane teze iz splošne filozofije, etike in naravnega prava. Čeprav so v tem gradivu prosvetlenski elementi redkeje zaznavni, je naravnost k stvarnosti in človeku dokaj jasno izražena. Posamični nemški izrazi na robu nekaterih razdelkov zgovorno potrjujejo misel, da je bilo to gradivo dejansko vključeno v licejski urnik in v najvišjem razredu porazdeljeno na tri učne predmete.

Farkaševo rektorstvo, predvsem njegovo najbolj aktivno pedagoško obdobje, sovpada tudi z uresničitvijo posebne učno-vzgojne naredbe za Ogrsko (1777),²⁵ ki je izšla tri leta po sprejetju podobnega programskega predpisa za avstrijske dežele (1774). Ker so v tej naredbi oživetvorjena poglobljena programska načela zaupnega pedagoškega svetovalca Marije Terezije, Adama Kolarja, o katerega dejavnosti je bil Farkaš seznanjen prek svojih slovaških zvez, ni brez vsake podlage mnenje o njegovem zgledovanju na oblastno razglašeni novi učno-vzgojni program.

V nasprotju s pritajeno Farkaševo sprejemljivostjo nove šolske usmeritve pa večina protestantov na Ogrskem ni bila naklonjena reformnim prizadevanjem Dunaja in to predvsem zategadelj ne, ker je smatrala uveljavitev novega režima v šolski praksi za kršitev cerkvene avtonomije. Ne glede na tako stališče je vzpostavitev reformnega vzdušja posredno vendarle vplivala na preobrazbene zasnove protestantskih gimnazij in med temi tudi na šopronski licej, ki ga je vse bolj v novem duhu krmaril zdaj že preizkušeni pedagog in metodik Adam Farkaš.

Prijateljsko dopisovanje z dvema uglednima slovaškima protestantom

Čeprav je bil Farkaš službeno vezan za konvent šopronske evangeličanske skupnosti in osebnosti lokalne ter deželne cerkvene hierarhije, zaslužijo posebno pozornost njegovi prijateljski stiki z dvema vidnima predstavnikoma slovaških protestantov — z Jožefom Benczurjem (1728—1784)²⁶ in Mihaelom Institorisom Mošovskim (1733—1803).²⁷ S prvim, ki se je podobno kot on posvetil pedagoškemu in šolsko-organizacijskemu delu, se je bržkone spoznal že v času svojega šopronskega šolanja, prijateljstvo pa poglobil ob študiju na jenski univerzi. Seznanitev in navezava prijateljstva z drugim je moč časovno opredeliti na obdobje po nastopu službe na šopronskem liceju, bodisi po uradni poti ali pa prek Benczurja oziroma Bakoša.²⁸ Za karakterizacijo teh Farkaševih stikov in njegovega odpiranja vplivom slovaškega protestantskega kroga naj služi njegovo pismo M. Institorisu Mošovskemu z dne 2. maja 1772. Po potrditvi prejema Severinijevih zgodovinskih priročnikov²⁹ se v njem takole izpoveduje: »Že dolgo

²³ Menčík Ferdinand, Jiří Ribay, Viden 1892, 5; Fried István, Ribay György (Juraj) és Sopron, Soproni szemle 1965, 180—184.

²⁴ Naslov rokopisnega gradiva, ki ga je zapisal Juraj Ribay, glasi: Preceptiones Rybiniano-Farkasiana. Philosophiae practicae connotata a Georgio Ribbay 1773; hrani ga rokopisna zbirka deželne Szécsenyijeve biblioteke v Budimpešti.

²⁵ V izvirniku »Ratio educationis«; Kosáry Domokos, A kétszázéves Ratio educationis, Magyar Pedagógia, Budapest 1977, 1—16.

²⁶ Jožef Benczur je bil rektor bratislavskega liceja v letih 1760—1770, liceja v Kežmarku pa od 1771 do 1776. Dopisoval se je tudi z Adamom Kolarjem. Napisal je Compendium Hungariae geographicum in Ungaria semper libera.

²⁷ Mihael Institoris Mošovski je bil kot vodilni slovaško-madžarski pastor v stikih tudi z Mihaelom Bakošem.

²⁸ V svojem dopisovanju z M. Institorisom Mošovskim Bakoš večkrat omenja Farkaša kot posredovalca pošte.

²⁹ János Severini (1716—1789) je avtor zgodovinske publikacije »Conspectus Historiae Hungariae«.

Te spoštujem zavoljo Tvojih zaslug (ničesar ne pišem razen tega, kar je res), ker drugega ne morem trditi, bodisi zaradi pestrega znanja, ki gotovo ni navadno, bodisi zaradi plemenitosti, ki je posledica znanja. Na takšne razloge se opira dejstvo, da sem zares neskončno vesel, kadarkoli dobim Tvoje pismo.»

V istem pismu se je razpisal tudi o prijateljstvu z Jožefom Benczurjem in to v naslednjih vrsticah: »Kaj počenja naš odlični Benczur, tega skoraj ne vem. Tako hitro me je odrinil iz svojega spomina, da mi iz Kežmarka sploh še ni napisal nobenega pisma, dočim mi je, ko je bil še v Požunu, čestokrat pisal in tudi dobival moja pisma. Če ne bi bila že od najine najnežnejše mladostne dobe takšna prijatelja, da se sploh ne morem jeziti ali razburjati, bi se gotovo že razhudil nad njim in ga morda tudi ozmerjal. Ko mi je v pismu sporočil svoj nenadni odhod iz Požuna in se poslovil od mene, svojega dotedanjega soseda, mi je obljubil, da mi bo o vsem drugem poročal. Ko mu boš pisal, zelo častiti mož, Te prav vljudno in zavzeto prosim, da mu izročiš v mojem imenu mnogo pozdravov in ga opozoriš, naj tako zelo ne pozablja na svojega zares iskrenega in zvestega prijatelja.»

V želji, da bi se s svojim prijateljem in zaščitnikom Institorisom o marsičem tudi osebno pogovoril, mu je Farkaš dve leti pozneje, 4. maja 1774, posredoval naslednje vabilo: »Če spada torej naš Šopron med Tvoje neznane kraje, potem Te zavzeto prosim, da se potrujiš in ga ne samo spoznaš, ampak si ga natanko razgledaš. Pridi in verjemi mi, da boš vsem dobrodošel. Bodi moj gost, če se Ti ne zdi za malo. Rad bom naredil, kar je v mojih močeh, da se Ti bom skušal na ta način zahvaliti.»

Kljub temu, da je iz dopisovanja Farkaša z Institorisom moč ugotoviti, da sta se (bržkone leta 1774) le osebno srečala (verjetno v Bratislavi), Farkaš v pismu z dne 8. marca 1775 spet ponavlja svoje povabilo, ko piše: »... Ti, najboljši zaščitnik, bi si končno vendar že lahko vzel toliko časa, da bi si ogledal to naše mesto in razveselil s svojim obiskom nas, ki Te tukaj visoko cenimo.»

Ker je Farkaš v obdobju Benczurjevega ravnateljstva v Kežmarku ponovno navezal pismene stike z njim in bil obveščen tudi o njegovih načrtih, je razumljivo tudi njegovo nadaljnje zanimanje za prijateljevo življenjsko pot prek korespondence z Institorisom. V pismu z dne 8. marca 1775 je to svojo željo takole izrazil: »Če Ti bodo kdaj opravi dopuščali, da mi napišeš veselo pismo, bi mi zelo ustregel, če bi mi kaj sporočil tudi o našem Benczurju. Kdaj bo že vendar pri vas prevzel senatorsko čast in otreseš šolski prah?«.

Ohranjena Farkaševa pisma M. Institorisu³⁰ — poleg izpovedovanja prijateljskih čustev, — razodevajo, da je bil po tej poti seznanjan z novicami iz dvorskih krogov in prav tako iz vplivnega bratislavskega protestantskega okolja; iz tega dopisovanja je posebej razvidna njegova in licejska preskrba s priročniki in drugimi publikacijami prek protestantske Bratislave.

Učni program — Farkašovo življenjsko delo

Ko so se v začetku jožefinskega obdobja začele protestantizmu odpirati svetlejšje perspektive in ko je v tem znamenju prišlo tudi do organizacijske utrditve evangeličanske cerkve na Ogrskem, so laični pripadniki vodstvenih teles te skupnosti začeli razmišljati tudi o izboljšanju izobraževalnega sistema v šolah pod svojo upravo. Eno glavnih pomanjkljivosti v obstoječi šolski praksi so odkrivali v vsebinski neenotnosti. Kljub prizadevanjem po enotnem šolskem sistemu pa so predstavniki posameznih cerkvenih skupnosti v srednješolskih središčih želeli ohraniti svojo avtonom-

³⁰ Institorisu naslovljena pisma hrani rokopisni oddelek biblioteke Slovaške akademije za znanost in umetnost v Bratislavi.

nost. Šopronski luteranski konvent je zategadelj zaupal izdelavo novega učnega načrta svojemu licejskemu rektorju, Adamu Farkašu.

Ker je šopronski konvent posredoval predlog novega učnega programa vsedržavnemu cerkvenemu zboru po njegovem sprejetju 5. junija 1775, je moč sklepati, da je Farkaš že v prvi polovici tega leta končal svoje rokopišno delo z naslovom: PRISPEVEK k hvalevrednim nasvetom drugih za izboljšanje evangeličanske latinske šole v Šopronu s pristavkom, da ga prepušča »pravični in dobrohotni sodbi tistih, ki se zanj zanimajo, predvsem svojih nadrejenih«.³¹

La 21. 18
Farkas: G. J. 1775

B. D. D. 7.

Symbola

*ad laudabilia aliorum consilia
de emendandis Scholis Latinis Evang. Sopron.*

*aegro, et benigno, quorum interest, superiorum in primis,
iudicio subiecta.*

Naslovna stran in uvod v Farkašev
učni program

Emendandum est. Quod in Hungaria Scholam, viti-
onem, quae vitiis, rerum, peioribus, non paucis, proditur, et pro rebus,
non circumstantibus, ad usum non diffinibilem traditur, vitiis,
care, quam arduum est, et impeditum, equidem iam tum, non igno-
rabam, cum mihi, ut has de re cogitarem, cogitataeque in chartam
conversarem, ad ista, quorum auctoritas quid me non imminente
plurimum valere debet, demandaretur: tamen postea, cum de hoc,
mihi late, negotio, paulo studiosius meditaber, illud, multas
ob rationes, viva quaeque, et gravi, voce commemoranda, longe
difficilius esse, quam mihi quidem cogitarem, ita pro me, senten-
tiam, ut parum affuerit, quam desiderarem a proprio, praesentem,
cum iudicio non statim abiecti iudicium certum esse putarem, et
nulla me, quae ad alios, me multo periculis, sapienter excipi-
tatis essent, praedictorque et recte praepara, pro viribus, effectui
dare, quam ipsam, minus recte praesentem, praeparare, ingenuis, pro-
fiter. Tunc, quid abundantem cum esse debere, ingenio valentem,
variarum cognitiones disceptationum multum, indolis adole-
sentis peritum, rerum non circumstantibus non ignarum,
longo rerum usus subactum, subiectis adhuc variis, et
vitiis doctis, rerumque harum peioribus, hac de materia
iam in lucem editis, instructum, equidem mihi perperam,
qui, quod approbationem, si non omnium, plurimorum tamen,
meretur, et ad usum in omnibus per Hungariam scho-
lis transferri possit, in medium proferat: a quibus omni-
bus

V uvodu svojega življenjskega dela,³² ki ga že v zaznavni meri preveva prosvetljenjski duh, je Farkaš iskreno in modro razložil nastanek svojega učnega načrta. Njegova obrazložitev glasi:

»Kako težko in naporno je pripraviti navodila za izboljšanje šol augsburške veroizpovedi na Ogrskem, ki bi bila vŕeč številnim strokovnjakom in bi jih bilo moč v skladu z našimi prilikami brez težav uporabljati, sem se že takrat dobro zavedal, ko so mi tisti, katerih avtoriteta pri meni upravičeno največ velja, naročili, da o stvari razmišljam in svoje misli zapišem. Vendar sem kasneje, ko sem o zaupanem mi naročilu malo temeljiteje razmišljal, čutil, da je ta naloga zaradi mnogih navodil, ki jih je treba po potrebi podati tudi v živem jeziku, daleč težja kot pa sem v začetku mislil, in tako je le malo manjkalo, da nisem odstopil od načrtovane naloge, zlasti ker sem bil mnenja, da sodba duha, ki mahoma postane malodušen, ne more biti zanesljiva; tudi sem javno izjavil, da bi raje to, kar so drugi, mnogo bolj izkušeni kakor jaz, v svoji modrosti dognali ter pametno in pravilno (za šole) predpisali, po svojih močeh pripravil za uporabo, kakor da sam, z manjšo upravičenostjo, nekaj na novo predpisujem. Prepričal sem se, da mora vsak tisti, ki hoče javno priobčiti nekaj, kar naj si zasluži hvalo, če ne vseh, pa vsaj večine, in kar naj se uporablja na vseh ogrskih šolah, imeti na pretek časa, da mora biti nadarjen in doma v različnih znanostih, da mora poznati pri-

³¹ Naslov le-tega se v latinskem izvirniku glasi: *Symbola ad laudabilia aliorum consilia de emendandis Scholis Latinis Evang. Sopron-aegro et benigno, quorum interest, superiorum in primis, indicio subiecta.*

³² Izvirnik hrani evang. deželni arhiv v Budimpešti.

rojene lastnosti mladine in biti seznanjen z okoliščinami, v katerih živimo, da mora dobro poznati svet in različne dozodajšnje pripomočke, ki so jih učeni in v teh stvareh izkušeni moške že izdali na svetlo; mislim, da sem se dolgo in brez neke značilne utrujenosti učil pri vseh teh, vendar nisem od njih prevzel njihovih stališč v celoti, marveč samo v posamičnostih. Zavoljo tega torej in tudi zato, ker vem, da vsi svojo hvalevredno skrb in svoje premissljevanje usmerjajo v to, da dovolj urejeno (logično) in bistroumno opišejo, po kakšnih načelih naj se kar najbolj uredijo višje šole, kakor so akademske gimnazije, sem svoje misli (če je naposled nekaj le objave vredno) za sedaj skrajšal (medtem ko bom to, kar mi je preostalo, če bo božja volja, objavil ob svojem času) tako, da sem pripravil navodila samo za našo šolo, za učence v njej, vpisane v posamične razrede, za zdajšnje število javnih učiteljev in za druge stvari, s katerimi se tu srečujemo. Mislim, da se šola lahko popravi v določenih stvareh tudi s temi navodili — brez škode za boljša stališča pametnejših mož.«

V drugem delu svojega Prispevka obravnava Farkaš potem za vsak razred posebej predmetnik, urnik, učni postopek s specifikacijo gradiva, učne knjige ter časovno opredelitev pouka.³³

V tretjem delu ali Pripombah razgrinja avtor učnega programa še nekaj življenjsko zasnovanih napotil, ki zrcalijo njegovo zavestno preobrazbeno naravnost pri vzgojno-izobraževalnem delu. Čeprav poudarja, da se živi jeziki, predvsem nemščina in madžarščina, lahko poučujejo samo privatno, vseeno javno opozarja na dejstvo, da licej le lahko za tak pouk zagotovi strokovno kvalificirane učne moči. O trgovini in industriji pa je, po njegovem mnenju, učence moč seznaniti pri drugih predmetih, še posebej pri zemljepisu in zgodovini. Posebej zaznaven Farkašev odklik od dotedanje srednješolske prakse je moč razbrati iz predloga, da se učenci osvobodijo udeležbe na takoiimenovanih tedenskih verskih nagovorih ter štirikrat tedensko predpisanih večernih molitvah.

Poleg dejstva, da je Farkaš — ne enkrat v nasprotju s kulturno politiko dunajskega dvora — pri sestavljanju svojega vzgojno-izobraževalnega koncepta dosledno upošteval načelo tolerantnosti tako glede nacionalne pripadnosti ali rabe jezika kakor tudi glede družbene razslojenosti, je tudi v njegovih metodoloških opombah moč zaslediti odsev prosvetljenske naravnosti. Posredovanje učne snovi bi naj bilo po njegovih besedah ne samo kar najvestnejše, marveč »čim krajše, čim lažje, čim preprostejše« ter v vsakem pogledu — »prilagojeno samemu življenju«.

Metodološko dopolnitev Farkaševega učnega programa vsebuje še 10 ohranjenih razrednih urnikov. Čeprav to gradivo na zunaj nikjer ne izkazuje Farkaševega avtorstva, njegova tesna vsebinska naslonitev na Pri-spevek to vendarle potrjuje.

Glede na renomiran položaj šopronskega liceja v protestantskem šolstvu na Ogrskem³⁴ so bila Farkaševa programska-metodološka navodila — poleg terezijanske učno-vzgojne naredbe — upoštevanja vreden dokument, ki je proti koncu 18. stoletja prispeval k pospešitvi pozitivnih vplivov na splošen razvoj šolstva v mnogonacionalni državni skupnosti. V šopronskem merilu velja opozoriti tudi na dejstvo, da je ta dokument predstavljal za Farkaševega naslednika dragoceno predlogo, številnim licejskim dijakom pa dobrodošel kažipot.

Slovenski učenci v obdobju Farkaševega rektorstva

V zenitu Farkaševega rektorstva lahko na podlagi edinega ohranjenega matičnega popisa licejskega dijaštva, ki se nanaša na leto 1777,³⁵ ugo-

³³ Njegov predmetnik za najnižji (šesti) razred obsega pouk krščanskega nauka, izbrane izreke sve-tega pisma, latinsko, madžarsko ter deloma nemško branje, latinsko, madžarsko ter nemško pisanje, deklinacijo in komparacijo, biblijske zgodbe ter osnovne operacije iz aritmetike — za najvišji (prvi raz-red) pa je predvidel pouk grškega in hebrejskega jezika, dogmatično in moralno teologijo, splošno prak-tično filozofijo, etiko, naravno ter mednarodno pravo, cerkveno in lit. zgodovino ter stilistiko.

³⁴ Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest 1980, 112–115, 487–489.

³⁵ Matični popis nosi naslednji latinski naslov: *Catalogus Discipulorum in Schola Latina, Sopron Aug. Conf. Anno 1777 ineunte conscriptus*.

tovimo, da je šopronsko luteransko učilišče obiskovalo sorazmerno največ gojencev iz železne županije.³⁶ Ker je tudi Prekmurje spadalo k tej županiji, ni nič čudnega, če je v drugi polovici 18. stoletja naraslo še število slovenskih obiskovalcev liceja. Poglavitni razlog za to pa je vendarle iskati v okrepljeni zavesti prekmurskih in šomodjskih slovenskih luteranov, da je višje izobraževanje naraščaja v vplivnem protestantskem mestnem središču edina uspešna pot v odporu proti rekatolizacijskemu pritisku. Taki usmeritvi je v znatni meri pripomoglo tudi šolanje manjšega števila prekmurskih otrok v artikularnem Nemes Csóu in pa dejstvo, da je na vodstveno mesto v uglednem šopronskem učilišču uspel priti sorojak, ki je bil sam goreč luteran in ki so mu bile dobro znane tegobe slovenskih protestantov v rojstnem okolišu. Po nepopolnih podatkih se je v času Farkaševga učiteljevanja in vodenja šopronske licejske ustanove le-tu šolalo nad 30 slovenskih dijakov.

Med prvimi slovenskimi dijaki v začetnem obdobju Farkaševga delovanja na liceju velja omeniti Mihaela Bakoša, ki je zavoľo nadaljevanja šolanja prispel v šopron iz Nemes Csóa. Čeprav mu Farkaš na liceju ni bil neposredni učitelj,³⁷ ni dvoma o tem, da si je kljub temu pridobil njegovo naklonjenost in da je ob njegovem posredovanju pri rektorju-prijatelju Jožefu Benczurju došel na znano bratislavsko učilišče. Le-tu je končal Bakoš svoje šolanje pod neposrednim vodstvom tega uglednega slovaškega šolnika in znanstvenika, ki je sicer pripadal krogu vplivnih slovaških podpornikov vzhodnoslovenskega luteranskega gibanja.

Po letu 1760 sta bila Farkaševa učenca štefan Bačić iz Tešanovec, ki je kot učitelj celo sedem let deloval na liceju (pozneje pa je bil vpeljan za pastora na šomodjsko)³⁸ ter štefan Smodiš iz Líszoa na šomodjskem, ki je po daljšem obdobju učiteljevanja in duhovnikovanja končal življenjsko pot v Bodoncih (1799); po izšolanju na liceju pod Farkaševim vodstvom je nastopil učiteljsko službo med šomodjskimi Slovenci tudi Nikolaj Kozma iz Vuče gomile. Iz uradnega popisa dijaštva na šopronskem luteranskem liceju v letu 1777³⁹ pa je na tem zavodu moč ugotoviti šolanje naslednjih učencev iz Prekmurja:

Ime in priimek	Rojstni kraj	Razred ⁴⁰
Blaž Berke	Lončarovci	VI
Mihael Tolvaj	Šalovci	V
Franc Gergar	Križevci	V
Mihael Sedonja	Vaneči	V
Štefan Smodič	Bakovci	V
Aleksander Rado	Selo	IV
Sigismund Rado	Selo	III ⁴¹
Ladislav Rado	Selo	II
Štefan Bačić	Tešanovci	II ⁴²

Nekaj let pred razglasitvijo tolerančnega patenta je bil — bržkone po zaslugi svojega nemes-csójskega učitelja Mihaela Bakoša — sprejet v šopronsko luteransko učilišče štefan Sijarto iz Večeslavec. Njegovo ime je moč zaslediti v enem od matičnih popisov licejskih dijakov, prav tako pa tudi v spisku alumnistov (internatskih podpirancev). Učni napredek v času

³⁶ Od 243 dijakov šopronskega luteranskega liceja jih je v letu 1777 bilo iz železne županije 49.

³⁷ V Bakoševem življenjepisju se omenjata kot njegova neposredna učitelja v času šopronskega šolanja — János Asboth in József Szarka.

³⁸ Mesterházy Sándor, A somogyi ágostai hitvallású evangélikus keresztyén egyházmegye története, Nagykanizsa 1932, 42.

³⁹ Catalogus Discentium In Schola Latina Sopron, Aug. Conf. Anno 1777 ineunte conscriptus, deželni arhiv v Budimpešti.

⁴⁰ V popisnih listih iz leta 1777 velja šteti za najvišji licejski razred.

⁴¹ Slovenskega porekla sta prav gotovo tudi Janez in Jožef Lepoša iz Tétha, ki sta bila prav tako vpisana v tretji razred liceja.

⁴² Štefan Bačić je bržkone sin istoimenskega (in že omenjenega) učitelja oziroma pastora.

Farkaševga rektorstva in povezanost z Bakošem sta ga koncem leta 1783 privedla za učitelja v Križevce, prav tako pa tudi na pisateljsko pot v materinskem jeziku, ki je bila speljana na že preizkušene tirnice Küzmičeve in Bakoševe ustvarjalnosti.⁴³ Z gotovostjo je moč uvrstiti v zaključno obdobje Farkaševga vodenja šopronskega učilišča tudi všolanje »okoli osem mladeničev slovenske narodnosti«, o katerih piše leta 1788 Mihael Bakoš Institutorisu Mošovskemu.⁴⁴

Čeprav zavoljo pomanjkanja dokumentacijskih virov ni moč točno ugotoviti Farkaševe neposredne vzgojiteljske in izobraževalne vplivnosti na slehernega slovenskega dijaka, je iz njegove pedagoške in druge javne dejavnosti vendarle moč razpoznati njegovo skrb za temeljito izobraženost mladih sorojakov in zavestno spremljanje položaja v protestantskem gibanju ter posredovanje pomoči za obstoj luteranske skupnosti med Muro in Rabo. Ko so se slovenski dijaki — skladno s Farkaševimi pedagoškimi načeli in prosvetlensko naravnostjo — odločali za nadaljevanje izobraževanja drugje, so jih njegova priporočila usmerjala v slovaške šolske centre (Bratislavo, Kežmark, Prešov). Ni nobenega dvoma, da je pri tem odigrala nemajhno vlogo Farkaševa navezanost na vplivni slovaški protestantski krog, zaznavno pa je v teh in takih opredelitvah bilo prisotno tudi pojmovanje jezikovne sorodnosti in pripadnosti še ne afirmiranemu občestvu, ki se je tako v slovaškem kot slovenskem primeru želelo osvoboditi more zapostavljanja in izkoriščanja. Farkaševa pomoč pri iskanju štipendij za slovenske dijake in njegova posredovalna vloga pri pošiljanju denarnih prispevkov, knjig in pošte, naslovljene Bakošu, iz Bratislave v šurd, prav tako potrjujeta iskreno zainteresiranost za nemoteno izobraževanje mladih ljudi ter za ohranitev ustvarjalnih moči organizatorjev in sestavljalcev slovenskih knjižnih publikacij za versko ter splošno izobraževalno rabo. Njegov ugled, strokovna avtoriteta in vzorna življenjska pot v tujem mestnem središču so pozneje, ob uveljavitvi tolerančnega patenta, v tolikšni meri okrepili zaupanje slovenskega luteranskega občestva v Prekmurju in na šomodjskem v licejsko poslanstvo, da se je ob koncu 18. in začetku 19. stoletja prilliv slovenskih učencev v šopron ne samo stabiliziral, marveč tudi povečal.

Ni brez vsake podlage tudi domneva, da je ugledni šopronski rektor na nek način sodeloval pri knjižni izdaji Küzmičevega Nouvoga zakona ali testamentoma.⁴⁵ Ker je bil Bakoš prizadeven organizator gmotne pomoči za natisk tega dela,⁴⁶ je v okviru svojih prijateljskih stikov s Farkašem prav gotovo tudi njega seznanil o tekoči problematiki izdaje in ob tem upošteval tudi njegove nasvete. Še pomembnejša pa je možnost, da bi Farkaš poleg posredovanja pri Józsefu Torkosu,⁴⁷ da le-ta prevzame avtorstvo predgovora h Küzmičevemu prevodu, dejansko tudi sam sodeloval pri njegovi konkretizaciji. Idejna zasnova dveh odlomkov z izrazito prosvetlensko vsebino — prvega o materinskem jeziku in drugega o ozemeljski opredeljenosti vzhodnoslovenskega občestva, — je dokaj blizu Farkaševemu načelu o uvedbi živih jezikov v njegov licejski učni program.⁴⁸ In končno, ali bi bilo sploh kakorkoli utemeljeno, da Torkoš ne bi sprejel med drugim

⁴³ Najnovejša raziskovanja dopuščajo domnevo, da je ob Farkaševem soglasju Sijarto predčasno zapustil šolanje v Šopronu ter odšel za učitelja v Križevce.

⁴⁴ Franc Šebjanič, Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institutorisu Mošovskemu, posebni odtis iz »Jezika in slovstva«, Ljubljana 1969—70, 11.

⁴⁵ Kljub dejstvu, da se na naslovni strani Küzmičevega dela omenja kot mesto natiska Halle na Saškem, ta navedba ni povsem dokumentirana. V kolikor bi Nouvi zakon bil natisnjen kje drugje, je v tem slučaju možno različno sodelovanje Farkaša.

⁴⁶ Bakoševu prizadevanje za zagotovitev gmotne pomoči za natisk NZ je predvsem razvidno iz njegovega pisma M. Institutorisu z dne 4. julija 1771.

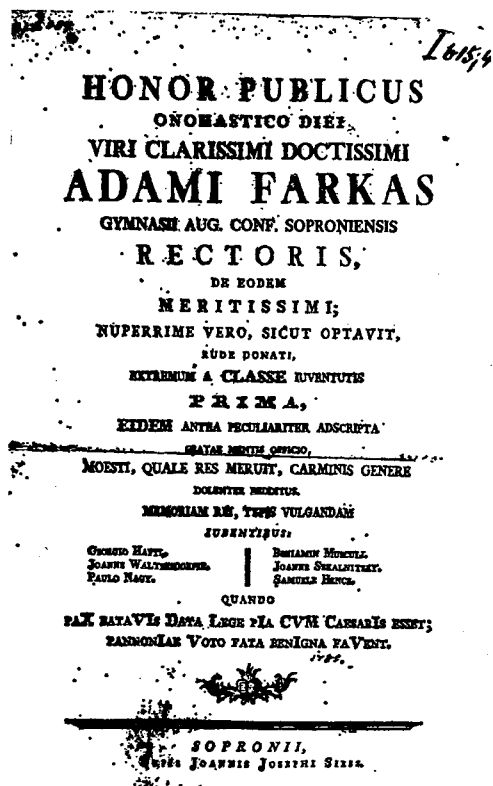
⁴⁷ József Torkos (1710—1791) je bil eden vodilnih pastorejv v Šopronu ter avtor številnih zgodovinskih ter verskih publikacij.

⁴⁸ V svojih Opombah Farkaš med drugim piše: »V latinske šole se lahko vpiše samo tisti učenec, ki zna dobro brati. Madžar madžarski, Nemec nemški.«

tudi mnenja svojega učenega soborca za utrditev luteranstva v takratni Ogrski? To še posebej, ko je šlo za moralno pomoč slovenskim luteranom, ki jim je po poreklu in zavzetosti za njih bodočnost pripadal — kot je bilo to znano že takrat — sam Farkaš?

Smrt in oporočna povezanost s prekmurskim slovenskim občestvom

Neposredno pred objavo tolerančnega patenta, ki je tako za Farkaša kot za mnoge druge vodilne osebnosti luteranske skupnosti na Ogrskem pomenil zadoščenje in zmagoslavno odpiranje novih perspektiv, sta ne-utrudnega rektorja prizadela dva nevšečna pojava. Pod vplivom izvenlicejskih okoliščin je prehodno začelo usihanje protestantskega dijaštva

Naslovna stran častilne pesmi

v Šopronu, hkratno pa so začele pešati tudi Farkaševe življenjske moči. Ob tem ter ob dognanju, da je treba liceju zagotoviti času primerno vsebino in za to delo mobilizirati vitalnejšo osebnost, je 1. novembra 1785, dosleden samemu sebi, prostovoljno odstopil z rektorskega položaja. Kot je razvidno iz kronograma na naslovni strani godovne pesmi za Adama Farkaša iz tega obdobja, so se učenci najvišjega razreda z bolečino v srcu poslavljali od njega. Med drugim so mu v latinski pesmi tudi takole pomodrovali:

Med pogrebom namreč in odloženo službo

Muza ne more najti nobene razlike.⁴⁹

⁴⁹ V izvirniku: Attamen exequias inter munusque repostum
nullum discriminem cernere Musa potest.

Nedolgo po predaji rektorstva in seznanitvi z novim učnim načrtom liceja je 12. februarja 1786 umrl.

Njegovi učenci so počastili njegov spomin z natiskom žalne pesmi v latinsščini in nemščini.⁵⁰ V običajnem leporečju sedemnajstih kitic nemške pesmi je moč prebrati karakteristična poimenovanja (»prosvetljeni duh«, »blag, zvest učitelj«, »očetovski...« itd.), ki se skladajo s poznejšimi spominskimi zapisi njegovih nekdanjih učencev.

Posmrtna pesem licejskih dijakov

Ko so 13. februarja 1786, en dan po Farkaševi smrti, odprli njegovo lastnoročno, v nemščini spisano oporoko iz leta 1781,⁵¹ je v tej »poslednji volji« bilo kaj lahko razpoznati njegovo temeljno življenjsko opredeljenost, ki ji je želel ostati zvest tudi po svoji smrti. V oporoki je človeško preprosto in jasno izpovedal, da prihranjeno denarno imetje dodeljuje svojcem, luteranskim ustanovam in posredno ukaželjnim slovenskim luteranskim mladincem ter »ubogemu slovenskemu ljudstvu«. V šesti točki testamenta določa:

»... poleg prej dodeljenega zapuščam predhodno omenjeni madžarski evangeličanski cerkvi v Nemes Csóu 100 goldinarjev, ki naj jih le-tej točno in pravilno v gotovini poravna odbornik Janez Farkaš iz Panovec, k temu je dodati še tristo goldinarjev, torej skupno štiristo goldinarjev, in sicer s tem posebnim namenom in zato, da bi predpostavljene prej omenjene cerkvene občine, ki bodo najdobrohotneje prevzeli vestno vodenje teh štiristo goldinarjev, z letnimi obrestmi od tega

⁵⁰ Naslov latinske pesmi glasi: Honor publicus onomastico diei V. C. D. Adami Farkas, nemški pa: Um Grabe des Wohledelgeborenen und Wohlgelehrten Herrn Rector Farkas.

⁵¹ Celotni testament, ki sta ga kot priči sopedpisala Andreas Torkos in Carl Erhard Artner, obsega enajst točk; oporočna listina (Dieses ist mein Adami Farkas... letzter Wille), arhiv županije Győr-Sopron v Sopronu.

Glasom oporoke je bil upravljalec Farkaševe ustanove konvent šopronske luteranske skupnosti. Le-ta pa predvsem od začetka 19. stoletja dalje ni »vedno zares vestno in tako upravljal, da bi s tem bila izpolnjena in dosežena... poslednja volja ter dober in pošten namen« kot je to želel ustanovitelj Farkaš.

Štipendijski sklad Adama Farkaša, ki je bil poleg njegovega potomstva namenjen »takim, ki si bodo prizadevali služiti pravični stvari ubogega, zapuščenega, takolimenovanega slovenskega ljudstva na cerkvenem, šolskem in političnem področju« je praktično obstojal pri šopronskem cerkvenem vodstvu do konca prve svetovne vojne. Po uradni objavi šopronske evangeličanske cerkvene občine so denarna sredstva te ustanove koncem leta 1901 znašala 4.019 kron in jo je na lestvici aristokratskih ter meščanskih podporniških mehanizmov zategadelj moč uvrstiti med pomembnejše štipendije luteranske skupnosti v zapadni Ogrski.⁵⁴

Iz arhivskega gradiva cerkvene občine v Nemes Csóu in prav tako iz regionalnih ter osrednjih evangeličanskih dokumentacij ni moč ugotoviti črpanja sredstev iz Farkaševega oporočnega volila za šolanje slovenskih otrok v tem artikularnem kraju.⁵⁵ V obdobju po objavi tolerančnega patenta je prav tako neznana usoda tistega dela sredstev, ki bi naj v skladu s Farkaševo oporoko bil izrecno namenjen »posedovanju, graditvi ali vzdrževanju« cerkvenih objektov in šol vzhodnoslovenskega luteranskega življa. Med prvimi znanimi podatki o dodeljevanju štipendij iz Farkaševega volila pri šopronskem konventu velja omeniti zaznambo v blagajniškem zapisniku iz leta 1795, po kateri je izmed petih koristnikov zagotovo le eden Slovenec (Berke). Tudi na sinodi ogrske luteranske cerkve leta 1800 v kraju Vadosfa se v zvezi z obravnavo Farkaševega štipendijskega sklada omenja zgolj ime Karla Kučana, ki po vsej verjetnosti pripada neposrednemu sorodstvenemu krogu. Ni dvoma, da so v teku več kot enega stoletja po Farkaševi smrti prejemali denarna sredstva iz njegove štipendijske ustanove posamezni slovenske luteranski dijaki oziroma študentje, očitno pa je vendarle, da so bili v manjšini in da je bila tako plemenita ter domoljubna naravnana Farkaševa »poslednja volja« zavestno izigrana.

Vrednotenje Farkaševe osebnosti in dejavnosti

V pedagoški in protestantski publicistiki Avstro-Ogrske, ki je v 19. stoletju pogostokrat obravnavala razvojna pota in regionalno ter v določeni meri tudi mednarodno vlogo šopronskega luteranskega liceja, prav tako pa tudi dejavnost vodilnih osebnosti tega učno-vzgojnega zavoda, je podoba Adama Farkaša našla zgolj registratorski odmev. V svojih »Spominih« se je bežno pomudil ob neoporočenosti njegove osebnosti evang. škof János Kis (1770—1846),⁵⁶ ki je bil v času njegovega rektorstva sprejet v licej. V nemški in madžarski izdaji kratke »Zgodovine šopronskega evang. glavnega učilišča« iz leta 1857, ko so v šopronu proslavljali 300-letnico licejskega obstoja, je Mátyás Müllner (1818—1902) prav tako površno označil Farkaševo rektorstvo. Samo leto dni pozneje (1858) je luteranski duhovnik in publicist Lajos Haán (1818—1891)⁵⁷ v svoji latinski predstavitvi študentov iz ogrskih pokrajin na jenski univerzi Farkašu odrekel uvrstitev v »vzvišeni« krog osebnosti, priznal pa mu je marljivost in dobrodelništvo šopronskemu učilišču. Leta 1892 je v češkem življenjepisnem delu o J. Ribayu pisec Ferdinand Menčík navedel predmete, ki jih je Farkaš Ribayu predaval

⁵⁴ A soproni ag. hitv. evang. egyházközség kezelésére bizott alapítványok és alapok kimutatása, Sopron 1902, 31.

⁵⁵ Po uveljavitvi tolerančnega patenta leta 1782 je Nemes Csó izgubil svoj nedkanji izjemni položaj in med učenci luteranske šole je v zadnjem desetletju zaslediti le redkega slovenskega šolarja.

⁵⁶ Kis János, Emlékezéseim, Sopron 1845—46, 3—30.

⁵⁷ Haán Ludovico, Jena hungarica, Gyulae 1858, 67.

v najvišjem razredu; kot zanimivost te publikacije velja omeniti objavo Ribayevega neostvarjenega načrta o ustanovitvi slovansko-češkega inštituta ali združenja med Slovani na Ogrskem,⁵⁸ v katerem je, bržkone po Farkaševem posredništvu, naveden tudi prekmurski slovenski jezik.

Arhivski zapisi o Adamu Farkašu so številnejši in nekateri tudi obsežnejši.

Njegov učenec in poznejši življenjepisni kronist György Hrabovszky (1762—1825) je v svoji »Gymnasiologiji« iz leta 1816 za svojega »zelo draga in milostno dobrega« učitelja zbral temeljne podatke in zapisal tudi naslove Farkašu posvečenih tiskanih dijaških verzifikacij.⁵⁹ V zanimivem

*Farkas Adam Soproni fő iskola
lak Rectora igen kedves és Regyes jó Tanítónak
Bükket Vaa. P. 1730. ...
Tanult Sopronban 1758-1759. ...
meg-jöttével előbb Con Rectori, azután Rectori
hivatalát viselt Sopronba 32 Ertendőig. A
munka soká után való erőtelenséggel észrevén
le tette hivatalját 1785-ig, mely alkalmat
ággal így búcsúztatóle úgy helyen hila-
dats Tanulmányai: Honor Publicus Onomas
tico*

Zapis o Adamu Farkašu v Hrabovskega Gymnasiologiji

zapisu neznanega avtorja, ki ga je najti v prepisu skrajšane različice »Gymnasiologije« Jánosa Režika (ok. 1650—1710), je označen za Slovence oziroma »ne povprečnega« Slovana. Obravnave Farkaševe rektorske dejavnosti in njegovega učnega programa in metode se je najkonkretnjeje lotil poznejši licejski profesor Sámuel Németh. V svojem neizdanem in dokaj obširnem tipkopisu o razvojnih poteh šopronskega liceja je bivšemu rektoru in njegovemu pedagoškemu delu odmeril sorazmerno največ prostora in po svoje naravnanih obrazložitev.⁶⁰

Glede na to, da je v osrednji slovenski publicistiki ime Adama Farkaša malodane popolnoma neznano, bi bilo pričakovati vsaj poskus prizadevnejše osvetlitve njegove osebnosti v konfesionalnem prekmurskem tisku med vojnoma. Temu pa vseeno ni tako. Njegova predstavitev v brošurici »Prekmurja znameniti evangeličanski možje«, ki sta jo pripravila za narečni tisk Adam Luthar in Janoš Flisar, predstavlja površen in nedokumentiran zapis, ki dejansko bolj zamegljuje kot pa razsvetljuje podobo znamenitega Prekmurca iz 18. stoletja.⁶¹

⁵⁸ Naslov načrta v izvirniku: Projectum instituti seu societatis slavo-bohemicae inter slavos in Hungaria etc. 1793. 13. Novembris.

⁵⁹ Hrabovszky György, Gymnasiologia, 38—39, rokopisna zbirka evang. cerkvene občine v Sopronu.

⁶⁰ Németh Sámuel, A soproni evangélikus liceum történetének egy százada, 1681—1781, 37—55, rokopisna zbirka gimnazije Daniela Berzsényija v Sopronu.

⁶¹ Flisar Janoš-Luthar Adam, Prekmurja znameniti evang. možje, M. Sobota (bl), 53—57; pglavitni vir predstavite A. Farkaša predstavlja skopo sporočilo S. Payera.

Vzgojiteljsko delo Adama Farkaša je kljub prostorski oddaljenosti od rodnega Prekmurja na različne načine in večidel posredno povezano z njegovim trnovitim zgodovinskim razvojem. V polstoletnem obdobju protireformacije 18. stoletja, ko sta izobraženost in izobraževanje postala edino obrambno orožje življenjsko ogroženega luteranstva v Prekmurju in v slovenskih naselbinah na Šomodjskem, se je v najbolj kritičnem času pojavil na vodilnem mestu šopronskega liceja šolnik slovenskega porekla, ki je prostovoljno prevzel del moralne odgovornosti za usodo svojih rojakov. Med tem ko je v Ljubljani prizadevni Blaž Kumerdej skušal priklicati v življenje načrtno izobraževanje učiteljev za večinski slovenski živelj, je Farkaš po svojem učnem načrtu in v tolerantnem vzdušju naravnaval šolanje pastorej, učiteljev in uradnikov različnih narodnosti. Pod njegovim neposrednim nadzorstvom ali tudi samo pod njegovim okriljem se je še pred razglasitvijo tolerančnega patenta izšolala peščica mladih prekmurskih Slovencev. Ko so le-ti neenkrat z njegovo podporo dospeli do redkih artikularnih krajev, so z znanjem, pridobljenim na šopronskem učilišču, in s pisano ter natisnjeno ali srčno govorjeno materinsko besedo svoje rojake popeljali po Küzmičevi poti. Njegovo posredništvo bratislavske gmotne pomoči Bakošu, njegovo soglasje k Sijartovemu odhodu za učitelja v Križevce (morda brez končnega licejskega šolanja), njegovo povezovanje z vidnimi slovaškimi luterani, to so vse bila vzpodbudna dejanja za slovenski živelj, ki ga je pritiskala mora potujčevanja. Čeprav vse to govori o resnični domoljubnosti, je treba vendarle opozoriti na dejstvo, da je edini ohranjeni pisani dokument iskrene povezanosti z rojaki njegova oporoka. Le-ta zrcali po eni strani Farkaševo moralno-politično zvestobo rodni grudi, po drugi strani pa tudi konkretizacijo gmotne pomoči vzhodnoslovenskemu luteranskemu občestvu. Farkaš je zaslužen tudi zategadelj, ker je poleg štefana Küzmiča in Mihaela Bakoša na pedagoškem področju poskrbel za to, da slovensko protestantsko gibanje na vzhodu po letu 1782 ni kadrovske ne pripravljenosti dočakalo obdobje svoje obnove.

Zusammenfassung

ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Franc Šebjanič

Unter den bekannten Vertretern der ostslowenischen protestantischen Bewegung im 18. Jahrhundert — d. h. zur Zeit der Gegenreformation in Ungarn — ragt die Persönlichkeit des Pädagogen und Methodikers Adam Farkaš besonders hervor. Dank seiner pädagogischen Ausbildung und seines erzieherischen Engagements nimt A. Farkaš als aufklärerischer Vorkämpfer seiner Zeit einen hohen Rang ein. Er war Rektor des berühmten lutheranischen Lyzeums in der westungarischen Stadt Sopron, und dadurch stand er in enger Verbindung mit den Geschehnissen und den Anhängern Luthers und ihrer Entwicklung, im Übermurgebiet (Prekmurje) und in Somogy.

Seinen Lebensweg begann A. Farkaš in Suhi vrej (heute Ort Tesanovci). Hier wurde er 1730 geboren (2 Jahre, bevor die militärische Intervention gegen Luthers Anhänger in Prekmurje und Örség stattfand). Grund- und Mittelschulausbildung erhielt er am Lyzeum in Sopron. Danach ging er zum Studium ins Ausland an die Universität Jena in Sachsen. Nach Beendigung seines Studiums in Jena kam er nach Ungarn zurück, um mit 23 Jahren seine Laufbahn als Lehrender zu beginnen. Zunächst wurde er zum Subrektor, später zum Konrektor berufen. Nach dem Rücktritt von Janos Ribini wurde A. Farkaš im Jahre 1758 zum Rektor der berühmten Gymnasium in Sopron ernannt, wo in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts bekannte Fachleute und Mitarbeiter in öffentlichen Diensten ausgebildet wurden.

⁶² Schmidt Vlado, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I., Ljubljana 1963, 98, 104.

Unter dem Dach des lutheranischen Lyzeums sammelten sich zu jener Zeit in einer toleranten Atmosphäre Schüler aus allen Gebieten des damaligen multinationalen Ungarn (aus der Slowakei, aus Vojvodina, aus Transylvanien und dem slovenischen Prekmurje). Während seiner Tätigkeit am lutheranischen Lyzeum in Sopron hat A. Farkaš den Lehrplan für »Praktische Philosophie« ergänzt und vervollständigt, den ursprünglich Ribini verfaßt hatte. Diese Arbeit hat später der slowakische Schüler Juraj Ribay (1773) als gemeinsames Werk von Farkaš und Ribini bezeichnet. Als Lebenswerk während seiner Tätigkeit am Lyzeum kann aber das Lehrprogramm aus dem Jahre 1775 angesehen werden, das in starkem Ausmaß den aufklärerischen Geist seines Verfassers erraten läßt. In diesem Werk kommt auch A. Farkaš' Begabung als Methodiker zum Ausdruck.

Aus der Hinterlassenschaft von Farkaš können wir heute schließen, der er freundschaftliche Beziehungen mit zwei bekannten slowakischen Protestanten unterhielt, nämlich mit dem Rektor Josef Benczur und dem Pastor Mihael Institoris Mošovski. Beide unterstützten als Wohltäter die slovenisch-lutherische Bevölkerung in Prekmurje in erster Linie deshalb, weil sie mit Farkaš in Verbindung standen.

Während der Rektoratszeit von Farkaš und größtenteils durch seine Hilfe und Unterstützung wurden damals am Lyzeum in Sopron über 30 Schüler slovenischer Herkunft an dieser Schule ausgebildet. Zu den ersten, die das Lyzeum bereits zu Beginn der Aktivitäten von A. Farkaš besuchten, zählt der Mitarbeiter von Štefan Küzmič und Verfasser von *Nouvi graduval*, Michael Bakoš; und zu den letzten der Lehrer und Autor von *Mrtvecse pesmi* Štefan Sijarto.

Die tiefe Verbundenheit zu seiner Heimat hat Farkaš besonders in seinen Testament zum Ausdruck gebracht. Er veranlaßte, daß nach seinem Tode (er starb im Jahre 1786) ein Teil seiner gesparten Finanzmittel für die Ausbildung der slovenisch-lutherischen Jugend wie auch zur Unterstützung von »armen Slovenen« zur Verfügung stand, denen er die Errichtung und Erhaltung einer eigenen Kirche und Schule ermöglichen wollte.

Neben Štefan Küzmič und Mihael Bakoš hat Adam Farkaš sich auch als Pädagoge große Verdienste erworben und dazu beigetragen daß sich eine Periode der protestantischen Bewegung der Ostslowenen nach 1782 nicht unvorbereitet entwickeln konnte.

Összefoglaló

FARKAS ADAM (1730—1786)

Franc Šebjanič

A XVIII. század kelet-szlovén protestáns mozgalom kiemelkedő reprezentánsai között különös figyelmet érdemel Farkas Ádám, a kiváló pedagógus és módszertani szakértő. Abban a korban élt és dolgozott, amikor az ellenreformáció nyomása egyre fokozódott Magyarországon. Pedagógiai képzettsége és a nevelés iránti odaadása révén igen tekintélyes helyet foglalt el a kor hierarchikus művelődésügyének ranglétráján. Ugyanis rektora volt a neves soproni evangélikus liceumnak, és mint ilyen szoros kapcsolatban állt a muravidéki és Somogy megyei szlovének között munkálkodó lutheránus szervezőkkel és egyéb személyiségekkel.

E nagy műveltségű embernek az életútja Suhi vrej (jelenleg Tesanovci) helyiségben kezdődött. Itt született 1730-ban, két évvel a muravidéki és őrségi lutheránusok ellen indított katonai intervenció előtt. Elemi és középiskolai tanulmányait a soproni liceumban végezte, majd Szászország-i jénai egyetemen folytatta tanulmányait. Ezek befejeztével Jénából visszatért Magyarországra és alig 23 évesen kezdte meg tanári pályafutását. Kezdetben segédrektor, majd rektorhelyettes, később 1759-ban, Ribini János távozása után, mint rektor működött a soproni tanintézetben, ahol a XVIII. század második felében a későbbiek során számos ismert szakember és közéleti személyiség tanult. Ebben az időszakban a liceum felede alatti toleráns légkörben gyülekeztek az akkor soknemzetiségű Magyarország valamennyi tájáról (Szlovákiából, Vajdaságból, Erdélyből és a szlovén Muravidékről) a diákok. Farkas Ádám volt az, aki kiegészítette és értelemszerűen kikerekítette a tanintézet »gyakorlati filozófia« című tantervét, amelyet Ribini János dolgozott ki, és a szlovák nemzetiségű Juraj Ribay (a tanintézet diákja) 1773-ban úgy jegyezte fel, mint Farkas és Ribini közös munkáját. Farkas liceumi életművét kétségtelenül az 1775 évi tanterv képezi, amelyet már érezhetően a felvilágosodás szelleme hat át. Ebben a munkájában tapasztalható Farkas kivételes érzéke a tanítás módszertanához.

A rendelkezésre álló dokumentumok tanúsága szerint Farkast baráti kapcsolatok fűztek Josef Benczurhoz és Mihael Institoris Mosóczyhoz, a két tekintélyes szlovák közéleti személyiséghez, akik e barátság révén őszinte szószólói és jötevői voltak a muravidéki szlovén protestáns lakosságnak.

Farkas rektorsága alatt és kiváltkép az ő jóvoltából mintegy harminc szlovén diák tanult a soproni evang. liceumban. Működésének kezdő időszakában a liceum első diákkjai között ott volt Küzmics István munkatársa és a »Nuovi graduval« c. mű írója, Bakos Mihály, majd a legutóbbiak között a »Mrtvecsne peszmi« című verseskönyv szerzője, Szijarto István.

A szülőföldje iránti szeretet Farkas külön és konkrétan a sajátkezűleg írt végrendekezésében jutatta kifejezésre. A halála után (amely 1786-ban következett be) a megtakarított pénzének egy részét a szlovén lutheránus fiatalság iskoláztatására szánta, valamint a »szegény szlovén embereknek, hogy létesítsenek és építsenek maguknak iskolát és templomot«. Farkas Adám érdemének számít kiváltképp az, hogy a pedagógia terén — Küzmics István és Bakos Mihály mellett — gondoskodott arról, hogy a szlovén protestáns mozgalon 1782 után nem felkészületlenül várta be a megújodás időszakát.

Slovenska matica, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,
med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zgodovinskega društva za Slovenijo nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 180 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařík — Ptujske lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančić — Kratak pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 180 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 180 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 300 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 620 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Michael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Prihodnji zvezek Zbornika bo priobčil gradivo s posveta o dr. Janezu Bleiweisu vit. Trsteniškemu.

JUBILEJI

SEDEMDSESETLETNICA TOVARIŠICE LIDIJE ŠENTJURC

Prva častna članica Zgodovinskega društva Ljubljana

Na predlog Zgodovinskega društva za Slovenijo, Pedagoško znanstvene enote za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je občni zbor Zgodovinskega društva Ljubljana 11. decembra 1980 v priznanje za izjemno delo pri organiziranju in spodbujanju raziskovanja revolucionarnega delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in socialistične graditve izbral tovarišico Lidijo Šentjuroc ob njeni sedemdesetletnici za svojo častno članico. Slovesna podelitev diplome častne članice je bila 16. marca 1981 v sejni sobi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Diplomo je tov. Šentjurčevi v imenu Zgodovinskega društva Ljubljana izročil predsednik društva prof. Branko Reisp.

Predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo dr. France Kresal je prebral predlog za podelitev častne diplome, prof. dr. Mirko Stiplovšek pa je nato v daljšem nagovoru opisal njeno življenje, kakor tudi njeno delo in zasluge, ki jih ima za zgodovinopisje. Sledili so prisrčni nagovori in čestitke (dr. Milica Kacin-Wohinz, prof. Ivan Križnar, prof. dr. Ignacij Voje), ki so izražali želje po še dolgem skupnem sodelovanju, nato pa zahvala slavljenske. Slovesnost je potekala v prijetnem vzdušju ob prisotnosti okoli 50 zgodovinarjev iz vse Slovenije.

Metka Gombač

Utemeljitev častnega članstva

Tovarišica Lidija Šentjuroc, rojena 18. marca 1911 v rudarski družini v Hrastniku, je svojo revolucionarno dejavnost začela na učiteljski, kjer je leta 1931 diplomirala. Po diplomi je politično delovala med rudarji v trboveljskih revirjih, leta 1932 pa je postala članica KPJ. Pokrajinsko partijsko vodstvo ji je nato zaupalo organizacijsko-politične naloge v študentskem gibanju na ljubljanski univerzi, kjer je začela študirati psihologijo in pedagogiko. Leta 1933 jo je sodišče za zaščito države zaradi političnega delovanja obsodilo na dve leti strogega zapor, ki ga je prestajala v kaznilnici v Požarevcu. Po vrnitvi z robije aprila 1935 je delala pri utrjevanju partijskih organizacij v trboveljskih revirjih, jeseni tega leta pa so ji zaupali dolžnost člana agitpropa pri CK SKOJ v Zagrebu, kjer je zaradi tega tudi nadaljevala univerzitetni študij. Po policijskem vdoru v vodstvo SKOJ v Zagrebu se je spet vrnila na politično delo v Slovenijo. Leta 1936 ji je pokrajinski komite KPJ zaupal vodenje partijske organizacije na ljubljanski univerzi, hkrati pa je tedaj postala tudi članica pokrajinskega vodstva SKOJ za Slovenijo. Nato je delovala zlasti v pokrajinskem komiteju in osrednjem vodstvu SKOJ, ves čas pa je ostala tesno povezana z rudarskimi revirji, kjer je bila od 1937 do 1941 članica okrožnega komiteja KPS Trbovlje. Kljub intenzivnemu političnemu delu in aretacijam je leta 1938 končala študij na filozofski fakulteti v Ljubljani, toda kot komunistka ni dobila zaposlitve. S predvojnimi političnim delom tovarišice Lidije Šentjuroc so najtesneje povezani uspehi skojevske organizacije v slovenskem in jugoslovanskem okviru, posebej razmah revolucionarnega študentskega gibanja na ljubljanski univerzi, izjemno pomemben pa je tudi njen prispevek k utrjevanju in aktivnosti partijskih organizacij v trboveljskih revirjih.

Novo obdobje v revolucionarni dejavnosti Lidije Šentjuroc se začena s fašistično okupacijo leta 1941. Nemški okupator jo je izgnal v Srbijo, toda poiskala je vse možnosti, da se je skrivno vrnila v Ljubljano in takoj je začela delovati v PK SKOJ. Kot njegova predstavnica je bila jeseni 1941 med organizatorji mladinske OF in postala je njen sekretar. Od spomladi 1942 dalje je več kot eno leto njeno delovanje najtesneje povezano s herojsko Ljubljano, kjer je bila član in sekretar OK KPS ter član poverjenstva CK KPS in IOOF za Ljubljano. V drugi polovici leta 1943 je postala članica najvišjih organov narodnoosvobodilnega gibanja, in sicer članica CK KPS in njegovega politbiroja, na kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda pa je bila izvoljena za člana SNOO in plenuma OF. V začetku 1944 je odšla na Primorsko kot član poverjenstva CK KPS in IOOF za Primorsko in Gorenjsko, Koroško in Trst. Od februarja 1945 je opravljala funkcijo organizacijskega sekretarja CK KPS. V narodnoosvobodilnem boju je delova-

nje tovarišice Lidije Šentjurg najprej tesno povezano z množičnim angažiranjem mladine prek SKOJ in mladinske OF, nato je v hudih pogojih okrepljenega italijanskega sila in kontrarevolucionarne dejavnosti veliko prispevala k temu, da je Ljubljana tudi tedaj ostala vzor herojskega odpornišva, z njeno funkcijo poverjenika za Primorsko, Gorenjsko, Koroško in Trst je vezano prizadevanje za uresničitev enega temeljnih ciljev NOB, izbojevanje zedinjene Slovenije, pred osvoboditvijo pa je prevzela odgovorne organizacijske naloge v CK KPS.

Tretje obdobje v družbenopolitičnem delovanju tovarišice Lidije Šentjurg se začena z osvoboditvijo leta 1945 in v proces socialistične graditve je vtkano njeno požrtvovalno delo na številnih področjih v slovenskem in jugoslovanskem okviru. V letih 1945—1946 in 1948—1952 je bila organizacijski sekretar CK KPS, v obdobju od 1946—1949 tudi minister za prosveto oziroma za komunalne zadeve vlade LRS. Leta 1952 je bila izvoljena za podpredsednika ljudske skupščine FLRJ in to funkcijo je opravljala do 1958. leta, ko je postala član izvršnega sveta skupščine FLRJ in zvezni sekretar za socialno politiko in komunalne zadeve. Po izteku štiriletnega mandata je bila izvoljena v osrednje vodstvo SZDL Jugoslavije in v njem je delala do leta 1970, hkrati pa je bila v letih 1960—1969 tudi članica predsedstva CK ZKJ. Ob navedbi teh poveljnih funkcij naj omenimo še, da je bila v mandatnih obdobjih do leta 1953 republiški in do leta 1963 zvezni poslanec, da je bila večkrat izvoljena za člana CK oziroma CK ZKJ, da je bila član glavnega odbora OF oziroma SZDL Slovenije, član republiškega in zveznega odbora AFŽ, od ustanovitve ZZB NOV pa je delala v osrednjem in republiškem vodstvu. Od leta 1963 je tudi članica sveta federacije. Z naštevanjem funkcij v samoupravnih oblastnih telesih, partijskih forumih in vodstvih družbenopolitičnih organizacij smo lahko le kvantitativno opozorili na izjemen delež tovarišice Lidije Šentjurg k izgradnji naše samoupravne socialistične družbe, pri čemer naj poudarimo, da so objave njenih številnih govorov in člankov v časopisju, stenografskih zapisnikih in drugod dragocen vir zlasti za proučevanje prosvetne, socialne in komunalne problematike po osvoboditvi 1945.

Slovenski zgodovinarji smo navezali stike s tovarišico Lidijo Šentjurg zlasti ob proučevanju predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja in NOB, ko nam je za številna vprašanja pomagala s pričevanjem dopolniti in preveriti pisane vire. Leta 1969 je bila izvoljena za predsednico komisije predsedstva CK ZKS za proučevanje zgodovine ZKS in s prevzemom te funkcije se začena obdobje njenega tesnega sodelovanja z ustanovami in organizacijami slovenskih zgodovinarjev. Do srede sedemdesetih let je delovala taka komisija le v Sloveniji, kar posebej priča, da je CK ZKS posvečal zgodovinopisju posebno pozornost. Komisija je pod vodstvom tovarišice Šentjurčeve dosegla pomembne uspehe pri reševanju nalog na področju zgodovinopisja, muzealstva, arhivistike, spomeniškega varstva in založništva za problematiko revolucionarnega delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in socialistične graditve.

Tovarišica Lidija Šentjurg si je kot predsednica te komisije zlasti prizadevala, da bi ustvarili za proučevanje novejših obdobij slovenske zgodovine, še posebej za osvetlitev vloge KPJ — KPS pri reševanju temeljnih nacionalnih in socialnih problemov slovenske družbe čimboljše pogoje glede uporabe virov, ureditve dokumentacije, rešitve institucionalnih in kadrovskih vprašanj, zlasti pa se je zavzemala za projektno organiziranost proučevanja novejšje zgodovine Slovencev. Pri tem je posebno tehten njen delež pri zbiranju pričevanj udeležencev revolucionarnega delavskega gibanja in NOB za zapolnitev vrzeli v ohranjenih arhivskih virih oziroma za njihovo dopolnitev in za komentiranje. Odločno se je zavzemala, da bi proslavljanje dogodkov iz naše revolucionarne zgodovine ne imelo manifestativen značaj, temveč da bi bili prilika za njihovo poglobljeno znanstveno osvetlitev oziroma za izdajo jubilejnih publikacij (npr. zbornika Revolucionarno delavsko gibanje na Slovenskem 1921—1924 in Ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS). Več let je kot članica sveta Inštituta za zgodovino delavskega gibanja aktivno sodelovala pri reševanju perečih problemov te osrednje slovenske ustanove za sodobno slovensko zgodovino, pri čemer naj posebej poudarimo njeno prizadevanje, da bi ustvarili čimboljše pogoje za rast mladega znanstvenega naraščaja.

Aktivno je sodelovala tudi pri oblikovanju raziskovalnega načrta za zgodovino Slovencev po letu 1918. Tovarišica Šentjurčeva je bila tudi med pobudniki za več znanstvenih posvetovanj slovenskih zgodovinarjev ob jubilejih pomembnih dogodkov iz naše novejšje zgodovine. Podprla je tudi različne akcije Zgodovinskega društva za Slovenijo in se udeleževala njegovih zborovanj in posvetovanj. Posebej naj poudarimo tudi skrb tovarišice Šentjurčeve, da bi ustanovili ugodne pogoje za izdajanje virov, revij, zbornikov, monografij in drugih znanstvenih in poljudnih publikacij s področja zgodovinopisja. Ob tem je spremljala vso zgodovinopisno dejavnost in prizadevala si jo je spodbujati k proučevanju najbolj pomembnih problemov.

Tovarišica Šentjurčeva je tudi predsednica koordinacijskega odbora aktivistov OF nekdanjih okrožij pri republiški konferenci SZDL. Kot predsednica te komisije si prizadeva zlasti za pisanje monografij o razvoju NOB v nekdanjih okrožjih in za izdajanje teh del v okviru Knjižnice OF.

Posebej moramo poudariti tudi tehten delež tovarišice Šentjurčeve pri reševanju muzejskih in spomeniško-varstvenih problemov s področja revolucionarnega delavskega gibanja in NOB. S tem delom je tesno povezano njeno sodelovanje z muzeji ljudske revolucije. Tako je posebno prizadevno sodelovala pri ureditvi spominskega muzeja v Trebčah, pri ureditvi muzejske zbirke v počastitev konstituiranja CK KPJ v Ažmanovem domu v Bohinju, na Kozjaku v počastitev Djure Djakovića in Nikole Hećimovića, pri organizaciji zaščite partizanskih objektov na Kočevskem Rogu itd. Prav tako je bila pobudnik več razstav o revolucionarnem delavskem gibanju, NOB in povojni socialistični graditvi.

Kot predsednica komisije CK ZKS za zgodovino je na številnih posvetovanjih, srečanjih predvojnih komunistov, borcev in aktivistov ter različnih prireditvah nastopila z govori in diskusijami, v katerih je tudi oblikovala svoje predloge in poglede na raziskovanje novejših zgodovine s posebnim ozirom na vlogo KPS — ZKS. Številni njeni prispevki so objavljani v dnevnem in strokovnem časopisu. Med njimi naj posebej omenimo njeno diskusijo na posvetovanju slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini, ki je bila objavljena v Kroniki 1977. Prav tako je v več člankih obudila svoje spomine na predvojno revolucionarno delovanje in na aktivnost v NOB. Med prispevki te vrste naj posebej navedemo obsežen članek Partija v borbi za enotnost osvobodilnega gibanja, v katerem je osvetlila značilnosti razvoja NOB v okupirani Ljubljani leta 1942 (Ljubljana v ilegali III — 1976), pisala pa je tudi o partijskem šolstvu. Navedemo naj tudi, da je tovarišica Šentjurčeva na Vorančevih slavnostih leta 1979 na Ravnah na Koroškem nastopila z referatom, v katerem je na novo osvetlila vlogo Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca v vodstvenih organih KPJ.

Spoštovana tovarišica Lidija Šentjurc,

v zadnjih desetih letih ste opravili izjemno pomembno delo pri spodbujanju, organiziranju in programiranju raziskovanja zgodovine revolucionarnega delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in socialistične graditve. Ob dolgoletnem sodelovanju z vami smo zgodovinarji spoznali vaše izjemne značajske in delovne odlike. Kadarkoli smo se pri vas oglasili z načrti za akcijo ali s težavami, ki so ovirale naše delo, vedno ste znali objektivno presoditi naše utemeljitve in nato ste si z vso zagnanostjo prizadevali, da smo skupaj akcije uspešno izpeljali in probleme rešili. Pri tem ste vselej storili več, kot so vam nalagale funkcijske dolžnosti. Uspeli ste ustvariti vzdušje plodnega, ustvarjalnega in tovariškega sodelovanja med vsemi dejavniki, ki imajo nalogo skrbeti za razvoj zgodovinarstva novejših dobe, od tistih, ki so zainteresirani za njegove rezultate, do tistih, ki ustvarjajo gnotne in kadrovske pogoje zanj ter posebej med ustanovami, ki raziskovalne naloge opravljajo. Zato smo slovenski zgodovinarji zadovoljni, da se vam ob najvišjih družbenih priznanjih za vaše revolucionarno delo, ki ste jih dobili z redom narodnega heroja in redom junaka socialističnega dela, lahko ob vašem življenjskem jubileju skromno oddolžimo ter izrazimo zahvalo in priznanje za vaš velik prispevek k napredku slovenskega zgodovinarstva s podelitvijo častnega članstva Zgodovinskega društva Ljubljana.

Miroslav Stiplovšek

Zahvalne besede tovarišice Šentjurčeve

Spoštovane tovarišice in tovariši! Prav iskrena hvala za priznanje, ki mi ga na pobudo uglednih institucij za zgodovino in zgodovinskih društev podeljuje Zgodovinsko društvo Ljubljana. Moram priznati, da sem to čast sprejela težko, ker sem na svojo dejavnost zadnjih let — na pomoč zgodovinarstvu novejših dobe — gledala kot na svojo politično obveznost, ko sem se razbremenila drugih operativnih nalog. Vendar želim reči, da smatram to častno članstvo kot priznanje strokovnjakov — zgodovinarjev dejavnostim, ki jih opravljajo desetine, celo stotine udeležencev NOB in revolucije, ki skušajo ob pomanjkanju pisanih dokumentov osvetliti to dobo, borbo, procese družbenega osveščanja, politična razmerja sil in prizadevanja organiziranih sil NOB v posameznih krajih z zapisi pričevanj, pisanjem kronik, preverjanjem dogodkov itd., da bi tako pomagali zgodovinarstvu lažje priti do resnice. Vodilo za vse nas je dejstvo, da je razen referatov in sklepov političnih organov NOB ob prelomnih dogodkih, posebno za predvojno dobo in prva leta NOB, zapisanega zelo malo in zato je delo nas, akterjev, na obnavljanju dogajanj, moralnih vrednot in deležu množic v revoluciji nujno, da pa kljub vsej

dejavnosti trpljenja in prizadevanj revolucionarnih sil v boju ne bomo uspeli dovolj zvesto zapisati in bodo to verjetno na osnovi pričevanj lahko osvetlili in oživilo samo umetniški ustvarjalci.

Želim poudariti, da se udeleženci revolucionarnega boja strinjamo z mnenji zgodovinarjev, da je spomin le delno zanesljiv, zato skušamo organizirano in s preverjanji, z medsebojno konfrontacijo spominov dogodke in procese zapisati čim bolj zvesto. Zelela bi, da se v ta prizadevanja vključi čim več poklicnih zgodovinarjev, ki bodo z enotno metodologijo pomagali pri zapisovanju lokalnih kronik in monografij Knjižnice OF za kasnejšo sintezo. Posebno važno se mi zdi to delo za samo Ljubljano.

Želim opozoriti tudi na nujno timsko proučevanje povojnega razvoja socialistične družbe. Opažamo tendenco po poenostavljenem ocenjevanju te dobe kot dobe birokratskega socializma, ko se mnoge slabosti generalizirajo in ocenjujejo kot politična linija. Generacija, kateri pripadam, je najprej rušila staro, se mlada, vojaško neizobražena znašla iz oči v oči pred moderno opremljeno armado štirih okupatorjev, doživela strahovit teror in potem morala graditi socializem, se učiti, delati, graditi, trasirati lastno pot razvoja socialističnih odnosov. To so velike stvari in naporji za eno generacijo in zato mislim, da je k proučevanju te dobe treba pristopiti zavzeto, z vsem spoštovanjem, da je treba ocenjevati delo v takratnih pogojih razrušene domovine, strani in vplivov stalinske teorije graditve države oziroma socialistične družbe. Zlepa ne bomo pravično ovrednotili genialnega teoretičnega prispevka naših vodilnih tovarišev — Tita, Kardelja, Kidriča in drugih, ne samo za razvoj Jugoslavije, ampak za razvoj in krepitev socializma v svetu.

Skratka, dovolite, da to priznanje sprejemem kot priznanje zgodovinarjev vsem tem prizadevanjem v pomoči zgodovinski znanosti in kot priznanje odborom aktivistov OF, odborom SKOJ in revolucionarnega mladinskega gibanja, odborom vojaških enot, Centralne tehnike, VOS, vsemu temu, kar se je v zadnjih letih poleg objavljavanja individualnih spominov organiziralo za ohranitev pričevanj. Želim le, da bi zgodovinska znanost čimprej to ovrednotila in izdala v obliki znanstvene sinteze čimbolj popolno zgodovino delavskega gibanja, NOB in povojne graditve socializma. Hvala.

JOŽE ŠORN — ŠESTDESETLETNIK

Jože Šorn se je rodil 3. marca 1921 v Ljubljani v devetčlanski železničarski družini. Studij zgodovine na filozofski fakulteti v Ljubljani je končal 23. januarja 1948, disertacijo z naslovom Premogovništvo na Slovenskem do sredine 19. stoletja je obranil 3. marca 1962 (prav na svoj rojstni dan) ter bil še isti mesec promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti. Delal je najprej dobrih 16 let v ljubljanskem mestnem arhivu (od 1. januarja 1948 do 31. maja 1964), nato pa od 1. junija 1964 naprej v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja.

Iz teh skopih življenjepisnih podatkov sledi, da je dr. Jože Šorn 3. marca 1981 dopolnil šestdeset let svojega življenja. To pa je že mejnik, ob katerem se moramo ustaviti, zlasti pa je to dolžan Zgodovinski časopis kot glasilo Zgodovinskega društva za Slovenijo, saj sta tako časopis kot društvo s Šornom tesno povezana. Šornovo društveno delo se je začelo s Kroniko. Kakor vemo, je peto zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici 9. oktobra 1948 v resoluciji naročilo Zgodovinskemu društvu za Slovenijo, »naj v zvezi z MLO Ljubljana poskrbi za izdajanje časopisa za zgodovino urbanskih in industrijskih naselij«. Priprave niso bile lahke in so trajale več let; medtem so se tudi bistrili in usklajali sprva različni koncepti. Rešitev je dozorela leta 1952. Tedaj je odbor 13. novembra na predlog Franja Baša ustanovil novo sekcijo za lokalno zgodovino, njeno vodstvo pa je bilo dano Jožetu Šornu. Decembra je bila že pripravljena prva številka novega »časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, ki se je s svojim imenom Kronika naslonil na predvojno Kroniko slovenskih mest. V novem letu 1953 je ta prva številka izšla. Glavna naloga sekcije za lokalno zgodovino je bila skrb za Kroniko, v tem delu in skrbi pa je bil Šornov delež zelo velik. 17. decembra 1960 je bil Šorn kot zastopnik Kronike izvoljen tudi v odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo; v njem je tudi še danes. 26. junija 1975 je bila na predlog dr. Jožeta Šorna ustanovljena v okviru društva še sekcija za gospodarsko zgodovino in si je izbrala njega za predsednika. Zgodovinskemu časopisu je Šorn zvest sodelavec že nad polovico svojega življenja (od 1950), petnajst let (od decembra 1966) je član uredniškega odbora; od maja 1967 do oktobra 1972 je bil tudi tehnični urednik.

Toda pustimo naštevane funkcij in delovnih nalog, pa spregovorimo rajši o najvažnejšem, o Šornovem znanstvenem delu, posvečenem novejši slovenski gospodarski zgodovini, to je, predvsem času od začetka 18. stoletja do leta 1941. S to zgodovino so se pred Šornom sorazmerno malo ukvarjali. V razpravi o problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja, ki je z njo pred 34 leti začel svoje izhajanje naš Zgodovinski časopis, je bila po pravici uvrščena gospodarska zgodovina zadnjih stoletij med nerešena ali skoraj nedotaknjena vprašanja.¹ Seveda s tem ni rečeno, da ni bilo dotlej na tem področju prav nič narejenega. Nekatera zgodovinska dela, tako recimo Malova Zgodovina slovenskega naroda ali Josipa Žontarja Zgodovina mesta Kranja so imele mnogo podatkov o gospodarskem razvoju. Pročena je bila problematika nekaterih obdobj. Podane so bile razvojne slike posameznih panog ali krajev. Napisane so bile marsikatero zgodovine posameznih podjetij in biografije podjetnikov. Pisci takih del so bili v veliki meri nezgodovinarji, kakor recimo Rudolf Andrejka, da omenimo samo njegovo ime. Izpod peresa slovenskih šolanih zgodovinarjev sta izšli predvsem dve pomembni gospodarsko zgodovinski knjigi, prva v nemščini na Dunaju, druga v francoščini v Parizu: Ivan Slokar je tik pred prvo svetovno vojno napisal še danes dragoceno zgodovino avstrijske industrije v prvi polovici 19. stoletja,² Melitta Pivec-Steletova pa leta 1930 knjigo o gospodarskem življenju Ilirskih provinc,³ delo, ki je pri nas verjetno še mnogo premalo cenjeno. Ivan Slokar je po prvi svetovni vojni opustil zgodovinsko znanstveno delo in se je k njemu vrnil šele čez štirideset let, Pivec-Steletova pa se z gospodarsko zgodovino razen za čas francoske oblasti v svojem raziskovanju ni več ukvarjala. Tako je Jože Šorn prvi zgodovinar, ki je raziskovanju novejši slovenske gospodarske zgodovine posvetil vso svojo znanstveno dejavnost.

Svoj prvi znanstveni članek Doneseš h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713, ki je bil objavljen leta 1950 v Zgodovinskem časopisu, je začel Šorn z ugotovitvijo, da sistematično pregleduje naše starejše arhive z namenom, da dobi »čim jasnejšo sliko o splošnem gospodarskem položaju na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja«. Tako delo, razširjeno na poznejša obdobja in na vse slovensko ozemlje, je vztrajno nadaljeval. Nobene težave in ovire, ki jih ni bilo malo, ga niso potlačile. Vodilo ga ni samo veselje, ampak prava ljubezen do raziskovanja, do zamudnega brskanja po fasciklih, ki pa te o pravem času nagradi z odkritji, ko nenadoma oživi slika, zložena iz tisočih kamenčkov, in ti razsvetli čas in podatke. Šorn je rastel predvsem sam iz sebe, iz svoje neugnane volje, svojih pogledov na zgodovino, svojih izkušenj in spoznanj, svoje vedno širše razgledanosti in vedno temeljitejšega znanja. Ves čas mu je bilo zoprno kompiliranje po literaturi in izrekanje sodb in mnenj brez opore v virih. Domala vsa svoja dela je napisal na podlagi temeljitega študija arhivskih in tiskanih virov. Sistematično je pregledoval zlasti naše in avstrijske arhive. Njegove razprave so zato tudi vselej prinesle množico novih podatkov, dopolnjevale in spreminjale so dotedanjo sliko. Prav kot najboljši poznavalec gradiva za gospodarsko zgodovino od začetka 18. stoletja naprej Šorn ne sledi različnim starejšim, čeprav z velikimi avtoritetami podprtim ugotovitvam in periodizacijam, ampak postavlja na podlagi lastnih raziskav svoje, utemeljene in bogato podprte z viri. Dr. Šorn gospodarskih konceptov časov, ki jih opisuje, ne razlaga abstraktno, ampak jih postavlja med konkretne ljudi v času in prostoru, nam prepričljivo pokaže, kaj so hoteli, na kakšne težave so naleteli, kakšen je bil odpor in kakšen je bil nazadnje rezultat. Njegov način pisanja je dostikrat svojevrsten, na poseben način neposreden in živahen.

Šornovo bogato bibliografijo objavljajo Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, tu pa naj se omejimo samo na nekatere ugotovitve. Pri raziskovanju gospodarske zgodovine se Šorn ni nikdar ozko omejeval. Glede časa je začel z novim vekom, podrobneje pa obravnava dobo od osemnajstega stoletja do 1941. Prostorsko dostikrat poleg slovenskega obravnava jugoslovanski razvoj. Gospodarskega razvoja na Slovenskem ni nikdar jemal izolirano, ampak vselej v ozki povezanosti s prostorom, ki so mu naše dežele pripadale, kajkrat pa tudi še širše. Izven gospodarske zgodovine je napisal Šorn nekaj zanimivih člankov z novimi podatki, saj je pri raziskovanju gospodarske preteklosti našel tudi dosti drugega pomembnega gradiva. V gospodarski zgodovini je opisoval posamezna podjetja, gospodarsko preteklost posameznih krajev, napisal več življenjepisov gospodarstvenikov, sistematično se je loteval razvoja posameznih panog, veliko pozornost je posvečal gospodarski politiki države, pa (zaradi vrednotenja virov) oblastni organizaciji zbiranja poročil o gospodarski dejavnosti. Zlasti v zadnjem času piše širše, sintetične preglede posameznih obdobj naše gospodarske zgodovine. Posebno vrednost

¹ Bogo Grafenauer: Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, Zgodovinski časopis 1, 1947, str. 21, 22.

² Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I, Wien 1914.

³ La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813) suivie d'une bibliographie critique, Paris 1930.

predstavljajo njegove ocene, ki večinoma popravljajo podatke, dopolnjujejo ocenjevana dela z lastnimi izsledki in novimi podatki, opozarjajo na druge, neznane vire.

Med opisi posameznih podjetij naj tu samo opozorimo na najbolj obsežnega, na knjigo Razvoj papirnice Vevče (1956), pa na opis ljubljanske suknarne iz 18. stoletja (Zgodovinski časopis 1952/3, 1955) in na nedavni opis železarne na Dvoru (zbornik Železarna na Dvoru pri Žužemberku, Novo mesto 1980). Precej del je posvetil železarstvu: daljši Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860 (Zgodovinski časopis 1978), krajši Oris zgodovine železarstva na Slovenskem (Zgodovinski časopis 1977), Naše zgodovino pisje o rudarstvu in fužinarstvu na Slovenskem (Zgodovinski časopis 1971), Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva (Kronika 1962), da drugih ne navajamo. Premogovništvu je posvetil svojo disertacijo, ki je izšla deloma v Zgodovinskem časopisu 1964, deloma v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1968. Zelo podrobno je obdelal zgodovino papirništva, tako da smo dobili izpod njegovega peresa »ves razvoj od majhnega protestantskega mlina do zadnjega kartela papirniške stroke« v razpravah v Zgodovinskem časopisu 1954 in 1958/9 pa še v raznih drugih člankih. Zanimal ga je tudi razvoj prometa. Naj navedemo samo razprave iz zadnjega časa: Modernizacija cestnega in vodnega omrežja v času od leta 1713 do 1830 (zbornik Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977, Maribor 1977), Zanimivosti z naših cest v 18. stoletju (Kronika 1979), Obnavljanje zaloške ceste v letih 1782—1784 (Kronika 1978).

Izredno kvalitetni so Šornovi široki pregledi. Razprava Od klasičnih tekstilnih manufaktur k mehaničnim tekstilnim tovarnam (Zgodovinski časopis 1979), ki obravnava čas od začetka 18. stoletja do 1860, nikakor ne govori samo o tem, kar nakazuje naslov, ampak je dosti širši: govori o kameralistih in njihovih gospodarskih konceptih, o tem, kako so hoteli zaposliti »pohajkovalce in delomrzneže«, kako so zanje ustanavljali ubožnice, sirotišnice, vzgojevalnice, prisilne delavnice, ki so bile napol zapor in kruti zavodi za prevzgojo discipline, napol prediške šole. Za spoznavanje nastajanja naše industrije je ta razprava izredno pomembna. Tehtna je razprava Kmečka in obrtniška proizvodnja ter založništvo v drugi polovici 18. stoletja (Zgodovinski časopis 1978), zlasti pa še z njo povezana obsežna študija Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758—1775 (Časopis za zgodovino in narodopisje 1979). Ta je napisana na osnovi bogatega, toda tudi precej pomanjkljivega in zato za obdelavo kompliciranega gradiva v arhivu dvorne komore na Dunaju. Pomembna je zaradi ugotovitev in zaradi metode. Zelo plastično opisuje, kako so sestavljali začetne statistične sezname in popise, v čem so bili dvomi in težave popisovalcev, kako različno so na človeka, ki se je ukvarjal z obrtniškim delom, gledali fevdalci, meščani, kmetje in država, vsak s svojega zornega kota in vsak s svojim vrednotenjem. Vse to nam pokaže, kaj lahko od teh statistik 18. stoletja pričakujemo in česa od njih ne moremo dobiti. Na podlagi zbranih podatkov, ki jih prikazuje v tabelah in besedilu, ugotavlja, da je bilo v tem času na slovenskem prostoru s Trstom vred 6.700—9.000 profesionistov-obrtnikov, kar pomeni 0,8—1,1 % prebivalstva, da je bila tedaj Gorenjska najbogatejši del slovenskega prostora.

Iz najnovejših del o problematiki okrog konca prve svetovne vojne naj opozorimo na referat o vplivih vojne na gospodarski položaj prebivalstva na Slovenskem, ki ga je imel na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani 1980 in je znatno razširjen objavljen v tem zvezku Zgodovinskega časopisa, pa na razpravo o trgovskih zvezah med Slovenijo in republiko Avstrijo od novembra 1918 do novembra 1919 (zbornik Kärnten — Volksabstimmung 1920, Wien 1981). Za Zgodovino Slovencev, ki jo je leta 1979 izdala Cankarjeva založba, je dr. Šorn napisal kratek, a zanimiv in na glavne probleme osredotočen pregled Slovensko gospodarstvo med obema vojnama.

Ob svoji šestdesetletnici gleda lahko dr. Jože Šorn z zadovoljstvom na to, kar je doslej opravil, in na svoj doprinos slovenskemu zgodovinoписju, mi slovenski zgodovinarji pa smo lahko ponosni nanj in na njegovo delo. Želimo si, da bi nam še veliko napisal.

Vasilij Melik

In memoriam

DR. MIROSLAV PAHOR (1922-1981)

Vrste slovenskih zgodovinarjev je zapustil, ne nepričakovano, vendar mnogo pre zgodaj, dr. Miroslav Pahor, višji znanstveni sodelavec in dolgoletni ravnatelj Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« v Piranu. V dolgem boju s težko boleznijo je omagal 25. aprila letos, še ne 59 let star. Usoda je bila močnejša od njegove volje do življenja in želje, da bi uresničil vse svoje strokovne in znanstvene zamisli. Izteklo se je življenje človeku, ki je skoraj vse delovne sposobnosti posvetil kulturnemu dvigu in preučevanju zgodovine Slovenskega Primorja, še posebej pa Pirana, v katerem je poganjal tem močnejše korenine, čim globlje je prodiral v njegovo preteklost. Z njim smo izgubili enega izmed najbolj delavnih kulturnih delavcev obalnega področja in Pirana, delavca, ki mu je bilo delo načelo življenja.

Rodil se je kot kmečki sin 5. novembra 1922 v Novelu pri Temnici blizu Kostanjevice na Krasu, kamor se je do smrti rad vračal. Osnovno šolo je obiskoval v Temnici in v Komnu. Na gimnazijo je mogel šele z dveletno zamudo; šolanje so mu omogočili narodno zavedni in napredno misleči strici. Po šolanju v Gorici, Sieni in Bologni je maturiral maja 1943. leta v Gorici. Kraševac po rodu je že v mladosti doživljal vse tegobe fašističnega režima in težka mladost je klesala njegov značaj v trdo osebnost, zasidrano v slovenstvu in vneto za družbeno in vsakršno pravičnost. V narodno zavednem in za krivice občutljivem okolju se je kmalu tudi sam vključil v protifašistično gibanje in v tajno narodnostno organizacijo TIGR. Že avgusta 1942. leta je postal v Gorici aktivist mladinske organizacije Osvobodilne fronte. Delal je kot propagandni referent mladinske organizacije Gorica, nato pa kot mladinski referent in propagandist rajonskega odbora OF Gorica. Po prihodu nemškega okupatorja v Gorico je ves čas deloval v ilegali; v začetku marca leta 1944 pa je odšel v partizane. Tri mesece je bil v Kosovelovi brigadi, nato pa je zaradi invalidnosti delal na terenu. Konec vojne je pričakal kot referent ljudske prosvete okraja Gorica.

Po osvoboditvi, potem ko je za nekaj časa opravljal razne funkcije pri obnovi domovine (bil je med drugim tudi upravnik dijaškega doma v Celju), ga je želja po znanju pripeljala na študij zgodovine na filozofski fakulteti v Ljubljani (1946). Kljub delu v študentski organizaciji in udeležbi na vseh takratnih študentskih delovnih akcijah je v zanj značilni zagnanosti diplomiral v rednem roku (1950), opravil še bibliotekarski tečaj in po krajših zaposlitvah se je v začetku leta 1951 začela njegova dejavnost na obalnem področju, v Kopru in Piranu, kateremu je poslej vse do svoje prezgodnje smrti posvetil vse sile, sposobnosti in znanje. Usmerjal jo je zlasti v tri smeri: v strokovno organizacijsko, v znanstveno na področju zgodovine in etnologije in v splošno družbeno in kulturno.

Poklicnemu, strokovnemu delu se je posvetil z vso zavzetostjo, nazorsko napredno usmerjenega in v življenju preizkušenega intelektualca in je vanj vlagal vedno bogatejše znanje in organizacijske sposobnosti. V Kopru je po krajši zaposlitvi pri Radiu Koper prevzel vodstvo novoustanovljene študijske knjižnice in ji v nekaj letih položil temelje in jo organizacijsko utrdil. Na teh osnovah je knjižnica uspešno delala tudi po njegovem odhodu in prerasla v danes izredno pomembno kulturno ustanovo obalnega področja. V Piranu, kamor je prišel leta 1954, je začel zopet z obnovo v povojnih neurejenih razmerah zanemarjenih in celo uničenih kulturnih ustanov: knjižnice, arhiva, spomeniške službe in mestnega muzeja. Graditi je bilo treba pravzaprav vse na novo. Z mnogo vloženega truda je pod njegovim vodstvom vsa ta dejavnost zopet oživila in postopoma je ob njegovem

sodelovanju vsaka prerasla v samostojno ustanovo. Sam se je v celoti posvetil muzeju, ki ga je iz lokalnega, mestnega muzeja z dolgoletnim zbiranjem gradiva po vsej Sloveniji in tudi na tujem, z restavriranjem razstavnih predmetov in z urejanjem zbirke — prepričan v pravilnost pomorske koncepcije v slovenski sredini — in s premagovanjem najrazličnejših ovir, a tudi nerazumevanja, spreminjal v Pomorski muzej »Sergeja Mašera« (1967), specializirano muzejsko ustanovo republiškega in še širšega družbenega pomena. Muzej si je v končni organizacijski obliki zamislil kot centralno ustanovo z dislociranimi oddelki za solarstvo, ribištvo in povojno slovensko brodarstvo. Z osrednjo razstavo o razvoju pomorstva naj bi tako muzej zajel celotno pomorsko dejavnost na naših tleh in slovenskega človeka v njej od začetkov pomorstva do sedanje stvarnosti. Pri teh zasnovah je dobival podporo zlasti pri delovnih organizacijah obalnega pasu. Do smrti mu je uspelo do kraja uresničiti le dislocirani oddelk povojnega slovenskega brodarstva. Ob podpori Splošne plovbe in s sodelovanjem dela slovenskih občin je v Portorožu na zelo izviran način ustvaril muzejsko zbirko o razvoju Splošne plovbe in povojnega pomorstva sploh. Za muzejsko delo in postavitev pomorskega muzeja Slovenije, ki sodi med najvidnejše tovrstne ustanove v državi in je znan tudi v zamejstvu, je dobil Pahor leta 1974 kot priznanje Valvasorjevo nagrado, s katero so se mu slovenski muzealci oddolžili za opravljeno delo. Hkrati s postavljanjem muzeja je skrbel za nujno potrebne kadre in za strokovno rast ustanove. V zvezi s strokovno in kadrovsko rastjo muzeja in s pomorsko koncepcijo v strokovnem delu se je neprestano spoprijemal s še vedno močno zasidrano celinsko usmerjenostjo v slovenski zavesti celo v obalnem področju. Pogosto nerazumljen je z izostrenim posluhom reagiral na mnoge probleme obalnega pasu in dal pri tem številne pobude in zavzeto sodeloval pri raznih takih akcijah.

Prepričan v pravilnost svojega delovanja in zavedajoč se, da je ena izmed vzpodbud za širjenje pomorske usmerjenosti tudi dobro poznavanje zgodovinskega razvoja Slovenske Istre, njenih mest in pomorstva ter nato popularizacije tega znanja, se je že zgodaj po diplomski začel usmerjati v proučevanje vse te problematike in je vanjo vložil — ob strokovnem delu — v tridesetih letih mnogo trdega in vztrajnega dela. Že leta 1951 je začel objavljati prve tovrstne prispevke v tedanji Istrski tednik in nato Slovenski Jadran. Leta 1953 je uredil Zgodovinski zbornik STO in v njem objavil tudi več razprav, ocen in poročil. Nato srečujemo leto za letom rezultate njegovega znanstvenega dela vse do smrti (in po njej, ker je v tisku še več njegovih razprav). Objavljal je v raznih lokalnih časopisih in revijah ter zbornikih (Primorski dnevnik, Obala, Pomorstvo, Informator, glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe, kjer je pravzaprav urejal zgodovinsko rubriko, Naša pomorska preteklost, Spomeniški vodnik oz. Spomeniško varstvo. Naši razgledi, Goriški letnik, Slovenski pomorski zbornik, Slovensko morje in zaledje), ki so nastajali tudi na njegovo pobudo ali pa jih je sourejal. Prav tako pa je bil, lahko rečemo, več ali manj stalni sodelavec tudi republiških glasil slovenskih zgodovinarjev: Zgodovinskega časopisa (zadnja razprava Maribor — mesto pomorščakov, letnik 33, 1979) in zlasti Kronike, v kateri je njegovih razprav za kar zajeto knjižo (zadnji prispevek Fevdalna posest na piranskem ozemlju do 13. stoletja, letnik 29, 1981); v zadnjem času pa je začel objavljati tudi v mariborskem Časopisu za zgodovino in narodopisje (razprava Vloga furmanstva pri rekrutiranju prostovoljnega kadra avstrijske mornarice s posebnim ozirom na Štajersko, letnik n. v. 14, 1978). Na osnovi svojih rezultatov znanstvenega dela je leta 1956 promoviral z obsežno razpravo o socialnih bojih v občini Piran, ki je eno izmed njegovih najpomembnejših del, postal leta 1971 znanstveni in nato leta 1978 višji znanstveni sodelavec.

Na zgodovinskem področju je Pahor znanstveno delo usmerjal predvsem na dvoje področji. Po eni strani ga je pritegovala preteklost obalnega pasu in še posebej mest od Pirana do Trsta. Časovno je zajel dobo od zgodnjega srednjega veka do konca fevdalizma v slovenskih deželah; v posameznih razpravah pa je segel celo vse do najnovejšega časa. V vsebinskem, problemskem pogledu je posebno zanimanje pokazal za vprašanja mestne uprave, oblastnih in upravnih organov v mestih, mestnih statutov, pravnega položaja tuincev v teh mestih, dalje za družbene razmere, socialne boje, istrsko podeželje in za posamezne veje gospodarstva. Ob proučevanju zgodovine mestnih komun v Slovenski Istri je največ pisal o Piranu. Lahko rečemo, da je bil med slovenskimi zgodovinarji edini, ki se je sistematično posvečal piranski zgodovini. Kratak zgodovinski pregled Pirana (22 strani), ki ga je napisal za delo M. Pahor — T. Mikeln, Piran, Portorož 1972, je nastal sicer iz praktičnih (turističnih namenov), je pa prvi sintetični pregled zgodovine mesta v slovenski historiografiji. Njegovo najobsežnejše delo iz zgodovine Pirana pa je že omenjena disertacija, ki je izšla pod naslovom Socialni boji v občini Piran od XV.—XVIII. stoletja, Ljubljana 1972, str. 288. Besedilo knjige presega vse, kar je

bilo doslej napisanega v družbenem in deloma tudi gospodarskem razvoju mesta v obravnavanem času. Vsebinsko in časovno izhodišče socialnih bojov tistega časa je bila zapora Velikega sveta okoli leta 1300, s katero je politična oblast v komuni prešla zgolj na člane patricijskih družin. Jedro monografije je posvečeno boju popularov za pravice proti plemiški oligarhiji, boju, ki mu gre posebno mesto v zgodovini Pirana. Delo je zajelo dobršen del doslej še neobdelane zgodovine mesta. Z vrsto razprav je posegel tudi v zgodovino Kopra, dalje Izole, o kateri imamo zavoljo pomanjkanja virov zelo skromno historiografijo, in tudi Trsta in Milja. Kot zunanji sodelavec akademijskega inštituta M. Kosa pri SAZU je v okviru načrtnega izdajanja virov za slovensko zgodovino pripravljaval kritično izdajo vseh piranskih statuten. Delo je skoraj končal, napisati bi moral samo še edicijski uvod in preurediti besedilo samih statuten; to bodo sedaj opravili v omenjenem inštitutu.

Po drugi plati se je Pahor vse bolj usmerjal tudi v proučevanje slovenskega pomorstva novejši dobe vse do druge svetovne vojne. S strokovnimi in poljudno informativnimi prispevki in članki je posegel tudi v njegov sodobni razvoj. Tudi tu je bilo njegovo zanimanje zelo široko, proučeval je delovanje in vlogo važnejših slovenskih pomorcev (npr. M. C. Koch, A. Haus, B. Saje, I. Beran, A. Dolenc, J. Černy, K. Žonta [Schonta], A. Praprotnik), strokovne kadre slovenskega izvora v posameznih panogah, zgodovino pomorskega šolstva in šolanje slovenskih pomorščakov, dalje je sistematično raziskoval v trgovsko in vojno mornarico habsburške monarhije vključeni kader iz slovenskih dežel, pri čemer je močno črpal podatke iz dunajskih arhivov, kamor je v zadnjih nekaj letih redno zahajal, pa slovensko ladjarstvo v letih 1841 do 1941, iz česar je že dal več ali manj sintetično besedilo. V posameznih, predvsem strokovnih člankih, je obravnaval tudi važne dogodke iz boja naših pomorcev v času NOB. Rezultati vsega tega proučevanja so tolikšnega pomena, kot si ga poprej nismo mogli zamisliti. Vsekakor v veliki meri potrjujejo upravičenost poudarjanja pomorske usmerjenosti slovenskega ljudstva v preteklih stoletjih.

V zvezi s to problematiko in s proučevanjem nekaterih panog piranskega gospodarstva je posegel Pahor tudi na področje etnoloških raziskav. Pri tem je obravnavani problematiki, predvsem glede na časovno obdobje, ki ga raziskave zaobjamejo, in po uporabljenih metodah postal predstavnik novih smeri v slovenski etnologiji. Čeprav etnologije ni študiral, je imel do nje veliko afiniteto in zlasti izreden čut za metode etnološkega proučevanja. To je pokazal že v knjigi *Stare piranske soline*, Ljubljana 1963, ki jo je napisal s tudi že pokojno etnologinjo in dolgoletno arhivarko v piranskem arhivu T. Poberajevu, a je zanj poglavito delo opravil sam. V njej dajeta poleg zgodovinskega pregleda solinarstva v Piranu zlasti rezultate terenskih etnoloških raziskav. Ob opisu solin z njihovo pripravo za izkoriščanje in vzdrževanje je poudarek predvsem na tehniki pridobivanja soli in njenega transporta, kar je podrobno opisano, in na opisu dela in življenja solinarjev, njihovo materialno in duhovno kulturo. Knjiga je plod kombinacije etnoloških raziskav in proučevanja zgodovinskih virov in predstavlja nekako zaokroženo celoto s starejšo literaturo o piranskih solinah, ki se teh problemov ni dotikala. Arhivske študije o solinarstvu je Pahor še do zadnjega nadaljeval in je prišel v zadnjem letu življenja z najdbo beneških katastrskih map piranskih solin iz konca 16. in druge polovice 17. stoletja do novih važnih podatkov o obsegu, o lastništvu, dohodkih itd. solin in solinarjev. Žal so ostale te študije nedokončane.

Vrsto let, zlasti še v zadnjem desetletju, je s terenskim raziskovanjem in etnološko metodo zelo intenzivno sledil tradicijam o povezavah slovenskega zaledja, še posebej podeželja z morjem in njegovemu vključevanju v pomorstvo. Rezultati tega dela so nepričakovano bogati in izredno zanimivi zlasti glede oskrbovanja ladjedelniške proizvodnje v Trstu s surovinami (lesom, jambori, vrvmi, smolo itd.), glede vključevanja slovenskih ljudi v pomorsko dejavnost in glede vplivov vsega tega na mišljenje in kulturo preprostega slovenskega kmečkega človeka v času pred približno sto leti. Posamezne razprave, objavljene v zadnjih letih, dajejo neposredno podobo o vsem tem. Posebej je govoril o tem na drugi okrogli mizi jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev v Ljubljani leta 1977. Nekako sintezo tega proučevanja, ki jo je z velikim navdušenjem in s pravo kraško vztrajnostjo pripravil za tisk pod naslovom »Jamborna pot«, avtor, žal, ni dočakal; izšla bo verjetno konec letošnjega leta. O tej problematiki je v Pahorjevi zapuščini ostalo še več nedokončanih rokopisov in precej neizrabljenega gradiva, kar bi kazalo dokončati in gradivo izrabiti.

Z njegovo smrtjo je, žal, zaostalo tudi skupinsko delo na zelo široko zasnovani zgodovini Pirana, o kateri so še nastajala prva osnovna besedila. Težko je sedaj reči, če bo kmalu prišlo do uresničenja tega načrta, ki bi bil sicer lahko končan v nekaj letih.

Prosvetno delo aktivista NOB in neposredno po osvoboditvi je v njem pustilo tako močne sledove, da se mu tudi pozneje ni mogel odreči. Povezanost z rodnim Krasom, kamor se je vsako leto ponovno vračal, da bi si nabral novih moči, je osnovni motiv za nastanek zbirke pravljič s Krasa, ki jih je objavljaval v dveh letnikih lista za mladino Galeb. Dolga leta je poučeval svoj predmet tudi na italijanski gimnaziji v Piranu. Kljub napornemu strokovnemu in znanstvenemu delu je opravljal najrazličnejše funkcije v okviru strokovnih društev in v družbeno-političnih ter samoupravnih organih v lokalnem in na republiškem nivoju, še posebej na področju kulture, šolstva in prosvete ter muzealstva. Povsod je uveljavljal napredna stališča in vztrajal na njih domišljeno in uporno, pogostokrat tudi zelo vehementno, celo za ceno priljubljenosti in ostrih kritik in nasprotovanj, kar pa je tem laže prenašal, čim bolj je praksa vsakdanjega življenja potrjevala njegove poglede.

Vrzel, ki je nastala z njegovo prezgodnjo smrtjo v kulturni sredini Pirana in v vrstah proučevalcev zgodovine tega mesta in Slovenske Istre, bo ostala še dolgo neizpolnjena. Ostali bodo njegovi znanstveni in strokovni rezultati, živela bo ustanova, ki jo je ustvaril in neprestano dograjeval. Z vsem tem pa bo ostal trajen spomin nanj pri vseh, ki so z njim delali, ga poznali in cenili v Piranu, prav tako pa pri slovenskih zgodovinarjih in muzealcih.

Ferdo Gestrin

BIBLIOGRAFIJA DR. MIROSLAVA PAHORJA

- 1951
1. Kako so se Benečani leta 1283 postalili Pirana. — Istrski tednik 1951, št. 26.
2. Milje, Trst in Benetke. Odlomek iz zgodovine naših krajev — Istrski tednik 1951, št. 29.
3. Beneško-tržaška vojna v 60 in 70 letih XIV. stoletja. — Istrski tednik 1951, št. 32—35.
- 1952
4. O tržaškem dialektu in »italijanstvu« Trsta. — Slovenski Jadran 1952, št. 29.
5. K zgodovinski razstavi »Slovenci ob Jadranu«. — Slovenci ob Jadranu, zgodovinska razstava v Kopru 29. X.—29. XI. 1952, str. 5—16.
6. Naseljenost Slovencev v Istri. — Slovenci ob Jadranu, zgodovinska razstava v Kopru 29. X.—29. XI. 1952, str. 20—26.
7. Slovenski jezik v javnem življenju in slovenska prosveta na Koprskem do leta 1918. — Slovenci ob Jadranu, zgodovinska razstava v Kopru 29. X.—29. XI. 1952, str. 30 do 40.
8. Narodnoosvobodilni boj v Slovenski Istri. — Slovenci ob Jadranu, zgodovinska razstava v Kopru 29. X.—29. XI. 1952, str. 47—62.
- 1953
9. Nekateri ugotovitve o Slovencih v koprskih statutih. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, 17—28. (Podpis P. V. Vesel.)
10. Koprski upor leta 1348. Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 29—68.
11. Nekatera vprašanja primorske in slovensko istrske historiografije. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 147—
12. Nekatera vprašanja naših arhivov. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 153—163. (Podpis M. Markič.)
13. Slovenski poglavar v Kopru. — Slovenski Jadran 1953, št. 10, str. 6—7.
13. a Koprsko obzidje v preteklosti. — Slovenski Jadran 1953, št. 7, str. 6—7.
14. Slovenski nižji sodniki v koprski okolici. — Slovenski Jadran 1953, št. 12, str. 6.
15. Odnosi med Trstom in Benetkami v 17. stoletju — Slovenski Jadran 1953, št. 19, str. 6.
16. Ocena: Note bibliografiche a »La tragedia della Dalmazia, del Carnaro e della Venezia Giulia, 1918—1945« di Rodolfo Romei, Bari. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 166—168. (Podpis P. C.)
17. Ocena: Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, n. s. 1, 2, 1949—1952. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 172—178 (Podpis P. C.)
18. Ocena: Carlo Carobulo, Sulle vie della gloria. Itinerari per la visita ai campi di battaglia dell'Isonzo, Gorica 1951. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 179—180. (Podpis Pamir.)
19. Ocena: Diego De Castro, Il problema di Trieste Vol. I. Genesi e sviluppi della questione giuliana in relazione agli avvenimenti internazionali 1943—1952), Bologna 1952. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 182—184. (Podpis M. P.)
20. Ocena: Cusin Fabio, Venti secoli di Bora sul Carso e sul Golfo, Trst 1952. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 184—186. (Podpis M. P.)

21. Ocena: Angelo De Benvenuti, Storia di Zara (V izdaji: Biblioteca di scienze moderne) I—II, Milano 1952—1953. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 187—188. (Podpis Horoslav Pamir.)
22. Ocena: Pagine Istriane. N. s. št. 12. Trst 1953. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 188—189. (Podpis Horoslav Pamir.)
23. Dokumenti. — Istrski zgodovinski zbornik 1953, str. 191—297.

1957

24. Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616. — Kronika 1957, str. 14—20.
25. Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih. — Kronika 1957, str. 123—134.
26. Priprave za Slovenski pomorski muzej. — Kronika 1957, str. 158 do 160.
27. Notranjski muzej v Postojni slavi desetletnico obstoja. — Primorski dnevnik 1957, št. 286.
28. Deset let Notranjskega muzeja. — Ljubljanski dnevnik 1957, št. 290.

1958

29. Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru. — Kronika 1958, str. 73—79.
30. Oblastni in upravni organi Pirana v dobi beneške republike. — Kronika 1958, str. 109—130.
31. Slovenski pomorski muzej v Piranu. — Primorski dnevnik 1958, št. 5.
32. Janez Krstnik Gojna, piranski protestant XVI. stoletja. — Primorski dnevnik 1958, št. 112 in 113. (Podpis Pavle Martinc.)
33. Še en list iz zgodovine Istre v XVI. stoletju. Protestant Nikolaj Gojna, vodja piranskih množic. — Primorski dnevnik 1958, št. 124. (Podpis Pavle Martinc.)

1959

34. Koprška nota in miljski protokol iz leta 1849 v neobjavljenem spisu Antonija de Colle. — Kronika 1959, št. 66—73.
35. Pravni status tujcev v uredbah piranskih statutov. — Kronika 1959, str. 130—137.
36. Slikar Lev Vilhar v koprski Mali galeriji. — Primorski dnevnik 1959, št. 260.

1960

37. O zgodovinskem in arhitektonskem razvoju Tartinijevega trga v Piranu. — Kronika 1960, str. 21—36. Skupaj z B. Kovičevom.

38. Zopet nekaj o starem Piranu, toda to pot nekoliko drugače. K vprašanju odgovornega in neodgovornega pisanja zgodovinskih član-
kov. — Primorski dnevnik 1960, št. 200.

1962

39. Pomorski oddelek v Mestnem muzeju v Piranu. — Slovenski pomorski zbornik 1962, str. 87—92.
40. Trdo železo se mu pokori. Podobnikar (Martin) razstavil v Piranu. — Primorski dnevnik 1962, št. 148. (Podpis Pavle Martinc.)
41. Herman Pečarič odkriva Istro. — Primorski dnevnik 1962, št. 165.
42. Intarzijske v Mestnem muzeju v Piranu. — Primorski dnevnik 1962, št. 178.
43. Ocena: Slovenski pomorski zbornik. — Pomorstvo 1962, str. 371.

1963

44. Predpisi o obrtnikih, prostih poklicih in trgovcih v statutih mesta Trsta. — Kronika 1963, str. 27—37.
45. Dva dokumenta iz Pirana. Prispevek k zgodovini Slovencev na morju. — Pomorstvo 1963, str. 111—114.
- 45 a. Stare piranske soline. — Ljubljana 1963, str. 175. Skupaj s T. Poberajevo.

1964

46. Mornariška pešadija IX. korpusa. — Informator Splošne plovbe 1964, str. 4—5.
47. V Piranskem muzeju razstavlja Gabriel Kolbič iz Maribora. — Primorski dnevnik 1964, št. 172. (Podpis Pavle Martinc.)
48. Razstava Poldeta Oblaka v Piranu. — Primorski dnevnik 1964, št. 243. (Podpis Pavle Martinc.)
49. A. Kovač in Z. Manojlovič v Piranskem muzeju. — Primorski dnevnik 1964.

1966

50. Koprška nota iz leta 1849 ali prvi poskus namerne italianizacije Istre. — Zgodovinski časopis 1965—66, str. 277—296.

1967

51. Morje in Slovenci (Zgodovinski podatki). — Zbornik 20 let Pomorske šole Piran, 1967, str. 17—31.
52. Dolžnost (Črtice iz življenja Sergeja Mašera). — Naši borci, glasilo ZZB Piran, 1967, str. 20—24. Skupaj z N. Zadnek.
53. Pomen Splošne plovbe v pomorstvu za Piran, Slovenijo in Jugoslavijo. — Informator Splošne plovbe 1967, str. 9—10. Priredil s T. Tijanomom.

54. Major Baldomir Saje. — Informator Splošne plovbe 1967, str. 14—16.
55. Zadnji dnevi rušilca Zagreb. — Informator Splošne plovbe 1967, str. 16—20.
56. Trgovska ladja »Senga« prva dvig-
ne partizansko zastavo. Informator
Splošne plovbe 1967, str. 22. (Pod-
pis PaM.)
57. Veliki admiral Anton Haus v pr-
vi svetovni vojni. — Informator
Splošne plovbe 1967, str. 24—25.
58. Piran in trgovina s soljo. — Infor-
mator Splošne plovbe 1967, str.
26—27.
59. 150 let od začetka gradnje sve-
tilnika v Savudriji. — Informator
Splošne plovbe 1967, str. 29.
60. Cursibus navigantium nocturnis
dirigandis. — Informator Splošne
plovbe 1967, str. 29.
61. »Rog« v viharju. — Informator
Splošne plovbe 1967, str. 51—52.
(Podpis PaM.)
62. Poročnik bojne ladje Igor Beran.
— Informator Splošne plovbe 1967,
str. 55.
Skupaj z A. Grošelj.
- 62 a. Zgodba mornarja, ki je padel na
kopnem. — Dolenjski list 1967,
sept. 15.
- 1968
63. Pomen piranskega patriciata v
mestni upravi od XIV. do XVIII.
stoletja. — Kronika 1968, str. 83—90.
64. Slovenski inženirji in tehniki v tr-
žaškem arsenalu (1863—1913). —
Informator Splošne plovbe 1968,
str. 16—18 in 21.
65. Mornarji slikarji v taboriščih in
NOB (Razstava ob občinskem pra-
zniku). — Informator Splošne
plovbe 1968, str. 19.
66. Slovenski mornarji v taboriščih in
NOB (Razstava ob občinskem pra-
zniku). Primorski dnevnik 1968,
št. 296.
67. Znamenita zastava. Ob petdesetlet-
nici nastanka Jugoslavije. — In-
formator Splošne plovbe 1968,
str. 20.
68. Slovenski pomorski zdravniki pri
Avstrijskem Lloyd (1869 do 1895).
— Informator Splošne plovbe 1968,
str. 22—23.
69. Kontraadmiral Metod Ciril Koch.
Informator Splošne plovbe 1968,
str. 24—25.
70. Černigoj in patentirani »jaz«. Ob
umetnikovi jubilejni razstavi. —
Primorski dnevnik 1968, št. 273.
(Podpis P.)
- 1969
71. Sto let slovenskega ladjarstva. 1848
do 1941. — Piran 1969, str. 40.
72. Zgodovinska problematika naših
pomorščakov med drugo svetovno
vojno. — Informator Splošne plov-
be 1969, str. 19—23. (Podpis Miro
Županov.)
73. Slovensko pomorsko šolstvo po
drugi svetovni vojni. — Informa-
tor Splošne plovbe 1969, str. 23—24.
(Podpis Pavle Martinc.)
74. Kadet Anton Dolenc z objektivom
okoli sveta (1890—1891). — Infor-
mator Splošne plovbe 1969, št. 1/2,
str. 29—32, št. 3, str. 24—28.
75. Razstava o Splošni plovbi in nje-
nih ljudeh v pomorskem muzeju
»Sergej Mašera«. — Informator
Splošne plovbe 1969, št. 3, str. 28.
(Podpis P. S.)
76. Pomorski muzej »Sergej Mašera«
v Piranu. — Informator Splošne
plovbe 1969, št. 3, str. 29—30. (Pod-
pis (M. R. P.)
77. Slikar Leo Vilhar slavil 70-letnico.
— Primorski dnevnik 1969, št. 261.
(Podpis mp.)
- 1970
78. Slovenski dijaki in študentje na
pomorski šolah (1754—1941). —
Zbornik 10 let Višje pomorske šo-
le Piran, str. 43—100.
79. Ponovno o zgodovinski problema-
tiki naših pomorščakov med dru-
go svetovno vojno. — Informator
Splošne plovbe 1970, št. 2, str. 19 do
23.
80. Poročnik korvete Ive Osredkar. —
Informator Splošne plovbe 1970,
št. 3, str. 15—16.
81. Razstava »Naši mornarji v karika-
turi«. — Informator Splošne plov-
be 1970, št. 3, str. 17.
82. Slovenski dijaki in študentje na PŠ
v Trstu (1754—1914). Informator
Splošne plovbe 1970, str. 15 in 18
do 19.
- 1971
83. Slovenska koncepcija pomorskega
vojskovanja v drugi svetovni voj-
ni. — Obala 1971, št. 9, str. 1—9.
- 1972
84. Socialni boji v občini Piran od XV.
do XVIII. stoletja. — Ljubljana
1972, str. 288.
85. Piran — Portorož 1972, str. 64. (Tu-
di v nemškem in italijanskem pre-
vodu.) Skupaj z T. Mikelnom.
86. Solinarski skansen. Turističnim in
kulturnim delavcem v razmislek.
— Obala 1972, št. 14, str. 19—24.
87. »Navigare necesse est«. SOS za
srednjo pomorsko šolo. — Obala
1972, št. 15—16, str. 59—61.

88. Samo morje je vedelo... (votivne podobe v cerkvi Marije Strunjanke in Pomorskem muzeju v Piranu. — Informator Splošne plovbe 1972, str. 24—26.
89. Razvoj jugoslovanske vojne mornarice. Z razstave v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera«. — Informator Splošne plovbe 1972, št. 2, str. 24—25.
90. Hrepenenje se mi je zazrlo v dušo. Zapisal Marjan Tomšič. — Primorske novice 1972, št. 50, str. 9.
- 90 a. Bomo sprejeli pozitivne ali negativne tradicije. — Obala 1972, str. 45—46.

1973

91. Constitutio Momiliani v letih 1521 do 1535. Kronika 1973, str. 88—96.
92. Naša pomorska preteklost. — Informator Splošne plovbe 1973, št. 1, str. 20—22.
93. Koroški Slovenci v vojnem pomorstvu. — Informator Splošne plovbe 1973, št. 2, str. 18—20.
94. Obisk v piranskem pomorskem muzeju (razgovor vodil Pavle Vrhovnik). — Informator Splošne plovbe 1973, št. 2, str. 20—22.

1974

95. Statuti srednjeveške občine Izola iz leta 1360 v odnosu do tujcev. — Kronika 1974, str. 77—85.
96. Piran v obdobju dvojne oblasti (XII.—XIII. stoletje). — Kronika 1974, str. 161—169.
97. Mornariški odred Koper. — Informator Splošne plovbe 1974, št. 1/2, str. 38—39.
98. Ob 20. obletnici pomorskega muzeja Piran. — Informator Splošne plovbe 1974, št. 4, str. 20

1975

99. Dijaki slovenskih dežel v avstrijskih vojnopomorskih akademijah. — Zbornik 15 let VPŠ 1975, str. 71 do 130.
100. Statut občine Piran iz leta 1274. — Zgodovinski časopis 1975, str. 77—88.
Zusammenfassung.
101. Ladjedelnštvo v preteklosti Pirana. — Informator Splošne plovbe 1975, št. 2/3, str. 33—37, št. 4, str. 25—26.

1976

102. Organizacija oblasti v občini Izola po listinah iz leta 1253 in 1260. — Kronika 1976, str. 158—165.
103. Kraška vas Povir, primer simbioze med kopnim in morjem. — Gorški letnik 1976, str. 97—123.
104. Problemi naše pomorske zgodovine. — Naši razgledi 1976, str. 143.

105. Kontraadmiral Karl Žonta (Schon-ta) iz Celovca. — Informator Splošne plovbe 1976, št. 1/2, str. 30—32.
106. Kontraadmiral Alojz Praprotnik iz Bovca. — Informator Splošne plovbe 1976, št. 3, str. 24—25.
107. S furmani po oficirje. Slovenski pomorščaki. (Razgovor zapisala Jelka Sprogar.) — 7 D 1976, št. 44, str. 14—15.

1977

108. Senožee — slovenska pomorska postojanka na kopnem. — Slovensko morje in zaledje 1977, str. 22—79.
109. Piran v ohranjeni zapisani besedi. Katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper. — Koper 1977, str. 80. Skupaj z V. Bezekovo in M. Furlanom.
110. Senožee in furmanstvo. — 7 vasi, glasilo kulturnega društva »Pepca Čehovin-Tatjana« 1977, str. 13—16.
111. Kontraadmiral Karel Schaffer iz Sežane. — Informator Splošne plovbe 1977, št. 1, str. 29—30.
112. Muzej »Sergej Mašera« v Piranu hrani dokaze slovenskega pomorstva. (Razgovor z M. Pahorjem je vodil L. Omladič.) — Primorski dnevnik 1977, št. 240.
113. Ocena: Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria 1972—1976. — Slovensko morje in zaledje 1977, str. 205—211.
114. Ocena: Leis Antonio (Antonio Alisi), Pirano. La sua chiesa. La sua storia. — Trst (s. d.) — Slovensko morje in zaledje, 1977, str. 211—215.

1978

115. Akrostihi v piranski knjigi statutov leta 1384. — Kronika 1978, str. 4—9.
116. Vloga furmanstva pri rekrutiranju prostovoljnega kadra avstrijske mornarice (s posebnim ozirom na Štajersko). — Časopis za zgodovino in narodopisje 1978, str. 92—99.
Summary.
117. Kontraadmiral Rihard Pogačnik iz Trsta. — Informator Splošne plovbe 1978, št. 1/2, str. 37—39.
118. Slovenski podoficirski kader v avstrijski vojni mornarici v razdobju od 1883 do 1903. — Informator Splošne plovbe 1978, št. 3, str. 28 do 29.
119. Piranski dukali. Katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper. (Uvod napisal Miroslav Pahor.) — Koper 1978, str. 3—4.
Tudi italijanski prevod: Lettere ducali a Pirano. Catalogo della mostra dell'archivio regionale di Capodistria. — Capodistria 1978.

120. Slovenski mornarji Avstrije v obrambi Dalmacije in Istre 1849 do 1917. Katalog razstave. (Besedilo in ureditev kataloga Miroslav Pahor. — Piran-Koper 1978, str. 24.
 121. Pomorstvo v luči znamk in kovancev. Koliko smo pomorski narod? Ob razstavi v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« v Piranu. — Naši razgledi 1978, str. 680.
 122. Naš portret: Miroslav Pahor. Pomorska dežela — Slovenija. (Razgovor zapisal S. Sitar.) — Življenje in tehnika 1978, št. 10, str. 714—724, št. 11, str. 792—801.
 123. Slovensko zaledje v koprodukciji s primorskimi ladjedelništvom. — Acta historicoeconomica Iugoslaviae 1978, str. 132—147. Summary.
- 1979
124. Vloga gorenjsko-koroške prometne pahljače pri rekrutiranju pomorskega kadra v preteklosti (1812 do 1918). — Kronika 1979, str. 30—42.
 125. Maribor — mesto pomorščakov. — Zgodovinski časopis 1979, str. 421—434. Zusammenfassung.
 126. Pomorski muzej »Sergej Mašera« (Spomini, dokumenti, razvojna koncepcija.) — Argo 1976—1978, str. 19—25.
 127. L'organizzazione del potere nel comune di Isola secondo i documenti del 1253 e del 1260. — Atti (del) Centro di ricerche storiche — Rovigno 1978—1979, str. 359—375.
 128. Mestna knjižnica v Kopru — Njen nastanek in razvoj do leta 1954. — Zbornik Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, 1979, str. 53—75.
 129. Muzejska zbirka Splošne plovbe ob 25. obletnici. — Informator splošne plovbe 1979, št. 1, str. 46—47.
 130. Naši ustanovitelji. — Informator Splošne plovbe 1979, št. 2/3, str. 21—26. Skupaj z Zoro Žagarjevo.
 131. Četrto stoletje pomorskega muzeja. — Informator Splošne plovbe 1979, št. 2/3, str. 27—28.
 132. Predstavljamo muzejsko zbirko Splošne plovbe. — Informator Splošne plovbe 1979, št. 2/3, str. 29—30.
133. Slovenski cestni križ kot faktor rekonstruiranja pomorskega kadra v naših deželah (1812—1941). — Slovensko morje in zaledje 1979, str. 153—207.
- 1980
134. Življenje in smrt komodorja Grunda iz Dobrne. — Novi tednik 1980, št. 26, 40, 43. Skupaj z J. Šumrado.
 135. Drobci iz slovenske pomorske tradicije. — Večer 1980 (6. 9.)
 136. Pomorščakov dnevnik. Potovanje podčastnika Martina. — Teleks 1980 (29. 2., 7. 3., 14. 3., 21. 3., 28. 3. in 4. 4.).
 137. Cestni križ in morje. Ob izidu zbornika Slovensko morje in zaledje. Razgovor z Miroslavom Pahorjem zapisal Ivo Ivačič. — 7 D 1980, št. 14.
 138. Kapitan Teodor Tijan. (Med nami v kolektivu.) — Informator Splošne plovbe 1980, št. 3/4, str. 15—16.
 139. Našega Tita ni več. — Informator Splošne plovbe 1980, št. 1/2, str. 4—5.
 140. S Titom na potovanjih miru. S kap. b. l. Stanislavom Abramom sta se pogovarjala dr. Miroslav Pahor in Alenka Grašič. — Informator Splošne plovbe 1980, št. 1/2, str. 6—7.
 141. Admiral Maksimilijan Daublebsky von Sterneck iz Celovca. — Informator Splošne plovbe 1980, št. 1/2, str. 55—57, št. 3, str. 39—42.
- 1981
142. Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja. — Kronika 1981, str. 1—8.
 143. Po jamborni cesti... v mesto na peklu. Ljubljana 1981, str. 264. Skupaj z Ilonko Hajnalovo.
 144. Gabrijel Gruber ali ladjedelstvo — navtika — navigacija. — Slovensko morje in zaledje 1981, str. 9—40.
 145. Pomorščaki s celjskega pokrajinskega območja — Celjski zbornik 1977/81, str. 233 sl.
 146. Slovenska pomorska tradicija. — Slovenski koledar 1982, str. 73—78.

V bibliografiji, ki zajema 150 razprav, strokovnih člankov, ocen in samostojnih knjig, nismo upoštevali avtorjeve zapise pripovedk, ki jih je objavljajal pod naslovom: Kraške pripovedke. Moja nona pripoveduje. Nunca Županja. — Galeb (Trst) 1962/3, od 3. 9. do 7. 10. 1962; 1963/4, od 1. 9. do 7. 10. 1963.

Ferdo Gestrin

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ

ZGODOVINSKO DRUŠTVO V PTUJU

Zgodovinsko društvo v Ptuj s svojo dolgo in plodno predzgodovino v Muzejskem društvu je ponovno zaživel po kratki cezuri, ko je bil 3. oktobra 1978 izredni občni zbor društva. Na tem občnem zboru je dr. Štefka Cobelj razgrnila pred udeležence delovanje Muzejskega društva, njegovo vlogo v mestu Ptuj, njegov pomen ne le za njegov čas, temveč tudi za našega in vlogo in pomen ponovno oživenega Zgodovinskega društva v Ptuj. Tu posredujem njen prispevek:

Ob petinosemdesetletnici

Prav je, da je s tem občnim zborom prišlo do oživljenja delovanja Zgodovinskega društva, ki je naslednik Muzejskega društva, to pa slavi v letošnjem letu 85. obletnico ustanovitve. Ob prazniku občine Ptuj smo otvoritev etnološke zbirke v bivši žitnici na grajskem hribu posvetili 85. obletnici ustanovitve muzeja, ker je z ustanovitvijo Muzejskega društva začela v Ptuj leta 1893 delovati tudi prva muzejska zbirka. Moramo pa posebej poudariti, da je Simon Povoden že nekaj desetletij prej postavil osnovo organizirani muzejski razstavni dejavnosti z arheološkimi kamnitimi spomeniki iz antičnega Poetovia, ki jih je dal vzdati na sedanjem Slovenskem trgu oziroma ob proštjski cerkvi. Prvi ljubiteljski, zbirateljski, zavarovalni, topografski in znanstveni obrisi so bili torej že globoko začrtani v prvi polovici prejšnjega stoletja in so v naslednjih letih ugodno vplivali na to, da so se v Ptuj izoblikovala hotenja po ohranjanju kulturnih dobrin v samem mestu. Ko je antični Poetovio postajal vedno bolj znan daleč po svetu, se je razširjalo tudi zanimanje za mestece ob Dravi in zahtevalo, da se njegovi zakladi iz preteklosti ne pošiljajo več v druga kulturna središča in v roke privatnih zbirateljev, ampak zbirajo, hranijo in prikazujejo na odrejenem prostoru v samem Ptuj. Praktična izvedba takih hotenj se je v tistih časih lahko uresničevala le preko muzejskega društva in požrtvovalnosti njegovih članov. Ti so brez dvoma v tej začetni etapi svojo nalogo opravili nadse resno, saj je iz ohranjenega arhivskega gradiva razvidno, da so na svojih sejah opravljali naloge, ki so se nanašale na arheološka izkopavanja, ohranitev gradiva (razstavljenega že takoj v začetku delovanja društva v kletnih prostorih gimnazije v obliki lapidarija), pridobivanje sredstev, ki sta jih dajali dunajski arheološki zavod in deželna vlada v Gradcu. Ni dvoma, da so člani društva z veliko zagnanostjo opravljali različne naloge; s pritegnitvijo prof. Ferka, ki je svojo zbirko arheološkega, etnološkega, prirodopisnega in kulturno-zgodovinskega gradiva iz Gomilice pri Lipnici preselil v Ptuj in jo podaril Ptuj, pa so opravičili obstoj društva. S to široko gesto je Ferk razširil tudi osnovo muzeja še na druge oddelke, ki so v razstavnem pogledu v prostorih gimnazije imeli že od leta 1898 stik s publiko.

Druga, nad vse važna etapa v delovanju Muzejskega društva je bila pridobitev muzejske stavbe z organizirano muzejsko dejavnostjo. Najdbe obeh materejev in prezentacija na licu mesta je bil velik korak naprej, toda prva svetovna vojna je prekrizala mnoge načrte. Ko je po vojni Viktor Škrabar, ki je bil tajnik in duša Muzejskega društva, postal konservator za ptujski okraj, se je zelo trudil, da je društvo v prvih povojnih letih s posojili reševalo najakutnejše probleme. Leta 1927 je mestna občina na dražbi kupila bivošo vojašnico v nekdanjem dominikanskem samostanu, ki jo je dodelila Muzejskemu društvu za potrebe muzeja. Takrat so bili s pomočjo ljubljanskega spomeniškega urada urejeni poleg bivše cerkvene ladje tudi križni hodnik in refektorij. Tako je bilo celotno gradivo končno po 30 letih preseljeno in ob 35-letnici Muzejskega društva 5. novembra 1928 svečano odprto za publiko kot Ferkov mestni muzej. S pomočjo subvencije ministrstva prosvete v Beogradu in mariborske oblastne samouprave se je v letih 1929 in 1930 nadaljevalo restavriranje križnega hodnika (pri tem je prišlo do odkritja fresk), konzervatorsko urejene pa so bile tudi slike in štukaturne okrasitve v refektoriju.

Kmalu po letu 1930 se je začelo zanimanje za ustanovitev vinarskega muzeja, kar je bilo realizirano leta 1940 v prostorih obrambnega stolpa ob Dravi, kjer je sedaj razstavni paviljon Dušana Kvedra. Z začetkom vojne je bila najaktivnejša faza delovanja Muzejskega društva drastično prekinjena. Zadnja seja društva je bila 21. marca 1941, prva po vojni pa 15. septembra 1945.

Nova ljudska oblast je v prvi fazi organiziranja muzeja v Ptujju imela močno oporo v članih Muzejskega društva. Toda skrb za kulturne spomenike in muzeje je v povojnem času dobila širše oblike. Muzejsko društvo je bilo še prisotno pri usposobitvi zbirke v bivšem dominikanskem samostanu, ki so začele razširjeno delovati 1. maja 1946 z staroslovanskimi izkopaninami in srednjeveško umetnostjo. Takratni predsednik tov. Stiplovšek je med drugim dejal: »Naši muzeji naj bodo hramovi, kjer narod naš dokaze hrani...« Z aktiviranjem grajskega poslopja kot muzeja leta 1948 in z ustanovitvijo oddelka ljudske revolucije 1951 se je ob organizirani muzejski, knjižnični in arhivski dejavnosti Muzejsko društvo v prvih povojnih letih polagoma preusmerjalo na pomoč muzeju, knjižnici in arhivu v sekciji dejavnosti, kar je dovedlo do preimenovanja društva na občnem zboru 13. oktobra 1956 v Zgodovinsko društvo. Pojasnilo poudarja, da je prvotno društvo z ustanovitvijo muzeja kot družbene ustanove izgubilo funkcijo upravljanja in vodenja zbirke. Odslej se je delokrog Zgodovinskega društva na občnem zboru v raziskovanje zgodovine ptujskega okraja, študij splošnih vprašanj zgodovine slovenskega naroda, študij problemov zgodovine pouka in izobraževanja, povezovanje vseh zgodovinarjev, pobudo za zbiranje in ohranitev muzejskega gradiva, tesno sodelovanje z muzejom, knjižnico in arhivom. Ta vloga, sicer nekoliko zmanjšana v zadnjih letih, bo gotovo po današnjem konsolidiranju, z istim ustvarjalnim navdušenjem kot pred 85 leti postala zopet aktivna, saj je nadvse aktualna. Pred nami je med drugim velika naloga ohraniti bodočim rodovom Ptuj in okolico, njegovo bogato duhovno in materialno kulturo, obnoviti staro mestno jedro, njegove kulturne spomenike, zbirati in obdelovati muzejsko in arhivsko gradivo.

Štefka Cobeľj

*

Na prvem rednem občnem zboru, ki je bil 13. 12. 1980 ob 13^h v stekleni dvorani v Ormožu, smo pregledali delo za nazaj in sprejeli plan aktivnosti za naprej, s posebnim poudarkom, naj se delo Zgodovinskega društva pojavlja in odvija v širših strukturah, ne zgolj v sferah zadovoljevanja ljubiteljskih teženj. Prvi korak nazven smo že naredili in sicer smo se odločili za občni zbor v Ormožu. Zgodovinsko društvo v Ptujju ima 79 članov in pokriva občini Ptuj in Ormož. Obe občini pokrivajo iste kulturne institucije: Pokrajinski muzej Ptuj, Zgodovinski arhiv v Ptujju in mreža šol.

V dveletnem obdobju je društvo delovalo predvsem na izobraževalnem področju s posebnim poudarkom na krajevni zgodovini in pomembnih jubilejih. Manj je društvu uspelo, da bi kakor koli tvorno delovalo pri najbolj perečih problemih varovanja kulturne dediščine na našem področju od čisto materialnega varstva do zakonskih opredelitev.

Občni zbor je pozdravil dr. Vasilij Melik, redni profesor za zgodovino na FF v Ljubljani. V pozdravu se je kot zgodovinar 19. stoletja dotaknil pomembnosti ravno teh krajev za zgodovino 19. stoletja, za prebujanje Slovencev, za vlogo vzhodnoštajerskih Slovencev pri izvajanju programa Zedinjene Slovenije. Tovaršica Vida Topolovec je orisala gospodarski razvoj občine Ormož po letu 1945. Sprejeto in potrjeno je bilo poročilo o delu društva za obdobje 1978—1980, ki je med drugim navedlo, da je bil v letu 1978 izveden zelo uspeh Potrčev večer, ki je bil posvečen 50. obletnici ilegalne partijske celice v Železniških delavnicah v Ptujju in 15. letnici smrti dr. Jožeta Potrča. Sodelovanje Glasbene šole Ptuj, dijakov Centra srednjega usmerjenega izobraževanja, predstavnikov družbeno političnih organizacij, Radia, še živčih članov celice, svojcev dr. Potrča in slavnostnega govornika Ivana Bratka je večeru dalo pomembno težo.

V letu 1979 si je društvo zadalo precej nalog, vendar vseh ni moglo realizirati. Člani Zgodovinskega društva in učitelji zgodovine po šolah so pripravili in izvedli kviz med učenci osmih osnovnih šol na temo: 60 let ZKJ. V zvezi z arheološko problematiko na Ptujju je društvo organiziralo predavanje, spremljano z barvnimi diapozitivi. Planirana ekskurzija je odpadla, ravno tako predavanje iz krajevne zgodovine. Obe akciji smo izvedli v letu 1980, ko je bil izpeljan cikel predavanj v CSUI. Dr. Sergej Vrišer je predaval o baročnem kiparju J. Straubu, dr. Jože Koropec o najstarejših hkratnih virih za zgodovino Slovencev in etnologinja Majda Čeh o Rodnem vrhu. Uspela je tudi ekskurzija po Prekmurju. Pet predavateljev jo je uspešno popestrilo.

Takoj ob ponovnem ustanavljanju si je društvo zadalo nalogo, v doglednem času izdati Ptujski zbornik, vendar smo celo letošnjo jesen porabili za pripravo zbornika Skozi viharje v lepšo prihodnost. Zbornik je posvečen 40. letnici OF in bo predvidoma izšel februarja 1981. Zraven akcije Ptujskega zbornika ima društvo v srednjeročnem planu tudi izdajo Vodnika po Ptujju, Vodnika po spomenikih NOB in strokovno pomoč pri izdelavi tekstov za spomenike, obeležja, pomembnejše stavbe v mestu Ptujju.

Finančno poročilo nam kaže, da društvo dobiva sredstva iz članarine, dotacij KUS Ptuj in reklam. Predsednik samoupravne delavske kontrole je v poročilu poudaril, da je društvo racionalno razpolagalo s sredstvi. Podal je razrešnico staremu odboru. Soglasno je bil sprejet sklep o potrditvi novega izvršnega odbora, članov SDK in predsednika društva.

Načrt akcij za leto 1981 je bil nekoliko dopolnjen in sicer bi naj bila prvenstvena naloga društva v prihodnjem letu oživiti sodelovanje z vsemi, ki so odgovorni za naše staro mesto, preko člankov v časopisu in s predavanji prikazovati problematiko, povezovati potrebe, možnosti in interese, da se bodo našla tudi finančna sredstva za ohranjanje naše kulturne dediščine. K planu oziroma k Ptujskemu zborniku je bil predlagan še ormoški del in bi tako predvidoma v letu 1983 izdali Ptujsko-ormoški zbornik.

Občni zbor so zaključili učenci osnovne šole Ormož, člani novinarskega krožka, ki so povpraševali meščane, kakšen je bil Ormož nekdaj, kakšen je danes in kakšen bo jutri. Marjana Tomanič Jevremov je s predavanjem in barvnimi diapozitivi predstavila arheološke preostanke in izkopavanja v Ormožu in okolici. Sledil je zelo prijeten neobvezni del, ki nam je odprl usta in grla. Hvala gostiteljem.

Kristina Šamperl

I. JUGOSLOVANSKO SREČANJE MLADIH ZGODOVINARJEV V NOVEM SADU, 23. IN 24. FEBRUARJA 1979

Na pobudo Tribine istoričara, kluba študentov zgodovine na Filozofski fakulteti v Novem Sadu, ki je bila tudi brezhibno organizirala to srečanje, so se sestali mladi zgodovinarji (študentje zgodovine) šestih jugoslovanskih filozofskih fakultet (Skopje, Novi Sad, Zagreb, Zadar, Sarajevo, Ljubljana), odsotni so bili študentje iz Beograda in Prištine. Kot zastopniki PZE za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani so se srečanja udeležili asistent Janez Peršič ter študenta Damijan Guštin in Lojz Tršan.

Srečanje je imelo dva tematska kroga. V prvem smo predstavili svoje referate na dogovorjeno temo »Vzhodno vprašanje in Jugoslavlani.« Vsaka fakulteta je izdelala referat, ki je obsegal njeno pokrajino. Zaradi preohlapne opredelitve obsega in sloga referata pa je prišlo na posvetovanju do določenih razhajanj v zasnovi referatov — nekateri so bili obširne kompilacije iz literature in so obsegali širše obdobje, drugi pa so bili ožji, obsegali so le določene probleme ob souporabi virov. Ljubljancani smo predstavili referat »Stališče časnika 'Soča' do bosansko-hercegovaškega upora 1875/78«, diplomsko delo Marcele Štokelj-Vidmar pod mentorstvom prof. dr. V. Melika. Skrajšanega in predelanega je podal Damijan Guštin. V debati so bili referati ocenjeni kot dokaj dobri, zaželeno pa je bilo, da se na prihodnjih srečanjih raven referatov poenoti. Drugi tematski sklop je bil pogovor o problemih in načinu študija na posameznih fakultetah. Namenjen je bil zlasti medsebojnemu seznanjanju z dejstvi, kajti ugotovili smo, da študentje zelo malo poznajo razmere na ostalih jugoslovanskih fakultetah. V bodoče bi bilo potrebno začeti tudi sodelovanje med študenti posameznih fakultet, zlasti pri izmenjavi literature.

Drugi dan so si udeleženci ogledali znamenitosti Novega Sada in okolice. Za boljšo organizacijo in koordinacijo bodočih srečanj študentov zgodovine je bil ustanovljen koordinacijski odbor, ki ga vodi Azra Jašarević iz Sarajeva, člani pa so zastopniki fakultet. Našo fakulteto predstavlja Lojz Tršan. Dogovorjeno je bilo, da bo organizator prihodnjega srečanja študentov zgodovinarjev Zagreb, srečanje pa naj bi postalo vsakoletno.

Damijan Guštin

DELOVANJE CENTRA ZA PROUČEVANJE ZGODOVINE IMIGRACIJE V ZDA

(Immigration History Research Center, University of Minnesota, Saint Paul, ZDA)

Med številnimi ustanovami, ki posvečajo svojo dejavnost zgodovini imigracije v ZDA, je za Slovence gotovo najpomembnejši Immigration History Research Center minnesotske univerze v Saint Paulu. Ukvarja se s proučevanjem zgodovine imigracije in z zbiranjem virov za njeno zgodovino za naslednje narode: Albance, Arabce, Armence, Bolgare, Beloruse, Hrvate, Čehe, Estonce, Fince, Grke, Madžare, Italijane, vzhodnoevropske Žide, Latvijce, Litvance, Makedonce, Poljake, Romune,

Ruse, Srbe, Slovake, Slovence in Ukrajince. V arhivih centra se nahajajo tiskani in netiskani viri. Arhivi danes razpolagajo s 25.000 monografijami in z več kot 600 časopisi naštetih etničnih skupin. Večino tiskanih virov so publicirale tiskarne etničnega časopisja v Severni Ameriki. Velik del časopisnega gradiva je posnet na mikrofilme, kar omogoča lažje skladiščenje, pregled in ohranitev gradiva. Center razpolaga tudi z najmodernejšimi čitalci mikrofilmov, ki omogočajo za dokaj nizko ceno celo razmnoževanje mikrofilmov na papir formata A4.

Ustanova razpolaga tudi z rokopisnimi in tipkopisnimi arhivskimi materiali, skupaj z okrog 400 kolekcijami v dolžini okrog 1000 tekočih metrov. Vključeni so tako materiali podpornih in političnih društev, cerkva in založniških družb kot tudi osebne zapuščine voditeljev posameznih etničnih skupin, delavskih vodij, pisateljev in pesnikov, politikov, duhovnikov in novinarjev.

Slovenska dokumentacijska serija je bogata in vsebuje precejšnje količine časopisnega in drugega tiskanega gradiva. Časopisno gradivo je precej popolno in posneto na mikrofilme. V ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici je sicer tudi precej časopisnega gradiva, ki pa zaradi dotrajanosti časopisnega papirja ni uporabno. V Immigration History Research Center se nahajajo tudi tiskani viri o ameriških Slovencih, tako v obliki knjig, koledarjev, pamfletov itd. Dokumentacijski viri za zgodovino ameriških Slovencev, kolikor se nahajajo drugod po ZDA, so tu že evidentirani. Slovensko serijo arhivskega materiala je uredila Mary Molek, žena pokojnega Ivana Moleka, urednika »Prosvete«. Slovensko arhivsko kolekcijo so pričeli zbirati leta 1963, ko so prenesli gradivo iz Slovenskega narodnega muzeja v Clevelandu v ta center. Arhivske kolekcije tovrstnega gradiva se stalno dopolnjujejo in segajo nazaj do leta 1870.

Za ameriške Slovence obstajajo arhivi: verjetno prvega ameriškega slovenskega profesionalnega glasbenika in voditelja pevskega društva v Detroitu, Johna Berlisga, arhivi časopisa »Glas naroda«, korespondence urednikov in seznam naročnikov, dramskega društva Ivan Cankar, Jugoslovanske socialistične zveze (1905—1952), nepopolni arhiv Jugoslovanskega republičanskega združenja (1918—1928), del arhiva Kranjsko-slovenske katoliške jednote, deli arhivov Slovenske narodne podporne jednote in Slovenske svobodomiselne podporne zveze (preostali arhivi se nahajajo v arhivu Zgodovinskega društva v Chicagu), arhiv Antona Nemanica (1911—1963), nekdanjega predsednika Kranjsko-slovenske katoliške jednote, osebni arhiv Matije Pogorelca (1870—1957), potujočega trgovca, ki je obiskoval slovenske naselbine širom ZDA in bil zbiralec gradiva za zgodovino slovenskih Američanov, zlasti o misijonskem delu slovenskega misijonarja J. F. Buha, registre rojstev, porok in smrti slovenskih cerkva v Clevelandu ter osebni arhiv Wenceslawa Sholarja, ki vsebuje zlasti pisma bratu v Sloveniji, v katerih opisuje življenje slovenskih imigrantov v ZDA v letih 1894—1937. Marsikaj zanimivega za zgodovino slovenske imigracije v ZDA se nahaja tudi v imigrantskih arhivih drugih jugoslovanskih narodov v ZDA. Za dejavnost posameznih vodilnih socialistov so zanimivi tudi arhivi drugih slovanskih imigrantskih etničnih skupin, zlasti Čehov in Poljakov. Center izdaja tudi sezname svojih zbirk. Do sedaj je izdal že sezname za jugoslovanske narode, Čeha in Slovake, Madžare, Estonce, Latvijce in Litvance, Poljake, Fince, Italijane, Romune in Ukrajince. Vodja centra, prof. dr. Rudolph Vecoli, je hkrati profesor zgodovine imigracije evropskih narodov v ZDA ter avtor številnih publikacij, ki se ukvarjajo s to problematiko.

Matjaž Klemenčič

OCENE IN POROČILA

Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Zgodovinski arhiv 1980. (Gradivo in razprave, 2). 381 strani.

Popolnoma odveč je dokazovati, kakšnega pomena so za zgodovinsko vedo urejeni arhivi, zato so izdaje vodnikov po njihovih fondih vedno pomemben in razveseljiv dogodek. Zgodovinski arhiv Ljubljana si je z izdajo svojega vodnika sam podaril najlepše darilo za osemdesetletnico obstoja, ki jo je praznoval leta 1978. S tem je nadaljeval pohvale vredno tradicijo, saj je bil leta 1959 prvi arhiv v Sloveniji, ki je objavil pregled svojih fondov v publikaciji 60 let Mestnega arhiva Ljubljanskega (tako se je arhiv imenoval do preimenovanja v letu 1973).

V uvodu publikacije so navedene tudi nekatere težave, ki so spremljale njeno nastajanje, obravnavano je tudi vprašanje, kako oblikovati gradivo, da bo hkrati dovolj informativen prikaz vsebine in oblike arhivalij, da ne bo po eni strani zgolj suho nastevanje fondov, po drugi pa, da se ne bi preveč razraslo v želji za čimvečjo popolnostjo. Odločili so se za kompromisno rešitev.

Uvodnim mislim sledi izčrpen pregled zgodovine Mestnega oziroma Zgodovinskega arhiva Ljubljane v obdobju 1898—1978. Lepo je prikazana njegova rast od službe, ki jo je mesto ustanovilo na kožo Antona Askerca preko razvoja v pravo znanstveno ustanovo, v ustanovo, ki je iz ljubljanske prerasla v arhiv, ki zajema vso osrednjo Slovenijo. Iz pregleda se poučimo o varstvu arhivskega gradiva v posameznih občinah, o arhivskih skladiščih, delavcih arhiva in njihovem strokovnem delu ter o njihovi organizaciji in samoupravljanju.

Nadaljnja poglavja vsebujejo napotke za uporabo vodnika, zbirne podatke o ustvarjalcih gradiva ter napotke za uporabo arhivskega gradiva, torej same koristne informacije, ki jih bodo uporabniki uslug Arhiva zelo veselili.

Jedro publikacije je seveda posvečeno pregledu arhivskih fondov, najprej mesta Ljubljane ter ljubljanskih občin, nato pa gradiva z območja občin Cerknica, Črnomelj, Domžale, Grosuplje, Idrija, Jesenice, Kamnik, Kočevje, Kranj, Litija, Logatec, Metlika, Novo mesto, Radovljica, Škofja Loka, Trebnje, Tržič in Vrhnika.

Kot je lepo navedeno v napotkih za uporabo vodnika, je gradivo znotraj zgoraj omenjenih teritorialnih enot razdeljeno na naslednje enote: Državna uprava in samouprava (do leta 1945), Orožništvo in vojaštvo, Fašistične in nacionalsocialistične organizacije, Enote in ustanove narodnoosvobodilnega boja, Organi družbenopolitičnih skupnosti, Družbenopolitične organizacije, Pravosodje, Zaposlovanje in socialno zavarovanje, Gospodarstvo, Družbene dejavnosti (zdravstvo, socialno-varstvo, šolstvo in izobraževanje, znanost, kultura in informacije), Osebna in privatna področja ter zbirke (politične stranke, strokovne organizacije, druge organizacije, društva, verske skupnosti, graščine, družine in osebe, zbirke, zbirni fondi ter depoziti). Pri vsakem posameznem fondu so navedeni podatki o količini gradiva, njegovih okvirnih letnicah, o obstoječih popisih, administrativnih ter arhivističnih pripomočkih, izčrpno je prikazano gradivo samo. Vrednost vodnika povečuje še abecedno kazalo fondov in zbirk.

Če ob koncu strnemo vse povedano, moremo ugotoviti, da je Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana izredno koristna publikacija, ki bo olajšala marsikatero zgodovinsko raziskavo.

Andrej Vovko

Goriški letnik, 7. Nova Gorica: Goriški muzej, 1980, 308 strani.

Sedma številka novogoriškega zbornika ima podobno kot nekatere pred njo težišče na zgodovinskih prispevkih. Kot novost se v tej številki pojavlja prispevek inozemskega avtorja. Novo in spodbudno je tudi, da je sofinanciranje sedme številke prevzela Raziskovalna skupnost Slovenije, ki je tako prevzela del tako perečega finančnega bremena od ajdovske, novogoriške in sezanske kulturne skupnosti.

Prispevkom Draga Svoljška o bronasti figurici iz Tolmina, študenta arheologije Jerneja Zavrtanika o novi arheološki najdbi v Solkanu in etnologinje Zmage Kumer o pevskem ter plesnem izročilu z Gore nad Vipavsko dolino sledi vrsta prispevkov, ki so jih avtorji prebrali na posvetovanju »Goriška srečanja« 9. in 10. novembra 1979 v Novi Gorici, ki sta ga pripravila Goriški muzej ter Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, posvečeno pa je bilo 60-letnici KPJ,

35-letnici 2. in 3. pokrajinske konference KPS za Primorsko ter 35-letnici izvolitve PNOO. Drago Sedmak v svojem prispevku obravnava prvo socialistično glasilo na Goriškem (Nuova idea), ki je izhajalo v Gradišču ob Soči in v Gorici v letih 1902—1904. Izhajalo je v italijansčini, kljub temu pa so ga brali tudi slovenski delavci, med uredniki pa sta bila tudi Anton Gorkič in France Milost. France Rozman ugotavlja v svoji razpravi v glavnem na podlagi časopisnih virov in literature stališče slovenske socialne demokracije do kmečkega vprašanja v času pred prvo svetovno vojno, nato pa naglaša posebno stališče goriških socialnih demokratov, ki so se z zavzemanjem za kmete postavili na drugačne pozicije kot vodstvo stranke. Petar Strčić je raziskal odnose Josipa Broza Tita do Istre v času med svetovnima vojnama. Avtor navaja vire, ki jih je Tito uporabljal za spoznavanje istrske problematike, in stike, ki jih je imel z nekaterimi Istrani. Prispevek zaključuje kratek pregled Titovih stališč do Istre neposredno pred napadom na Jugoslavijo leta 1941. France Klopčič je proučeval nacionalno politiko slovenskih primorskih komunistov pod vplivom nacionalnega programa KPJ iz leta 1924 ter njen odmev v KPI v obdobju do 1930. Zlasti po zaslugi prizadevanj Vladimirja Martelanca je tudi KPI v nacionalnih zadevah sprejela novo usmeritev. Milica Kacin-Wohinz je razpravljala o stališčih italijanske in jugoslovanske komunistične partije do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini, ki so jih poenotili v znani izjavi treh partij iz leta 1934. Boris Mlakar je v okviru svojih raziskav o primorskem domobranstvu obravnaval njegovo propagando. Ta propaganda je bila v obdobju pred kapitulacijo Italije na nizki ravni brez trdnega organizacijskega okvira. Po kapitulaciji Italije je skušala prerasti v obnovitev celotne slovenske kulture na Primorskem, kar pa ji zaradi privrženosti Primorcev NOB ni uspelo.

Ostale daljše razprave niso v zvezi z »Goriškim srečanjem«. Slavica Plahuta obravnava narodnoosvobodilne tehnike na Vipavskem v obdobju 1941—1945 od njihovih začetkov v prvem vojnem letu, preko prve prave tehnike leta 1942 do organizacije okrožne ciklostilne tehnike Javornik, ki je delovala do februarja 1945, ko so jo ukinili zaradi težkih razmer med sovražnikovo ofenzivo. Prispevka Tomaža Pavšiča in Slavice Kovač-Mlakar sta nadaljevanji iz prejšnje številke »Goriškega letnika«. Pavšič popisuje spomenike in spominske plošče v občinah Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sezana in Tolmin, in sicer po abecednem redu na njih izpisanih imen. Tokratni prispevek obsega imena med K in R. Kovač-Mlakarjeva dodaja svojemu prispevku o skladatelju Vinku Vodopivcu bibliografijo njegovih del, ki obsega 1217 enot, domneva pa tudi, da poleg njih obstaja še kakih 300 del. Bibliografiji je dodano tudi kazalo. Upokojeni knjižničar iz Gorice Francesco Posa objavlja popis 56 inkunabul, ki jih hranijo goriške knjižnice. Popis je bil nujen zaradi nanovo odkritih primerkov inkunabul.

Rubrika zapisikov prinaša prispevke Andreja Ljubomira Lisca o dijakih zagrebških šol s področja Primorske v obdobju 1776—1918, Pavla Medveščka o pozabljenih pustnih običajih med Sočo in Idrijo, Toneta Zorna o orožniških poročilih o dogajanju na jugoslovansko-italijanski demarkacijski črti leta 1921, Marka Vuka o posvetovanju predstavnikov slovenskih krajevnih zbornikov ter Branka Marušiča o »Goriških srečanjih 1979«. Rubrika Nekrologi prinaša spominske zapiske o petih umrlih sodelavcih, mnogo zanimivih ocen in poročil pa je tudi o revijah, ki jih sicer ostali slovenski strokovni tisk ne spremlja.

Goriški letnik tudi z zadnjo številko dokazuje, da sledi svoji začrtani poti in da se je uveljavil v slovenskem prostoru kot uspešna strokovno-znanstvena revija, ki presega svoj teritorialni okvir.

Andrej Vovko

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 2—4. Ljubljana: Slovenska matica, 192 + 191 + 266 strani.

Slovenska matica je leta 1971 začela izdajati Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike. S tem Zbornikom je poskušala zapolniti praznino, ki je kar predolgo vladala pri nas. Do sedaj so izšli štirje zvezki in tako že lahko rečemo, da dokaj uspešno izpolnjuje zadano nalogo. Zbornik vsebuje različne razprave iz zgodovine naravoslovja in tehnike. Čeprav so pisane v dovolj razumljivem jeziku tudi za nestrokovnjake, pa je vendarle tako, da bi pravo kritično oceno lahko podal le strokovnjak ali strokovnjaki za posamezna področja. S tem podajam le splošen pregled snovi in problemov, ki jih posamezni zvezki obravnavajo. O prvem zvezku je Zgodovinski časopis že dokaj obširno poročal (27, 1973, str. 383—385). V drugem letniku, ki je izšel leta 1974, se nadaljuje razprava Zmaga Bufona o vlogi naravoslovja v slovenskem narodnem prebujanju. V njej so predstavljena sicer že znana dejstva, ki pa so zaradi avtorjevega pogleda na snov in pristopa do nje nekoliko drugače osvetljena, kakor smo navajeni. Žal je konec tega zanimivega obravna-

vanja preprečila Bufonova prezgodnja smrt. Lavo Čermelj predstavlja matematika Josipa Plemlja. France Adamič piše o razvoju genetike in zlahtnjenja rastlin in o posameznih predstavnikih slovenske narodnosti, ki so se uveljavili na tem področju (npr. dr. Jesenko). Precej prostora je namenjenega astronomom in astronomiji. Zanimiva je razprava Vladimira Murka o starejših slovenskih astronomih; avtor časovno predstavi posamezne pomembne osebnosti s tega področja, ki so bile v svoji stroki znane med takratnim znanstvenim svetom Evrope. Drugo plat astronomije nam predstavlja delo Milka Matičetova o zvezdnih imenih in o izročilu o zvezdah med Slovenci. Avtor navaja domača imena za posamezne zvezde in (po možnosti) tudi zgodbe, ki so z imenom povezane. Žal je ljudskih imen vse manj, lokalizacija pa vse težja.

Tretji zvezek Zbornika, ki je izšel 1975, je posvečen J. M. Žagarju, slovenskemu zdravniku in naravoslovcu iz 18. stoletja. O njegovem življenju in delu sta napisala razpravo Drago Mušič in Janez Batis. V istem zvezku je tudi razprava Petra Borisova o razvoju Bleda v hidro in talasoterapevtsko zdravišče, ki ga je organiziral Rikli; ta je imel več sreče, predvsem pa več denarja kot Jurij Simonič s svojim zdraviščem v Bistrici pri Limbušu, opisanem v prvem letniku Zbornika. Zanimiva je razprava Mariborski tekst napotkov za zdravljenje konj, ki jo je pripravil Velimir Zavrnik. Po mnenju dr. Milka Kosa je bil mariborski tekst napisan v 14. stol. Naslanja se na delo iz 13. stoletja, ki ga je napisal mojster Albrant, kovač, konjušnik in podkovski mojster na dvoru Friderika II v Neaplju. Njegov tekst je bil pisan v nemščini in v takratnem obdobju zelo iskan, pa tudi podlaga za druge podobne napotke. Mariborski tekst je iz gotice prepisal v latinico Božo Otorepec, iz nemščine v slovenščino pa ga je prevedel Dušan Ludvik. V njem se med seboj prepletajo vraže, zagovori in ljudska medicina. Lavo Čermelj poroča o bibliografijah Jurija Vege in Franca Močnika, ki ju je napisal prof. Jože Povšič, izšli pa sta pri SAZU.

Med tretjim in četrtem zvezkom Zbornika za zgodovino naravoslovja in tehnologije je daljši časovni razmak, saj je četrti zvezek izšel leta 1979, podobno kot med prvim in drugim, kjer je tri leta razmaka. Četrti zvezek nam prinaša razpravo Janka Pučnika o Razvoju vremenoslovja na Slovenskem; avtor najprej prikaže pregledno in na kratko razvoj opazovanja vremena od starih narodov Sredozemlja do Slovanov in Germanov, prelom v času renesanse in začetke moderne meteorologije. Ob tem seveda ne pozablja na kmečka pravila, pregovore glede vremena, na vraže in preganjanje čarovnic v zvezi s tem. Zanimivo je, da so ljudje znane vremenske pregovore ohranili tudi, če so se preselili v novo okolje, kjer stara domača pravila niso prišla več v poštev. V razpravo je vključenih tudi več vremenskih pregovorov za vsak mesec posebej, Dolničarjeva Ljubljanska kronika vremena za čas od 1660 do 1718, Valvasorjevi opisi vremena na Kranjskem ter Antona Muznika Klima Goriške iz 18. stoletja. Zajet je pregled mreže meteoroloških opazovalnic na Slovenskem od najstarejših do današnjih dni. Tu je zbranih veliko podatkov, ki jih lahko marsikdo koristno uporabi. Razpravi je dodana še pregledna kronološka razporeditev podatkov o razvoju meteorologije v svetu in pri nas. V četrtem zvezku sta tudi dve razpravi o zelo zanimivi pa tudi še ne dokončno pravično ocenjeni slovenski osebnosti, o Ivanu Žigi Popoviču. Iz zapuščine Zmaga Bufona je objavljena razprava o Popoviču kot naravoslovcu in rodoljubi. Dokazuje, da je do sedaj prevladovalo precej zmotno mnenje o Popoviču, kadar so razpravljali o njegovem rodoljubju. Bufon dokazuje, da je Popovič zavestno poudarjal svoje slovensko poreklo in da je bil nanj ponosen. Na področju naravoslovja je bil Popovič za tisti čas izredno izobražen in je svoja stališča tudi zagovarjal proti drugim sodobnim avtoritetam in dokazoval njihove zmote. Razprava Karla Bajca obravnava Popoviča kot predhodnika oceanografije. V delu »Untersuchungen vom Meere...« je namreč Popovič strnil dotodanje znanje, pomote in teorije o morju, njegovem gibanju in posebnostih. Franjo Sevnik je v svoji razpravi Žagarstvo na Slovenskem podal zgodovinski pregled razvoja žagarstva pri nas, tako razvoj tehnologije kot tudi položaj delavcev, ki so delali v tej gospodarski panogi, ter razvoj in propad področij, kjer se je žagarstvo razvijalo. Jože Maček podaja v razpravi Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju dogajanje ob izbruhu te bolezni. Nihče tedaj ni odkril pravega povzročitelja in tako tudi ni mogel dati dobrih navodil za uničenje bolezni, čeprav so to poskušali na različne načine. Ob stoletnici rojstva Frana Jesenka podaja France Adamič zgoščen pregled njegovega pomembnega dela, uspehov in načrtov. Marija Gosar objavlja življenjepis in bibliografijo Zmaga Bufona (1910—1973).

Lexikon des Mittelalters, Erster Band, 5.—10. Lieferung, München und Zürich (Artemis Verlag) 1979—1980, str. 1026—2107.

S temi šestimi zvezki leksikona, o katerem smo že poročali (1978, str. 166, 1979, str. 492), je pred nami zaključena prva knjiga izredno pomembnega priročnika za srednjeveško zgodovino. Izhajala je od oktobra leta 1977 do novembra leta 1980, torej tri leta, kar je za tovrstno delo z nad 1050 stranmi dvokolonskega tiska (vsaka kolona ima svojo paginacijo) vsekakor sorazmerno kratko obdobje. To kaže na izredno organizacijo izdajateljskega in redakcijskega dela in prizadevnost sodelujočih strokovnjakov. Izdajanje in redakcijo usmerja poseben svet izdajateljev in svetovalcev leksikona, ki ga sestavlja, lahko rečemo, v glavnem stalno število okoli 90 strokovnjakov medievistov, s katerimi so pokrita v veliki meri v leksikonu zajeta strokovna področja. Pri prvi knjigi, ki je zajela gesla od Achen do Bettelordenskirchen pa je sodelovalo blizu 900 avtorjev iz večine evropskih držav, med njimi tudi iz Jugoslavije, Bolgarije, Češkoslovaške, Madžarske, Poljske, Romunije, Sovjetske zveze, tudi iz Egipta, Izraela, Turčije, Kanade in ZDA. Iz Jugoslavije so pri tej knjigi sodelovali profesor na univerzi v Münstru J. Ferluga, strokovnjak za bizantinsko zgodovino in kulturo, ki je tudi član sveta izdajateljev in svetovalcev, profesor na univerzi v Münchnu J. Prelog in profesorji beograjske univerze S. Čirković, Jovanka Kalić in L. Maksimović.

Široko zasnovano delo je v nekem smislu nedvomno posledica znova povečanega zanimanja za srednjeveško zgodovino, še posebej za gospodarska in družbena dogajanja, za vsakdanje življenje in zlasti za kulturo in razvoj misli in mišljenja srednjeveškega človeka. Novi metodološki prijemi in metode proučevanja ter interdisciplinarni pristop k snovi so dali v zadnjih par desetletjih pomembne rezultate v vsebinskem pogledu, odprli pa so tudi pota v nove specializacije medievistike. Vse to pa je ustvarilo široke potrebe in seveda tudi pogoje za nastanek tovrstne publikacije.

Ob izidu prve knjige se nam jasno kaže vsebinska, ozemeljska in časovna zasnovanost leksikona. Ne da bi se avtorji zasnove leksikona spuščali v še vedno obstoječo problematiko periodizacije srednjega veka, so se — po mojem mnenju — pravilno odločili, da presežejo časovno razmejitve srednjega veka povsod tam, kjer se zgodovinsko dogajanje idejno, vzročno in posledično veže na srednjeveško vsebino. Tako so izdajatelji smiselno in v skladu s svojo koncepcijo vključevali v leksikon gesla iz obdobja propadanja antike od okoli leta 300 dalje, to je od časa velike krize sužnjelastniške družbe, ko so se že začeli pojavljati elementi, prve osnove srednjeveškega obdobja. Gre tu torej za gesla iz dobe reform v rimski državi, dobe utrditve krščanstva v antiki pa tudi za dejavnost ljudi v tem okviru in njihovo miselnost, ki je nato vplivala še globoko v srednji vek (npr. geslo Augustinus, kolone 1223/29). Prav tako pa so časovno segli še v začetke 16. stoletja in celo še dalj tam, kjer se geslo vsebinsko tako ali drugače veže na srednjeveško dogajanje in miselnost (npr. geslo Agricola, katerega dela so miselno izhajala še iz srednjega veka).

Tudi ozemeljsko se leksikon po svoji koncepciji ne omejuje zgolj na Evropo, še manj seveda na tako imenovano »latinsko«¹ Evropo; vsebinsko je zajel vsa ozemlja, ki so mejila nanjo in od koder so prihajali impulzi za določene smeri njenega razvoja, oziroma, ki so sodila v krog njenih vplivnih sfer. Tako vključuje celotno ozemlje bizantinske države in še druge dele Prednje Azije, ki so spadali pod Perzijo, arabske imperije in nato pod osmansko carstvo (npr. geslo Astrahan, Bagdad, Beirut), ozemlje Zlate horde (npr. geslo Batu, Baghče Saraj) in severnoafriški teritorij od Egipta do Maroka (npr. geslo Baibars, Berber).

Ti časovni in teritorialni okviri v veliki meri sodijo tudi v vsebinsko zasnovano leksikona. Sodeč po vsebini prve knjige, bi bila osnovna zamisel leksikona dati celotno podobo življenja srednjeveškega človeka v evropskem prostoru. Pri tem so se izdajatelji znašli pred osnovnim problemom, kako celoten spektrum zgodovine in kulture oziroma civilizacije tega obdobja spraviti v relativno omejene okvire leksikalne publikacije. Ena pot za rešitev tega vprašanja je bila premišljena izbira težišča vsebine leksikona. Izdajatelji so se zavestno odločili, da to ne bo na političnih dejstvih in dogajanjih niti ne na zgodovinskih osebnostih in rodbinah, na posameznih krajih oziroma mestih, marveč na gospodarskih in zlasti družbenih pojavih, razvoju mišljenja, idejnih pojmih, srednjeveških institucijah vseh vrst in na kulturnih ter civilizacijskih oblikah izražanja in življenja. Na drugi strani so izdajatelji poskušali to doseči tudi z izborom gesel znotraj vseh posameznih področij srednjeveškega dogajanja, pri čemer so se izogibali zlasti snovi, ki so zanimive zgolj za največje specialiste. Povezovali so tudi posamezne plati kulture, vsakdanjega življenja, materialnega razvoja, gospodarstva in družbe oziroma družbenih odnosov v širša tipološka, ozemeljska in časovna zbirna gesla, ki imajo značaj pravih sintetičnih monografij in so pri njihovem nastajanju sodelovali včasih

tudi številni avtorji. Poleg drugih že v prejšnjih zvezkih objavljenih takih gesel, ki sem nanje že opozoril, naj iz teh zvezkov omenim geslo Bauer, Bauerntum, ki obsega nad 40 kolon besedila (1563—1604) in zajema splošno problematiko od gospodarskega in družbenega položaja, družbenega razslojevanja, bremen in dolžnosti do kulture in religije oziroma verskega življenja, pravni položaj kmetov, njihovo vsakdanje življenje in končno razvoj po posameznih deželah in regijah. Podobni gesli sta npr. še Baukunst (1631—1665) in Benediktine,-innen (1869—1902). Prav tako so z dodelano tehniko, s poenotenjem in okrajšavami skrbno uporabljali prostor ob tiskanju publikacije. Istemu cilju služi tudi način navajanja literature ob posameznih geslih. Izigibajo se namreč naštevanju posameznih monografij in se omejujejo, če se le da, na priročnike in širše bibliografije, iz katerih se morejo dobiti odgovarjajoča dela; vendar so posamezne navedbe literature zelo obširne.

Mogoče je trditi, da bo leksikon zelo bogat po vsebini in po obravnavani problematiki. Med drugim bo zajel tudi vrsto gesel iz snovi, ki je bila predmet proučevanj zadnjih par desetletij in jih prejšnji leksikoni srednjega veka niso upoštevali oziroma niso mogli upoštevati. Prav tako je treba poudariti vtis, da bodo vsa tri obdobja srednjega veka — zgodnji, visoki in pozni srednji vek — enakomerno zajeti in obdelani brez izrazitega poudarka na enem izmed njih.

V zgoraj navedenih šestih zvezkih leksikona je med obdelanimi gesli (od Apotheose do Bettelordenskirchen) precej več gesel, ki neposredno ali posredno obravnavajo tudi zgodovino jugoslovanskih dežel. Med njimi naj navedem predvsem naslednje: Avaren, Babenberger, Banat, banus, Bar, Barbara v. Cilli, Baščanska ploča, Balša (Balšići), Bamberg, Bauer, Bauerntum, Baumkircher, Belasica Schlacht, Belgrad.

Ob teh geslih se je vsaj deloma zopet pokazalo, kako potrebno bi bilo večje sodelovanje jugoslovanskih znanstvenikov pri tej pomembni publikaciji. Vzemimo nekaj primerov. V geslu Avari so odnosi med Avari in Slovani prikazani slabo in deloma celo nepravilno in za Slovane negativno. Isto velja za Samovo plemensko zvezo in njeno vlogo, pa tudi za odnos Avarov do Karantanije. V geslu Babenberger o vlogi te dinastične rodbine v odnosu do ozemlja, poseljenega s Slovenci, ni sledu; ne omenja se tudi, da je njihove dežele po izumrtju začasno zasedel Otokar II. Češki, temveč se to dejstvo preskoči s sicer točno širše formulirano trditvijo, da so po medvladju te dežele prešle na Habsburžane. V geslu Bamberg se na slovenskih tleh omenja posest bamberskih škofov le na Koroškem s središči Beljak in Velikovec. V geslu Bar, ki ga je napisal strokovnjak za albansko zgodovino P. Bartl iz Münchna, se Balšići označujejo kot oblastniki severno albanske kneževine, kar ni v nasprotju samo z zgodovinsko resnico, marveč tudi z označitvijo v geslu Balša, kjer se označujejo kot albansko-slovanska knežja rodbina. Posamezna gesla, kot npr. Banat, banus in baščanska ploča so vsebinsko točno in dobre posredovana.

Nujno se pripombe tudi k besedilu gesel, ki so jih napisali domači avtorji. Pod oddelkom D gesla Bauer, Bauerntum z opisom podeželskih agrarnih slojev po deželah je v poglavju XIII to snov za Jugovzhodno Evropo, za jugoslovanske dežele napisal S. Čirković. V besedilu na poldrugi koloni (1604/5) je dal lep pregled stanja na ozemljih dalmatinskih mest, na ozemlju Dinarskega gorstva (katuni) in pa zlasti v Srbiji. Ni pa se dotaknil te problematike na ozemlju srednjeveških hrvatskih dežel (Slavonija, Hrvatska) in prav tako ne v slovenskih deželah, čeprav bi jih bilo treba zajeti v vsebino gesla. Ob besedilu gesla za Beograd, ki ga je napisala sedaj nedvomno najboljša poznavalka zgodovine tega mesta J. Kaličeva, se vprašujem, zakaj se geslo glasi Belgrad (z oznako: serbokroatisch Beograd), a pod geslom Beograd je postavljena kazalka Belgrad (ki se v srednjem veku res javlja v enem izmed imen tega mesta kot Belgrado de Schiavonia). Upravičeno bi bilo pripomniti še to, da bi ob geslo o Balšićih ali o Andreju Baumkircherju lahko pričakovali tudi geslo o hrvatskih Babonićih.

Za zaključek je treba vendar še enkrat poudariti, da bo nastajajoči Leksikon des Mittelalters prvo delo v tovrstni literaturi, ki bo skušalo zajeti celovito podobo razvoja evropskega srednjega veka; v geslovníku je zajetih blizu 80 znanstvenih področij. To bo priročnik, ki bo nujno potrebno delovno orodje vsakemu, ki se ukvarja s srednjeveškim obdobjem. Hkrati pa bo to delo, s katerim bo mogoče spoznati vso pomembnost tega obdobja za poznejši razvoj, pomembnost obdobja, ki so ga zavoljo nezadostnega poznavanja dolgo označevali kot »temni srednji vek« in se ta ocena reflektira še danes v mišljenju mnogih zavračevalcev zgodovinske tradicije, čeprav je ta — želeli ali ne — vključena v zavest modernega človeka.

Ilijaš Hadžibegović, Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine. Sarajevo 1980, 400 strani.

Kot že sam naslov pove, se Ilijaš Hadžibegović v svojem obširnem delu *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine* loteva problemov o formiranju in razvoju delavskega razreda v teh dveh pokrajinah do prve svetovne vojne. Monografija — predelana doktorska disertacija — je zanimiva in pomembna iz več vidikov. V tem prikazu se bom ustavil samo pri dveh.

Prvi vidik je širšega pomena, splošnejši in velja v nekem smislu za vse jugoslovansko zgodovino pisje o delavskem razredu. V okviru jugoslovanskega zgodovino pisja to delo namreč po svoji koncepciji predstavlja pomembno novost. Na podlagi doslej objavljenih virov in razmišljanj, zbranih v posameznih specialnih študijah, razpravah in knjigah, ter na podlagi obsežnega še neobjavljenega gradiva skuša I. Hadžibegović napraviti *sintezo* o nastanku in razvoju delavskega razreda v Bosni in Hercegovini od prvih začetkov pa do prve svetovne vojne. V bosenskohercegovskem zgodovino pisju monografija pomeni pomemben kvalitativni prehod od preučevanja delavskega gibanja, ki je bilo, kar se tiče zgodovine delavstva, v zadnjih tridesetih letih v ospredju zgodovinskega raziskovanja, k detailnejšemu raziskovanju problemov nastanka in razvoja delavskega razreda samega. To seveda ne pomeni, da pred to monografijo preučevanja delavskega razreda kot takega v Bosni in Hercegovini ni bilo. Vrsta del, ki se ukvarjajo z razvojem tamkajšnjega delavskega gibanja v obravnavanem obdobju, vsebuje podatke o samem (tudi neorganiziranem) delavskem razredu (primerjaj npr. Vitomir Korać: *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga III, Zagreb 1933; Nedim Šarac: *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine*, Sarajevo 1955 itd.). Podobne podatke prinašajo tudi nekatera dela, ki se sicer ne ukvarjajo z delavskim gibanjem oziroma z delavskim razredom (primerjaj npr. Kemal Hrelia: *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svetskog rata*, Sarajevo 1961; Petar F. Sugar: *Industrialization of Bosnia-Hercegovina 1878—1918*, Seattle (Washington) 1963 itd.). Podatki o nastanku in razvoju bosenskohercegoveškega delavskega razreda so v zgoraj navedenih delih, pa tudi še v drugih, precej skromni in splošni. Avtorji se ne poglobljajo podrobno v analizo porekla, v strukturo in število ter v položaj delavskega razreda in le skromno se lotevajo vprašanj o tistih pomembnih okoliščinah, ki so bistveno vplivale na nastanek, podobo in razvoj bosenskohercegoveškega delavskega razreda pred nastankom stare jugoslovanske države. Teh vprašanj, posebno pa vprašanja o položaju delavstva v teh dveh pokrajinah se za obravnavano obdobje pred I. Hadžibegovićem še najnatančneje lotevajo študije, napisane o razvoju nekaterih panog proizvodnje (npr. vrsta študij Branislava Begovića o izkoriščanju gozdov in predelavi lesa v Bosni in Hercegovini), in pa Nedim Šarac, *Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austro-ugarskom okupacijom 1878—1914*, Beograd 1951.

V ospredju zanimanja I. Hadžibegovića je v obravnavani monografiji torej delavski razred Bosne in Hercegovine kot tak in vsi tisti dejavniki, ki so vplivali na nastanek, podobo in razvoj tega razreda od njegovih začetkov pa do prve svetovne vojne. Avtorju te odlične monografije pa ne gre za prikaz celotne zgodovine takratnega delavskega razreda v teh dveh pokrajinah. Sam avtor v uvodu navaja, da je izostalo iz monografije »pračenje praktičnih političkih akcij radničke klase i razvoj njene ideologije.« Izostali so torej odgovori na nekatera vprašanja, ki sodijo v okvir raziskovanj delavskega gibanja. Naj omenim, da so bila o teh vprašanih v zadnjem času napisana nekatera specialna dela (primerjaj npr. dela Ibrahima Karabegovića).

Preden se lotim podrobnejše predstavitev posameznih poglavij, naj opozorim še na tisti vidik monografije, ki je pomemben za nas Slovence. I. Hadžibegović pri obravnavi bosenskohercegoveškega delavskega razreda, ki se je formiral iz domačega prebivalstva, piše tudi o tujih delavcih, ki so že za časa turške vladavine, v veliko večji meri pa seveda za časa avstroogrške uprave prihajali na delo v ti dve pokrajini. Ti tuji delavci — gre v znatnem številu za kvalificirano, pogosto sezonsko delovno silo iz raznih krajev habsburške monarhije pa tudi iz drugih dežel — so imeli pomemben vpliv pri formiranju bosenskohercegoveškega delavskega razreda tako v strokovnem kot tudi v političnem pogledu. Med te delavce so sodili tudi Slovenci. Ker o slovenskih delavcih, ki so do prve svetovne vojne delali ali sezonsko hodili na delo v Bosno in Hercegovino, še nimamo posebne razprave, bom raztresene tozadevne podatke, ki jih I. Hadžibegović prinaša v svoji monografiji, skušal zbrati, jih pri kratki predstavitvi posameznih poglavij predstaviti in jih na nekaterih mestih tudi dopolniti.

Zbrano gradivo o obravnavanem predmetu je I. Hadžibegović v monografiji razporedil po tematsko-kronološkem principu v pet poglavij. V prvem poglavju se avtor loteva začetkov formiranja delavskega razreda v zadnjih desetletjih tur-

ške oblasti v teh dveh pokrajinah. Poglavje je razdeljeno v dve večji enoti. V prvi avtor obravnava gospodarske razmere v Bosni in Hercegovini v zadnjem obdobju turške vladavine, ko so centralne turške oblasti z vrsto ukrepov, npr. z ukinjanjem nekaterih fevdalnih institucij kot janičarskega reda (1826), timarskega sistema (v BiH 1851), cehovske organizacije (1851) itd., skušale modernizirati državo. Ti ukrepi so do neke mere spodbudili tudi nastanek skromne industrije v Bosni in Hercegovini in s tem nastanek prvih zametkov delavskega razreda. Reforme so omogočile tudi povečano zanimanje tujega kapitala za vlaganje v Bosno in Hercegovino. Pri analizi gospodarskih razmer, prve industrije in vlaganj tujega kapitala v ti dve deželi I. Hadžibegović po Hamdiji Kreševljakoviću (H. Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave 1878—1918, Sarajevo 1969) navaja tudi Slovenca A. Gerdouča, ki je l. 1870, torej osem let pred avstroogrsko okupacijo, odprl v Kovačičih pri Sarajevu pivovarno. Ker se v obravnavanem delu I. Hadžibegović ne ukvarja z nadaljno usodo te pivovarne, povzemam po že omenjenem delu H. Kreševljakovića še nekaj podatkov o tej »slovenski« pivovarni. A. Gerdouč je bil prvi, ki je v Bosni in Hercegovini uspel s proizvodnjo piva. Že pred njim sta sicer obstajala dva poskusa ustanovitve pivovarne, ki pa sta bila zaradi odpora prebivalstva neuspešna. Pivovarna spretnega Gerdouča pa se je lepo razvijala. S proizvodnjo je nadaljevala tudi po avstroogrski okupaciji. Leta 1890 jo je Gerdouč prodal Čehu Viktorju Knežku. Že tri leta za tem je pivovarna prešla v roke Dioničarskega društva, ki je v Sarajevu združevalo tri pivovarne. Njihova skupna zmogljivost je bila 300.000 hl piva letno.

Drugi del prvega poglavja je I. Hadžibegović namenil pregledu socialne strukture bosenskohercegovega prebivalstva v zadnjih desetletjih turške oblasti. Razumljivo je, da je največ prostora posvečenega nastajajočemu delavskemu razredu in so zato druge skupine prebivalstva prikazane le na kratko. Pri prikazu delavstva je poseben razdelek namenjen tujim delavcem, ki so se v »turški« Bosni in Hercegovini povečini zaposlovali le sezonsko oziroma za opravljanje večjih strokovnih del pri izgradnji železnice, v gradbeništvu in podobno. V okviru tega prikaza tujih delavcev I. Hadžibegović navaja tudi nekaj podatkov o slovenskih delavcih. Tako po Branislavu Begoviću (Branislav Begović: Strani kapital u šumskoj privredi Bosne i Hercegovine za vrijeme otomanske vladavine, Sarajevo 1960) navaja, da so bili Slovenci pri izkoriščanju bosenskih hrastovih gozdov in pri proizvodnji hrastovih dog poleg Hrvatov iz Gorskega Kotarja in Kastavščine najštevilčnejši tuji delavci. Šlo je predvsem za ljudi iz okolice Ilirske Bistrice, iz krajev Podgorje, Rašica, Starad, Vodice, Novokračina, Trepčane, Kutuževo, Jelšane (v monografiji napačno Jelšani — op. M. G.) in Zabiče. V jeseni so v te kraje hodili agenti posameznih podjetnikov, povečini trgovcev, ki so imeli s pogodbo v zakupu izkoriščanje gozdov in pridobivali delovno silo za delo v teh gozdovih. Delovne pogodbe se niso sklepale s posamezniki, temveč s t.i. delavskimi družinami, ki so šteli od 8 do 12 delavcev. Agenti so tem delavskim družinam preskrbeli potne listine in vizo za Turčijo ter dajali predujem za prehrano družin teh delavcev v mesecih od začetka novembra do konca aprila, ko so bili očetje in sinovi na delu v Bosni in Hercegovini. Te delavske družine so bile strogo organizirane. Na čelu družine je bil ponavadi najbolj izkušen delavec, ki je zastopal njene interese in tudi sicer vodil družino od sklapljanja pogodbe pa do konca del v bosenskih gozdovih. Koliko slovenskih gozdnih delavcev oziroma koliko takih delavskih družin je delalo v turški Bosni in Hercegovini v sezoni, se ne da točno reči. Obstajajo le sporadični podatki. I. Hadžibegović navaja po Begoviću, da je Ambroz Vranyczány iz Karlovca l. 1853 zaprosil turške oblasti za dovoljenje, da lahko vsako jesen privede v bosenske gozdove 100 delavcev iz Kranjske. Ta prošnja je bila ugodno rešena. L. 1857 je Ambroz Vranyczány zaposloval že 150 gozdnih delavcev iz Kranjske, ki so zanj delali na planinah Prosari, Kozari in Motajici. V poznejših letih se je to število še povečalo, vendar ni preseglo 180 ljudi. Znani so tudi podatki o dveh podjetnikih iz Slavonskega Broda, nekega Jovana Popovića in d'Elia, ki sta l. 1855 angažirala za delo na planini Vučjak 70—80 gozdnih delavcev iz Kranjske. Tudi podjetniki iz same Bosne in Hercegovine so zaposlovali kranjske gozdne delavce. Đorđe Josipović in Risto Radulović iz Sarajeva sta tako skupaj z družabniki iz Požege in Slavonskega Broda l. 1865 angažirala za delo na planini Motanjici 200 gozdnih delavcev iz Kranjske. Takih bujuruldijs, kot so se imenovala ta dovoljenja, I. Hadžibegović navaja še več, vendar govorijo bodisi o delavcih iz Gorskega Kotarja bodisi o njih ni razvidno, od kod so v njih omenjeni delavci. Slovenci niso delali v turški Bosni in Hercegovini samo pri sečnji in predelavi lesa, katerega povečana eksploatacija je bila md drugim pogojena tudi z izgradnjo steklarske industrije na slovenskih tleh, ampak tudi na nekaterih drugih področjih proizvodnje. Po B. Begoviću I. Hadžibegović omenja nekega Franca Vertočnika, ki je l. 1874 s skupino še petih delavcev delal pri gradnji žage na reki Zunjavi in za tiste čase prejemal visoko plačilo 2,5 forinta dnevno. V virih se nadalje omenja

neki pekarski pomočnik Anton Nedvig iz Kirchnberga (Cerkovnjak pri Lenartu?) na Štajerskem, ki je prihajal sezonsko na delo v Bihač k tamkajšnjemu peku.

Prvo poglavje se zaključuje z obravnavo socialnega položaja mladega delavstva v Bosni in Hercegovini. V glavnem gre za obravnavo višine mezd posameznih skupin delavstva in za obravnavo cen posameznih artiklov in storitev. Pri obravnavi teh podatkov moti, da so nekatere cene in višina nekaterih mezd podane v turškem denarju, nekatere pa v avstrijskem, ne da bi bilo podano razmerje med tema dvema valutama.

Drugo poglavje obravnava družbenoekonomski razvoj Bosne in Hercegovine za časa avstroogrške uprave do prve svetovne vojne. Kot prvo poglavje se tudi to deli na dve večji enoti. Prvi del je posvečen obravnavi ekonomskega razvoja teh dveh pokrajin in vsem tistim momentom, ki so v obravnavanem obdobju vplivali na ta razvoj. Pri tem delu imam dve pripombi. Prva se nanaša na prikaz denarnih zavodov v Bosni in Hercegovini med 1878—1914. Po podatkih Marka Markovića (M. Marković: Bankarstvo v Bosni in Hercegovini, Bosna in Hercegovina kao privredno područje, Sarajevo 1933) I. Hadžibegović razdeli vse denarne zavode v obravnavanih pokrajinah v posebno razpredelnico, ki naj bi veljala za l. 1913. V njej so vsi denarni zavodi razdeljeni v pet skupin, v hrvatske, srbske, muslimanske, mešane in dunajsko-peštanske. Pri tem ostane nejasno, v katero od teh skupin je uvrščena, če je sploh upoštevana, filiala Ljubljanske kreditne banke v Sarajevu. V literaturi je sporen tudi datum ustanovitve te filiale. Kreševljaković (o. c., str. 76) navaja kot leto njene ustanovitve 1909. V Gestrin-Melikovi Slovenski zgodovini 1792—1918 pa najdemo podatek, da je bila filiala omenjene banke v Sarajevu osnovana l. 1910.

Druga pripomba se mi je porodila ob statističnem pregledu industrijskih, trgovskih in drugih važnih podjetij in ustanov na koncu prvega dela drugega poglavja.

Iz tega pregleda in iz poznejših izvajanj je razvidno, da je Bosna in Hercegovina za časa avstroogrške uprave imela v določenem obdobju skromno industrijo papirja. Poleg tovarne celuloze v Drvarju je delovala tudi tovarna papirja v Zenici. V tem smislu bi bilo potrebno dopolniti razpravo Jožeta Šorna o industriji papirja na jugoslovanskih tleh (ZČ 1958/59, str. 151—241) in ta podatek vnesti na zemljevid, ki naj bi prikazoval tovarne papirja v Avstro-Ogrski do l. 1918.

Drugi del drugega poglavja je namenjen pregledu razvoja strukture prebivalstva v Bosni in Hercegovini v obravnavanem obdobju. Gre za statističen in siceršen prikaz izseljevanja, priseljevanja, naravnega prirasta, socialne, narodnostne in verske strukture tako avtohtonega kot priseljenega prebivalstva. Pri tem I. Hadžibegović mimogrede omenja kolonijo slovenskih kmetov, o kateri imam nekaj podatkov.

Iz objavljenih rezultatov štetja za Bosno in Hercegovino iz l. 1910 (Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910, Sarajevo 1912) je razvidno, da gre pri koloniji slovenskih kolonistov za manjšo naselbino z imenom Ralutinac pri Prnjavoru. Kraj leži na področju, kjer so se naseljevali tudi kolonisti iz drugih predelov Avstro-Ogrske in tudi iz tujine. Ker naselbina ni omenjena v rezultatih popisa iz l. 1895, sklepam, da je nastala nekje med tem letom in letom 1905, ko se končuje obdobje zunanje kolonizacije v Bosni in Hercegovini. Po zadnjem avstroogrškem popisu iz l. 1910 je vasica Ralutinac štela vsega 79 prebivalcev. Poleg Slovencev je v njej živelo še 7 prebivalcev srbske narodnosti, če štejemo pravoslavno vero in srbohrvatski jezik za zadosten dokaz pripadnosti Srbom. Ti slovenski kolonisti oz. njihovi potomci so v precejšnji meri ohranili slovensko narodno zavest vsaj do konca druge svetovne vojne. To nam med drugim dokazuje tudi popis Slovencev v Bosni in Hercegovini iz l. 1946 (hrani ga Istorijski arhiv grada Sarajeva v Zapuščini Slovenskega kluba, ki je deloval pod različnimi imeni od 1897 oz. 1919 do 1951, pod C-32-1), ki navaja na področju Banjaluke 252?? slovenskih kmetov in članov njihovih družin.

Tretje poglavje je namenjeno analizi porekla (tuji, domači), strukture (kvalificirani, nequalificirani/moški, ženske, otroci/ pravoslavni, katoliki, muslimani) in števila delavcev v posameznih proizvodnih pravnogah v Bosni in Hercegovini med leti 1878 in 1914. Tudi tu se bom ustavil samo ob podatkih, ki jih I. Hadžibegović pri pregledu tujega delavstva navaja o slovenskih delavcih. Ti so imeli pri strokovnem in političnem formiranju domačega delavstva poleg delavcev iz hrvaških dežel zaradi jezikovne bližine še poseben pomen. To se lepo vidi npr. pri pregledu delavstva v tobačni industriji, ki se je najprej razvila v Sarajevu. Po arhivskem gradivu I. Hadžibegović navaja, da je Duhanska režiža že l. 1882 prav zaradi jezikovne bližine zaprosila in dobila delavke iz ljubljanske tobačne tovarne, da bi izučile domače delavke pri proizvodnji cigaret. Podobno je bilo na področju metalurgije in rudarstva, za katerega se je deželna vlada oz. Avstro-Ogrska še posebej zanimala. Že kmalu po okupaciji sta skupno finančno ministrstvo in de-

želna vlada za Bosno in Hercegovino iskala izkušene rudarske strokovnjake in delavce za odkrivanje rud in premoga ter za organizacijo del pri izkoriščanju rudnega bogastva novopridobljenih pokrajin. Pri tem naj omenim, da je deželna vlada za Bosno in Hercegovino v dopisu skupnemu finančnemu ministrstvu septembra 1879 izrecno navedla, da so ji potrebni rudarski delavci, ki poznajo vsaj en slovanski jezik. Naloga teh tujih rudarskih delavcev je med drugim bila, da usposobijo domače ljudi za rudarski poklic. Pobude prej omenjenih forumov so odmevale tudi na slovenskih tleh. Omenim naj pripravljenost rudnika iz Idrije, da pošlje v Bosno in Hercegovino del svojih usposobljenih rudarskih delavcev. Podobno pripravljenost je izrazilo tudi dunajsko Združenje za premogovniško industrijo, ki je bilo pripravljeno odstopiti del rudarskih delavcev iz Hrastnika. I. Hadžibegović navaja, da je bilo že sredi novembra 1879 v Bosni in Hercegovini 22 rudarjev iz Idrije, ki so prvi v Bosni in Hercegovini ustanovili svojo Bratimsko blagajno. Pri pregledu delavstva v Metalurgiji in rudarstvu v poznejših obdobjih avstroogrške uprave v teh dveh deželah se I. Hadžibegović omeji le na kategoriji tuji oz. domači delavci, ne da bi pri tem analiziral nacionalno strukturo tujih delavcev. Bolj bogati glede tega so v monografiji podatki o nekaterih skupinah slovenskih gozdnih delavcev, ki so vrsto let sezonsko hodili na delo v bosenske gozdove. Gre za t. i. hrvatarje.

I. Hadžibegović deli gozdne delavce v tri skupine. V prvo skupino so zajeti gozdni delavci, ki so delali pri proizvodnji francoskih dog. Pri proizvodnji tega artikla so sodelovali kot že v zadnjih letih turške oblasti tudi slovenski gozdni delavci iz okolice Ilirske Bistrice in iz Slovenskega Primorja. I. Hadžibegović sicer ne navaja podrobnejših podatkov o njihovem številu, pove pa nekaj več o strukturi delavskih družin, ki so iz turškega obdobja prešle tudi v obravnavano obdobje. V drugo skupino avtor monografije uvršča gozdne delavce, ki so delali v t. i. podjetjih gozdnega režijskega poslovanja (poduzeča šumskog režijskega poslovanja). Gre za podjetja, ki so delala v okviru posameznih (petih) gozdnih uprav. Razdeljena so bila v dve skupini. V prvo skupino sodijo podjetja, ki so se ukvarjala s proizvodno tehničnega lesa za železnice (pragi), rudnike (podporni les), telegrafsko službo (telegrafski drogovi), in druga podjetja v vladni upravi. V drugo skupino pa I. Hadžibegović uvršča obrate, ki so se pečali s proizvodnjo lesnega oglja. Velik delež so imeli slovenski gozdni delavci prav med ogljarji. Že ko se je deželna vlada pripravljala k organizaciji proizvodnje lesnega oglja v lastni režiji, se je obrnila na Kranjsko industrijsko družbo v Ljubljani, ki je v Bosno poslala dva svoja kvalificirana ogljarja. Pri proizvodnji oglja so se pozneje zaposlovali v obravnavanih deželah številne ogljarske družine iz slovenskih dežel, Tirolske in Italije. Število teh je nihalo od gozdne uprave do gozdne uprave in od obdobja do obdobja. Kar se slovenskih ogljarjev tiče, navaja I. Hadžibegović po arhivskem gradivu, da je bilo l. 1899 na področju gozdne uprave Srednje (zajemalo je področje okrog Sarajeva) zaposlenih 210 tujih ogljarjev (moških, žensk in otrok), od katerih jih je bilo 154 iz Kranjske. Na področju gozdne uprave v Varešu je bilo sedem let pozneje zaposlenih 17 tujih ogljarjev, od tega 11 iz okolice Čateža (v monografiji napačno Čateš — op. M. G.) na Kranjskem. L. 1912 pa je bilo v zimskem obdobju na področju gozdne uprave Han Kompanija (Vitez) zaposlenih pri vladnih gozdnih podjetjih 61 tujih delavcev. Med njimi je bilo 26 gozdnih delavcev iz Štajerske, 22 iz Kranjske in 7 iz Primorja.

Tudi v tretji skupini gozdnih delavcev, v katero I. Hadžibegović uvršča delavce, ki so delali pri najrazličnejših privatnih firmah, je bilo zaposlenih veliko slovenskih gozdnih delavcev. Poleg Italijanov in Rusinov so bili prav Slovenci najštevilnejši. Žal pa iz podatkov, ki jih navaja I. Hadžibegović, ne morem določiti niti približnega števila le-teh. Seveda pa so Slovenci delali tudi v drugih panogah proizvodnje v okupirani Bosni in Hercegovini. Omeniti je potrebno predvsem slovenske delavce v gradbeništvu.

Pri četrtem poglavju monografije, ki prinaša podrobno razčlenitev socialnega položaja domačih in tujih delavcev ter analizo stavkovnih gibanj, se ne bom podrobneje ustavljal. Zanimivi in številni podatki, ki jih I. Hadžibegović prinaša tudi o socialnem položaju slovenskih delavcev v obravnavanih pokrajinah, so namreč pogosto veljavni tudi za druge tuje delavce v isti proizvodni veji.

Nekaj več besed še o zadnjem poglavju, ki se ukvarja s političnim profilom delavskega razreda v obravnavanem obdobju v Bosni in Hercegovini. Prvi del tega poglavja je namenjen pregledu delavskega gibanja do nastaka delavskih organizacij, drugi del pa je namenjen pregledu vseh delavskih organizacij s kakršnimkoli socialnim in siceršnim programom. Pri tem se I. Hadžibegović omeji predvsem na organizacijsko stran teh organizacij, na število in strukturo njihovih članov, na statute itd., ne da bi se podrobneje ukvarjal z razvojem različnih ideologij znotraj teh organizacij. Nas seveda najbolj zanima, kako in v katere delavske organizacije so se vključevali slovenski delavci. Nasplošno lahko ugotovim, da so se

Slovenci dokaj aktivno vključevali predvsem v strokovne zveze posameznih proizvodnih vej, ki so bile vključene v Glavno delavsko zvezo, in le peščica jih je sodelovala v okviru Organizacije radnika Hrvata oz. v okviru Matice radnika Hrvata. Najštevilnejše so bili v okviru Glavne delavske zveze organizirani tamkajšnji slovenski gradbeni delavci. L. 1911 je bilo v strokovni organizaciji gradbenih delavcev vključeno kar 160 Slovencev, sicer pa je istega leta bilo vključenih v organizacijah Glavne delavske zveze približno 300 slovenskih delavcev. Med njimi so bili tudi zelo delavni sindikalni aktivisti. Najaktivnejša med njimi sta bila gotovo zidar Ivan Kralj in krojač Alojz Zupančič. Prvi je bil zelo aktiven pri organizaciji znamenitih majskih štrajkov, drugi pa pri organizaciji in delu Glavne delavske zveze. Na ustanovni skupščini te zveze je bil predsednik, pozneje pa dolgo časa najprej v začasnem, pozneje pa v stalnem upravnem odboru te zveze.

I. Hadžibegović zaključuje svojo odlično monografijo s sklepom v srbohrvaškem jeziku, povzetkom v nemščini, seznamom uporabljene literature in virov ter z registrom osebnih in krajevnih imen.

Martin Grum

Vatroslav Grill, *Med dvema svetovoma*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979, 629 strani.

Zajetna knjiga predstavlja avtobiografijo znanega slovenskega izseljenca, dolgoletnega urednika naprednega slovenskega clevelandskega lista »Enakopravnost« in političnega voditelja ameriških Slovencev, Vatroslava Grilla, v obdobju od njegovega odhoda v Ameriko tik pred prvo svetovno vojno do njegove vrnitve v Ljubljano leta 1962. Knjiga je razdeljena na tri dele. Prvi del je avtobiografija v pravem pomenu besede, drugi del sestavljajo pomembnejši avtorjevi prispevki, ki so izšli v »Enakopravnosti«, in avtorjevi spomini na pomembnejše Američane slovenskega porekla. Tretji del sestavljajo priloge, članki izpod peresa drugih avtorjev, ki vsak zase prispevajo kamenčke k mozaiku v zgodovini ameriških Slovencev ter pregled kulturnih, delno pa tudi političnih prireditev Slovencev v Clevelandu in v okolici v letih 1919–1952. Avtor sicer ni šolan zgodovinar, vendar predstavlja prvi del njegove knjige tehten prispevek k zbiranju gradiva za zgodovino ameriških Slovencev, še posebej pa tistih iz Clevelanda in njegove širše okolice.

V uvodnem poglavju predlaga avtor sledečo periodizacijo zgodovine ameriških Slovencev: 1. Obdobje slovenskih misijonarjev, ki ga začenja škof Baraga od leta 1830 dalje; 2. Obdobje množičnega naseljevanja Slovencev v ZDA in rasti njihovih podpornih, političnih in kulturnih organizacij, ki se začnejo okrog leta 1880 in končuje z »zakonom o kvotah« iz leta 1924, ki je omejil priseljevanje neangleškega prebivalstva v ZDA; 3. Obdobje od leta 1924 dalje je čas ustalitve ameriških Slovencev v novi domovini in razcveta njihove kulture ter traja do leta 1955; 4. Obdobje sodobnosti od leta 1955 dalje, ko so se pričeli nasledniki ameriških Slovencev prve in druge generacije dvigati v vrhove ameriške družbe in se zanimati za svoje »korenine«.

Raziskovalcu politične zgodovine ameriških Slovencev vzbuja pomisleke, da ta periodizacija ne upošteva prve in druge svetovne vojne kot pomembnih mejnikov, ki so vplivali na zgodovinski razvoj in gibanja ameriških Slovencev.

Grill nam v prvih poglavjih knjige prikazuje življenje v domači vasi in v Ljubljani, kamor je hodil v gimnazijo. Nato nam razloži, kako je prišlo do izselitve njegove družine v ZDA leta 1913, pripoveduje pa nam tudi o svojih prvih »zelenčevskih« korakih po ZDA. Nato opiše spomine na delovanje clevelandskih Slovencev v času prve svetovne vojne, ko so tako kot drugod po ZDA tudi v Clevelandu delovale tri struje političnih voditeljev ameriških Slovencev. To so bili: proavstrijsko usmerjeni klerikalci, ki so se zbirali okrog tednika Sloge (urednik Jaka Debevc), prokraljevsko (za Karadordeviče) orientirani Slovenci, ki so se zbirali okrog tamkajšnje podružnice Slovenske zveze, in republikansko nastrojeni, ki so se zbirali v podružnici Slovenskega republičanskega združenja (kasnejšega Jugoslovanskega republičanskega združenja). Avtor opiše shode posameznih struj in spopade, v katerih je tudi sam sodeloval na strani republikancev. V naslednjih poglavjih opiše življenje svoje družine v Clevelandu med obema vojnoma. Njegov oris je pomemben za zgodovino slovenskega izseljenstva v ZDA, saj si lahko na njegovi podlagi ustvarimo podobo o ekonomskih in socialnih razmerah, v katerih so živeli ameriški Slovenci. Oriše nam tudi svoje delo pri »Enakopravnosti«, kjer je prešel vse faze dela, od stavca do urednika, kar je postal leta 1920. »Enakopravnost« je s prekinitvami urejeval vse do leta 1957, ko je prenehala izhajati. Leta 1920 se je vpisal na Cleveland Law School, kjer je tudi diplomiral. Kmalu nato je kandidiral za mestnega svetnika na listi republikanske stranke. To pa zato, da bi pokazal, kako ameriška demokratska stranka od Slovencev sicer zelo rada jemlje

glasove, zlasti še v 23. volilnem okrožju Clevelanda, vendar jim zato ni pripravljena ničesar dati. Po Grillu je prav to omogočilo politični vzpon F. J. Lauscheta.

Med drobci, ki jih Grill niza kot gradivo za zgodovino ameriškega slovenstva, našteva po kronološkem redu ustanovitve tudi slovenske podporne organizacije. To so bile nekakšne zavarovalniške družbe, ki so nudile članom socialno in pokojninsko varstvo. Grill piše: »V Calumetu je bilo že leta 1882 ustanovljeno prvo slovensko podporno društvo sv. Jožefa, iz katerega je čez nekaj let nastala Slovensko-hrvatska zveza. Životarila je nad štirideset let, potem pa se je združila s Hrvatsko bratsko zajednico v Pittsburghu. Poleg omenjenih so ob mojem prihodu (1913, op. M. K.) v Ameriko obstajale še naslednje skupine: Kranjsko slovenska katoliška jednota (KSKJ), ustanovljena leta 1894, s sedežem v Jolietu, Illinois; Jugoslovanska katoliška jednota (JSKJ), ustanovljena leta 1898, s sedežem v Elyu, Minnesota; Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), ustanovljena leta 1904, s sedežem v Chicagu, Illinois; Zapadna slovanska zveza (ZSZ), ustanovljena leta 1908, s sedežem v Denverju, Colorado; Slovenska svobodnomiselna podporna zveza (SSPZ), ustanovljena tudi leta 1908, s sedežem v Chicagu, Illinois; Slovenska dobrodelna zveza (SDZ), ustanovljena leta 1910, s sedežem v Clevelandu, Ohio, in Jugoslovanska podporna zveza Sloga (JPZ Sloga), ustanovljena leta 1915, s sedežem v Milwaukeeju, Wisconsin. Slovenska svobodnomiselna podporna zveza se je leta 1941 združila s Slovensko narodno podporno jednoto. Tri izmed obstoječih organizacij so spremenile svoje ime: Jugoslovanska katoliška jednota se je preimenovala v Ameriško bratsko zvezo leta 1940, medtem ko je Kranjsko slovenska katoliška jednota šele leta 1962 postala Ameriška slovenska katoliška jednota; Slovenska dobrodelna zveza pa se je preimenovala v Ameriško dobrodelno zvezo. Slednja posluje samo v državi Ohio, medtem ko SPZ Sloga posluje samo v državi Wisconsin. Zapadna slovanska zveza, sicer majhna, a krepka organizacija, ima veliko večino svojega članstva v državi Colorado, nekaj malega pa tudi v Clevelandu.« Vsaka od teh podpornih organizacij je imela svoje glasilo, ali pa je objavljala svoja poročila v kakem drugem časopisu. Enakopravnost je postala glasilo SSPZ, in to ostala do združitve te organizacije s SNPJ leta 1941. Grill je bil glavni predsednik SSPZ od leta 1928 do 1936, nato pa je bil glavni urednik lista »Napredek«, ki je postal glasilo SSPZ, in to ostal do združitve s SNPJ konec leta 1941. Temu dodaja Grill še seznam števila članstva posameznih slovenskih podpornih organizacij, ki so po uradnih ameriških podatkih leta 1974 štejele 169.020 članov, med katerimi je bilo po podatkih posameznih podpornih organizacij okrog 30 % neslovenskih članov. Ta podatek se približno ujema z uradnimi podatki o številu prebivalstva s slovenskim maternim jezikom v ZDA. Leta 1970 so v ZDA našteali 82.000 prebivalcev s slovenskim maternim jezikom le v prvi in drugi generaciji.

V nadaljevanju nam avtor predstavi Louisa Adamiča in svoje spomine nanj. Njegovo pozornost je vzbudil že s prevodi iz slovenske književnosti, ki jih je ne podpisane objavljaval v raznih naprednih ameriških literarnih revijah, še zlasti v *The American Mercury*. Njegovi knjigi »The Laughing in the Jungle« in »Natives Return« sta postali ameriški uspešnici. Adamič je bil, kot smo izvedeli iz te knjige, imenovan v času druge svetovne vojne od podpredsednika ZDA Henryja A. Wallacea za posebnega svetovalca State Departmenta. Svoje poglavje o Adamiču zaključuje Grill z besedami: »Z Adamičem me je družila ena misel: tudi jaz sem kot Američan želel, da se Slovenci na ustvarjalni način in smotno vključimo v Ameriko, a po drugi strani sem kot Slovenec želel, da Slovenci ohranimo svojo identiteto, da ostanemo do kraja zvesti sami sebi. Adamičeva najznačilnejša poteza je bila širokogrudnost do vsega in vsakogar. Zavisti ni poznal.«

Grill primerja Jugoslovansko republikansko združenje, ki je delovalo med 1. svetovno vojno in Slovensko ameriški narodni svet ter Združeni odbor južnoslovanskih Amerikancev, ki sta delovala med drugo svetovno vojno. Opozarja nas na to, da se je misel o jugoslovanski republiki rodila v Ameriki. Ideje »Čikaške izjave« med prvo svetovno vojno in ideje, za katere so se bojevali v Slovenskem ameriškem narodnem svetu in Združenem odboru južnoslovanskih Američanov med drugo svetovno vojno, so po mojem mnenju do precejšnje mere identične. V obeh obdobjih so se v teh organizacijah bojevali isti ljudje. Tako enega obdobja od drugega ni mogoče ločevati, saj predstavlja dejavnost SANS in ZOJSA med in po drugi svetovni vojni logično nadaljevanje dejavnosti Jugoslovanskega republikanskega združenja med in po prvi svetovni vojni. Grill nam na kratko opiše delovanje SANS in ZOJSA s posebnim ozirom na vlogo L. Adamiča ter na struje v okviru gibanja. Posebno poglavje je namenil političnemu portretu F. J. Lauscheta, ki ga označuje kot zvezdo, ki je ugasnila. V času med drugo svetovno vojno (1942—1944) je bil župan mesta Clevelanda, nato guverner države Ohio (1944—1946 in 1948—1956) ter zvezni senator ZDA v letih 1956—1968. Lausche je bil doma s Kočevskega, mati mu je bila Slovenka, oče pa »Kočevar« (Kočevski Nemec). Lausche je bil po svoji politični usmeritvi konservativec. O tem piše Grill: »Na-

predna organizacija po imenu Americans for Democratic Action — (Američani za demokratično delo) — je leta 1961 ocenila Lauschetove »zasluge« v senatu in prišla do zaključka, da je bilo 70 odstotkov njegovega dela v nasprotju z interesi ljudi, ki jih je zastopal. Naj za primer povem, da so delo naprednega demokratskega senatorja iz Ohia Stephen M. Younga ocenili kot 100-odstotno za ljudstvo. Ironija je v tem, da sta bila oba senatorja iz iste države in domnevno celo iste politične opredeljenosti. Še več, senator Young je bil potomec stare ameriške družine, Lausche pa je bil le pol koraka od ljudi, ki so šli v Ameriko šele včeraj s trebihom za kruhom.« ... Tudi njegova dejavnost na področju gospodarstva in socialnega varstva kaže na njegovo konservativnost.

Grill nam v nadaljevanju pojasni svoje delo v službi pomočnika javnega tožilca v mestu Cleveland in kako je prišlo do tega, da kot naprednjak v svoji službi ni mogel napredovati. Dotika se zanimivih in zelo občutljivih vprašanj odnosov med posameznimi strujami ameriških Slovencev, ki jih bo seveda potrebno še raziskati.

Matjaž Klemenčič

Chester Wilmont, **Boj za Evropo**. Maribor, Obzorja 1979, 1. in 2. del, 496 + 517 strani (Zbirka Ljudje in vojna).

Obsežno in temeljito delo bivšega vojnega dopisnika Avstralca Chesterja Wilmonta, napisano na podlagi temeljitega proučevanja virov, ni običajno zgodovinsko delo o drugi svetovni vojni. Avtor sam v uvodu svojega dela pojasnjuje, da je v njem skušal raziskati »ne samo to, kako so Hitlerja zrušili, temveč tudi, zakaj je Stalin izšel kot zmagovallec, kako je prišlo do tega, da je Rusija zamenjala Nemčijo kot vodilno silo na celini in kako je Stalinu uspelo dobiti od Roosevelta in Churchila, kar mu ni uspelo dobiti od Hitlerja«.

Glavni razlog za tak povojni razvoj je po avtorjevem mnenju nesposobnost zahodnih zaveznikov, da bi leta 1944 popolnoma izkoristili svojo zmago v Normandiji in morda že v tem letu končali vojno proti Nemcem. Avtor posega v znano debato zahodnih vojaških strokovnjakov o dilemi — napad na nemško ozemlje na široki (zagovornik Eisenhower) ali ozki fronti (teza Montgomeryja) in se v commonwealthovskem duhu nagiba k slednji, čeprav ji argumenti kot so ponesrečeni arnhemski poskus ter ardenska nemška ofenziva na slabo branjenem delu anglo-ameriške fronte niso ravno v prid.

Preden na kratko prelistamo obsežno delo, omenimo še nekaj značilnih Wilmontovih poudarkov. V primerjavi s propagandistično obarvano tezo mnogih sovjetskih strokovnjakov, da je SZ dobila II. svetovno vojno v Evropi praktično sama, avtor realneje ocenjuje dogodke in naglašja pomen povezanega delovanja protifašistične koalicije. Njegov tok misli je tale: Hitler se ni mogel izogniti staremu nemškemu strahu, boju na dveh frontah. Ko mu leta 1940 ni uspelo zlepa ali zgrda izločiti Anglije iz vojne, je bil prisiljen napasti Sovjetsko zvezo. Ker je hotel Rdečo armado potolči, preden bi se mogle anglo-ameriške sile izkrcati na evropski celini (ob tem poseže tudi v znano dilemo izkrcanja v zahodni Evropi ali na Balkanu), je v tej časovni stiski izčrpal svojo vojsko. Avtor naglašja, da napad preko Kanala leta 1944 verjetno ne bi uspel, če se Nemci v svojem zaledju ne bi borili s Sovjeti. Razmišljanje zaključuje z značilnim namigom na povojne razmere v Evropi, ko pravi, »da bi Anglosaksoncem, če bi kak drug napadalec prišel do Kanala ob popolni varnosti na svoji vzhodni fronti, kaj slabo kazalo, da bi z invazijo osvobodili Evropo, razen če bi tvegali grozno ceno zase in za zahodno civilizacijo«.

Oglejmo si torej to delo, ki bi ga mogli nekoliko hudomušno označiti za izbrana poglavja vojaško-politične zgodovine II. svetovne vojne na evropskih tleh. V prvem delu z naslovom Povratak ugotavlja, da je angleška nepopustljivost in volja po nadaljevanju vojne s silami Osi pomenila leta 1940 preobrat v vojni ter da sta se nemški poraz in s tem osvoboditev Evrope začela pri Dunkerque. Precej na kratko oriše bitko za Anglijo in napad na Sovjetsko zvezo. Več pozornosti posveti vprašanju druge fronte, navaja vse načrtovane operacije za invazijo v zahodno Evropo pred letom 1944, obravnava pa že omenjeno dilemo zahodnih strategov o invaziji na Balkan, priljubljeni zamisli Churchilla, ki je videl v njej možnost odtegniti to področje sovjetskemu vplivu in na njem okrepiti britanskega.

Že zadnji del poglavja Povratak je posvečen pripravam za invazijo v Normandijo, ki ji je namenjen drugi del knjige. Opis invazije ter operacij, ki so ji sledile in so pripeljale do velike ameriško-angleške zmage pri Falaisu ter do zavzetja Pariza, je izredno precizen in temeljit, prav monografski.

Tretjemu delu Pot proti Berlinu, katerega težišče je prav tako na operacijah na evropskem zahodu, dajejo ton že omenjena dilema o »široki« ali »ozki« fronti, spori med angleškimi ter ameriški vojaškimi in političnimi vrhovi, sovjetska

prizadevanja za prevlado nad vzhodno Evropo in prav tako že naglašena nespособnost Angloameričanov, da bi »dotolkli« na zahodu »grogirane« Nemce in že leta 1944 končali vojno ali pa vsaj zasedli čimveč ozemlja. Podrobno je prikazan nagli prodor skozi Nizozemsko k Renu, ki je doživel svoj neuspeh v Arnhemu, še bolj natančno pa Hitlerjeva hazardska protiofenziva v Ardenih, ki je kljub začetnim uspehom precej pospešila totalni zlom nemške armade. Avtor posveča precej pozornosti tudi zaključnim vojaškim operacijam v Evropi, pretežen del spet tistim na zahodni fronti in jih spretno povezuje s političnim dogajanjem v tistem času, posebno s konferenco na Jalti, ki jo označuje kot Stalinovo največjo zmago. Stalinu je po avtorjevih besedah uspelo pripraviti zahodne zaveznike do tega, da so vodili svoje zaključne vojaške operacije na tak način, da niso ogrožale sovjetskih interesov. Kot primer za to navaja prodor zahodnih zaveznikov k Berlinu in Pragi, ki naj bi ga zaustavili predvsem zaradi obzirnosti do Sovjetske zveze. Ta je mogla potem v primeru osvoboditve Prage izkoristiti vse politične prednosti tega svojega dejanja. Politične manevre za krvavimi kulisami vojskovanja je Wilmont skrečil v zgoščen pregled tudi v sklepu svoje knjige, ki ji je dodal še izčrpen pregled uporabljenih virov ter nekaj shem angloameriških in nemških poveljstev. Vrednost njegovega dela povečujejo še številni zelo natančni zemljevidi in skice vojaških operacij in razporeditev sil.

Ceprav ne gre za posebno novo delo, saj je izvirnik izšel že leta 1951, je nedvomno prav, da smo ga po srbohrvaškem dobili tudi v slovenskem prevodu. Kljub zahodnemu pogledu na dogodke, ki se mu pozna tudi nadih hladne vojne v času njegovega nastanka, pomeni nedvomno zanimiv in originalen pristop k vojaško-politični zgodovini II. svetovne vojne.

Andrej Vovko

Rudolf Hribernik - Svarun, **Dolomiti v NOB**. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974, 705 strani. (Knjižnica NOV in POS 31/L.)

Knjiga Rudolfa Hribernika-Svaruna, **Dolomiti v NOB**, sodi nedvomno med najboljše, kar jih je izšlo pri Partizanski knjigi v Knjižnici NOV in POS. Temeljito in zraven nazorno in preprosto je obdelal področje, ki spada med najpomembnejša v slovenskem narodnoosvobodilnem boju. Pomembnost namena se v tem primeru navadno presoja po dejstvu, da je vzhodni del tega ozemlja bil nekaj časa sedež vrhovnih organov slovenskega osvobodilnega gibanja, glavnega štaba, centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Toda ne smemo pozabiti, da je to ozemlje bilo v križišču partizanskih ozemelj, to je križišče partizanskih silnic, ki so prihajale iz Gorenjske in se zlivale na Gorenjsko in podobno na Primorsko na eni strani, na drugi pa Dolenjsko in Notranjsko. Dolomiti so bili geografsko središče vsega partizanskega sklopa. Njihov pomen je bil toliko večji, ker je bilo razmeroma skromno po velikosti, toda važno zaradi bližine Ljubljane, namreč otok osvobojenega ozemlja, ki je bil pomemben že tudi pred prihodom osrednjih osvobodilnih organov. Avtor je v uvodu zelo lepo razložil, da se jedro partizanskih Dolomitov ni ujemalo z geografskimi Dolomiti, ker je jedro osvobojenega ozemlja bilo pravzaprav v Polhograjskem predgorju.

Za knjigo je pomembno, da ji je napisal uvod Edvard Kardelj. Uvod pomeni dragocen prispevek k poznavanju celotnega narodnoosvobodilnega boja.

Celotno gmoto svojega pripovedovanja je Hribernik razdelil v nekaj temeljnih sestavin. Ker obdeluje vojno dobo Dolomitov, je svoji razpravi dal predvojni politični in socialni temelj, na katerem so se potem razvili vojni Dolomiti. V navedeni del spada tudi okupacija Slovenije in začetki njene rasti. Potem pa sledi politični temelj in razvoj Osvobodilne fronte po organizacijskih rajonih na dolomitskem ozemlju Vič, Dravljje, Horjul, Vrhnika in Logatec. S tem orisom je ustvaril temelj, na katerem je zrasla moč Osvobodilne fronte in potem vojaške enote dolomitskega ozemlja. S tem je prikazal, da partizanske enote morejo rasti le tam, kjer je teren že primerno politično pripravljen in organiziran. Ob političnih temeljih Osvobodilne fronte je prikazal tudi negativni pol razvoja, namreč nasprotnike osvobodilnega gibanja ali kratko kontrarevolucionarne organizacije, ki za Dolomite idejno niso bile nekaj svojega, temveč del celotne slovenske kontrarevolucije, ki je gradila predvsem na zlorabljanju vere, dejansko pa na obrambi in strahu za svoje gmatne interese. Nato sledi prava podoba partizanskih Dolomitov od prvih pojavov v dolomitskem Ključu, ko se je med spomladansko vstajo v Dolomitih 1942 izkazala posebno dobrovska Narodna zaščita in dosegla 7. maja 1942 sijajne uspehe v Gaberju oziroma med Zirovnikom in Hrastenici, do ustanovitve prvega Dolomitskega odreda v začetku julija 1942. V teh poglavjih, ki se povezujejo z boji Dolomitskega odreda in zavzemajo več kot polovico vsega avtorjevega besedila, je avtor pokazal, kako močno obvladuje celotno materijo vsega dogajanja v Dolo-

mitih. Najprej se dotakne Druge grupe odredov v Dolomitih, ki je z boji na Verdu in samostojnimi boji v Dolomitih postavila dolomitske partizane v hude preizkušnje. Nato sledi oris samostojnih dogodkov Dolomitskega odreda, pojav bele garde in naraščanje njenega nasilja, hude boje z njimi in z Italijani. Nato sledi prikaz čudovitega osvobojenega ozemlja v Dolomitih z vsemi elementi organizacije zaledja, partizansko saniteto, delavnicami in tiskarnami, kurirskimi in radijskimi zvezami ter oris življenja v odrednih enotah. Z jesenskimi boji v Dolomitih, boj za Log 6/7. oktobra 1942, kjer avtor ne zapade propagandnemu naštevanju žrtev med belogardisti, kakor jih je navajal Slovenski poročevalec, boje v Prošci 13. oktobra in na Korenem 26. oktobra 1942 ter boj na Ključu 18. decembra, ko so dolomitski partizani doživeli znova hude preizkušnje. Čudovito vzorna je bila mobilizacija dolomitskih partizanov oziroma odhod v Šercerjevo brigado. Zelo naravno prikazuje avtor Dolomitsko izjavo, iz katere je šele razvidno, da pri enotnosti Osvobodilne fronte, o kateri se večkrat govori v tej zvezi, pomeni pravzaprav enotnost vojske, kjer postanejo zahteve po enotnosti nekaj samo ob sebi razumljivega. Zelo kritično obdeluje avtor uspehe in neuspehe bojev januarja in februarja 1943 v Dolomitih, ko so vsi trpeli zaradi povečanega pritiska bele garde. Nič manj nazorno ni podana kriza Dolomitov v marcu in aprilu 1943, kar je naposled povzročilo izselitev vrhovnih organov osvobodilnega gibanja iz Dolomitov na Rog in končno umik zadnjih partizanov iz Dolomitov, ki so potem postali področje belogardističnega nasilja.

Sele po kapitulaciji Italije je nastopil čas, ko so obnovili delovanje partizanskih enot na dolomitskem področju. Po odločbi glavnega štaba so po ustnem nalogu XVIII. divizije obnovili nov odred (15. septembra 1943), ki je zopet prevzel naziv Dolomitski odred, ki je bil podrejen operativnemu štabu za zahodno Slovenijo, ki je razen Primorske, Gorenjske ter Koroške obsegal tudi Dolomite. To je bil drugi Dolomitski odred, katerega komandant je postal Rudolf Hribernik-Svarun, stari in izkušeni borec iz časov prvega Dolomitskega odreda. Jedro novega — drugega Dolomitskega odreda je postalo 100 do 150 starih partizanov. Novi odred je nastal iz spoznanja, da ni dobro pustiti Dolomitov brez partizanskih enot. Ozemlje je bilo povezano z osvobojenim ozemljem na Primorskem (po kapitulaciji Italije!). Težišče novega odreda ni bilo v vzhodnem delu Dolomitov oziroma bolj proti jugozahodu. Začetno število 150 borcev je z mobilizacijo novih borcev naraslo skoraj za 100 % v enem mesecu. V primeri s partizansko mobilizacijo je padel ugled belogardistov, ki so jih ljudje zaradi vdinjanja Nemcem imenovali kar »švabobranci«.

Drugi Dolomitski odred ni imel dolgega življenja. Živel je približno dober mesec, ko so ga ukinili, čeprav je njegovo moštvo naraslo že na blizu 600 ljudi, razdeljenih v 4 bataljone. Moštvo sredi oktobra 1943 razpuščenega odreda so porazdelili po enotah triglavske divizije. Dolomiti so bili znova izgubljeni za partizane. Postali so plen bele garde in plavogardistov. Nastopile so okoliščine, ki so bile za terenski politični kader zelo neugodne. Število belogardističnih postojank je hitro naraslo. Tudi »črno roko« omenja avtor, vendar bi o njej lahko povedal še kaj več.

Nadrejeni organi so kmalu spoznali, da je bila odločitev o ukinitvi drugega Dolomitskega odreda zgrešena in so to napako popravili ter znova ustanovili nov Dolomitski odred, sedaj tretji. Ustanovljen je bil z odredbo štaba IX. korpusa z dne 23. januarja 1944 in iz moštva dotedanje komande idrijskega vojnega področja in njegovih enot. Operativno področje je obsegalo v glavnem Dolomite, okolico Črnege vrha nad Idrijo, Hrušico, Vojsko in prostor med Gorenjsko Trebušo in Idrijo. Njegovo težišče se je znova pomaknilo bolj proti jugozahodu in zahodu. Avtor pravi, da ni znano kdaj je bil odred dejansko sestavljen, verjetno se je zgodilo to šele zadnje dni januarja ali prve dni februarja. Za komandanta je bil postavljen Franc Pajntar-Močnik. Huda nadloga za novi odred so bili Dolomiti, v katerih je bilo 28 čisto domobranskih postojank, ki so štejele nad 4000 mož. Ti domobranci so v Dolomitih uvedli pravo strahovladlo. Terenski kader OF se je v takih okoliščinah moral boriti z neizmernimi težavami. Toda propadel ni, čeprav je moral znova v podzemlje. Domobranci so jih lovili, jih izročali Nemcem za internacijo ali pa so jih kar sami streljali. Ker je odred imel dobre minerce, so njegovi partizani napravili veliko diverzantskih akcij na progi Postojna—Ljubljana, proti belogardistom v Dolomitih pa so sodelovali v kombiniranih akcijah z enotami IX. korpusa. Npr. proti Rovtam, Godoviču in Hotedrščici. Največje akcije v tem območju so delale divizijske enote VII. korpusa ali IX. Npr. akcija na Štampetov most in napad na Črni vrh (1. septembra 1944).

Tretji Dolomitski odred je deloval v težjih pogojih kakor prva dva. Njegovo področje so bili sicer Dolomiti, toda njegova propaganda je tja težko prodirala. Področje svojega delovanja je odred zato često menjal. Toda položaja si s tem ni izboljšal, večkrat je bil dodeljen za nekaj časa 30. ali 31. diviziji.

Za tretji Dolomitski odred je bilo značilno, da ni deloval tako samostojno kakor njegova predhodnika, ampak je bil vključen v operativno delovanje, zlasti XXXI. divizije ali drugih enot IX. korpusa, ki so izvajale svoje akcije na robu ali pa v samih Dolomiti.

V zadnjem poglavju prikazuje Hribernik zadnje akcije IX. korpusa proti Dolomitom in končno osvoboditev ob pomoči enot 4. armije in VII. korpusa. Takrat je prišlo do splošnega razsula precej močnih belogardističnih formacij, ker pri večini ljudi niso imeli več podpore. Avtor na koncu odkrito pove, da je bila razpustitev drugega Dolomitskega odreda nepotrebna in brez koristi, ker so to izkoristili domobranci, da so se mirno vrnili v svoje nekdanje postojanke, prek njih pa so se vselili v postojanke tudi Nemci. Dolomiti so bili tako brez varstva, sovražniki so v njih delali, kar so hoteli.

Hribernikovo delo je krepko zasidrano v prostoru, ki ga obdeluje. Ne glede na večji ali manjši teren, ki ga je zajel zelo široko, saj seže celo v prikaz osvobodilnega gibanja v Borovnici, ki leži zelo daleč od Dolomitov. Toda ne glede na to je svoj koncept krepko zagrabil in ga dokaj jasno tudi izpeljal. Reči moramo, da je v celoti zelo nazoren in vse dele je primerno in uspešno povezal.

Narodnoosvobodilni boj slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov ni imel v načrtu samo osvoboditve, temveč tudi spremembo družbenih odnosov na naši zemlji, toda konkretno ne na prvem mestu, temveč tako, da je osvobodilno gibanje želelo zgraditi novi svet na razvalinah starega, tako da delavski razred izvojuje osvobodilno vojno proti okupatorjem. Domovinska vojna je bila torej temelj in okvir za vse procese družbenega značaja, domovinska vojna pa je nastala zaradi okupacije. Tudi pisec ni mogel mimo takega razvoja in mora vse njegove silnice prikazati v logični povezavi. Italijanskih ciljev ni mogel sicer prikazati posebno jasno, ker jih Italijani sami niso kazali tako odkrito kakor Nemci, osredotočiti se je moral bolj na metode, pri katerih pa tudi Italijani niso bili nejasni. Zato je tudi pisec bil v teh stvareh nazornejši in italijansko nasilje kazal odprto. V tem oziru je moral biti jasnejši tudi glede bele garde, katere hlapčevstvo je nazorno prikazal na pristojnem mestu.

V zvezi z navedenimi silami je značilen avtorjev odnos do virov, na katerih je napisal epopejo o Dolomiti. Avtor je uporabljal sodobne partizanske in italijanske akte, delno zapise nekih partizanov, delno pa tudi drugih enot in dogodkov, ki se jih avtor dotika v svoji knjigi. Podoba, ki si jo je na ta način ustvaril na temelju navedenih vrst virov, je marsikje bistveno dopolnil z ustreznimi viri, ki jih je sam nabral ali pa zaslišal za jasnejšo sliko obravnavane teme. Zelo skromno pomoč mu je mogla nuditi tiskana dokumentacija in literatura, ker je pač v resnici skromna. Zdi se, da je še tisto kar je je, ni bil povsem zadovoljen, ker v knjigi o njej ne najdemo citatov.

Zelo poučno je, kako je Hribernik posamezne vire uporabljal in ocenjeval. Razume se, da je najvišje cenil partizanske dokumente, posebno tiste, ki so ponatisnjeni v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del. Toda tam niso ponatisnjeni samo partizanski dokumenti, temveč tudi prevedeni okupatorski dokumenti, medtem ko dokumentov slovenske kontrarevolucije ni. Teh direktno ni uporabljal. Podatke o kontrarevoluciji je v glavnem povzel po Frančku Sajetu, po njegovi knjigi o belogardizmu (celo z napakami). Toda citiral ga je samo sumarno, posameznih citatov pa ne navaja. Za velik del svoje knjige je uporabljal memoarske podatke številnih soborcev in terenskih delavcev, ki jih je v uvodnem poglavju tudi navedel. Mnoge je za marsikatera dejstva še posebej zaslišal. V celoti je delež memoarskih podatkov zelo velik, zlasti pri opisu terenskega dela, tako da bravcu kar udarja v oči.

Nikakor ne mislim, da je uporabljanje memoarskih podatkov slabo, ali da se mu je mogoče izogniti. Zgodovinarji NOB so segali, segajo in bodo segali tudi po virih te vrste. Za spoznavanje časa, o katerem ni dovolj sodobnih zapisov in poročil, bo uporabljanje memoarskih virov vedno aktualno. Vprašanje je samo, koliko objektivno veljavnih dejstev je mogoče iz njih izluščiti. Kajti uporabljavci memoarskega gradiva moramo vedeti, da memoarsko gradivo ni vedno zanesljivo oziroma je njegova zanesljivost zelo različna. Kadar jih uporabljajo, morajo vedno misliti na predhodno konfrontacijo memoarskih podatkov z viri, o katerih vedo ali vsaj mislijo, da so zanesljivejši in ustrežnejši po zanesljivosti. Zelo važno je, da je avtor znal presoditi objektivnost memoarskih podatkov. Rekel sem že, da je avtor pregledal mnogo gradiva za svoje delo in zaslišal mnogo ljudi. To je storil že pri prikazovanju borbenega dogajanja partizanov, še bolj pa pri orisu terenskega dela, raznih vej dejavnosti partizanskih organov na osvobojenem ozemlju in pri belogardističnih dejavnostih, ki je Sajetova knjiga ne zajema. Mnogo stvari je avtor osvetlil iz lastnih spominov, to je spominov na lastno opazovanje dogodkov in procesa NOB v Dolomiti sploh, zlasti pa spopadov z belo gardo. Reči moramo, da je

avtor znal uporabljati memoarske vire v pravi meri, v podrobnosti, če se mu ni zdelo potrebno, se ni spuščal oziroma je take podatke celo nanizal pod črto.

Pri tiskanih virih je zelo vidno opaziti, da avtor partizanske podatke o borbени dejavnosti dolomitskih partizanov zelo visoko ceni, da pa zraven okupatorske ne tako, ali jih celo podcenjuje. Ali je to prav? Na strani 144 je napisal v zvezi z boji dobrovske zaščite pod Hrasteniciami: »Iz italijanskih poročil je namreč razvidno, da so imeli Italijani v bojih na Ključu in v Gaberju 118 izgub, od tega 36 mrtvih in pogrešanih. Med mrtvimi je bil tudi 1 podpolkovnik«. Sumarno štetje je v določenem smislu nejasno in tudi negotovo. To moremo opaziti iz originalnega italijanskega dokumenta iz poveljstva XI. korpusa, ki je rezultate bojov strnilo v statistiki, da je bilo mrtvih 33, ranjenih (pravzaprav težje ranjenih) 68, lažje ranjenih 14 in 3 pogrešani (avtorjeva knjiga, stran 143). Ta statistika je natančnejša, čeprav se v celotnem stanju vseh raznovrstnih izgub ujema. Pove pa vendarle, da je mrtvih bilo 33, pogrešanih 3, od katerih se je lahko še kdo vrnil, ali pa se šele kasneje izkaže, da so mrtvi? Kaj pa, če so dezertirali? Ni nemogoče. Od ranjenih 68 je lahko marsikdo še podlegel, lahko pa ozdravil in se pozneje vrnil v redne vrste vojske. Način avtorjevega navajanja izgub nekako vsiljuje visoko število mrtvih, še večje kakor jih je sploh bilo. S tem je pokazal nerazumevanje do okupatorskega vira, čeprav je natančnejši od podatkov, kakor jih prinaša avtor. Tudi italijanskim virom je treba bolj zaupati!

Se bolj subjektiven je bil avtor na strani 190, kjer govori o bojih na Toškem čelu in pri Dobrovi: »Ta dan,« pravi, »so imeli Italijani, sodeč po naših poročilih, okoli 40 mrtvih in ranjenih vojakov. Prva četa in enota Narodne zaščite sta se uspeli umakniti se k Hruševemu, pri čemer so imeli 2 mrtva in 2 ranjena partizana in več pogrešanih članov NZ! Pri tem poročilu udarjata dve dejstvi močno v oči. Pri partizanskih žrtvah avtor ni bil pavšalen kakor pri navajanju italijanskih žrtev pri Hrastenicih 7. maja. Drugo dejstvo pa je, da je italijanske žrtve presojal »sodeč po naših poročilih«, torej subjektivno hote, kakšna je bila pa stvarna resnica, pa avtor ne pove. Različna mera pri navajanju žrtev je v obeh primerih zelo jasna in objektivno nevzdržna.

Navedel sem samo dva primera, ki sta diametralno nasprotna za avtorjevo navajanje žrtev. Lahko bi jih pa še več. Primera nam kažeta, kako težko je včasih biti pravičen na obe strani. Seveda se s tem vrednost knjige nikakor ne zmanjša, ker je v njej toliko bogastva objektivnih podatkov, da izziva naše občudovanje, toliko je v njej vsestransko osvetljenega.

Poklicnega zgodovinarja motijo v Hribernikovi knjigi nekatere drobne napake, predvsem jezikovnega značaja, ki so pa po mojem bolj sad lektorjeve natančnosti, čeprav grede nekatere lahko tudi na račun zbirateljev gradiva, pravzaprav pomočnikov pri zbiranju gradiva.

Tako avtor pogosto rabi za nekatere kraje napačne oblike, npr. v Dobrovi (str. 224), v Brezovici (str. 195, 233, 235, 321, 340 itd.), v Rakeku (str. 482, 602), ko je včasih tudi pravilno napisal na Dobrovi (str. 233), na Brezovici (str. 125 in 320) in na Rakeku (str. 424). Hiša, v kateri je bilo veliko sej, ni bila Kolnačeva (str. 55), temveč pravilno Kelnačeva, pri Kelnačevih (str. 254). Solun-Harpaja na str. 99 bi moralo biti Solum-Harpaja. Dobrovski kaplan ni bil Franc Muzetič, temveč Franc Mozetič. Pomočnik dr. Obračunca-Cedrika ni bil Lojze Bunde-Rok, temveč Lojze Gunde. Napačna raba je tudi: »Bunker je odkril Zalov sin, ki je dobro poznal domačo hosto«, str. 302, mora biti pravilno Zelov sin, ker je v Gaberju pri Zelovih, ne pri Zalovih. Na strani 124 piše Hribernik: »7. februarja je v neki hiši na Hriberjevem padel komandant bataljona Miloš Zidanšek-Zdravko«, Zidanšek ni padel 7. februarja, temveč 6. (Glej Alfred Grobler-Mire: Kdaj je padel Miloš Zidanšek, Borec 1980, št. 4, str. 231 in 232.) Preoptimistično je avtor napisal, da so v Prekmurju bili do pomladi 1942. leta že dani politični pogoji, da se narodnoosvobodilno gibanje okrepi tudi v tem delu Slovenije, str. 129. Ti pogoji so dozoreli šele 1944. leta. Ni točno, da so se v Dolomite selili Edvard Kardelj, Boris Kidrič in drugi v prvi polovici leta 1942 (glej str. 251). Ta selitev je bila šele v pozni jeseni druge polovice leta 1942. (Glej Kocbekove spomine ali Fajfarjeve.) Koroški plebiscit ni bil 20. oktobra 1920, kakor piše avtor na str. 595, temveč je bil 10. oktobra 1920. Na strani 282 piše avtor, da je Slovenski poročevalec v Dolomith urejal France Škerl. To ni točno, ker je začel urejati Slovenski poročevalec julija 1943, torej v Rogu. Žurnalistično šepa raba predmeta v nikalnici. Npr. »Ne bo mogoče pripravljati kuhano hrano«, str. 258, pač pa je pravilno kuhane hrane. Podobno na strani 139 »Ljudje so z zaskrbljenostjo pričakovali izid neenakega boja«, pravilno mora biti izida neenakega boja. Prav tako na str. 452 »Ni uspelo potisniti dolomitske partizanske enote v defenzivo«. Pravilno mora biti dolomitskih partizanskih enot. Podobno je treba besedo duh, kadar gre za osebno kvalifikacijo, sklanjati kot naziv živih bitij. Npr. Ta možak je mladim partizanom zelo dvignil bojni duh (str. 465). Pravilno mora biti bojnega duha.

Ako se ob koncu gornjih izvajanj še enkrat ozremo na vse pripombe in vprašanja, ki se posamezniku morejo porajati ob Hribernikovi knjigi o »Dolomitih v NOB«, moramo vendarle reči, da je Hribernikova knjiga resnično pomembno delo, ki bo v množini partizanske literature ohranila svojo vrednost kot dostojen spomenik vseh Dolomitčanov, njihovega boja za narodno in socialno osvoboditev slovenskega naroda na tistem koncu slovenske zemlje, ki mu je v več kritičnih trenutkih grozila največja nevarnost uničenja, ne samo s strani okupatorjev, temveč tudi vojske bele garde. To pa se ni zgodilo. In dejstva tega razvoja izpričuje Hribernikova knjiga o »Dolomitih v NOB«.

France Škerl

Dušan Bilandžić, Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije. Glavni procesi. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980, 463 strani.

Prof. dr. Dušan Bilandžić je znan raziskovalec novejše zgodovine Jugoslavije in je objavil že vrsto del na to tematiko. Naj tu omenim samo knjigi: »Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973« (Beograd 1973) in »Društveni razvoj socialističke Jugoslavije« (Zagreb 1975 in 1976). Avtor v uvodnem poglavju Zgodovine SFRJ obravnava zlom Kraljevine Jugoslavije s posebnim poudarkom na družbenoekonomski krizi kapitalistične Jugoslavije, zlomu hegemonistično-centralističnega političnega sistema Kraljevine Jugoslavije ter podaja razvoj ideje KPJ o socialistični revoluciji v Jugoslaviji od leta 1919 do 1941. Nato obravnava sodobno zgodovino Jugoslavije v šestih delih po kronološkem zaporedju: 1. Izgradnja demokratične federativne Jugoslavije. 2. Oblikovanje državnocentralističnega sistema in začetek njegove krize (1945—1950). 3. Veliki preobrat (1948—1953). 4. Dvojni družbeni ureditve (1954—1964). 5. Kritika državnega centralizma, razvoj samoupravljanja in novih nacionalnih odnosov. 6. Razvijanje sistema samoupravljanja na osnovi združenega dela (1971/72—1977/78).

V prvem delu nas avtor seznani z razredno-socialnimi in političnimi silami po razpadu Jugoslavije, s postavljanjem političnih temeljev za izgradnjo federativne Jugoslavije v vsaj leta 1941, z ustanovitvijo federacije na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu, z borbo za mednarodno priznanje nove Jugoslavije in zlomom kontrarevolucije ter zaključí z razmišljanjem o naravi družbenih procesov in odnosov v razvoju osvobodilne vojne in socialistične revolucije v letih 1941—1945. V drugem delu obravnava Bilandžić zgodovinske okoliščine, v katerih se je izoblikoval državnocentralistični sistem v Jugoslaviji, gospodarski položaj in obnovo dežele, začetek industrializacije ter skicira centralistični sistem upravljanja. V tem delu obravnava še začetek krize državnocentralističnega sistema v Jugoslaviji (deformacije v proizvodnji, menjavi in delitvi; zlom agrarne politike; začetek mednacionalnih sporov, ki jih neizogibno poraja velikodržavni centralizem ter nastanek sloja birokracije. V tretjem delu govori o prelomnem obdobju v sodobni zgodovini Jugoslavije — o sporu z informbirojem in obrambi jugoslovanske neodvisnosti; o programskih izhodiščih in prvih korakih pri graditvi samoupravnega socializma; o obračunu z liberalističnimi tendencami v ZKJ leta 1954 in začasnem zastoj v procesu deetatizacije ter zaključí z razglabljanjem o velikem preobratu v letih 1948—1953. Četrty del prikazuje mednarodni položaj in probleme nove zunanje politike Jugoslavije po sporu s Sovjetsko zvezo, Titovo pobudo in akcijo za nastanek svetovnega gibanja neuvrčenosti in obnove procesa deetatizacije ter krizo monolitizma ZKJ (odnos do blagovne proizvodnje in odnos do nacionalnega vprašanja — dve žarišči sporov v organih federacije in CK ZKJ).

V petem delu nas avtor seznani z mednarodnimi okoliščinami notranjega razvoja Jugoslavije od konca petdesetih do srede sedemdesetih let, s Titovimi napori za enotnost ZKJ z razvojem samoupravljanja in z utrjevanjem mednacionalnih odnosov, z gospodarsko reformo leta 1965, z reformo državne varnosti leta 1966 (primer Ranković), z reorganizacijo ZKJ, z mednacionalnimi odnosi — ključnim političnim problemom Jugoslavije proti koncu šestdesetih let, s »cestno afero« v Sloveniji leta 1969, s političnim bojem ZK Hrvatske proti unitarizmu leta 1970 ter z vsebino reforme federacije leta 1971. V zadnjem — šestem delu prikazuje pisec bistvene kazalce družbenega razvoja Jugoslavije v začetku sedemdesetih let (ekonomski razvoj, povečanje življenjskega standarda in preobrazbo socialne strukture prebivalstva), razpotje v družbenem razvoju proti koncu šestdesetih let (težnje h kapitalskemu odnosu in krepitvi moči tehnostrukture), politično krizo in njen razplet 1971—1972 (razvoj političnih dogodkov na Hrvaškem in v Srbiji leta 1971 ter 21. sejo predsedstva ZKJ — rešitev politične krize) ter zaključuje s politično in ustavnopravno obdelavo zasnove združenega dela na 10. kongresu ZKJ in v ustavi iz leta 1974.

Bilandžićeva knjiga *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije* je zgodovinska, ekonomska, sociološka in politološka analiza glavnih procesov družbenega razvoja sodobne Jugoslavije. Delo torej ni strogo zgodovinsko, kar tudi ne more biti, saj avtor pravilno ugotavlja v predgovoru, da raziskovalcem še niso dostopni pomembni viri za to obdobje, pa tudi generacije, ki so ustvarjale našo najnovejšo zgodovino, so še živi akterji družbenega življenja, kar ni brez vpliva, kadar dajemo ocene in sodbe o minulih dogodkih bližnje preteklosti, posamezni procesi pa tudi še niso sklenjeni. Kljub temu pa je Bilandžićevo delo soliden pregled glavnih procesov družbenega, gospodarskega in političnega razvoja sodobne Jugoslavije.

Delo je bogato opremljeno s fotografskim materialom in je zanimivo za širok krog bralcev, še posebej pa bo koristilo srednješolskim učiteljem za predmet samoupravljanje s temelji marksizma kot tudi pri obravnavi novejše zgodovine Jugoslavije.

Avgust Lešnik

Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948—1974*. London: C. Hurst Company, 1977, XVIII + 410 strani.

Posebnost jugoslovanske poti v socializem vzbuja v inozemstvu veliko zanimanje in občudovanje, česar se dostikrat premalo zavedamo. Tako je nastala tudi ta politična zgodovina izpod peresa univerzitetnega učitelja Rusinowa. Avtor je 12 let zbiral gradivo v Jugoslaviji in Avstriji ter napisal dve knjigi o razvoju tega dela Evrope v preteklih petih desetletjih. Rokopis, ki se nanaša na Jugoslavijo, so prebrali Stephen Clissold, Hugh Seton-Watson in Marcus Wheeler, izdal pa Royal Institute of International Affairs v Londonu.

Knjiga *The Yugoslav Experiment 1948—1974* ima kratek uvod (str. XIII—XVIII), kjer je v nekaj potezah prikazan zgodovinski razvoj jugoslovanskih narodov. Sledi 9 poglavij teksta, v katerem Dennison Rusinow pregledno opisuje 25 let povojne razvoja jugoslovanske notranje in zunanje politike. Akcenti so na letih 1948 (resolucija Informbiroja), 1965—1966 (gospodarska reforma in Rankovićev odhod), 1971 (hrvatski nacionalizem) ter 1974 (nova ustava z delegatskim sistemom). Vmes se prepletajo analize plenarov in kongresov KPJ oziroma ZKJ, volitev in prikazi ustav oziroma ustavnih sprememb. Avtor skuša plastično in z nekaterimi manj znanimi detajli opisati določen politični ali gospodarski trenutek in tudi nakazati razvojne trende.

Izbor uporabljen literature (str. 396—400) zajema tudi sledeče avtorje: Louis Adamić, Phyllis Auty, Vladimir Bakarić, Dušan Bilandžić, Dušan Breznik, Stephen Clissold, Petar Damjanović, William F. Deakin, Vladimir Dedijer, Edvard Kardelj, Paul Lendvai, Jovan Marjanović, Jozo Tomasevich, Svetozar Vukmanović. Pri virih niso zajeti le časniki in časopisi (Borba, Politika, Vjesnik, Ekonomska politika, Gledišča, Komunist, Nedeljne informativne novine — NIN, Socializam, Službeni list, Yugoslav Survey i. dr.), ampak tudi stenografski zapisniki kongresov ZKJ (str. 395). Ponekod so omenjeni še ustni viri (str. VIII—IX, str. 253, 271 in 279). Seveda vrsta arhivskih dokumentov še ni bila dostopna. Tekst spremljajo številne opombe (str. 349—394). Geografska skica jugoslovanskega ozemlja (str. XX—XXI) bi morala biti jasnejša; dodatna skica pa naj bi prikazala »geopolitični položaj« države. Register imen oseb, krajev in pojmov (str. 401—410) zaključuje knjigo.

Avtor ima tekoč slog in pozna materijo, ko obravnava poglobitvene družbene procese in odnose ter tendence v razvoju povojne Jugoslavije. Rusinow se drži kronološkega reda in opozarja na protislovja jugoslovanskega razvoja, ki so po njegovem mnenju v neprilagojenosti političnega sistema (in s tem samoupravljanja kot oblike organizacije družbe) družbenoekonomskemu sistemu; v kombinaciji tržnega in planskega mehanizma ter v gospodarskem neravnovesju med posameznimi regijami in podjetji, kar je včasih povzročalo nemajhne težave. Prav tako naj bi se ekonomski problemi dotikali tudi nacionalne problematike.

Rusinow podrobneje opisuje nekatere značilne mehanizme jugoslovanske ekonomske politike v teh obdobjih, pa tudi razhajanja med takoimenovanimi konservativnimi in liberalnimi koncepti v vrstah politikov in ekonomistov (str. 128 sl.). Avtor govori o donavskem konceptu (federacija naj bi igrala večjo vlogo in gradila velike projekte — sistem Djerdap, prekop Donava—Tisa—Donava, proga Beograd—Bar itd.) ter o jadranskem konceptu (intenzivnejša izgradnja rečnega in pomorskega transporta, str. 133—134). Rusinow objavlja sorazmerno malo tehničnih podatkov o ekonomskem razvoju, pač pa ga zanima reševanje teh problemov in kako se je to odražalo v jugoslovanski vsakdanji praksi. Poudarja tudi gospodarsko reformo 1965. leta (devalvacijo dinarja, diferencirano zviševanje cen v posameznih sektorjih, zmanjšano proračunsko porabo, zvišano nezaposlenost, padanje

življenjskega standarda, ekonomsko emigracijo, odpore zoper reformo, str. 172—180), ter opisuje gospodarsko ozadje pojavov nacionalizma na Hrvaškem v 70-tih letih (str. 271—273) itd.

Avtor sproti dopolnjuje podobo razvoja Jugoslavije v letih 1948—1974 z opisovanjem njene notranje in zunanje politike z nekaterimi oscilacijami: primer Milovana Djilasa, uvedba samoupravljanja in težave ob tem, Rankovićev odhod, študentsko gibanje in njegove zahteve, pojavi nacionalizma, diskusija o bodočem kolektivnem vodstvu države, o vlogi in značaju ZKJ; jugoslovanska politika proti vzhodu in zahodu, njena navzočnost v takojmenovanem tretjem svetu. Nakazana je vedno večja kompleksnost jugoslovanske družbe, v kateri se pojavljajo različni interesi in nujnost sporazumevanja med republikami ter obema avtonomnima pokrajinama.

V zaključku (str. 343—347) Rusinow visoko ocenjuje delo ZKJ in Tita ter izraža svoje spoštovanje do specifične jugoslovanske poti v socializem. Skušaja resimirati politične dileme vodenja gospodarsko relativno manj razvite ter mnogonacionalne države.

Težave, ki so specifične pri pisanju sodobne zgodovine, so tudi tukaj opazne in tako procesov, ki še tečejo, ni bilo mogoče dokončno ovrednotiti oziroma oceniti. Avtor je imel nekoliko neobičajen pristop pri obravnavanju novejšega razvoja Jugoslavije; na koncu je poudaril, da so mnoge njegove razlage in sklepanja le začasna. S pritegnitvijo arhivskih virov bodo odpadle prenekaterne dileme.

Marjeta Čampa

Diplomatie zwischen Parteiproporz und Weltpolitik: Briefe, Dokumente und Memoranden aus dem Nachlass Walter Wodaks 1945—1950. Herausgegeben und eingeleitet von Reinhold Wagnleiter. Salzburg: W. Neugebauer, 1980, 1012 strani.

Eden najpomembnejših problemov, ki se postavljajo pred raziskovalca sodobne zgodovine ali točneje pred raziskovalca časa po drugi svetovni vojni, je problem virov. Na eni strani se dogaja, da je virov preveč, na drugi strani pa, še česče, da so nedostopni. Zato mora biti za vsakega zgodovinarja—raziskovalca sodobne zgodovine objava knjige virov pomemben dogodek. Takemu dogodku smo priča ob izidu knjige »Diplomatie zwischen Parteiproporz und Weltpolitik«, ki ni pomembna samo za avstrijsko zgodovinopisje, temveč ima širši, lahko bi celo rekli, evropski pomen. Izšla je kot tretji zvezek v seriji »Quellen zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts«, ki jo ureja Fritz Fellner.

Knjiga dokumentov znanega politika in diplomata Walterja Wodaka ni edino delo, ki obravnava njegovo zapuščino. Že leta 1976 je namreč Norbert Leser izdal korespondenco Walterja Wodaka s Karlom Rennerjem (Briefwechsel Karel Renner — Walter Wodak) v publikaciji Walter Wodak: Diplomatie zwischen Ost und West, Graz, Wien, Köln 1976. Pričujoča knjiga pa obsega 1011 dokumentov iz zapuščine Walterja Wodaka, ki obravnavajo čas njegovega delovanja v Londonu v razdobju 1945—1950. Največji del tu objavljenih dokumentov je iz njegove osebne zapuščine, del pa tudi iz londonskega Public Record Officea.

Wodak sodi med najpomembnejše avstrijske politike, ki so po vojni urejevali zamotani položaj Avstrije. To je z uspehom opravljal prav v Angliji, kjer je bil ves čas vojne v emigraciji. Priključil se je tistemu delu emigracije, ki se je imenoval socialistični in ki ga je v Londonu predstavljala organizacija »London Büro der österreichischen Sozialisten« pod vodstvom Oscarja Pollaka in s sodelovanjem vrste vidnih socialističnih emigrantov, med njimi naj omenim le Karla Czernetza.

Izdajatelj in urednik Wodakove zapuščine Reinhold Wagnleiter sicer trdi, da je bil Wodak eksponent tiste skupine znotraj socialdemokratske stranke, ki se je zavzemala za svobodno, demokratično, republikansko in neodvisno Avstrijo (str. 9), vendar je vprašljivo, če bi taka trditev prenesla znanstveno analizo. Že v naslednjem stavku se deloma sam demantira, ko zatrjuje, da je Wodak v novembru 1942 napisal za »London Büro« memorandum, v katerem se je odločil za osnove socialistične demokratične republike Avstrije v evropski socialistični federaciji. Torej ni več govora o neodvisni Avstriji, kakor se tudi praktično vsa avstrijska socialistična emigracija v Angliji, vse do moskovske deklaracije novembra 1943, po nekaterih podatkih pa celo dalj (Zeitspiegel No. 37, 28. 4. 1945), ni zavzemala za obnovev samostojne Avstrije, temveč za obnovev Avstrije v okviru demokratične Nemčije ali pa v okvirih demokratične Evrope. Pa tudi oborožen boj za obnovev Avstrije ni bil Wodaku in njegovi skupini preveč pri srcu, saj so na primer angleške oblasti že nekaj mesecev po ustanovitvi zaprle radijski oddajnik, ki ga je vodil, ker ni hotel objavljati pozivov avstrijskemu prebivalstvu k aktivnemu odporu zoper nacistično oblast (12. novembra 1941).

Res pa je, kar velikokrat poudarja izdajatelj, da se je Wodak odločno distanciral od komunizma (vsaj od leta 1938 dalje), kakor je tudi res, da se je na ljudsko-frontovskih pozicijah ustanovljena emigrantska avstrijska organizacija v Angliji, ki je bila pod vplivom komunistov — FAM (Free Austrian Movement — sestavljena iz enajstih emigrantskih organizacij, po usmerjenosti razporejenih od krščanskih socialistov do komunistov), edina odločno zavzemala za obnovo neodvisne Avstrije, kot samostojne države, ob neposrednem oboroženem boju avstrijskega prebivalstva samega. Vprašanje tozadevnih sporov med emigrantskimi organizacijami v Angliji sicer urednik načenja, vendar ga pušča nedorečenega, čeprav je to eno ključnih vprašanj avstrijskega emigrantskega gibanja, kateremu je pripadal tudi Walter Wodak.

Walter Wodak pa sodi tudi med tiste avstrijske politike, ki so bili najtesneje povezani z jugoslovansko problematiko. Ne samo, da je bil nekaj let poročen z jugoslovansko državljanko Eriko Wollak, temveč je vse njegovo politično delovanje v emigraciji in po njej prepleteno z vprašanjem odnosa do Jugoslavije, meja in do manjšinskega vprašanja. Neposredni, uradni stik s to problematiko je Wodak vzpostavil leta 1946, ko je bil imenovan za socialnega in tiskovnega atašeya avstrijske ambasade v Londonu. Poleg uradnih stikov pa je na nasvet vicekanclerja Adolfa Schärfa imel tudi vrsto neuradnih stikov s predstavniki jugoslovanske diplomacije v Londonu, da bi kolikor mogoče izboljšal takrat močno obremenjene avstrijsko-jugoslovanske odnose. Zaradi poznavanja jugoslovanskega vprašanja in dobrih stikov z jugoslovanskimi diplomati je bil 15. julija 1953 imenovan za avstrijskega veleposlanika v Beogradu. Na tem mestu si ni samo prizadeval urediti sporna vprašanja glede meja in manjšin, temveč je poskušal urediti tudi odnose med KPJ in SPÖ. Ne eno ne drugo mu ni kaj posebej uspelo, saj poznamo takratno uradno avstrijsko politiko, ki je bila v teh vprašanjih diagonalno nasprotna jugoslovanski. Tudi po končani službi v Beogradu je Wodak še nadalje ostal v »bližini«¹ jugoslovanskega vprašanja. Pri obisku takratnega avstrijskega zunanjega ministra dr. Bruna Kreiskega v Jugoslaviji, marca 1960, je prevzel vlogo političnega svetvalca, posebej pa je bila njegova vloga pomembna pri pogovorih o izpolnitvi sporazuma o restituciji kulturnih dobrin in arhivov med Jugoslavijo in Avstrijo. Bil je eden tistih, ki niso ravno prispevali k razrešitvi tega vprašanja, saj je stal na zavračajočih pozicijah avstrijske politike, zgodovinopisja in arhivistike (leta 1960). Nekaj let kasneje, leta 1964, je bil imenovan za veleposlanika v Moskvi, junija 1970 pa za generalnega sekretarja avstrijskega zunanjega ministrstva. Umrli je 25. februarja 1974 na Dunaju.

Poleg pomena, ki ga ima Wodakova zapuščina za avstrijsko zgodovino, moramo zato posebej poudariti njen pomen za jugoslovansko oziroma slovensko zgodovino, zlasti za tisti del, ki zadeva vprašanja meje med sosedama, državno pogodbo in vprašanje koroških Slovencev. Seveda bo šele uporaba in analiza v knjigi vsebovanih dokumentov pokazala na njihovo pravo vrednost.

Najobsežnejši del objavljenih dokumentov je korespondenca Walterja Wodaka s takratnim socialističnim vicekanclerjem dr. Adolfom Schärfom. Prvo pismo datira v 21. december 1945. Po pomenu pa bi naslednje sklope dokumentov razvrstili takole: 1. Številni memorandumi v zvezi s pogajanjem za Pogodbo o neodvisni in demokratični Avstriji, 2. Korespondenca s pomembnimi socialističnimi politiki kot so Bruno Pittermann, Julius Deutsch, Franz Popp, Oscar Pollak in drugi, 3. Dokumenti, ki se dotikajo njegovih stikov s predstavniki angleške laburistične stranke. Za specialista pa tudi za raziskovalca življenja in dela Friedricha Adlerja bodo pomembna tudi pisma, ki jih je Wodak pisal Adlerju v Zürich in je nanje tudi dobival odgovore.

Objavljena dokumentacija sega od decembra 1945 do oktobra 1950 in je v knjigi navedena po kronološkem zaporedju. Zadnji dokument je bil sicer napisan v letu 1952, vendar vsebuje sintezo problematike pogajanj o državnih pogodbah, ta pa je bila napisana na osnovi dokumentov, ki jih je Wodak prinesel iz Londona. Če bi lahko na kratko opredelili nekatere dokumente po pomembnosti za slovensko oziroma za jugoslovansko zgodovinopisje, bi lahko rekli nekako takole. V množici bolj ali manj osebnih pism sodi med najpomembnejše dokumente tisti pod številko 1011. V njem najdemo prej omenjeni sumarni pregled dogajanj na pogajanjih za avstrijsko državno pogodbo v letih 1945—1950. Posebno zanimiv bo nadalje dokument pod številko 992, ki osvetljuje stike Walterja Wodaka s predstavniki jugoslovanskega veleposlaništva v Londonu v času od 1948 do 1950. Za njegov osebni odnos do avstrijske državne pogodbe in za odnos dobršnega dela avstrijske diplomacije do pogajanj o avstrijski državni pogodbi v njeni najzgodnejši fazi (1945—1947) bo gotovo treba analizirati in upoštevati oba memoranduma Walterja Wodaka o tej problematiki iz leta 1947, v knjigi navedena pod zaporednima številka 453 in 454. Oba dokumenta je upošteval že G. Stourzh v knjigi »Kleine Geschichte des österreichischen Staatsvertrages«. Nisem našel vseh dokumentov,

pomembnih za jugoslovansko in avstrijsko zgodovinopisje, sicer pa menim, da je velik del gradiva v knjigi predvsem zato, da je zadoščeno zgodovinski natančnosti in težnji po popolnosti.

Sklepno bi ob kratki oceni objavljenega gradiva lahko pritrdili uredniku Wodakove zapuščine. Gradivo je pomembno tudi kot vir za odnos britanske vlade do pogajanj o avstrijski državni pogodbi v prvih petih letih po koncu vojne, še posebej ob upoštevanju dejstva, da uradni viri za ves ta čas še niso dosegli (po nekaterih podatkih so britanski viri dosegli do konca leta 1947). Gradivo se dotika tudi avstrijske notranje politike, zlasti odnosa ÖVP : SPÖ, denacifikacije in neonacizma v Avstriji. Tudi raziskovalci teh dogajanj bodo lahko s pridom uporabili objavljeno korespondenco, čeprav ne bodo z njo bistveno spremenili že znane slike.

Urednik knjige Reinhold Wagnleiter je opravil veliko delo. Spremna beseda, uvod, označitev vrednosti Wodakove zapuščine, življenjepis avtorja korespondence, osebni register in seznam okrajšav gotovo ni delo, ki bi se dalo opraviti hitro. Wagnleiter pa je to delo opravil tudi dobro. Vsi omenjeni dodatki h knjigi virov v mnogočem prispevajo k celovitosti publikacije in morebitnega nepoučenega bralca uspešno uvajajo v tematiko. Skupaj z znanstvenim aparatom, ki je prisoten pri dodatkih in pri korespondenci, je knjiga skoraj vzorno urejena. Skoraj pravim zato, ker vendarle manjka pomemben del, ki bi publikacijo uvrstil med res uporabljive knjige. Manjka namreč stvarni register. Brez njega je uporabnost knjige bistveno zmanjšana. Bralec mora najmanj prelistati 1012 strani dolgo knjigo, da bi lahko vsaj približno vedel, kje naj išče željeno tematiko. Sestavljanje stvarnega kazala je sicer mukotrpno in dolgotrajno delo, toda ob že opravljenem delu bi se gotovo izplačalo storiti še ta korak.

Dušan Nečak

Nadja Maganja, Trieste 1945—1949, Nascita del movimento politico autonomo sloveno. Trieste-Trst: Krožek za družbena vprašanja »Virgil Šček«, 1980, 267 strani.

Pojav posebnih političnih grupacij, ki so se pri Slovencih v Italiji pojavile v začetku leta 1947 in tako končale do takrat enotno nastopanje v okviru Osvobodilne fronte, je bil nedvomno pomemben mejnik v povojni zgodovini naše skupnosti v tej sosednji državi. Nekoliko kasneje je prišlo do podobne »ločitve duhov« tudi med slovensko manjšino v Avstriji.

Razvoja dogodkov te vrste na Tržaškem se je v svoji diplomski nalogi na tržaški filozofski fakulteti lotila Nadja Maganja. Svoje delo je obrabila novembra 1979. Leta 1980 je njeno raziskavo, ki je bila napisana v italijanščini, objavil Krožek za družbena vprašanja »Virgil Šček«. Njegov predsednik dr. Rafko Dolhar, sicer politik Slovenske skupnosti, politične grupacije, ki izhaja iz omenjenih skupin, nastalih leta 1947, postavlja v uvodu k delu Maganjeve zanimivo vprašanje o pomenu in razlikah med kroniko in zgodovinskim delom v pravem pomenu besede, razmišlja, kdaj preneha zgolj beleženje podatkov in se začne njihovo sistematično urejanje ter kritično analiziranje. Avtoričin prispevek označuje za zaslužen začetek zbiranja in urejanja podatkov o polpretekli dobi na Tržaškem. To še ni in ne more biti dokončna beseda o nekem zgodovinskem obdobju, je pa podlaga za razmišljanje, opredeljevanje in odločanje o njem.

Avtorica je razdelila svoje delo na več poglavij, od katerih ima vsako posebno, zelo bogate opombe. Pregled začenja z orisom razvoja Slovencev v Primorju do začetka 2. svetovne vojne, nadaljuje pa s prikazom jugoslovanske uprave v Trstu do njene zamenjave z anglo-ameriško vojaško upravo. Težišče orisa je na nastanku Slovenske demokratske zveze ter Slovenske krščansko socialne zveze, na boju slovenskih političnih sil v Trstu za narodnostne pravice, na razcepu sil leveice, ki je bil posledica informbirojevskega spora ter na rezultatih volitev leta 1949.

Avtorica se je lotila svojega dela zelo temeljito, o čemer pričajo uporabljeni viri in literatura. Podatke je črpala iz arhivov Slovenskega ljudskega gibanja, Neodvisnih Slovencev ter Slovenske krščansko socialne zveze, iz osmih intervjujev, časopisov vseh političnih barv ter izredno obširnega števila objavljenih knjig in člankov (slovenskih, ki so izšli tostran in onstran naših državnih meja, ter tujih). Svoje delo je opremila tudi z abecednim kazalom imen.

Nadja Maganja obravnava vprašanje nastanka slovenskega avtonomnega političnega gibanja temeljito in objektivno, seveda pa njen pregled kot pionirsko delo na tem področju že zato, ker je pionirsko, »kliče« k preverjanju in dodatnemu osvetljevanju navedenih podatkov in zaključkov. Avtoričina nedvomna zasluga je, da je strnila množico podatkov, razpršenih po posameznih dokumentih, časopisih

in publikacijah ter da je pritegnila tudi priče dogodkov, ki so zaradi bioloških zakonov vedno redkejše. Zlasti to nepovratno izgubljanje prič je problem, s katerim se spopada vsak proučevalec polpretekle zgodovine.

Kot vemo, »boleha« slovensko zgodovinopisje prav na raziskovanju obdobja po letu 1945, zato je prispevek Nadje Maganje toliko dragocenejši.

Andrej Vovko

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije

izdajajo glasilo **ARHIVI**, ki je doslej izšlo v štirih letnikih (1978—1981). ARHIVI prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

NOVE TUJE HISTORIČNE PUBLIKACIJE V OSREDNJIH LJUBLJANSKIH KNJIŽNICAH V LETU 1980

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1980, je sestavljen tako kot vsa pretekla leta. Knjige so razporejene po tematiki in po posameznih državah, kjer so po potrebi uvedene tudi podskupine. Pregled za leto 1980 obsega 311 bibliografskih enot, kar je tretjino manj kot v zadnjih nekaj letih. Vzrok je predvsem eden in je znan: omejitev uvoza tujih knjig.

Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam pokrajin, držav, in kontinentov ter drugih gesel, ki so označena z zaporedno številko:

Afrika 28 — Albanija 10 — Avstrija s Habsburško monarhijo kot celoto 8 — Azija 21 — Bolgarija 12 — Češkoslovaška 14 — Evropa 3 — Francija 18 — Indija 23 — Indokina 27 — Iran 22 — Italija 9 — Japonska 26 — Jugoslavija 4 — Kitajska 24 — Koroška 6 — Latinska Amerika 29 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 11 — Mongolija 25 — Nemčija 17 — Poljska 15 — Pomožne zgodovinske vede 1 — Romunija 13 — Slovenija 5 — Sovjetska zveza 16 — Splošna dela 2 — Švedska 20 — Trst, Goriška in Beneška Slovenija s Furlanijo 7 — Velika Britanija 19 — Združene države Amerike 30.

Bibliografski pregled so sestavili Miloš Rybář za knjige Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK), Nataša Stergar za knjige pedagoškoizolatorske enote za zgodovino Filozofske fakultete (FF) in za knjige biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), Marjeta Čelović za knjige knjižnice Inštituta za narodnostna vprašanja (INV) ter Irena Mazi za knjige Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG). Ob sodelovanju Miloša Rybára je bibliografijo uredila Nataša Stergar.

1. Pomožne zgodovinske vede in atlasi

Atlas zur Geschichte. — Leipzig: Geographisch-Kartographische Anstalt, 1973 — . — 27 cm. Bd. 2 : Von der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution 1917 bis 1976. — 1979. — 232 str. FF E 688 — **Duchesne**, Louis: Scripta Minora : études de topographie romaine et de géographie ecclésiastique. — Rome : Ecole Française de Rome, 1973. — L, 468 str., [1] f. pril. z avtorj. sl. ; 25 cm. — (Collection de l'Ecole Française de Rome ; 13). NUK 275397 — **Freeman**, Edward A. ; J. B. Bury: The historical geography of Europe. — Chicago : ARES publ., 1974. — LIII, 611 str. ; 23 cm. SAZU 95189 A — **Kinder**, Hermann & Werner Hilgemann: Dtv-Atlas zur Weltgeschichte : Karten und chronologischer Abriss : 1 : Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution / graphische Gestaltung der Karten Harald und Ruth Bukor. — 3. Aufl. — München : Deutscher Taschenbuch Verlag 1967. — 287 str. ; 18 cm. NUK 281514 — **Ziegler**, Adolf Wilhelm: Der Freisinger Mohr : eine heimatgeschichtliche Untersuchung zum Freisinger Bischofswappen. — 2. Aufl. — München : Seitz & Höfling, 1976. — 40 str., [2] str. pril. ; 24 cm. NUK 275866.

2. Splošna dela

Chamberlin, Waldo; Thomas Hovet; Erica Hovet: A chronology and fact book of the United Nations 1941—1969. — Dobbs Ferry : Oceana publications, 1970. — 234 str. ; 23 cm. SAZU 95935 — **Churchill**, Winston Spencer: La crisi mondiale : 2—4. — Roma : Società anonima poligrafica italiana, 1930—1931. — 25 cm. NUK 276918 — **Dunkel**, Johann Gottlob Wilhelm: Historisch-kritische Nachrichten von verstorbenen Gelehrten und deren Schriften. — Hildesheim : Olms, 1968. — 3 zv. (loč. pag.) ; 17 cm. NUK 249765 — **Liberalismus** im aufsteigenden Industriestaat / hrsgb. Wolfgang J. Mommsen. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1978. — 141 str. ; 23 cm. — (Geschichte und Gesellschaft ; 1978/1). FF D 659 — **Robinson**, Joan: Economic philosophy. — Harmondsworth : Penguin books, 1978. — 140 str. ; 18 cm. FF B 931 — **Polikarpov**, Vasilij Dmitrijevič: Načal'nyj etap graždanskoj vojny. — Moskva : Nauka 1980. — 369 str. ; ilustr. ; 21 cm. SAZU 96028 — **The politics of physical resources** / edited by Peter J. Smith. — Harmondsworth : Penguin books, 1975. — 245 str. ; 20 cm. FF C 4038 — **Weingärtner**, Arnold: »Nation und Staat« : eine Monographie. — Wien : Braumüller, 1979. — 128 str. ; 23 cm. — (Ethnos ; 17). INV B 870 — **Zeiten und Menschen.** — Paderborn : Schöningh & Schroedel, 1970 — 1978. — Bd. ; 23 cm. — Bd. 1 : Hinweise und Interpretation / bearbeitet von Werner Grütter. — 1971. — 247 str. ; Die geschichtlichen Grundlagen der Gegenwart 1776 bis heute / bearbeitet von R. H. Tenbrock [etc.]. — 1970. —

439 str. ; Bd. 2 : Hinweise und Interpretation / bearbeitet von Werner Grütter. — 1974. — 559 str. ; Der geschichtliche Weg unserer Welt bis 1776 / bearbeitet W. Grütter [etc.]. — 1978. — 358 str. FF D 2261.

Antika:

Alfödy, Geza: Die Rolle des Einzelnen in der Gesellschaft der Römischen Kaiserreiche. — Heidelberg : Carl Winter, 1980. — 49 str. ; 25 cm. — (Sitzungsbereichte der Heidelberger Akademie der Wiss. : Philosoph. — histor. Kl. ; 1980/8). SAZU 6436/1980 : 8 — **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt : Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung** / hrsgb. von Hildegard Temporini. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1972. — 25 cm. — II : Principat 8. — 1977. — 938 str. ; 16/1. — 1978. — 832 str. ; 16/2. — 1978. — 1773 str. ; 19/2. — 1979. — 688 str. FF D 3961 — **Blavatskaja, T. V. & E. S. Golubcova & A. I. Pavlovskaja:** Die Sklaverei in hellenistischen Staaten im 3.—1. Jh. v. Chr. / Übersetzung von Marai Bräuer-Pospelova, Irene Neander und Rudolf Pollach. — Wiesbaden : Steiner, 1972. — 288 str. ; 23 cm. — (Übersetzungen ausländischer Arbeiten zur antiken Sklaverei ; 3). NUK 255346 — 3 — **Cottrell, Leonard:** The bull of Minos / with introduction by Alan Wace. — 11th printing. — London : Pan Books, 1973. 222 str., pril. : ilustr. ; 19 cm. NUK 249270 — **Cvetaeva, Galina Aleksandrova:** Bospor i Rim. — Moskva : Nauka, 1979. — 133 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 95826 A — **Heidegger, Martin:** Heraklit. — Frankfurt am Main : Klostermann, 1979. — XII, 406 str. ; 22 cm. — (Gesamtausgabe / Martin Heidegger ; II, 55). NUK 286053 — II/55 — **Košelenko, Gennadij Andrejevič:** Grečeskij polis na ellinističeskom vostoke. — Moskva : Nauka, 1979. — 291 str. ; 21 cm. SAZU 95533 — **Mason, Hugh J.:** Greek terms for Roman institutions : a lexicon and analysis. — Toronto : Hakkert, 1974. — XXIII, 207 str. ; 32 cm. — (American studies in papyrology ; 13). NUK II 263433 — 13 — **Osuchowski, Waclaw:** Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim. — Warszawa ; Krakow ; Państwowe wydawnictwo naukowe 1970. — 356 str. ; 8°. NUK 233591 — **Rose, J. Holland:** The Mediterranean in the ancient world. — Chicago : Areas publishers, 1977. — XI, 184 str. ; 23 cm. SAZU 96568 A — **Sylloge nummorum Graecorum : Sammlung Dreer** — Klagenfurt im Landesmuseum für Kärnten : 1 : Italien — Sizilien / [Vorwort Gotbert Moro]. — Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1967. — 72 str. ; 39 cm. — (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten ; 15). NUK II 131772 — 15.

Kulturna zgodovina:

Boberski, Heiner: Das Theater der Benediktiner an der alten Universität Salzburg (1617—1778). — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1978. — 377 str., XVII str. pril. ; 24 cm. — (Theatergeschichte Österreichs ; Bd VI, Salzburg, 1). NUK 211117 — VI/1 — **Boyd, William:** The history of western education. — New York : Barnes ; Noble, 1966. — XII, 489 str. ; 22 cm. SAZU 95556 — **Dictionary of the history of ideas : studies of selected pivotal ideas** / Philip P. Wiener ed. in chief. — New York : Scribner's sons, 1973. — 5 zv. ; 29 cm NUK Č II 261767 — **Dömling, Wolfgang:** Hector Berlioz in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. — Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1977. — 158 str. : ilustr. ; 19 cm. — (Rowohlts Monographien ; 254). NUK 161827 — 254 — **Eeg-Olofsson, Leif:** Johan Dilner präst, musiker och mystiker. — Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1978. — 320 str., pril. ; 23 cm. — (Acta Universitatis Lundensis : sectio I ; 27). (Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis ; 8). NUK 194696 — 27/8 — **Gauger, Wilhelm Peter Joachim:** Geschlechter, Liebe und Ehe in der Auffassung von Londoner Zeitschriften um 1700. Berlin, (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft) 1965. 336 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 200686 — **The Great medieval civilizations** / by Gaston Wiet... [et al.] ; translated from the French. — London : Allen and Unwin, 1975. — 2 zv. ([XXXI], 1082 str., 63 str. pril.) : ilustr. ; 24 cm. — (History of mankind : cultural and scientific development ; 3). NUK 275321 — 3 — **Gülke, Peter:** Mönche, Bürger, Minnesänger : Musik in der Gesellschaft des europäischen Mittelalters. — Wien [etc.] : Böhlau Nachf., cop. 1975. — 283 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Wiener musikwissenschaftliche Beiträge ; 4). NUK 135183 — 4 — **Mandrou, Robert:** From humanism to science 1480—1700. — Hassocks : Harvester press, 1978. — 329 str. ; 22 cm. FF C 4028 — **Schubert:** die Dokumente seines Lebens / gesammelt und erläutert von Otto Erich Deutsch. Kassel [etc.] : Bärenreiter, 1964. — VI, 684 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Neue Ausgabe sämtlicher Werke / Franz Schubert ; Serie VIII, 5). NUK 274301 — VIII/5 — **Schubert, Kurt:** Die Kultur der Juden. — Wiesbaden : Akademische Verlagsgesellschaft Athenainon, 197. — 29 cm. — (Handbuch der Kulturgeschichte : Abt. 2, Kulturen der Völker). Teil 1 : Israel im Alterum. — 1977. — 258 str. ; Teil 2 : Judentum im Mittelalter. — 1979. — 187 str. FF E 658 — **Schumann, Sabine:** Die »nationes« an den Universitäten Prag, Leipzig und Wien : ein Beitrag zur

älteren Universitätsgeschichte : Inaugural-Dissertation... — Berlin : Schumann, 1974. 285 str. ; 21 cm. NUK 286253 — **Stefan, Paul**: Franz Schubert : mit Abbildungen, Handschriften und Noteproben. — Berlin : Wegweiser-Verlag, 1928. — 251. str., pril. ; 22 cm. NUK 296943 — **Švedov, Jurij** Filipovič: Vil'iam Šekspir : issledovanija. — Moskva : Moskovskij universitet, 1977. — 389 str. : ilustr. ; 21 cm. — Cir. NUK 237246 — **Teatr v nacional'noj kul'ture stran Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy XVIII—XIX vv.** / [redkollegija I. A. Bogdanova... et al.]. — Moskva : »Nauka«, 1976. — 342 str. : ilustr. ; 21 cm & corr. — Cir. NUK 287391 — **Université Saint Joseph**: les Jésuites en Syrie : 1831—1931. — Paris : Dillen, 1931. — 12 zv. ; 25 cm. NUK 276924 — **Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von**: Platon — sein Leben und seine Werke. — 5. Aufl. / bearbeitet und mit einem Nachwort versehen von Bruno Snell. — Berlin : Widmann, 1959. — XV, 613 str. ; 22 cm. NUK 296933.

Cerkvena zgodovina:

Conway, Charles: The Vita Christi of Ludolph of Saxony and late medieval devotion centred on the incarnation : a descriptive analysis. — Salzburg : James Hogg, 1976. — 153 str. ; 21 cm. — (Analecta Cartusiana ; 34). NUK 236035 — 34 — **Barge, Hermann**: Jakob Strauss : ein Kämpfer für das Evangelium in Tirol, Thüringen und Süddeutschland. — Leipzig : Heinsius Nachf., 1937. — 173 str. ; 24 cm. — (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte ; 162). NUK 132196 — 162 — **Baus, Karl**: Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Grosskirche / Einleitung in die Kirchengeschichte von Hubert Jedin. — Freiburg [etc.] : Herder, 1973. — XXI, 505 str. ; 25 cm. — (Handbuch der Kirchengeschichte ; 1). NUK 275501 — 1 — **Handy, Robert T.**: A history of the churches in the United States and Canada. — Oxford : Clarendon Press, 1976. — XIII, 471 str. ; 24 cm. — (Oxford history of the Christian Church). NUK 276598 — **Heyer, Fritz**: Der Kirchenbegriff der Schwärmer. — Leipzig : Heinsius Nachf., 1939. — 108 str. ; 24 cm. — (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte ; 166). NUK 132196 — 166 — **Iserloh, Erwin & Josef Glazik & Hubert Jedin**: Reformation, katholische Reform und Gegenreformation. — 2. Aufl. — Freiburg [etc.] : Herder, 1975. — XXXI, 734 str. ; 25 cm. — (Handbuch der Kirchengeschichte ; 4). NUK 275501 — 4 — **Kalkoff, Paul**: Erasmus, Luther und Friedrich der Weise : eine reformationsgeschichtliche Studie. — Leipzig : Verein für Reformationsgeschichte, 1919. — 113 str. ; 23 cm. — (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte ; 132). NUK 132196 — 132 — **Kalveen, Cornelius Antonius van**: Het bestuur van bisschop en Staten in het Nedersticht, en Drenthe, 1483—1520 — The government of bishop and Estates in the Nedersticht, Oversticht, and Drenthe, 1483—1520 : (with a summary in English) : proefschrift... — Utrecht : Kalveen, 1974. — XXXII, 540 str. ; 24 cm. NUK 269533 — **Die Kirche in der Gegenwart**. — Freiburg : Herder, 1971—1973. — 2 zv. ; 26 cm. — (Handbuch der Kirchengeschichte ; 6). NUK 275501 — 6 — **Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung** / von Wolfgang Müller... [et al.]. — Freiburg [etc.] : Herder, 1970. — XXVIII, 669 str. ; 25 cm. — (Handbuch der Kirchengeschichte ; 5). NUK 275501 — 5 — **Lacko, Michal**: Sydonus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata. — Roma : Pontificium institutum orientalium studiorum, 1975. — 320 str. ; 24 cm. — (Orientalia christiana analecta ; 199). NUK 132807 — 199 — **Legendre, Jacqueline**: La chartreuse de Lugny : des origines au début du 14e siècle : 1172—1332. — Salzburg : James Hogg, 1975. — 202 str. : zvd. ; 21 cm. — (Analecta Cartusiana ; 27). NUK 236035 — 27 — **Macha, Josef**: Ecclesiastical unification : a theoretical framework together with case studies from the history of Latin-Byzantine relations. — Roma : Pont. institutum orientalium studiorum, 1974. — XII, 388 str. ; 24 cm. — (Orientalia christiana analecta ; 198). NUK 132807 — 198 — **Die Mittelalterliche Kirche**. — 2. unveränderte Aufl. — Freiburg [etc.] : Herder, 1973. — 2 zv. ; 25 cm. — (Handbuch der Kirchengeschichte ; 3). NUK 275501 — 3 — **Papst Paul VI.**: in nomine Domini / herausgegeben von Wilhelm Sandfuchs. — 3. Aufl. — Würzburg : Arena, 1964. — 128 str. : ilustr. ; 18 cm. — (Arena-Bildtaschenbuch ; 7). NUK 280345 — 7 — **Redlich, Otto R.**: Staat und Kirche am Niederrhein zur Reformationszeit. — Leipzig : Heinsius Nachf., 1938. — 127 str. ; 24 cm. — (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte ; 164). NUK 132196 — 164 — **Die Reformation, ihr geschichtlicher Ablauf und ihre Bedeutung für die Theologie der Gegenwart** : Referate, gehalten auf einer Tagung der Theologischen Fakultät der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg anlässlich des 450. Jahrestages der Reformation am 27. 10. 1967. — Halle (Saale) : Universität, 1969. — 77 str. ; 21 cm. — (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg ; 1968, 8). NUK 208796 — 1968/8 — **Smolitsch, Igor**: Geschichte der russischen Kirche : 1700—1917 : 1. — Leiden : Brill, 1964. — 734 str. ; 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas ; 9). NUK 136113 — 9 — **The Statuta Jancelini (1222) and the De Reformatione of Prior Bernard (1248)** : 2 / edited by James Hogg. — Salzburg : James Hogg, 1978. — 162

str. ; 24 cm. — (Analecta Cartusiana ; 65). NUK 236035 — 65. — *Žitie sv. Stefana episkopa permskogo*. Izd. V. Družininym. Photomechanic repr. with an introd. by Dmitrij Čiževskij. 's-Gravenhage 1959. XIX + 112 str. 8°. (Apophoreta slavica. 2.) NUK 136493 — 2.

Gospodarska in socialna zgodovina:

Barber, William J.: A history of economic thought. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 266 str. ; 18 cm. FF B 926 — **Barratt Brown, Michael**: The economics of imperialism. — Harmondsworth : Penguin books, 1978. — 380 str. ; 18 cm. FF B 924 — **Carney, T. F.**: The economies of antiquity : controls, gifts and trade. — Lawrence : Coronado press, 1973. — 167 str. ; 22 cm. FF C 4025 — **Cipolla, Carlo Maria**: The economic history of world population. — Hassocks : Harvester press ; New York : Barnes and Noble books, 1978. — 155 str. ; 22 cm. FF C 4026 — **Cipolla, Carlo Maria**: The economic history of world population. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 155 str. ; 18 cm. FF B 923 — **Dalton, Georg**: Economic system and society : capitalism, communism and the third world. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 250 str. ; 18 cm. FF B 932 — **Donaldson, Peter**: Economics of the real world. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 244 str. ; 18 cm. FF B 928 — **Donaldson, Peter**: Worlds apart : the economic gulf between nations. — Harmondsworth : Penguin books, 1978. — 203 str. ; 18 cm. FF B 930 — **Heilbroner, Robert L.**: Business civilization in decline. — Harmondsworth : Penguin books, 1976. — 103 str. ; 18 cm. FF B 927 — **Luck, David Johnson**: Marketing strategy and plans : systematic marketing management. — Englewood : Prentice-hall, 1979. — 474 str. ; 24 cm. FF D 1354 — **Mishan, E. J.**: The costs of economic growth. — Harmondsworth : Pelican books, 1979. — 240 str. ; 18 cm. FF B 922 — **Schilbach, Erich**: Byzantinische Metrologie. — München : Beck, 1970. — XXIX, 291 str. ; 25 cm. — (Byzantinisches Handbuch ; T. 4) (Handbuch der Altertumswissenschaft ; Abt. XII, T. 4). NUK 74820 — Abt. XII/ T. 4 — **Studies in East European social history** : 1 / edited by Keith Hitchins. — Leiden : Brill, 1977. — 191 str. ; 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas ; 21). — NUK 136113 — 21 — **Trevithick, J. A.**: Inflation : a guide to the crisis in economics. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 131 str. ; 18 cm. FF B 925.

Delavsko gibanje, socializem:

The economics of Marx : selected readings of exposition and criticism / edited by M. C. Howard, J. E. King. — Harmondsworth : Penguin books, 1976. — 277 str. ; 20 cm. FF C 4037 — **Halévy, Élie**: Histoire du socialisme européen rédigée d'après des notes de cours par un groupe d'amis et d'élèves d'Élie Halévy. — Nouv. éd. revue et corr. — [Paris] : Gallimard, 1974. — 408 str. ; 18 cm. — (Idées ; 302). NUK F 9 HAL — **Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung** («XII. Linzer Konferenz» 1976) : Linz, 14. bis 18. September 1976 : Arbeiterparteien und Gewerkschaften vor 1917 : Metodologische Probleme der Gewerkschafts-Geschichtsschreibung. — Wien : Europa, 1979. — 440 str. ; 21 cm. — (Geschichte der Arbeiterbewegung = ITH-Tagungsberichte ; 11). IZDG 4458 — **Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung** (XIV. Linzer Konferenz 1978) : Linz, 12. bis 16. September 1978 : Die Frau in der Arbeiterbewegung : 1900—1939. — Wien : Europa Verlag, 1980. — 2. T. (843 str. tek. pag.) ; 21 cm. — (Geschichte der Arbeiterbewegung = ITH-Tagungsberichte ; 13). IZDG 4458 — **Kardelj, Edvard**: Socialism and war. — Bombay : Hans Publishers, 1961. — 162 str. — 22 cm. — Prevod dela : Socializem in vojna. — IZDG 6642 — **Who's who in the socialist countries** : a biographical encyclopedia of 10,000 leading personalities in 16 communist countries / edited by Borys Lewytskyj and Juliusz Stroynowski. — 1st ed. — New York : Saur ; München : Dokumentation, 1978. — XI, 736 str. ; 31 cm. NUK I, II 273555.

Manjšinsko vprašanje:

Conferenza internazionale sulle minoranze 10—14 luglio 1974 : atti della conferenza 1 / [a cura di Tullio De Mauro]. — Trieste : Provincia di Trieste, 1979. — XXXI, 155 str. ; 29 cm. — IZDG II 598 ; FF E 773 — **Egger, Kurt**: Zweisprachigkeit in Südtirol : Probleme zweier Volksgruppen an der Sprachgrenze. — Bozen : Athesia, 1977. — 187 str. ; 19 cm. — (Schriftenreihe des Südtiroler Kulturinstitutes ; 5). INV B 3431 — **Ethnic autonomy-comparative dynamics** : the Americas, Europe and the developing world / edited by Raymond L. Hall. — New York : Pergamon press, 1979. — 458 str. ; 23 cm. — (Pergamon policy studies). FF D 2270 — **Goglio, S.**: Etnie fra declino e risveglio : un'indagine sulla coscienza etnica nell'area dolomitica del Trentino. — Alto Adige / S. Goglio, R. Gubert, A. Paoli; introduzione di F. Demarchi. — Milano : Franco Angeli, 1970. — 237 str. ; 22 cm. INV B 3434 —

Peterlini, Oskar: Der ethnische Proporz in Südtirol — Bozen : Athesia, 1980. — 226 str. : ilustr. ; 24 cm. INV B 3432 — **Schiller, Klaus J.:** Geschichte der Sorben : von 1945 bis zur Gegenwart / Klaus J. Schiller, Manfred Thiemann. — Bautzen : Domowina, 1979. — 320 str. ; 24 cm. — (Geschichte der Sorben ; 4). INV B 2787.

3. Evropa

Srednji vek:

Avenarius, Alexander: Die Awaren in Europa / [Übersetzung Ursula Novaková] — Amsterdam : Hakkert ; Bratislava : Veda, 1974. — 283 str., pril. ; 24 cm. NUK 268114 — **Burns, Thomas S.:** The Ostrogoths : kingship and society. — Wiesbaden : F. Steiner, 1980. — 144 str. — 24 cm. — (Historia : Einzelschriften ; 36). SAZU 24951/36 H — **Cvetkova, Bistra A.:** Les institutions ottomanes en Europe. — Wiesbaden — Steiner, 1978. — 134 str. ; 24 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission ; 32). FF D 1576 — **Répertoire International des Médiévistes.** — Paris [etc.] : Sour, 1979. — 2 knj. ; 30 cm 1 : A—K. — 426 str. ; 2 : L—Z. — 427—811. SAZU II 96387/1, 2 H — **Die Völker an der mittlern und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert.** — Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. — 305 str., pril. ; 30 cm. — (Denkschrift der Östrer. Akademie d. Wiss. : Philosoph.-histor. Kl. ; 145). SAZU II 6546/145 A.

Novi vek:

Deutsch, Robert: Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux 1936. (Aus dem Rumänischen übertr. von Ingeborg Hädrich). Bukarest 1971. 264 str. + pril. 8°. (Bibliotheca historica Romaniae, 37). NUK 186181 — 37 — **The EEC and eastern Europe** / editors Avi Shlaim, G. N. Yannopoulos. — Cambridge [etc.] : University press, 1978. — 251 str. ; 24 cm. FF D277 — **Evropa v mezdunarodnyh otnosenijah 1917—1939.** — Moskva : Nauka, 1979. — 436 str. ; 23 cm. SAZU 95383 — **Madajezyk** Czesław: Kultura europejska a faszyzm : szkice. — Wrocław ; Gdansk ; Warszawa ; Krakow : Zakład Narodowa imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. — 265 str., [33] str. pril. ; 21 cm. — (Najnowsze Osiągnięcia Nauki). IZDG 6622 — **Mazur, Zbigniew:** Pakt Czterech. — Poznań : Institut Zachodni, 1979. — 315 str. ; 21 cm. — (Studium niemieckoznawcze Instytutu Zachodniego ; 33). INV B 410 — **Miller, Ilja Solomonovič:** Issledovanija po istorii narodov central'noj Evropy XIX v. — Moskva : Nauka, 1980. — 455 str. ; 21 cm. SAZU 97240 — **Naumann, Friedrich:** Mitteleuropa. — Berlin : Georg Reimer, 1915. — VIII, 299 str. ; 24 cm. INV B 3403 — **Ogg, David:** Europe of the ancien regime 1715—1783. — London : Collins, 1965. — 384 str. ; 20 cm. — (The Fontana history of Europe). FF C 4031 — **Prill, Felician:** Ireland, Britain and Germany 1871—1914 : problems of nationalism and religion in nineteenth-Century Europe. — Dublin : Gill & Macmillan ; New York : Barnes & Noble books, 1975. — 196 str. ; 22 cm. FF C 4030 — **Zeno, Livio:** Storia tascabile dell'Europa in cammino: (1945—1954). — Milano : Pan Editrice, 1979. — 156 str. ; 19 cm. — (Il Timone ; 96) INV B 2113.

Balkan:

The Balkans — many peoples, many problems / prepared by the American Historical Association. — Madison : The United States Armed Forces Institute, 1964. — 59 str. — 19 cm. INV A 396 — **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas** / hrsg. Mathias Bernath, Felix Schroeder. — München : Oldenbourg, 1979. — 25 cm. — Bd. 3 : L—P. FF D 2137 — **Cvetler, Jiří:** Bibliografie československé balkanistiky za léta 1975—1977 / sestavili a k vydání připravili: Jiří Cvetler, Ivan Dorovský a Marta Romportlová. — Brno : Univerzita J. E. Purkyne, Fakulta filozofická, 1979. — III, 224 str. ; 29 cm. — (Materiály k dejinám a kultuře střední a jiho-východní Evropy ; 7). IZDG II — 600 — **Ferluga, Jadran:** Byzantium on the Balkans : studies on the Byzantine administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth centuries. — Amsterdam : Hakkert, 1976. — XV, 467 str. : [2] zvd. ; 22 cm. NUK 287336 — **Jelavich, Charles & Barbara:** The establishment of the Balkan national states: 1804—1920. — Washington [etc.] : University of Washington press, 1977. — 358 str. ; 24 cm. — (A history of east central Europe ; 8). FF D 2203/8 — **Kolejka Josef:** Balkán otázka : 1908—1914 : mezinárodní socialistické hnutí o mladoturecké revoluci a o balkánských válkách. — V Brně : Univerzita J. E. Purkyne, 1979. — 144 str. ; 25 cm. — (Opera Universitatis Pragensis Brunensis, Facultas philosophica — Spisy Univerzity J. E. Purkyne v Brně, Filozofická Fakulta ; 220). IZDG 6703 — **Randi, Oscar:** Nei Balcani. — Roma : Società nazionale Dante

Alighieri, 1939. — 125 str. ; 19 cm. INV A 389 — **Stadtmüller**, Goorg: Geschichte Südosteuropas : mit 23 Karten und mit einem Anhang — 2. Aufl. — München ; Wien : Oldenbourg, 1976. — 527 str. : zvd. ; 24 cm. NUK 276114.

4. Jugoslavija

Augarde, Jacques: Yougoslavie / Jacques Augarde, Emile Sicard ; preface d'Alexandre Millerand. — Paris : Editions des Portiques, [1934?]. — 248 str. ; 19 cm. INV A 393 — **Böhme**, Kurt W.: Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941—1949 / mit einer Einführung des Herausgebers ; [Karten und Skizzen von Johann Anton]. — 2. unveränderte Aufl. — Bielefeld : Giesecking, 1976. — 2 zv. : ilustr. ; 24 cm. — (Zur Geschichte der deutschen Kriegsgefangenen des zweiten Weltkrieges ; 1). NUK 276609 — 1 — **Hoxha**, Enver: L'«Autogestion» Yougoslavie, theorie et pratique capitaliste. — Tirana : »8 nentori«, 1978. — 109 str. ; 19 cm. SAZU 95499 — **Mihaldjitch**, Stevan: La Baranya. — Paris : Bloud et Gay, 1919. — 84 str. ; 19 cm. INV A 392 — **Morosini**, Vincenzo: Catastico generale dei boschi della Provincia dell'Istria (1775—1776) / a cura di Vjekoslav Bratulić. — Fiume : Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume ; Trieste : Università popolare, 1980. — XVI, 474 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Cillana degli Atti del Centro di ricerche storiche — Rovigno : 4). IZDG 6221 — **Le Operazioni** della unità Italiana in Jugoslavia (1941—1943) : narrazione documenti. — Roma : Ministro della difesa, 1978. — 510 str., [22] str. pril. : 24 cm + zemlj. IZDG 6635 — **Sirc**, Ljubo: The Yugoslav economy under self-management. — London : Macmillan press, 1979. — 270 str. ; 22 cm. FF C 1789 — **The Soviet-Yugoslav controversy, 1948—58** : a documentary record / edited by Robert Bass and Elizabeth Marbury ; introduction by Hans Kohn. — New York : Prospect Books, 1959. — XIX, 225 str. ; 22 cm. NUK 290028 — **Storia** di un esodo : Istria 1945—1956 / Christiana Colummi... [et al.] ; con un'appendice di Anna-Maria Brondani ; prefazione di Giovanni Miccoli. — Trieste : Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1980. — X, 659 str., pril. zvd. ; 21 cm. INV B 3305 ; IZDG 6685 — **Urbani**, Umberto: La Jugoslavia e i suoi banati. — Trieste : Carlo Moscheni, 1935. — 67 str., ilustr. pril. ; 19 cm. INV A 390 — **Wilson**, Duncan: Tito's Yugoslavia. — Cambridge University Press, 1979. — XII [5], 269 str. : 24 cm. IZDG 6524.

5. Slovenija

Gerstner, Hans: Das Deutschtum in Krain : ohne das Gottscheer Land. — Wien : Osterr. Landsmannschaft, 1979. — 51 str. ; 20 cm. — (Eckartschriften ; 71). INV A 28 — **Mayrhofer**, Hermann: Curort Römerbad : das steirische Gastein. — Wien : Braumüller, 1874. — VIII, 114 str. ; 20 cm. — (Braumüller's Bade-Bibliothek ; 62). NUK 75593 — 62 — **Paltauf**, C.S.: Bad Neuhaus bei Cilli in Steiermark. — Wien : Braumüller, 1883. — 81 str. ; 20 cm. — (Braumüller's Bade-Bibliothek ; 39). NUK 75593 — 39 — **Petschauer**, Erich: Das Jahrhundertbuch der Gottscheer. — Wien : Braumüller, 1980. — 219 str., 20 str. pril. ; 25 cm. INV B 3367 — **Straka**, Manfred: Untersteiermark : unvergessene Heimat — Wien : Osterr. Landsmannschaft, 1980. — 95 str. ; 18 cm. — (Eckartschriften ; 76). INV A 28.

6. Koroška

Flaschberger, Ludwig: Der tägliche Abwehrkampf : Erscheinungsformen und Strategien der Etnischen Assimilation bei den Kärntner Slowenen / von Ludwig Flaschberger und Albert F. Reiterer. — Wien : Braumüller, 1980. — 123 str. ; 21 cm. — (Ethnos ; 20). INV B 870 — **Haas**, Hanns: Fortschritt und Deutschtum : Kärntner Sozialdemokratische Slowenenpolitik in der Ersten Republik. — Wien, 1979. — 1z: Bewegung und Klasse : Studien zur österreichischen Arbeitergeschichte. Xerox. INV C 673 — **Internationale** Begegnung mit Historikern. 1978, Salzburg Das gemeinsame Kärnten = Skupna Koroška / Internationale Begegnung mit Historikern, Salzburg, 7.—9. 12. 1978. — [S.l. : s.n.], [1978?]. — 22 cm. — Xerox. INV B 3340 — **Joham**, Ludwig: Karntnarland mei Hamatlond. — Wien : Europäische Verlag, 1955. — 140 str. ; 22 cm. INV B 3413 — **Die Kärntner** Slowenen und die Volksschule / herausgegeben vom Deutschen Verein in Klagenfurt. — Klagenfurt : Verlag des deutschen Vereines, 1885. — 21 x 30 cm. Xerox. INV C 680 — **Die Landeshauptstadt** Klagenfurt : aus ihrer Vergangenheit und Gegenwart / hrsg. von Landeshauptstadt Klagenfurt ; geleitet von Gotbert Moro. — Klagenfurt : Landeshauptstadt, 1970. — 2 knj. ; 24 cm. INV B 3377; FF D 2352/1, 2 — **Malle**, Avgustin: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — Celovec : Slovenski znanstveni inšti-

tut, 1979. — 234 str. ; 21 cm. — (Dissertationen und Abhandlungen — Disertacije in razprave ; 3). INV B 3238 — **Mallebrein**, Wolfram: Hans Steinacher : ein Kampf für Freiheit und Selbstbestimmung : eine Biographie. — Klagenfurt : Iley, 1980. — 215 str., ilustr. pril. ; 21 cm. INV B 3427; FF C 4088 — **Pietschnigg**, Hubert: Alt-Hermagor : geschichtliche Erinnerungen. — Hermagor : im Selbstverl., 1931 (Klagenfurt : »Carinthia«). — 206 str. : ilustr. ; 21 cm. NUK 260805 — **Rausch**, Josef: Der Partisanenkampf in Kärnten im Zweiten Weltkrieg. — Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1979. — 108 str. ; 21 cm. — (Militärhistorische Schriftenreihe ; 39/40). INV B 1600 ; IZDG 6264 — **Rudan**, Othmar: Im Wandel unwandelbar : der Kärntner Dichter und Politiker Adolph Ritter v. Tschabuschnigg 1809—1877 : Porträt einer problematischen Persönlichkeit. — Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1977. — 364 str., pril. ; 25 cm. — (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie ; 67). NUK 57505 — 67 ; FF 533/67 — **Die Slowenen** : ihre nationalen Verhältnisse und Bestrebungen / herausgegeben von Filip Haderlap. — Klagenfurt : [s. n.], 1885 (Klagenfurt : Buchdruckerei der St. Hermagoras-Bruderschaft). — 23 × 31 cm. — Xerox. INV C 679 — **Vovk**, Rudolf: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 = Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, 1980. — 83 str., [1] zvd ; 21 cm. — (Disertacije in razprave = Dissertationen und Abhandlungen ; 6). INV B 3238 ; FF C 4063 — **Wahlresultate** ab 1945 in Kärnten. — Klagenfurt : Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 1979. — 0 str., [25 tabel v polah] ; 35 cm. INV C 651.

7. Trst, Goriška in Beneška Slovenija s Furlanijo

Colavizza, Baldo: La diocesi di Udine 1891—1906 : fermenti innovatori e tendenze conservatrici. — Udine : Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, 1979. — 210 str. ; 24 cm. — (Studi e documenti ; 4). FF D 2262 — **Menis**, Gian Carlo: Storie dal popol Furlan. — Udin : Clape cultural Aquilè, 1974. — 22 str. ; 24 cm. INV B 3404 — **Milosевич**, Giorgio & Marisa Bianco Fiorin: I Serbi a Trieste. — Venezia : Istituto per l' enciclopedia del Friuli, 1978. — 118 str. : ilustr. ; 27 cm. FF E 736 — **Mosconi**, Antonio: I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia : Trieste 1919—1922. — Bologna : Cappelli, [1924]. — VII, 293 str. ; 25 cm. INV B 3400 — **Podrecca**, Carlo: Slavia Italiana. — Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1978. — 63 str. loč. pag. ; 21 cm. Ponatis iz leta 1885. FF C 4033 — **Reven**, Zdravko: Boj Beneških Slovencev za svoje pravice / [po podatkih Antona Cuffole napisal Zdravko Reven]. — [Charleroi] : [s. n.], [1952]. — [13] str. : ilustr. ; 34 cm. — Čelni naslov. NUK II 263149 — **Stuhlpfarrer**, Karl: Le zone d' operazione Prealpi e Litorale Adriatico : 1943—1945 / introduzione di Elio Apih ; traduzione integrale dal tedesco di Renato Ferrari. — Gorizia : Edizioni Libreria Adamo, 1979. — 248 str. : ilustr. ; 28 cm. — Prevod dela: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« : 1943—1945. INV C 662 — **Valdevit**, Giampaolo: Chiesa e lotte nazionali : il caso di Trieste (1850—1919). — Udine : Aries Edizioni, 1979. — 294 str. : 21 cm. — (Società, storia, regione : 5). — IZDG 6697.

8. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Splošno:

Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs : Bd 2, H. 1. — Wien : Holzhausens Nachf., 1932. — 128 str. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs ; 28). NUK 38091 — 28 — **Beiträge** zur Theatergeschichte des 18. Jahrhunderts / [Redaktion Gerda Mraz]. — Eisenstadt : Institut für österreichische Kulturgeschichte, 1973. — 116 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Publikationen des Instituts für österreichische Kulturgeschichte ; 3). NUK 243098 — **Dobesch**, Gerhard: Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike. — Wien [etc.] : H. Böhlau, 1980. — 500 str. ; 25 cm. SAZU 95571 A — **Die Donau** in alten Reisebildern : Reiseberichte und Reisebilder aus sechs Jahrhunderten / Herausgeber Walter Myss, Maria Schlandt. — Innsbruck : Wort und Welt, 1975. — 116 str. : ilustr. ; 22 × 25 cm. — (Alte Reisebilder ; 3). NUK 290021 — 3 — **Fleischmann**, Krista: Das Steirische Berufstheater im 18. Jahrhundert : im Anhang Spielpläne, Ensembleverzeichnisse und Dokumentation. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1974. — 242 str., 9 str. pril. : 9 ilustr. ; 24 cm. — (Theatergeschichte Österreichs ; 5/2). NUK 211117 — 5/1 — **Franges**, Simon: Haus Habsburg-Lothringen. — Wien : Grünhut, [188—]. — 135 str., pril. ; 32 cm. NUK II 263394 — **Ilwof**, Franz & Karl F. Peters: Graz : Geschichte und Topographie der Stadt und ihrer Umgebung : mit einem Anhang über Eisenerze, Braunkohlen, Braunkohlenflora, Mineralquellen und Curorte in der Steiermark. — Graz : Ge-

schäftsführung der 48. Versammlung der duetschen Naturforscher und Ärzte, 1875. — 433 str., 1 f. zvd ; 18 cm. NUK 260380 — **Uhlirz**, Mathilde: Schloss Plankenwarth und seine Besitzer : ein Beitrag zur Geschichte steirischer Adelsgeschlechter, vornehmlich der Familien Plankenwarth, Prankh, Dümmerdorf, Ungnad und Stürgkh. — Graz : Deutsche Vereins-Druckerei und Verlagsanstalt, 1916. — XII, 184 str., XV f. pril. ; 24 cm. — NUK 268281.

Novi vek do 1918:

Die Habsburgermonarchie 1848—1918 / im Auftrag der Kommission für die Geschichte der österreich-ungarischen Monarchie (1848—1918) herausg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 197 —. — 25 cm. — 3/1, 2 : Die Völker des Reiches. — 1980. — 1471 str. FF D 2218 — **Kann**, Robert A.: Erzherzog Franz Ferdinand : Studien. — München : Oldenbourg, 1976. — 256 str. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts ; 10). NUK 275505 — 10 — **Okáč**, Antonín: Rakouský problém a list Vaterland : 1860—1871. — Brno : Musejní spolek, 1970. — 2 zv. : ilustr. ; 28 cm. — NUK II 262349 — **Ragionieri**, Ernesto & Leo Valiani: Socialdemocrazia austriaca e socialisti italiani nell'agosto del 1914 : [un colloquio di Wilhelm Ellenbogen con Benito Mussolini e Claudio Treves]. — [Torino] : Istituto Gramsci, 1961. — Str. [100] — 113 ; 21 cm. — Vsebuje tudi nemški zapis pogovora in prevod v italijansčino. — Iz: Studi Storici ; II, n. l. NUK 298196 — **Wächter**, Reinhold: Anastasius Grüns politische Dichtung : geistesgeschichtliche und stilistische Untersuchungen. — Jena : Verlag der Frommannschen Buchhandlung, 1933. — XVIII, 145 str. ; 25 cm. — (Jenaer germanistische Forschungen ; 24). NUK 101744 — 24.

Od 1918 dalje:

Aussermair, Josef: Kirche Und Sozialdemokratie : der Bund der religiösen Sozialisten: 1926—1934 / eigeleitet von Weihbischof Florian Kuntner ; mit einem Nachwort von Josef Weinderholzer. — Wien [etc.] : Europaverlag, cop. 1979. — 233 str. ; 21 cm. — (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung ; 10). IZDG 5208 — **Austro-Hungarian documents relating to the Macedonian struggle 1896—1912** / edited by F. R. Bridge. — Thessaloniki : Institute for Balkan studies, 1976. — 527 str. ; 24 cm. — (Institute for Balkan studies ; 149). NUK II 261262 — 149 — **Bridge**, F. R.: From Sadowa to Sarajevo : The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866—1914 — London ; Boston : Routledge ; Kegan Paul, 1972. — XI, 480 str., [12] str. pril. ; 23 cm. — (Foreign Policies of the Great Powers). IZDG 6528 — **Dr. Karl Renner** — vom Bauernsohn zum Bundespräsidenten / Gesamtgestaltung, Katalog und wissenschaftliche Leitung des Museums Siegfried Nasko. — Wien ; Gloggnitz : Österreichisches Gesellschafts und Wirtschaftsmuseum, 1979. — 22 str. ; 20 cm. INV B 3358 — **Fritz**, Friedrich: Der deutsche Einmarsch in Österreich 1938. — 2. Aufl. — Wien : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1978. — 51 str. ; 21 cm + zvd. — (Militärhistorische Schriftenreihe ; 8). INV B 1600 — **Huemer**, Peter: Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich : eine historisch-politische Studie. — München : Oldenburg, 1975. — 372 str. ; 23 cm. NUK 276081 — **Malfer**, Stefan: Österreichisch-italienische Beziehungen 1919—1923. — [S.l. : s.n.], 1975. — Loč pag. ; 29 cm. — Diss. — Kseroks. INV C 646 — **Neugebauer**, Wolfgang: Gefahr von Rechts. — Wien : Karl-Renner-Institut, [1979?]. — 32 str. : ilustr. ; 21 cm INV B 3314 — **Rauchensteiner**, Manfred: Der Sonderfall : die Besatzungszeit in Österreich 1945 bis 1955. — Graz ; Wien : Styria, 1979. — 416 str. ; 24 cm. INV B 3274 — **Rübelt**, Lothar: Österreich zwischen den Kriegen : Zeitdokumente eines Photopionirs der 20er und 30r : mit 425 Abbildungen. — Wien [etc.] : Molden, 1979. — 255 str. : ilustr. ; 28 cm INV C 644 — **Schausberger**, Norbert: Österreich : der Weg der Republik : 1918—1980 / mit einem ergänzenden Bericht von Rudolf Kirchschläger. — Graz ; Wien : Leykam, 1980. — 237 str. : ilustr. ; 28 cm. INV C 682 — **Slapnicka**, Helmut: Österreichs Recht auserhalb Österreichs. Der Untergang des österreichischen Rechtsraums. Mit 6 Kt. München 1973. 106 str. 80. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. 4.) NUK 231477 — 4 — **Stourzh**, Gerald: Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955 : Österreichs Weg zur Neutralität. — Köln : Styria, 1980. XIV, 320 str., 12 str. pril. ; 24 cm. INV B 3355 — **Szecsí**, Maria: Die NS-Justiz in Österreichs und ihre Opfer / Maria Szecsí, Karl Stadler. — Wien ; München : Herold, 1962. — 30 cm, INV C 671 — **Veiter**, Theodor: Verfassungsrechtslage und Rechtswirklichkeit der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich 1918—1938. — Wien : Braumüller, 1980. — 131 str. ; 23 cm. — (Ethnos ; 21). — Ovojni nasl.: Volksgruppenrecht 1918—1938. INV B 870 — **Walz**, August: Schüler und Zeitgeschichte : die Erfahrbarkeit des Geschichtlichen

im Unterricht. — Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1979. — 30 str. ; 21 cm. — (Politische Bildung ; 31). INV B 2621.

9. Italija

Splošno:

Archivio di Stato di Napoli : inventario dell'archivio privato della famiglia Caracciolo di Torchiariolo / accura di Domenica Massafra Porcaro. — Roma : [Ministero per i beni culturali e ambientali], 1978. — XXII, 182 str. ; 24 cm. — (Quaderni della Rassegna degli archivi di stato ; 49). IZDG 3843 — **Sibilla, Paolo**: Una comunità Walser delle Alpi : struttura tradizionali e processi culturali. — Firenze : Leo S. Olschki, 1980. — 282 str. ; 25 cm. — (Biblioteca di «Lares» ; 46). INV B 3433 — **Storia regionale contemporanea** : guida alla ricerca. — Udine : Grillo, 1979. — 337 str. : illustr. pril. ; 24 cm. FF D 836.

Srednji in novi vek do 1918:

Il Cartulario di Arnaldo Cumano e Giovanni di Donato : (Savona, 1178—1188) / a cura di Laura Balletto. — Roma : Ministero per i beni culturali e ambientali, 1978. — CXIX, 585 str. ; 24 cm. — (Pubblicazioni degli Archivi di Stato ; 96). IZDG 3955 — **Cesari d'Ardea, Arnolfo cte**: I Dall'Agnese di Serre dalle origini ai nostri giorni. — Firenze : Accademia Archeologica Italiana, [1973]. — 67 str. ; 24 cm. NUK 265906 — **De Felice, Franco**: L'Età Giolittiana. — Torino : Loescher, 1980. — 318 str. ; 22 cm. — (Documenti della storia). INV B 3435 — **L'indagine sociale nell'unificazione italiana** : con ricerche su: nazioni indie, teoria economica, pratica religiosa / a cura di Raffaele Romanelli. — Bologna : Il Mulino, 1980. — Str. 765—1156 ; 22 cm. — (Quaderni storici, a. 15, fasc. 3, 1980, n. 45). IZDG 6698 — **Jonsson, Marita**: Monumentvårdens begynnelse : restaurering och friläggning av antika monument i Rom 1800—1830 : mit einer deutschen Zusammenfassung Denkmalspflege in Rom 1800—1830. — Uppsala : Academiae Upsaliensis, 1976. — 244 str. : illustr. ; 23 cm. — (Acta Universitatis Upsaliensis. Figura Uppsala studies in the history of art : nova series ; 16). NUK II 167944 — 16 — **Manna, Domenico**: La popolazione nel sistema dell'economia abruzzese dal 1861 al 1976. — Roma : Società Italiana di economia, demografia e statistica, 1978. — 289 str. ; 24 cm. — (Collana di studi e monografie : nuova serie ; 4). FF D 2277 — **Rutenberg, V. I.**: Istoki risordimento : Italija v XVII—XVIII vekah. — Leningrad : Nauka, 1980. — 302 str. ; 21 cm. SAZU 96502 — **Ugurgieri della Berardenga, Curzio**: Avventurieri alla conquista di feudi e di corone : (1356—1429). — Firenze : Olschki, 1963. — 264 str., pril. ; 23 cm. — (Biblioteca dell'Archivico storico italiano ; 14). NUK 135740 — 14.

Od 1918 dalje:

L'Accordo di Parigi, 5 settembre 1946 : a 30 anni dalla firma dei Patti Degasper-Gruber — Der Pariser Vertrag, 5 September 1946 : zum dreissigsten Jahrestag der Unterzeichnung des Degasper-Gruber-Abkommens. — Trento : Ufficio stampa della Presidenza della Giunta regionale, 1980. — 246 str., illustr. pril. ; 28 cm. INV C 683 — **Le brigate Garibaldi nella Resistenza** : documenti. — Milano : Petrinelli, 1979. — 3 vol. ; 23 cm. — (I fatti e le idee — saggi e biografie : storia ; 427, 428, 429). — 1: Agosto 1943—Maggio 1944 / a cura di Giampietro Carocci e Gaetano Grassi. 2: Giugno—Novembre 1944 / a cura di Gabriella Nisticò. 3: Dicembre 1944—Maggio 1945 / a cura di Claudio Pavone. — IZDG 2697 — **Brachmann, Karin**: Die Bedeutung der faschistischen Ideologie für den Restrukturationsprozess des italienischen Kapitalismus : Benito Mussolini und Alfredo Rocco. — Essen, b. t. 1971. 256 str. 8°. NUK 245000 — **Cultura politica e partiti nell'età della Costituente** / a cura di Roberto Ruffilli. — Bologna : Il Mulino, 1979 — 2 knj. ; 22 cm. — 1: L'area liberal-democratica : il mondo cattolico e la Democrazia Cristiana. — 502 str. 2: L'area socialista : Partito Comunista Italiano. — 473 str. — INV B 3283 — **L'Economia italiana dal 1945 a oggi** / a cura di Augusto Graziani. — Bologna : Il Mulino, 1979. — 442 str. ; 22 cm. — (Problemi e prospettive). INV B 3381 — **Fanfani, Amintore**: Centro-Sinistra 62'. — Milano : Garzanti, 1963. — 243 str. ; 22 cm. INV B 3415 — **Fiori, Cesira**: La confinata / pref. di Bruno Corbi. — Milano : La Pietra, 1979. — 157 str. ; 22 cm. — (Protagonisti). IZDG 6573 — **La Fondazione della Repubblica** : dalla Costituzione provvisoria alla Assemblée Costituente / a cura di Enzo Cheli. — Bologna : Il Mulino, 1979. — 513 str. ; 22 cm. — INV B 3282 — **Gencarelli, Elvira**: Gli archivi Italiani durante la seconda guerra mondiale. — Roma : Ministero dell'interno : Ufficio centrale degli archivi di stato, 1979. VIII, 240 str. ; 24 cm. — (Quaderni della Rassegna degli archivi di stato ; 50). IZDG 3843 — **Mammucari Mario**: Gramsci a Roma 1924—1926 : con testimonianze di Olga Pasmore, Aurelio Del Gobbo,

Alfonso Leonetti, Umberto Terracini et. al. / Anna Miserocchi. — Milano : La Pietra, 1979. — 192 str. ; 22 cm. — (Protagonisti). IZDG 6511 — **Mari**, Giuseppe: La resistenza in provincia di Pesaro e la partecipazione degli Jugoslavi / prefazione di Giorgio de Sabbata. — Pesaro : Comuna e l'Amministrazione Provinciale, 1964. — 91 str. : illustr. ; 24 cm. NUK 269838 — **Mumelter**, Norbert: Die Selbstbehauptung der Südtiroler. — Wien : Österr. Landsmannschaft, 1980. — 106 str. ; 20 cm. — (Eckartschriften ; 73). INV A 28 — **Pallante** Pierluigi: Il Partito Comunista Italiano e la questione nazionale : Friuli-Venezia Giulia 1941—1945. — Udine : Del Bianco, 1980. — 283 str. : 24 cm. — (Studi e documenti ; 5). IZDG 6617 — **Parri** Ferruccio: Scritti 1915/1975 ; a cura di Enzo Collotti, Giorgio Rochat, Gabriela Solaro Pelazza, Paolo Speciale. — Milano : Feltrinelli, 1976. — 617 str. ; 23 cm. — (I fatti e le idee — Saggi e Biografie : storia ; 328). IZDG 2697 — **Pertini** Sandro: Sei condanne, due evasioni / a cura di Vico Faggi ; prefazione di Giuseppe Saragat. — Nuova ed. riv. — Milano : Mondadori, 1978. — 357 str. ; 19 cm. — (Gli Oscar). IZDG 6523.

10. Albanija

Correspondance des consuls de France, Durazzo 1699—1726 / inventaire par Christian Gut. — Sofia : Centre international d'information sur les sources de l'histoire balkanique, 1978. — 56 str. ; 20 cm. — (Bibliographie historique, documentations et informations dans les pays balkaniques ; 3). — Prevod dela: Inventar i korrespondancave të konsujve të Francës në Durrës, 1699—1726. NUK 298195 — 3.

11. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Staud, Géza: Adelstheater in Ungarn : (18. und 19. Jahrhundert). — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1977. — 393 str., 22 str. pril. : 32 ilustr. ; 24 cm. — (Theatergeschichte Österreichs ; 10, 2). NUK 21117 — 10, 2.

12. Bolgarija

Birman, Mihail Abramovič : Formirovanie i razvitie bolgarskogo proletariata 1878—1923 gg. — Moskva : Nauka, 1980. — 351 str. ; 21 cm. SAZU 96488 — **Živkov**, Todor: Dans le voie du bon voisinage et de la cooperation : discours prononcé au meeting tenu le 15 Juin 1978 à Blagoevgrad / version française Sonia Pentchéva. — Sofia : Sofia-press, 1978. — 29 str. : 17 cm. IZDG 6641.

13. Romunija

Chronological history of Romania / by Horia C. Matei... [et al.] under the guidance of Constantin C. Giurescu. — Bucharest : Editura enciclopedica Româna : National Commission of the Socialist Republic of Romania, 1972. — 524 str. ; 22 cm. NUK 257098 — **Erešcenko**, Margarita Dmitrievna: Korolevskaja diktatura v Rumunii 1938—1940 gg. — Moskva : Nauka, 1979. — 170 str. ; 21 cm. SAZU 95289.

14. Češkoslovaška

Basi costituzionali della Federazione cecoslovacca : Costituzione della Repubblica socialista cecoslovacca : Legge costituzionale sulla Federazione cecoslovacca : Legge costituzionale delle nazionalità della Repubblica socialista cecoslovacca / [traduzione di Giorgio Gandini e Egle Gasparini]. — 2. ed. — Praga : Orbis, 1978. — 117 str. ; 20 cm. IZDG 6650 — **Gnirs**, Anton: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum / herausgegeben von Anna Gnirs ; Geleitwort von Harald von Petrikovits. — Bonn : Wissenschaftliches Archiv, cop. 1976. — VIII, 159 str., pril. : illustr. ; 23 cm & [1] zvd. — (Reihe Argo ; 1). NUK 275683 — 1 — **Kasáč**, Zdenko: Slovenská poézia protifašistického odboja : 1938—1945 / [reprodukcie z grafického diela Janka Novaka]. — [Martin] : Veda, 1974. — 255 str. : illustr. ; 25 cm. NUK 274885 — **Skilling**, Gordon H.: Czechoslovakia's interrupted revolution. — Princeton, New Jersey : University, cop. 1976. — XVI, 924 str. ; 25 cm. NUK 276888.

15. Poljska

Boggiano-Pico, Eugenio: L'Alta Silesia e la Giustizia Internazionale / con prefazione di Claudio Treves. — Roma : [s. n.], 1921. — 30 str. ; 24 cm. INV B 3401 — **Buletyn** bibliograficzny historii polskiego ruchu robotniczego. — Warszawa : Centrale archiwum KC PZDR. — Dział Publikacji i Dokumentacji. — 21 cm. Nr. 31 : styczen- grudzien 1976. — 1977. — 248 str. Nr. 33 : styczen- grudzien 1978. — 1979. — 238 str. — IZDG 6701 — **Getwinski, Marek:** Rycerstwo ślaskie do konca XIII w. : pochodzenie, gospodarka, polityka. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. — 243 str. ; 21 cm. — (Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego : Ser. A ; 210). SAZU 15019/210 — **Enders, Jacob:** Die deutschen Siedlungen in Galizien. — Wien : Österr. Landsmannschaft, 1980. — 79 str. ; 18 cm. — (Eckartschriften ; 75). INV A 28 — **Przeciw wojnie / Galeria sztuki współczesnej.** — Lublin : Państwowe Muzeum na Majdanku, 1977. — [46] str. : ilustr. ; 22 × 22 cm. IZDG 6677 — **Rola Wielkopolski w dziejach narodu polskiego.** — Poznań : UAM, 1979. — 378 str., pril. ; 24 cm. — (Prace wydziału filozoficzno-historycznego : Seria historia ; 83). SAZU 422265/83 H.

16. Sovjetska zveza

Splošno:

Bolhovitinov, Nikolaj Nikolajevič: SŠA : problemy istorii i sovremennaja istoriografija. — Moskva : Nauka, 1980. — 405 str. ; 21 cm. SAZU 96518 — **Carrère d'Encausse, Hélène:** Risse im roten Imperium : das Nationalitätenproblem in der Sowjetunion. — Wien : Molden, 1979. — 327 str. ; 21 cm. INV B 3311 — **Đilas, Milovan:** Conversations with Stalin / translated from the Serbo-Croat by Michael B. Petrovich. — New York : Harcourt, Brace & World, [1963]. — 211 str. ; 21 cm. — (A Harvest book). NUK D 297463.

Srednji, novi vek do 1900:

Alekseev, Leonid Vasil'evič: Smolenskaja zemlja v IX—XIII vv. — Moskva : Nauka, 1980. — 260 str., pril. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 96559 — **Berkov, Pavel Naumovič:** Istorija ruskoj komedii XVIIIv. — Leningrad : Nauka, 1977. — 390 str. ; 23 cm. — Cir. — NUK 288839 — **Granjard, Henri:** Ivan Tourguénev et les courants politiques et sociaux de son temps. — Paris : Institut d'études slaves de l'Université de Paris, 1954. — 506 str. ; 26 cm. — (Bibliothèque russe de l'Institut d'études slaves ; 26). NUK 133370 — 26 — **Grosul, Vladislav Jakimovič:** Revoljucionnaja Rossija i Balkany (1874—1883). — Moskva : Nauka, 1980. — 333 str. ; 23 cm. SAZU 97029 H — **Horoškevič, Anna Leonidovna:** Russkoe gosudarstvo v sisteme meždunarodnyh otnošenij konca XV — načala XVI v. — Moskva : Nauka, 1980. — 291 str. ; 22 cm. SAZU 96543 — **Kaiser, Friedhelm Bertold:** Die russische Justizreform von 1864 : zur Geschichte der russischen Justiz von Katharina II. bis 1917. — Leiden : Brill, 1972. — XV, 552 str. ; 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas ; 14). NUK 136113 — 14 — **Korelin, Avenir Pavlovič:** Dvorjanstvo v poreformennoj Rossii 1861—1904 gg. — Moskva : Nauka, 1979. — 303 str. ; 23 cm. SAZU 95376 — **Neckina, Milica Vasil'evna:** Den 14 dekabrja 1825 goda. — Izd. 2-e, pererabotannoe i dopolnennoe. — Moskva : »Mysl', 1975. — 397 str., pril. : ilustr. ; 18 cm. — Cir. NUK 280305 — **Man'kov, Arkadij Georgievič:** Uloženie 1649 goda kodeks feodalnogo prava Rossii. — Leningrad : Nauka, 1980. — 269 str. ; 22 cm. SAZU 96521 — **Trofimov, Aleksej Sergeevič:** Proletariat Rossii i ego bor'ba protiv carizma 1861—1904 gg. — Moskva : Mysl', 1979. — 236 str. ; 21 cm. IZDG 6577 — **Umanskij, Aleksej Pavlovič:** Teleuty i russkie v XVII—XVIII vekah. — Novosibirsk : Nauka, 1980. — 294 str. ; 23 cm. SAZU 96036 — **Zabastovočnaja borba trudjaščijsja konec XIX v. — 70-e gody XX. v.** — Moskva : Nauka, 1980. — 501 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 96551.

Od 1900 dalje:

Anweiler, Oskar: Die Rätebewegung in Russland 1905—1921. — Leiden : Brill, 1958. — IX, 344 str. ; 25 cm. — (Studien zur Geschichte Osteuropas ; 5). NUK 136113 — 5 — **Istoriografija Velikoj Otečestvennoj vojny.** — Moskva : Nauka, 1980. — 287 str. ; 23 cm. SAZU 96040 — **Kennan, Georg F.:** Russia leaves the war : Soviet-American relations 1917—1920. — Princeton : University press, 1956. — XIII, 544 str., pril. ; 24 cm. SAZU 96725 H — **Makarova, Galina Petrovna:** Iz istorii nacional'no-osvoboditel'nogo dviženija v Rossii v 1917 g. vostočnye rajony. — Moskva : Nauka, 1979. — 222 str. ; 20 cm. SAZU 95511 — **Sovetskaja istoriografija fe-**

vral'skoj buržuazno-demokratskoj revoljucii. — Moskva : Nauka, 1979. — 316 str. ; 21 cm. SAZU 95545 — **Velikaja** oktjabskaja socialističeskaja revoljucija i vengerskaja literattura. — Moskva : Nauka, 1979. — 300 str. ; 21 cm. SAZU 95292 — **Zuravlev**, Valerij Vasil'evič: Dekrety Sovetskoj vlasti 1917—1920 gg. kak istoričeskij istočnik. — Moskva : Nauka, 1979. — 397 str. ; 21 cm. SAZU 95544.

Krajevna zgodovina:

Hudjakov, Jurij Sergejevič: Vooruženie enisejskich Kyrgyzov. — Novosibirsk : Nauka, 1980. — 174 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 96525 — **Istorija** Moskv. — Moskva : Nauka, 1980. — 558 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 96970 — **Novoe** v arheologii Sibiri i Dal'nego Vostoka. — Novosibirsk : Nauka, 1979. — 235 str. : ilustr. ; 27 cm. SAZU II 95201 A — **Severnyj** Kavkaz v drevnosti i v seredine veka. — Moskva : Nauka, 1980. — 271 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 97512 A — **Sibir'** v drevnosti. — Novosibirsk : Nauka, 1979. — 126 str. : ilustr. ; 26 cm. SAZU II 95198 A — **Soviet** Estonia : land, people, culture. — Tallin : Valgus, 1980. — 417 str. : ilustr. ; 21 cm. SAZU 97118 — **Vengerskie** internacionalisty v Sibiri i na Dal'nem Vostoke 1917—1922 gg. — Moskva : Nauka, 1980. — 299 str. ; 21 cm. SAZU 97242

17. Nemčija

Splošno:

Buzás, Ladislaus: Deutsche Bibliotheksgeschichte des Mittelalters. — Wiesbaden : Reichert, 1975. — 191 str., [1] f. pril. ; 25 cm. — (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens ; 1). NUK b 275632 — 1 — **Kohlschmidt**, Werner: Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart : Bd 2, 4. Stuttgart : Reclam, 1965—1975. — 16 cm. — (Universal-Bibliothek). NUK 280442 — **Peicher**, Carl-Eugen: Die Verkehrssiedlungen an der deutschniederländischen Grenze zwischen Kaldenkirchen/Venlo und Weener. Hamburg, b.t. 1966. (XVI) + 228 + (XIX) str. 8°. Strojep. avtogr. Ilustr. NUK 203319 — **Weisert**, Hermann: 1200 [zwölfhundert] Jahre Wieblingen : mit der Geschichte der Wieblinger Adelsfamilie der Reichsfreiherrn von La Roche-Starkenfels. — 72 str. : ilustr. ; 24 cm. — Priloga reviji »Ruperto-Carola« ; XVIII. Jg. ; Bd 40, 1966. NUK 269354.

Srednji in novi vek do 1900:

Bauern und Landarbeiter im Klassenkampf : revolutionäre Traditionen der werktätigen Landbevölkerung im Bezirk Halle / [herausgegeben von Hans Hübner]. — Halle (Saale) : Universität, 1976. — 152 str. ; 21 cm. — (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg ; 1976, 8). NUK 208797 — 1976/8 — **Bezzola**, Gian Andri: Das Ottonische Kaisertum in der französischen Geschichtsschreibung des 10. und beginnenden 11. Jahrhunderts. — Graz ; Köln : Böhlhaus Nachf., 1956. — 212 str. ; 21 cm. — (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung ; 18). NUK 97317 — 18 — **Cellarius**, Helmut: Die Reichsstadt Frankfurt und die Gravamina der deutschen Nation. — Leipzig : Heinsius Nachf., 1938. — XII, 102 str. ; 24 cm. — (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte ; 163). NUK 132196 — 163 — **Die Fliegenden Blätter** des XVI. und XVII. Jahrhunderts, in sogenannten Einblättern zunächst aus dem Gebiete der politischen und religiösen Caricatur : aus den Schätzen der Ulmer Stadtbibliothek / Wort- und bildgetreu herausgegeben von J. Scheible. — Hildesheim ; New York : Olms, 1972. — 334 str., pril. ; 17 cm. — (Volkskundliche Quellen ; 1). NUK b 280142 — **Maschke**, Erich: Die Familie in der deutschen Staats des späten Mittelalters. — Heidelberg : Carl Winter, 1980. — 98 str. ; 25 cm. — (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wiss. : Philosoph. — histor. Kl. ; 1980 / 4). SAZU 6436/1980 : 4 — **Schütz**, Armin: Handwerksämter in der Stadt Schleswig, Altstadt, Lölffuss u. Friedrichsberg. 1400—1700. Hamburg, (Gesellschaft für Schleswiger Stadtgeschichte) 1966. 192 str. 8°. **Thielen**, Peter Gerrit: Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornemlich im 15. Jahrhundert. — Köln ; Graz : Böhlhaus Nachf., 1965. — VIII, 196 str. ; 25 cm. — (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart ; 11). NUK 136124 — 11 — **Wolgast**, Eike: Die Religionsfrage als Problem des Widerstandsrechts im 16. Jahrhundert. — Heidelberg : Carl Winter, 1980. — 56 str. ; 25 cm. — (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wiss. : Philosoph. — histor. Kl. ; 1980/9). SAZU 6436/1980 : 9 — **Wandruszka**, Adam: Reichspatriotismus und Reichpolitik zur Zeit des Prager Friedens von 1635 : eine Studie zur Geschichte des deutschen Nationalbewusstseins. — Graz ; Köln : Böhlhaus Nachf., 1955. — 116 str. ; 21 cm. — (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung ; 17). — NUK 97317 — 17.

Od 1900 dalje:

Hoffmann, Heinrich: Hitler wie ich ihn sah : Aufzeichnungen seines Leibfotografen. — München ; Berlin : Herbig, [1975]. — 232 str., pril. ; 22 cm. NUK 259813 — **Kimminich, Otto:** Das Recht auf die Heimat. — Bonn : Osmipress, 1978. — 143 str. ; 24 cm. — (Schriftenreihe der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen ; 8). INV B 3357 — **Lang Jochen von:** Der Sekretar : Martin Borman : Der Mann, der Hitler beherrschte / unter Mitarbeit von Claus Sibyll. — Frankfurt a. M. : Fischer Taschenbuch, 1980. — 511 str. : ilustr. ; 19 cm. IZDG 6614 — **Lükemann, Ulf :** Der Reichsschatzmeister der NSDAP. Ein Beitrag zur inneren Parteistruktur. (Berlin, t. Ernst-Reuter-Gessellschaft, 1963). 248 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 185669 — **Poller, Walter:** Medical block Buchenwald : the personal testimony of inmate 996, block 36. — New York : Ballantine Books, 1964. — 237 str., pril. ; 18 cm. NUK 280640 — **Schäfer, Werner:** Straubing im Ersten Weltkrieg : ein Beitrag zur Vorgeschichte der Revolution von 1918/19 in Bayern. — Straubing : Historischer Verein, 1979. — 104 str. : ilustr. ; 24 cm. FF D 529 — **Semirjaga, Mihail Ivanovič:** Neměčko-fašistkaja politika nacional'nogo porabošćenija. — Moskva : Nauka, 1980. — 238 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 97289 — **Widerstand 1933—1945 :** Sozialdemokraten und Gewerkschafter gegen Hitler. — Bonn : Archiv der sozialen Demokratie der Friedrich — Ebert-Stiftung, 1980. — 168 str. : liustr. ; 21 cm. SAZU 97123.

18. Francija

Histoire générale de la presse française : tome III : de 1871 à 1940 / publiée sous la direction de Claude Bellanger... [et al.]. — Paris : Presses Universitaires de France, 1972. — 687 str. : 24 ilustr. ; 24 cm. NUK F 9 II HIS/3 — **Lanfredini, Dina:** Un antagonista di Luigi XIV Armand de Gramont, conte de Guiche : con documenti inediti... — Firenze : Olschki, 1959. — 289 str. ; 23 cm. — Biblioteca dell'Archivio storico italiano ; 9). NUK 135740 — 9 — **Martin-Chauffier, Louis:** L'homme et la bête. — [S.l.] : Gallimard, 1947. — 248 str. ; 19 cm. IZDG 6520 — **Vnutrennjaja politika francuzskogo absoljutizma 1633—1649 gg.** — Leningrad : Nauka, 1980. — 267 str. ; 27 cm. SAZU II 96988.

19. Velika Britanija

Clark, Peter: English provincial society from the reformation to the revolution : religion, politics and society in Kent 1500—1640. — Hassocks : Harvester press, 1977. — 504 str. ; 24 cm. FF D 2724 — **English hictorical documents /** general editor David C. Douglas. — London : Eyre, 1969 — . — 25 cm. Vol. I : 500—1042 / edited by Dorothy Whitelock. — 1979. — XXIX, 952 str. FF D 2227 — **Grand Strategy: 1** — London : Her Majesty's Stationery Office, 1976. — 859 str. ; 25 cm. — (History of the Second world war). NUK 276532 — **Harris, G., L. King:** Parliament and public finance in medieval England to 1369. — Oxford : Clarendon press, 1975. — 554 str. ; 22 cm. FF C 4027 — **Mount, Grace:** Charterhouse and late medieval English spirituality : 2 / [edited] by James Hogg. — Salzburg : James Hogg, 1978. — IX, 144 str. ; 24 cm. — (Analecta Cartusiana ; 64). NUK 236035 — 64 — **St George Saunders, Hilary:** The Fight is Won. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1975. — X, 441 str., [34] str. pril. ; 22 cm. — IZDG 6521.

20. Švedska

Cernyševa, Ol'ga Vasil'evna: Svecija v gody vtoroj mirovoj vojny. — Moskva : Nauka, 1980. — 381 str. ; 21 cm. SAZU 96950 — **Oscar II** — švedski kralj: Carl XII. als König, Krieger und Mensch : ein Lebensbild / aus dem Schwedischen übersetzt und mit Biographie versehen von Emil J. Jonas. — 2. Aufl. — Berlin : Imme, 1875. — 91 str. ; 23 cm. NUK 268365 — **Svanidze, Adelaida Anatol'evna:** Sred-nevekovyj gorod i rynek u šveicii XII—XV vv. — Moskva : Nauka, 1980. — 359 str., pril. : 23 cm. SAZU 96965.

21. Azija

Gurevič, Boris Pavlovič: Meždunarodnye otnošenija u Central'noj Azii v XVII — pervoj polovine XIX v. — Moskva : Nauka, 1979. — 310 str. ; 23 cm. SAZU 95578 — **Opstall, Margaretha Elisabeth van:** De reis van de vloot van Pieter Willemsz Verhoeff naar Azie 1607—1612 — The voyage of the fleet of Pieter Willemsz Ver-

hoeff to Asia 1607—1612 : with a summary in English : proefschrift . . . — Utrecht : Opstall, 1972. — XVIII, 446 str., pril. ; 24 cm & 3 zvd. NUK 268083 — **Safronov**, Fedor Grigor'evič: Russkie promysly i torgi na severovostoche Azii v XVII — seredine XIX v. — Moskva : Nauka, 1980. — 250 str., pril. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 96932.

22. Iran

Lukonin, Vladimir Grigor'evič: Iran v III veke. — Moskva : Nauka, 1979. — 133 str., pril. ; 22 cm. SAZU 95563.

23. Indija

Jaggi, Om Prakash: History of science and technology in India. — Delhi [etc.] : Atma Ram & Sons, 1969—1973. — 5 zv. ; 25 cm. NUK 276885 — **Shashi**, Shejam Singh: The Nomads of the Himalayas. — New Delhi : 1979. — VI, 213 str., pril. ; 26 cm. SAZU II 97299.

24. Kitajska

Grigor'ev, Aleksandr Mironov: Revoljucionnoe dvizhenie v Kitae v 1927—1931 gg. — Mskva : Nauka, 1980. — 291 str. ; 23 cm. SAZU 23 cm. — **Tjurin**, Aleksander Jurévič: Formirovanie feodal'no — zavisimogo krest'janstva v Kitae III—VIII vv. — Moskva : Nauka, 1980. — 193 str. ; 22 cm. SAZU 96523.

25. Mongolija

Cimitdorziev: Vzaimootnošenija Mongolii i Srednej Azii v XVII—XVIII vv. — Moskva : Nauka, 1979. — 84 str. ; 21 cm. SAZU 95288.

26. Japonska

Vorob'ev, Mihail Vasil'evič: Japonija v III—VII vv. — Moskva : Nauka, 1980. 342 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 75501.

29. Latinska Amerika

Niedrgang Marcel: Le venti Americhe latine / traduzione dal francese di Roberto Ortolani. — Milano : Garzanti, 1964. — 530 str. ; 14 zvd. ; 23 cm. IZDG 6651 — **Séjourné**, Laurette: Arqueología de Teotihuacan : la cerámica. — México; Buenos Aires : Fondo de cultura económica, 1966. — 262 str., pril. : ilustr. ; 28 cm. NUK II 262764.

27. Indokina

Koževnikov, Vladimir Aleksandrovič: Očerki novejšej istorii Laosa. — Moskva : Nauka, 1979. — 243 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 95351 — **Pozner**, Pavel Vladimirov: Drevnij V'etnam. — Moskva : Nauka, 1980. — 182 str. ; 22 cm. SAZU 96533 — **Sarkisyanz**, Manuel: Die Kulturen Kontinental-Südostasien : Kambodscha, Birma, Thailand, Laos, Vietnam, Malaya. — Wiesbaden : Akademische Verlagsgesellschaft Athenainon, 1979. — 160 str. : ilustr. ; 29 cm. — (Handbuch der Kulturgeschichte : Abt. 2, Kulturen der Völker). FF E 658 — **Spektorov**, Leonid Davydovič: Feodal'nye otnošenija v Kambodže nakanune ustanovlenija francuzskogo protektorata. — Moskva : Nauka, 1979. — 166 str. ; 20 cm. SAZU 95315 — **Tjurin**, Vladimir Aleksandrovič: Istorija Malajzii. — Moskva : Nauka, 1980. — 262 str. ; 22 cm. SAZU 97280.

28. Afrika

Afrikanskij gorod. — Moskva : Nauka, 1979. — 293 str. ; 22 cm. SAZU 95565.

30. Združene države Amerike

Christian, Henry A.: Louis Adamic : a checklist — Kent : State University Press, [1972]. — XLVII, 164 str. ; 22 cm. — (The Serif series : bibliographies and checklists ; 20). NUK B 255341 — 20 **Gli Italiani** negli Stati Uniti: l'emigrazione e l'opera degli italiani negli Stati Uniti d'America. Atti dell'III Symposium di Studi Americani Firenze, 27-29 Maggio 1969 / R. J. Vecoli... [et al.]. — Firenze : Istituto di Studi Americani, 1972. — XVIII, 585 str. ; 22 cm. — (Pubblicazioni dell'Istituto di Studi Americani ; 3). INV B 3322 — **Montgomery David**: Workers' control in America : Studies in the history of work, technology, and labor struggles. — Cambridge : Cambridge University Press, 1979. — X, 189 str. ; 24 cm. IZDG 6544 — **Pirc, Franc**: Die Indianer in Nord-Amerika : ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche usw. — St. Louis : Franz Saler, 1833. — 130 str. ; 19 cm. NUK 248878 — **Problemy istorii i etnografii Ameriki** — Moskva : Nauka, 1979. — 278 str., pril. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 95390 — **Slězkin, Lev Jur'evič**: U istokov amarikanskoj istorii. — Moskva : Nauka, 1980. — 337 str., pril. ; 21 cm. SAZU 96034 — **Sogrin, Vladimir Viktorovič**: Idejnye tečenija v Amerikanskoj revoljucii XVIII veka. — Moskva : Nauka, 1980. — 311 str. 23 cm. SAZU 96546 — **Symposium**, Sunday, May 5, 1977. Euclide. Ohio ; Louis Adamic: Commemorative Booklet / Slovenian Society Home. — [S.l. : s.n.], 1977. — [11] str. ; 23 cm. IZDG 6674.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že petnajst let. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

POROČILO GLAVNEGA UREDNIKA

V času od marca 1979 do marca 1982 je izšlo 10 števil Zgodovinskega časopisa v 9 zvezkih na 1458 straneh. Zadnji dve številki 32. letnika (1978) sta imeli 152 in 160 strani, tako da je štel celotni letnik 530 strani, pa je tako po obsegu zaostajal samo za 31. iz leta 1977 (596). 33. letnik (1979) smo prvič, odkar izhaja Zgodovinski časopis, izdali v štirih posamičnih zvezkih, ki so štel 200, 172, 156 in 124 strani. To je zneslo skupaj 652 strani (s sinopsisi vred pa 672 strani), kar je pomenilo nov najobsežnejši letnik Zgodovinskega časopisa. Žal so nam finančne težave preprečile redno izhajanje naslednjega 34. letnika (1980). Ta je prišel na dan v treh zvezkih (276, 112, 106 strani) na skupnih 494 straneh, toda med izidom 1.—2. številke (oktobra 1980) in 3. številke (novembra 1981) je preteklo več kot leto dni. To nam je seveda povzročilo več neprijetnosti. Medtem ko smo zaključno številko letnikov 1978 in 1979 izdali v avgustu naslednjega leta, torej z osemmesečno zamudo, je izšla zaključna številka letnika 1980 šele februarja 1982, to se pravi, da se je zamuda za pol leta podaljšala, tako da znaša zdaj 14 mesecev.

Vsebina Zgodovinskega časopisa je, upam, dokaj raznovrstna. Razprave so iz različnih obdobij, iz različnih tematik. Čas do srede 18. stoletja obravnava 14 razprav, dobo od srede 18. do srede 19. stoletja 3, čas od revolucije 1848 do začetka prve svetovne vojne 15, čas od začetka prve do začetka druge svetovne vojne 13, poznejši čas pa 6 razprav. Posebej najbrž kaže omeniti, da smo v tem času objavili štiri arheološke razprave, ki obravnavajo čas od pozne antike do konca 15. stoletja, torej pretežno srednjeveško problematiko — v tem je prav gotovo neka novost. Ob 40-letnici izida Razvoja slovenskega narodnega vprašanja smo izdali posebno publikacijo z naslovom Edvard Kardelj Sperans in slovensko zgodovinopisje (42 strani), ki je bila obenem del četrte številke letnika 1979. Dosedanje zanemarjanje zgodovine Beneških Slovencev smo vsaj deloma popravili z objavo pregleda beneške problematike v času 1866—1918 ter razpravljanj o plebiscitu 1866, ki ga zelo pogosto pri nas popolnoma napačno prikazujejo. Razen domače slovenske zgodovine smo tudi v zadnjih treh letih sledili slovenski (in nasploh južnoslovanski) migraciji v Italijo v srednjem veku, novost pa predstavlja razprava o domnevnih sužnjih iz Slovenije v turški Bosni ter demografska študija o slovenskih izseljenicah v Združenih državah. Najdlje pa smo prav gotovo segli s tem, da smo objavili članek o problemih kitajske zgodovine oziroma kitajskega zgodovinopisja. Med sodelavci Zgodovinskega časopisa so poleg Slovencev tostran in onstran državnih meja tudi zgodovinarji iz drugih republik SFRJ in iz inozemstva.

Glede poročil o zborovanjih, simpozijih, društvih in ustanovah bi si želeli več sistematičnosti in načrtnosti. Tekoča bibliografija slovenske zgodovine se je iz različnih razlogov nekoliko zakasnila; lahko pa računamo, da bo VII. nadaljevanje, začenjajoče s publikacijami iz leta 1973, kmalu objavljeno. Ocene so še vedno najšibkejša stran politike glavnega urednika; kar se tega tiče, je res upravičeno nezadovoljstvo piscev slovenskih zgodovinskih knjig ter bralcev Zgodovinskega časopisa.

Razen novih letnikov smo v zadnjih treh letih izdali tudi ponatise 18. letnika (1964), prvega zvezka 24. letnika (1970) ter prvega zvezka 26. letnika (1972). S tem nadaljujemo s ponatisi zvezkov, ki so že pošli; na ta način je zdaj ponovno zgladalo beli dan že pet zvezkov.

29. marca 1982

Vasilij Melik

OBVESTILA O DELOVANJU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO IN O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Objavljamo obračun in poročilo o tehnični plati izhajanja Zgodovinskega časopisa v preteklem letniku 34/1980. Za primerjavo navajamo tudi ustrezne podatke za letnik 33/1979 (glede na stanje, objavljamo v ZČ 34/1980, 1-2, s. 275, so se nekoliko povečali dohodki tega letnika in se je ustrezno zmanjšal primanjkljaj).

Številke so take:

DOHODKI	Letnik 1980 din	Letnik 1979 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	486.000,—	496.000,—
Dotacija RSS za tisk gradiva z zborovanja	—	60.000,—
Sredstva od organizacije prireditelj	3.423,90	60.205,65
Dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije	65.500,—	56.912,—
Naročnina	299.360,—	220.042,50
Prodaja tekočih števil in zaloge starejših letnikov		
in publikacij	60.636,—	65.030,75
Oglasi	5.000,—	—
Skupaj	919.919,90	958.190,90

IZDATKI	Letnik 1980 din	Letnik 1979 din
Tiskarski stroški	658.616,—	727.520,—
Tiskarski stroški ponatisa ZČ 1-2/1972 (oziroma ZČ 1964 v letu 1979)	49.250,—	43.350,—
Avtorski honorarji	271.070,—	318.300,—
Uredniški honorarji	27.050,—	31.830,—
Stroški uredništva in uprave	35.131,40	34.587,45
Skupaj	1.041.117,40	1.155.587,45
PRIMANJKLJAJ	-121.197,50	-197.396,45

Ze ob obračunu preteklega letnika napovedani stabilizacijski ukrepi so bili izvedeni takole: ZČ 1980 je izšel samo na 504 straneh v treh zvezkih, leto poprej na 672 straneh v štirih zvezkih; delež naročnine in prodaje je med dohodki narasel od 29,75 % na 39,13 %; skupne uprave Zgodovinskega časopisa in Kronike še ni. Dodatni varčevalni ukrep je bil sprejet s »podaljšanjem« strani ZČ od 53 na 55 vrstic. Pač pa se je zaradi povečanja števila naročnikov tudi v tem letniku dvignila naklada revije za 100 izvodov; sedaj se je ustalila pri 1.600 izvodih. ZČ je objavil okoli 75 avtorskih pol teksta, leto poprej rekordnih 93,5 avtorskih pol.

Pri obrazložitvi dohodkov ZČ 1980 je potrebno predvsem opozoriti na absolutno zmanjšanje sredstev, ki jo je za izdajanje revije prispeval poglavitni mecen — Raziskovalna skupnost Slovenije. Izobraževalna skupnost je sicer prispevala malenkost več, še vedno pa bistveno premalo glede na število šol in šolnikov med naročniki. Med izdatki so tiskarski stroški nekaj manjši kot prejšnje leto izključno zaradi bistveno zmanjšanega obsega letnika; cene v papirni in grafični industriji slejkoprej naraščajo z eksplozivno naglico — delež za tisk je pri izdatkih za ZČ 1980 narasel že na 67,99 % (leto porej 66,71 %). Znesek za avtorske in uredniške honorarje je bil glede na manjši obseg nekaj manjši, sicer pa so se med letom brutto avtorski honorarji dvignili od 3.800 din na 4.200 din, kar ponovno pomeni njihov realni padec. Ob splošnem finančnem položaju revije kaj drugega ni bilo moč pričakovati.

Ze tretje leto zapored se Zgodovinski časopis sooča z relativno visoko nekrito izgubo. Skupna hipoteka nekaj nad 400.000 din ima sicer več kot popolno pokritje v vrednosti knjižne zaloge, pač pa vprašanje likvidnosti resno ogroža celotno društveno finančno poslovanje, predvsem pa prispeva svoje k naraščanju časovnega zaostanka, s katerim izhajajo posamezni zvezki naše osrednje slovenske historične revije.

Ob analiziranju kritičnega finančnega položaja ZČ ponovno opozarjamo na nedorečen sistem subvencioniranja revialnega tiska, saj je delež Izobraževalne skupnosti Slovenije med dohodki ZČ vse prej kot ustrezen, Kulturna skupnost

Slovenije pa se sofinanciranja sploh vsa leta vztrajno otepa. Stabilizacijski časi prav tako niso preveč ugodni za povečanje števila oglasov v ZČ, čeprav bi bralci in člani zgodovinskih društev po Sloveniji tu upravi revije lahko več pomagali. Samo zviševanje števila naročnikov je sicer nedvomno zaželeno, ko govorimo o odpravljanju primanjkljaja, pa je treba povedati, da ima pozitiven finančni učinek predvsem točno in vnaprejšnje plačevanje naročnine.

2. Za prihodnji zvezek je v tiskarni postavljenega že veliko gradiva, od razprav med drugim Rajka Bratoža o prvih stoletjih krščanstva na slovenskih tleh, Albine Nečak-Luk o madžarski manjšini v Sloveniji med obema vojnoma ter Borisa Mlakarja o generalu Rupniku in slovenskem domobranstvu. Okvirni rok za izid zvezka je konec maja 1982.

3. Ker po ljubljanskem zborovanju še nismo poročali o novi sestavi odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo, naj navedemo, kako se je konstituiral po zborovanju: predsednik dr. France Kresal, podpredsednika prof. dr. Ignacij Voje in Janez Šumrada, tajnica Liljana Trampuž, blagajnik Albin Regvat; vodstvo sekcij so prevzeli dr. Jože Šorn (gospodarska zgodovina), Marjan Drnovšek (krajevna zgodovina), Štefan Trojar (pedagoška sekcija) in mag. Boris Mlakar (sodobna zgodovina). V društvenem odboru so seveda še člani pokrajinskih in muzejskih društev ter uredniki društvenih glasil.

Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je bil izvoljen na 20. zborovanju v Ljubljani jeseni 1980, se je dlje časa ukvarjal s potrditvijo novih društvenih oziroma zvezinih pravil. Zaradi administrativno-zakonskih zahtev je bilo potrebno v skladu z novo obliko organiziranja slovenskih zgodovinarjev spremeniti ime Zgodovinskega društva za Slovenijo v naziv »**Zveza zgodovinskih društev Slovenije**«. Po nekaj mesecih delovanja novega izvršnega odbora je prišlo tudi do nekaterih sprememb v njem: mesto blagajnika je začasno ponovno prevzel Janez Stergar, za njim pa Eva Holz, društveno tajnico je za čas porodniške odsotnosti nadomestil Damjan Guštin.

4. O posameznih društvenih aktivnostih po ljubljanskem zborovanju smo že poročali v prejšnjih številkah ZČ ali na predhodnih straneh tega zvezka. Tu naj posebej omenimo samo še najpomembnejše ostale prireditve. 15. januarja 1981 je Zgodovinsko društvo Slovenije s sodelovanjem vrste strokovnih društev in institucij priredilo *srečanje zgodovinarjev ob šestdesetletnici prof. dr. Vasilija Melika*. Ni treba posebej pripominjati, da je tako slavnostni kot družabni del srečanja ob jubileju našega glavnega in odgovornega urednika potekel v prisrčnem vzdušju. V Ribnici na Pohorju je od 17. do 20. septembra potekal *II. simpozij o krajevni zgodovini na temo »Pohorje skozi stoletja«*. Simpozij se je vključeval v praznovanje štiridesetletnice vstaje, njegov delovni in svečani del pa sta posebej poudarila ustanovitev prve Pohorske čete in pričetek NOB na Pohorju. Gradivo s simpozija bo objavljeno v posebnem zborniku, tako kot je to že bil primer z objavo gradiva s I. simpozija v Domžalah. Zveza zgodovinskih društev Slovenije je sodelovala pri pripravi *simpozija v spomin 100-letnice smrti dr. Janeza Bleiweisa vit. Trsteniškega*; gradivo s simpozija, ki je potekal 17. marca 1982 v Slovenski matici, bo izšlo v prihodnjem zvezku »Zbornika za zgodovino naravoslovja in tehnike«.

V okviru Zgodovinskega društva Ljubljana in še po nekaterih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih se je med drugimi aktivnostmi nadaljevala živahna predavateljska dejavnost. Na razgovoru o knjigi »Tito — Churchill«, ki jo je uredil dr. Dušan Biber, so se zbrali tudi člani sekcije za sodobno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Na eni izmed sej izvršnega odbora Zveze je bilo ponovno poudarjeno, da je odbor pripravljen posredovati pri izmenjavi predavateljev med posameznimi društvii, včlanjenimi v ZZDS.

5. Obširnejšo informacijo o 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, ki bo jeseni 1982 v Celju, bomo objavili v prihodnjem zvezku naše revije.

Janez Stergar

Mikuž Metod, dr., redni univ. prof. zgodovine v pok.,
YU-61000 Ljubljana, Poljanska 17

Ljubljana — mesto heroj

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1-2, s. 5-13

Sn. (De., Sn., En.)

Ljubljana je bila prvo jugoslovansko mesto, ki ga je predsednik republike Josip Broz Tito za izjemno junaštvo v narodnoosvobodilnem boju odlikoval z redom narodnega heroja. V referatu so v prvem delu naštevale nekatere misli, ki se vsiljujejo zgodovinarju ob dejstvu, da je Ljubljana kot mesto — heroj prešla v ožjo in širšo domaćo ter svetovno zgodovino. V drugem delu referata so razčlenjene tudi nekatere konkretne akcije prebivalstva Ljubljane v NOB na eni strani ter oblike hudega nasilja okupatorjev in domaćih izdajalcev na drugi strani. Prikazana je razvejanoost različnih odborov OF v posameznih obdobjih in osvetljeno preraščanje OF v revolucionarno državo v državi že jeseni 1941. V NOB je sodelovalo na različne načine 90 % prebivalstva Ljubljane, ki je bila »stice« narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda.

M. Stiplošek

Grafenauer Bogo, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja
v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Ob stotnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinskega

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1-2, s. 15-27, cit. 22

Sn. (De., Sn., En.)

Ob stotnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinskega, čigar od-
tlej ne več pretrgani razvoj se začelja okrog 1880, podaja avtor najprej
označbo zgodovinskega dela in začetkov njegove organizacije v 19. sto-
letju do tega preloma med diletantizmom in znanostjo; nato navaja glavne
zgodovinarje, ki so tvorili tega preloma in analizira poglobljene značilnosti
dela teh zgodovinarjev približno do leta 1900 (glede strokovne usmerjenosti
v kritični pretrgov in njihovo objavljane, uveljavljanja slovenske zgo-
dovinske koncepcije in slovenskega jezika pri obravnavanju zgodovine
Slovencev in slovenskega prostora ter vsebinski prehod njihovih znanstve-
nih interesov od politične h kulturni, gospodarski in družbeni zgodovini
ter vprašanjem vsakdanjega življenja mestnega in zlasti podeželskega pre-
bivalstva).

Avtorski izvleček

Trolar Štefan, profesor višje šole, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda
Kardelja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Zasnovanost pouka zgodovine v 3. in 4. razredu usmerjenega izobraževanja
Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1-2, s. 29-35

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor je zasnoval ta referat kot didaktični prispevek k reformi usmerje-
nega izobraževanja. V njem so najprej prikazana didaktična izhodišča za
oblikovanje vzgojnoizobraževalnih programov in programske usmeritve, v
katerih je prisotna zgodovina. Ob tem odpira probleme glede uporabnosti
zgodovinskega znanja pri nadaljnjem študiju in pri poklicni dejavnosti,
hkrati pa tudi alternative pri oblikovanju usmerjenih programov. Podrob-
neje nakazuje tudi probleme pri izboru in razvrščanju učne snovi za zgo-
dovino naših narodov v 3. in 4. razredu ter predlaga kombinacije neka-
terih sistemov razvrščanja.

Avtorski izvleček

Spacapan Branko, profesor, Gimnazija pedagoške smeri, YU-61000 Ljub-
ljana, Restljeva 12

Izkušnje pouka zgodovine na Gimnaziji pedagoške smeri v Ljubljani

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1980, št. 1-2, s. 37-43

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor prispevka navaja izkušnje o novem sistemu pouka zgodovine na pe-
dagoški gimnaziji. Ugotavlja težave zaradi preobsežnosti učnega načrta in
pomanjkanja historične literature. Poudarja potrebo po učbenikih za 3. in
4. letnik. Nov sistem metodno in didaktično boljše ustreza smotrom vzgoj-
noizobraževalnega sistema in tudi omogoča boljše korelacije z drugimi
družboslovnimi vedami.

Avtorski izvleček

Gratmaner Bogo, Dr., University Professor, University Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

On the Occasion of One Hundred Years Since the Rudiments of the Slovene Scientific Historiography

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1-2, pp. 15-27, 22 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the occasion of one hundred years since the rudiments of the Slovene scientific historiography, which has been developing uninterruptedly since 1880, the author at first gives a characterization of the historiographic work and the rudiments of its being organized in the 19th century until the break between the dilettantism and science. Further the author quotes the main historiographers, initiators of the break, and analyses the principal characteristics of their activity (concerning the expert orientation towards the critical analysis of the sources and their publicity, the assertion of the Slovene historical conception and of the Slovene language by the treatment of the Slovene history and place, as well as the transition as to the contents of their scientific interests from the political to the cultural, economic and social history, and to the problems of every day life of the population in the towns and especially in the country).

Author's Abstract

UDC 372.893/899-373.54

Špacapan Branko, Professor, Pedagogical Grammar School, YU-61000 Ljubljana, Resljeva 12

Experiences of the Lessons in History on the Pedagogical Grammar School in Ljubljana

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1980, No. 1-2, pp. 37-43

Sn. (En., Sn., En.)

The author quotes the experiences of the new system in the lessons in history on the pedagogical grammar school. He states difficulties caused by the too extensive school curriculum and lack of the historical literature. He emphasizes the need for the textbooks for the 3rd and 4th year. The new system corresponds better methodically and didactically to the purposes of the education and training system and enables the better correlation with the other sociological sciences as well.

Author's Abstract

MIKUZ Metod, Dr., Retired Ordinary University Professor of History, YU-61000 Ljubljana, Poljanska 17

Ljubljana — the Heroic Town

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1-2, pp. 5-13

Sn. (De., Sn., En.)

Ljubljana was the first Yugoslav town, which President Josip Broz Tito distinguished for its exceptional heroism during the National Liberation War (NOB) with the Decoration of the National Hero. The author numbers some thoughts which emerge to the historian at the fact that Ljubljana as the Heroic Town became present in the narrower and broader native as well as in the world history. The author analyses also some concrete actions of the population of Ljubljana during the NOB on one side, and the forms of terrible violence of the occupiers and native traitors on the other. The author presents the ramification of different committees of the Liberation Front (OF) during particular periods and elucidates the overgrowth of the OF into the revolutionary state within the state already in the autumn 1941. During the NOB even 90% of the population in Ljubljana took part in different actions. Ljubljana was at that time the "heart" of the National Liberation Movement of the Slovene nation.

M. Stuplovšek

UDC 372.893/899-371.3

Trojnar Štefan, Professor, Faculty of Philosophy, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

Conception of the Lessons in History in the 3rd and 4th Class of the Career-Oriented Education and Training

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1-2, pp. 29-35

Sn. (En., Sn., En.)

The author schemed the referate as a didactic contribution to the transformation of the career-oriented education and training. At first he presents the didactic starting points at the occasion of projecting the education and training programmes and the programme-orientations, comprising the lessons in history. He points out to the problems concerning the implementation of the knowledge of the history by further studies as well as vocational activity, at the same time, however, also the alternatives at scheming of the education and training programmes. The author indicates more in detail also the problems at the selection and classification of the substance of expertise concerning the history of our nations in the 3rd and 4th class and suggests combinations of some systems of classification.

Author's Abstract

Kremenski Marjia, profesor, gimnazija Vide Janežič, YU-61000 Ljubljana, Strossmayerjeva 1

Odnos učencev do pouka zgodovine v gimnaziji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 45—49

Sn. (En., Sn., En.)

V prispevku je govor o odnosu učencev do pouka zgodovine v srednji šoli. Referat je nastal pretežno na temelju anketiranja učencev. Izražena je potreba po preseganju v glavnem politične naravnosti predmeta. Ugotovljeno je, da novi učni načrt za usmerjeno izobraževanje to možnost odpira. Pomembni činitelj za posodabljanje pouka zgodovine v srednji šoli bo tudi sistematizacija skrb za učne pripomočke in za primerno šolan učni kader.

Avtorski izveček

Šorn Jože, dr., znanstveni svetnik, Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Slovencl in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 57—81, cit. 47

Sn. (De., Sn., En.)

Sredi avgusta 1918 se je konstituiral v Ljubljani Narodni svet z namenom, da na organiziran način izpelje slovenski narod iz propadajoče habsburške monarhije v novo se snujajočo nacionalno jugoslovansko državo. Ta Narodni svet v Ljubljani so sestavljali politiki in gospodarstveniki, ki so vneto pripravljali teren za čas po propadu habsburške monarhije. Pripravljali so predvsem na organiziranje nove valute, hoteli so čim bolj koncentrirati se gospodarski potencial, zlasti zadruge vseh vrst, načrtovali so ustanovitev gospodarski central, aprovizacijske centrale itd.

Avtorski izveček

Pavičević Dragutin, viši naučni suradnik, Centar za povijesne znanosti, YU-41000 Zagreb, Krčka 1

Prvi višezvorni (multimedijski) sklop za nastavu povijesti u osnovnoj školi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 51—56, cit. 4

Sh. (De., Sh., En.)

Multimedijški sklop za nastavu povijesti u osnovnoj školi bazira na nastavnom planu kao i na dosadašnjim internacionalnim i nacionalnim iskustvima. Sklop se sastoji od zidnih slika i karata, aplikacija za magnetografski ili flanelograf, dijaspozitiva i filmova, višeslojnih karata za grafoskop, magnetofonskih snimaka, zidne lente vremena i različitih povijesnih materijala (kopija).

Zečević Momčilo, dr., viši naučni saradnik Instituta za suvremenu istoriju, YU-11000 Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

Slovencl u politici između dve jugoslovenske države

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 83—92, cit. 31

Sh. (En., Sh., En.)

Za istoriju jugoslovenskog ujedinjenja novembar 1918. bio je vreme odlučujućih zbivanja, ali i različitih često kontrarnih tumačenja u istoriografiji. Od proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 29. oktobra 1918. pa do stvaranja zajedničke jugoslovenske države 1. decembra 1918. u Narodnom vijeću SHS, Narodnom svetu u Ljubljani, Jugoslovenskom odboru, srpskoj vladi, među silama Antante, za vreme pregovora u Zenici, zatim Parizu, Zagrebu, Beogradu i dr. vodena je intenzivna politička aktivnost oko načina, obima i sadržaja jugoslovenskog ujedinjenja. Ovim pregovorima u toku novembra 1918. određen je karakter buduće države, kao i položaj Slovenaca i drugih jugoslovenskih naroda u njoj.

Autorski sažetak

UDC 372.893/899:371.3

Pavličević Dragulin, Senior Scientific Collaborator, Historical Sciences Center, YU-41000 Zagreb, Krčka 1

The First multimedia Set for the Lessons in History in Elementary School
Historical Review (Zgodovinski časopis), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2, pp. 51—56, 4 notes

Sh. (De., Sh., En.)

The multimedia set for the lessons in history in elementary school has based on the teaching program and on teaching experiences in Yugoslavia and abroad. The set has been composed of wallpictures and wallmaps, diads and movies, stratigraphed maps for graphoscope, recordings, walltimebands, copies of different archeological findings etc.

UDC 949.712 »1918«

Začevič Mončilo, Dr., Superior Scientific Collaborator of the Institute for Modern History, YU-11000 Belgrade, Trg Maksa i Engelsa 11

Slovenes in the Politics in the Period between the two Yugoslav States

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2, pp. 83—92, 31 notes

Sh. (En., Sh., En.)

For the history of the uniting into the Yugoslav state November 1918 was the time of decisive events, but also of different, frequently controversial interpretations in the historiography. All the time from the proclamation of the State of the Slovenes, Croats and Serbs in Zagreb on October 29, 1918, up to the foundation of the common Yugoslav state on December 1, 1918, an intensive political activity concerning the way, extent and contents of the uniting into the Yugoslav state went on in the National Council SHS, National Council in Ljubljana, Yugoslav Committee, Serbian government, among the Antanta-Powers, during the negotiations in Geneva, later on in Paris, Zagreb, Belgrade and elsewhere. The negotiations in November 1918 determined the character of the future state, as well as the status of the Slovenes and other Yugoslav nations in the state.

Author's Abstract

UDC 372.893/899:373.54

Kremenšek Marita, Professor, Vida Jančič Grammar School, YU-61000 Ljubljana, Strossmayerjeva 1

The Attitude of the Pupils towards the Lessons in History in Grammar Schools
Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2, pp. 45—49

Sn. (En., Sn. En.)

The report analyses the attitude of the pupils towards the lessons in history in grammar schools. It is written mostly on the basis of the inquiry of the pupils. It proved to be necessary to overcome the mostly politically oriented lessons in history. It was stated that the new curriculum opens such a possibility. An important factor at the modernization of the lessons in history in grammar schools will be also the systematic care for the appliances for teaching and for the adequately educated teaching staff.

Author's Abstract

UDC 33 (497.12) »1918/1919«

Šorn Jože, Dr., Scientific Counselor, Institute for the History of Workers' Movement in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Slovenes and the economic Situation during the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2, pp. 57—81, 47 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The National Council was constituted in Ljubljana in the middle of August 1918 with the purpose to lead the Slovene nation in an organized way out of the declining Habsbourg Monarchy into the new national Yugoslav state which was about to be founded. The members of the National Council were politicians and economists, who were eagerly preparing the ground for the time after the break-down of the Habsbourg Monarchy. Most of all they worked on the organization of a new currency, they also wanted to concentrate as much as possible the Slovene economic potentiality, especially the co-operatives of all kinds, they were planning the foundation of the provisions centre etc.

Author's Abstract

UDK 904 (497.15)

Cremošnik Irma, naučni savjetnik u penziji, YU-71000 Sarajevo, Zagrebačka 35

Nalazi prvih ranoslavenskih naselja u Bosni i Hercegovini

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 93—99, cit. 10

Sh. (De., Sh., En.)

Prva ranoslavenska naselja VI do IX vijeka u Mušićima (Višegrad) i Jazbinama (Bijeljina) nam po prvi put daju jasnu sliku najranije slavenske kulture kod nas. Iznosi i glavne probleme u vezi sa istraživanjima i iskopavanjima ovih zemuničkih naselja. Podvlači da se datiranje ovih najstarijih naselja kao i ostali tragovi Slavena kod nas podudaraju sa podacima iz izvora i mišljenjima stručnjaka. Nalazi, pretežno keramički, nalaze analogije u nalazima okolnih slavenskih plemena u Ceskoj, Rumuniji i Ukrajini, a naselje u Jazbinama odgovara tipovima naselja kod južnih Slavena. Dalje raspravlja o tipovima nastambi i razvoju od kolibe do poluzemnica ovalnog oblika sa jednim i dva reda kolja pa do nadzemnih nastambi.

Autorski sažetak

UDK 929 Farkaš A.

Sebanjant Franc, publicist, svetovalec predsjednika Republičkega komiteja za međunarodno sodelovanje, YU-69000 Murska Sobota, Stefana Kovacha 12

Šolnik in domoljub Adam Farkaš

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 121—141, cit. 62

Sn. (De., Hu., Sn., En.)

Med reprezentanti vzhodnoslovenskega protestantskega gibanja zavzema posebno mesto pedagog in metodik Adam Farkaš (1736—1786). V obdobju protireformacije je bil polnih 28 let rektor znanega protestantskega liceja v Sopronu in kot tak je oblikoval preobrazbeno-prosvetlensko naravnani učni načrt. Ob svojem pedagoškem in organizacijskem delu za večnacionalni dijaški sestav je bil povezan z dvema vidnima predstavnikoma slovenske luteranske sredine, predurno pa je poskrbel tudi za izobrazbo slovenskega protestantskega narasčaja, ki je po uveljavitvi tolerančnega pamenta začel z obnovo luteranske skupnosti v Prekmurju. Svojm sorojakom in njihovim veriskim ter izobraževalnim ustanovam je oporočno namenil tudi znaten del svojega premoženja. Farkaš je bil eden najboljših učenih, najvidnejših in najvplivnejših prekmurskih luteranskih izobražencev 18. stoletja.

Autorski povzetek

UDK 332.24.012.326:271.12 (436.6 Vetrini) »11/16«

Minarič Ivo, arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv v Mariboru, YU-62000 Maribor, Ljubljanska 3 a

Posest Vetrinjskega samostana na Kranjskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 101—119, cit. 146

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor članka podaja v uvodu pridobitev in stanje vetrinjske posesti na Stajerskem (prva pridobitev ok. 1145), nato podaja pregled nad pridobitvami posesti obeh samostanskih enot na Kranjskem: Predvora pri Kranju (prva pridobitev 1147) in Spitalica v Tuhinjski dolini (prva pridobitev med 1204 in 1228), nato pa podaja na osnovi arhivskega gradiva iz koroškega deželnege arhiva v Celovcu gospodarsko stanje obeh samostanskih enot do njune odpredaje v letu 1608; končno pa slika prizadevanje samostana za njuno ponovno pridobitev v času do leta 1689.

Avtorski izveček

UDK 017.11 (497.12 Lj.) :930

Stergar Nataša & Miloš Rybař & Marjeta Celovč & Irena Mazl

Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1980

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 1—2, s. 183—197

Sn. (Sn., En.)

Bibliografija objavlja 308 naslovov zgodovinskih knjig, ki so jih v letu 1980 nabavili v Narodni in univerzitetni knjižnici, v knjižnici pedagoško-znanstvene enote za zgodovino Filozofske fakultete, v biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, na Institutu za narodnostna vprašanja in na Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Bibliografski popis je sestavljen po pravih Mednarodne bibliografske kontrole (ISBD), vsakemu je dodana kratica knjižnice in signatura knjige. Naslovi so po časovnih obdobjih, državah ali narodih razporejeni v več skupin in podskupin.

Mihavak Jofe, Record Counselor, Regional Record Office in Maribor,
YU-62000 Maribor, Ljubljanska 3 a

The Estate of the Vetrini Monastery in Carniola

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2,
pp. 101—119, 146 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the introduction the author deals with the acquisition and state of the estate of the Vetrini Monastery in Styria (the first acquisition approximately in 1145), then gives a survey of the estate acquisitions of both monasteries in Carniola: Predvor by Kranj (the first acquisition in 1147) and Spitalč in the Tuhini Valley (the first acquisition in the years between 1204 and 1228). On the basis of the archives from the Carinthian Provincial Record Office in Klagenfurt the author further describes the economic condition of both monastery units until their being sold off in 1608. At the end he writes about the efforts of the monastery to get them back until 1689.

Author's Abstract

UDC 017.11 (497.12 Lj.) :930

Siergar Nataša & Milos Rybář & Marjeta Celovč & Irena Marz
New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1980

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2,
pp. 183—197

Sn. (Sn., En.)

The bibliography presents 308 titles of historical publications, acquired in 1980 by the National and University Library (NUK), by the library of the educational-scientific unit for history at the Faculty of Arts (FF), by the library of the Slovene Academy of Sciences and Arts (SAZU), by the Institute for Ethnic Problems (INV) and by the Institute for the History of Worker's Movement (IZDO). The bibliography is prepared according to the regulations of the International Standard Bibliographic Description, to every description the abbreviation of the library and the call number of the book have been added. The titles have been divided into several groups and subgroups, according to historical periods, states or nations.

Čremošnik Irma, Retired Scientific Counselor, YU-71000 Sarajevo,
Zagrebačka 35

The Findings of the Early Slavic Settlements in Bosnia and Hercegovina

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2,
pp. 93—99, 10 notes

Sh. (De., Sh., En.)

The first early Slavic settlements dating from the 6th till the 9th century, found in Mušci (Visegrad) and Jazbini (Bijeljina) give us for the first time a clear picture of the earliest Slavic culture in our country. The author describes also the main problems arising by the searching and excavations of those cave settlements. She underlines that the dates of those oldest settlements, as well as the other tracks of the Slavs in our country correspond with the data from the sources and the analogical to the findings of the Slavic tribes in the Czech-Slovakia, Rumania, Ukraine, whereas the settlement in Jazbine corresponds to the types of the settlement of the South Slavs. Further the authoress deals with the types of the settlements and with the development from the hovel into the oval shaped halfcaves with one or two rows of stakes all up to the settlements on the surface.

Author's Abstract

UDC 929 Farkaš A.

Sebjanč Franc, Publicist, YU-69000 Murska Sobota, Stelana Kovča 12

School-master and Patriot Adam Farkaš

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 1—2,
pp. 121—141, notes 62

Sn. (De., Hu., Sn., En.)

Among the representatives of the East-Slovene Protestant movement a special place belongs to the pedagogue and methodist Adam Farkaš (1730—1786). During the Counterreformation he was for 28 years chancellor of the known Protestant lyceum in Sopron. He prepared a transformationally and enlightened oriented curriculum. At his pedagogic and organizational work for the pupils of different nationalities he kept contacts with two distinguished Slovak Lutherans: deliberately, however, he also took care for the education of the Slovene Protestant youth, who, after the assertion of the tolerance law, began to revitalize the Lutheran community in Prekmurje. In his will Farkaš destined a considerable part of his fortune to his countrymen and their religious and educational institutions. Farkaš was one of the most learned, distinguished and influential Lutheran intellectuals in Prekmurje in the 18th century.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1981

941/949

120030136, 1/2

COBISS •